
ปทรูปสิทฺธิ
พุทฺธปฺปิยตฺเถเรน รจิตา

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

ปทรูปสิทฺธิ

คนฺถารมฺภ

[ก]

วิสุทฺธสทฺธมฺมสหสฺสทีธิตึ ,

สุพุทฺธสมฺโพธิยุคนฺธโรทิตํ;

ติพุทฺธเขตฺเตกทิวากรํ ชินํ,

สธมฺมสงฺฆํ สิรสา’ภิวนฺทิย.

[ข]

กจฺจายนญฺจาจริยํ นมิตฺวา,

นิสฺสาย กจฺจายนวณฺณนาทึ;

พาลปฺปโพธตฺถมุชุํ กริสฺสํ,

พฺยตฺตํ สุกณฺฑํ **ปทรูปสิทฺธึ**.

๑. สนฺธิกณฺฑ

สญฺญาวิธาน

ตตฺถาโท ตาว สทฺทลกฺขเณ โวหารวิญฺญาปนตฺถํ สญฺญาวิธานมารภียเต.

๒. **อกฺขราปาทโย เอกจตฺตาลีสํ**.

อกฺขรา อปิ อาทโย เอกจตฺตาลีสํ, เต จ โข ชินวจนานุรูปา อการาทโย นิคฺคหีตนฺตา เอกจตฺตาลีสมตฺตา วณฺณา ปจฺเจกํ อกฺขรา นาม โหนฺติ. ตํ ยถา – อา อิ อี อุ อู เอ โอ, ก ข ค ฆ ง, จ ฉ ช ฌ ญ, ฏ ฐ ฑ ฒ ณ, ต ถ ท ธ น, ป ผ พ ภ ม, ย ร ลว ส ห ฬ อํ-อิติ อกฺขรา.

นกฺขรนฺตีติ **อกฺขรา,** อ อาทิ เยสํ เต **อาทโย**. อการาทีนมนุกฺกโม ปเนส ธานาทิกฺกม-สนฺนิสฺสิโต, ตถา หิ ธานกรณปฺปยตเนหิ วณฺณา ชายนฺเต, ตตฺถ **ฉ ธานานิ** กณฺธตาลุมุทฺธ-ทนฺตโอฏฺธนาสิกาวเสน.

ตตฺถ – **อวณฺณ กวคฺค หการา กณฺธชา**.

อิวณฺณ จวคฺค ยการา ตาลุชา. ฏวคฺค รการ ฬการา มุทฺธชา. ตวคฺค ลการ สการา ทนฺตชา. อุวณฺณ ปวคฺคา โอฏฺธชา. เอกาโร กณฺธตาลุโช. โอกาโร กณฺโธฏฺธโช.

วกาโร ทนฺโตฏฺธโช.

นิคฺคหีตํ นาสิกฏฺธานชํ.

ง ญ ณ น มา สกฏฺธานชา, นาสิกฏฺธานชา จาติ.

> **ห**การํ ปญฺจเมเหว, อนฺตฏฺธาหิ จ สํยุตํ;
> โอรสนฺติ วทนฺเตตฺถ, กณฺธชํ ตทสํยุตํ.

กรณํ ชิวฺหามชฺฌํ ตาลุชานํ, ชิวฺโหปคฺคํ มุทฺธชานํ, ชิวฺหาคฺคํ ทนฺตชานํ, เสสา สกฏฺธานกรณา.

ปยตนํ สํวุตาทิกรณวิเสโส. สํวุตตฺต**ม**การสฺส, วิวฏตฺตํ เสสสรานํ **ส**การ**ห**การานญฺจ, ผุฏฺธํ วคฺคานํ, อีสํผุฏฺธํ ยรลวานนฺติ.

เอวํ ธานกรณปฺปยตนสุติกาลภินฺเนสุ อกฺขเรสุ สรา นิสฺสยา, อิตเร นิสฺสิตา. ตตฺถ –

นิสฺสยาโท สรา วุตฺตา, พฺยญฺชนา นิสฺสิตา ตโต;

วคฺเคกชา พหุตฺตาโท, ตโต ธานลหุกฺกมา.

> วุตฺตญฺจ –
>
> “ปญฺจนฺนํ ปน ธานานํ, ปฏิปาฏิวสาปิ จ;
> นิสฺสยาทิปฺปเภเทหิ, วุตฺโต เตสมนุกฺกโม”ติ.

เอเกนาธิกา จตฺตาลีสํ **เอกจตฺตาลีสํ,** เอเตน คณนปริจฺเฉเทน –

อธิกกฺขรวนฺตานิ, เอกตาลีสโต อิโต;

น พุทฺธวจนานีติ, ทีเปตาจริยาสโภ.

อปิคฺคหณํ เหฏฺธา วุตฺตานํ อเปกฺขากรณตฺถํ.

๓. ตตฺโถทนฺตา สรา อฏฺธ.

ตตฺถ เตสุ อกฺขเรสุ **อ**การาทีสุ **โอ**การนฺตา อฏฺธ อกฺขรา สรา นาม โหนฺติ. ตํ ยถา – อ อา อิ อี อุ อู **เอ** โอ-อิติ สรา.

โอ อนฺโต เยสํ เต **โอทนฺตา, ท**กาโร สนฺธิโช, สรนฺติ คจฺฉนฺตีติ **สรา,** พฺยญฺชเน สาเรนฺตีติปิ **สรา**.

“ตตฺถา”ติ วตฺตเต.

๔. ลหุมตฺตา ตโย รสฺสา.

ตตฺถ อฏฺธสุ สเรสุ ลหุมตฺตา ตโย สรา รสฺสา นาม โหนฺติ. ตํ ยถา – อ อิ อุ-อิติ รสฺสา.

ลหุกา มตฺตา ปมาณํ เยสํ เต **ลหุมตฺตา, มตฺตา**สทฺโท เจตฺถ อจฺฉราสงฺฆาตอกฺขินิมีลนสงฺขาตํ กาลํ วทติ, ตาย มตฺตาย **เอก**มตฺตา **รสฺสา,** ทฺวิมตฺตา **ทีฆา,** อฑฺฒมตฺตา **พฺยญฺชนา. ลหุ**คฺคหณญฺเจตฺถ ฉนฺทสิ ทิยฑฺฒมตฺตสฺสาปิ คหณตฺถํ. รสฺสกาลโยคโต **รสฺสา,** รสฺสกาลวนฺโต วา **รสฺสา**.

สรรสฺสคฺคหณานิ จ วตฺตนฺเต.

๕. อญฺเญ ทีฆา.

ตตฺถ อฏฺธสุ สเรสุ รสฺเสหิ อญฺเญ ทฺวิมตฺตา ปญฺจ สรา ทีฆา นาม โหนฺติ. ตํ ยถา – อา อี อู เอ โอ-อิติ ทีฆา.

อญฺญคฺคหณํ ทิยฑฺฒมตฺติกานมฺปิ สงฺคหณตฺถํ. ทีฆกาเล นิยุตฺตา, ตพฺพนฺโต วา **ทีฆา**. กฺวจิ สํโยคปุพฺพา เอกาโรการา รสฺสา อิว วุจฺจนฺเต. ยถา – เอตฺถ, เสยฺโย, โอฏฺโธ, โสตฺถิ. **กฺวจี**ติ กึ? มํ เจ ตฺวํ นิขณํ วเน. ปุตฺโต ตฺยาหํ มหาราช.

๖. ทุมฺหิ ครุ.

ทฺวินฺนํ สมูโห **ทุ,** ตสฺมึ ทุมฺหิ. สํโยคภูเต อกฺขเร ปเร โย ปุพฺโพ รสฺสกฺขโร, โส ครุสญฺโญ โหติ. ยถา – ทตฺวา, หิตฺวา, ภุตฺวา.

“ครู”ติ วตฺตเต.

๗. ทีโฆ จ.

ทีโฆ จ สโร ครุสญฺโญ โหติ. ยถา – นาวา, นที, วธู, ทฺเว, ตโย. ครุกโต อญฺโญ “ลหุโก”ติ เวทิตพฺโพ.

๘. เสสา พฺยญฺชนา.

ธเปตฺวา อฏฺธ สเร เสสา อฑฺฒมตฺตา อกฺขรา **ก**การาทโย นิคฺคหีตนฺตา เตตฺตึส พฺยญฺชนา นาม โหนฺติ. วุตฺเตหิ อญฺเญ **เสสา**. พฺยญฺชียติ เอเตหิ อตฺโถติ **พฺยญฺชนา**. ตํ ยถา – ก ข ค ฆ ง, จ ฉ ช ฌ ญ, ฏ ฐ ฑ ฒ ณ, ต ถ ท ธ น, ป ผ พ ภ ม, ย ร ลว ส ห ฬ อํ-อิติ พฺยญฺชนา. **ก**การาทีสฺวกาโร อุจฺจารณตฺโถ.

"พฺยญฺชนา"ติ วตฺตเต.

๙. วคฺคา ปญฺจปญฺจโส มนฺตา.

เตสํ โข พฺยญฺชนานํ **ก**การาทโย **ม**การนฺตา ปญฺจวีสติ พฺยญฺชนา ปญฺจปญฺจวิภาเคน วคฺคา นาม โหนฺติ. ตํ ยถา – ก ข ค ฆ ง, จ ฉ ช ฌ ญ, ฏ ฐ ฑ ฒ ณ, ต ถ ท ธ น, ป ผ พ ภ ม-อิติ วคฺคา.

เต ปน ปธมกฺขรวเสน **ก**วคฺค**จ**วคฺคาทิโวหารํ คตา, **วคฺโค**ติ สมูโห, ตตฺถ ปญฺจปญฺจวิภาเคนาติ วา ปญฺจ ปญฺจ เอเตสมตฺถีติ วา **ปญฺจปญฺจโส,** โม อนฺโต เยสํ เต **มนฺตา**.

๑๐. อํอิติ นิคฺคหีตํ.

อกาโร อุจฺจารณตฺโถ, **อิติ**สทฺโท ปนานนฺตรวุตฺตนิทสฺสนตฺโถ, อํอิติ ยํ **อ**การโต ปรํ วุตฺตํ พินฺทุ, ตํ นิคฺคหีตํ นาม โหติ. รสฺสสฺสรํ นิสฺสาย คยฺหติ, กรณํ นิคฺคเหตฺวา คยฺหตีติ วา **นิคฺคหีตํ**.

กรณํ นิคฺคเหตฺวาน, มุเขนาวิวเฏน ยํ;

วุจฺจเต นิคฺคหีตนฺติ, วุตฺตํ พินฺทุ สรานุคํ.

อิธ อวุตฺตานํ ปรสมญฺญานมฺปิ ปโยชเน สติ คหณตฺถํ ปริภาสมาห.

๑๑. ปรสมญฺญา ปโยเค.

ยา จ ปน ปรสฺมึ สกฺกตคนฺเถ, ปเรสํ วา เวยฺยากรณานํ สมญฺญา โฆสาโฆสโลปสวณฺณสํโยค-ลิงฺคาทิกา, ตา ปโยเค สติ เอตฺถาปิ ยุชฺชนฺเต.

ปรสฺมึ, ปเรสํ วา สมญฺญา **ปรสมญฺญา,** เวยฺยากรเณ, เวยฺยากรณมธีตานํ วา สมญฺญาตฺยตฺโถ. ปยุชฺชนํ **ปโยโค,** วินิโยโค.

ตตฺถ วคฺคานํ ปธมทุติยา, **ส**กาโร จ **อโฆสา**. วคฺคานํ ตติยจตุตฺถปญฺจมา, ย ร ลว ห ฬา จาติ เอกวีสติ **โฆสา** นาม.

เอตฺถ จ วคฺคานํ ทุติยจตุตฺถา **ธนิตา**ติปิ วุจฺจนฺติ, อิตเร **สิถิลา**ติ. วินาโส **โลโป**. รสฺสสฺสรา สกทีเฆหิ อญฺญมญฺญํ **สวณฺณา** นาม, เย **สรูปา**ติปิ วุจฺจนฺติ. สรานนฺตริตานิ พฺยญฺชนานิ **สํโยโค**. ธาตุปฺปจฺจยวิภตฺติวชฺชิตมตฺถวํ **ลิงฺคํ**. วิภตฺยนฺตํ **ปทํ**. อิจฺเจวมาทิ.

อิติ สญฺญาวิธานํ.

สรสนฺธิวิธาน

อถ **สรสนฺธิ** วุจฺจเต.

โลก อคฺคปุคฺคโล, ปญฺญา อินฺทฺริยํ, ตีณิ อิมานิ, โน หิ เอตํ, ภิกฺขุนี โอวาโท, มาตุ อุปฏฺฐานํ, สเมตุ อายสฺมา, อภิภู อายตนํ, ธนา เม อตฺถิ, สพฺเพ เอว, ตโย อสฺสุ ธมฺมา, อสนฺโต เอตฺถ น ทิสฺสนฺติ อิตีธ สราทิสญฺญายํ สพฺพสนฺธิกรณฏฺฐาเน พฺยญฺชนวิโยชนตฺถํ ปริภาสมาห.

๑๒. ปุพฺพมโธฐิตมสฺสรํ สเรน วิโยชเย.

สเรนาติ นิสฺสกฺเก กรณวจนํ, สหโยเค วา, สนฺธิตพฺเพ สรสหิตํ ปุพฺพพฺยญฺชนํ อนติกฺกมนฺโต อโธฐิตมสฺสรญฺจ กตฺวา สรโต วิโยชเยติ สรโต พฺยญฺชนํ วิโยเชตพฺพํ. เอตฺถ จ **อสฺสร**คฺคหณ-สามตฺถิเยน “พฺยญฺชน”นฺติ ลทฺธํ.

๑๓. สรา สเร โลปํ.

สรา โข สพฺเพปิ สเร ปเร ฐิเต โลปํ ปปฺโปนฺติ. **โลโป**ติ อทสฺสนํ อนุจฺจารณํ. เอตฺถ **สรา**ติ การิยีนิทฺเทโส. **พหุวจนํ** ปเนตฺถ เอเกกสฺมึ สเร ปเร พหูนํ โลปญาปนตฺถํ. **สเร**ติ นิมิตฺตนิทฺเทโส, นิมิตฺตสตฺตมี จายํ, นิมิตฺโตปาทานสามตฺถิยโต วณฺณกาลพฺยวธาเน สนฺธิการิยํ น โหติ. **โลป**นฺติ การิยนิทฺเทโส, อิทํ ปน สุตฺตํ อุปริ ปรโลปวิธานโต ปุพฺพโลปวิธานนฺติ ทฏฺฐพฺพํ, เอวํ สพฺพตฺถ สตฺตมีนิทฺเทเส ปุพฺพสฺเสว วิธิ, น ปรสฺส วิธานนฺติ เวทิตพฺพํ.

“อสฺสรํ, อโธฐิต”นฺติ จ วตฺตเต, สิลิฏฺฐกถเน ปริภาสมาห.

๑๔. นเย ปรํ ยุตฺเต.

สรรหิตํ โข พฺยญฺชนํ อโธฐิตํ ปรกฺขรํ นเย ยุตฺเต ฐาเนติ ปรนยนํ กาตพฺพํ. เอตฺถ **ยุตฺต**คฺคหณํ นิคฺคหีตนิเสธนตฺถํ, เตน “อกฺโกจฺฉิ มํ อวธิ ม”นฺติอาทีสุ ปรนยนสนฺเทโห น โหติ.

โลกคฺคปุคฺคโล, ปญฺญินฺทฺริยํ, ตีณิมานิ, โนเหตํ, ภิกฺขุโนวาโท, มาตุปฏฺฐานํ, สเมตายสฺมา, อภิภายตนํ, ธนา มตฺถิ, สพฺเพว, ตยสฺสุ ธมฺมา, อสนฺเตตฺถ น ทิสฺสนฺติ.

ยสฺส อิทานิ, สญฺญา อิติ, ฉายา อิว, กถา เอว กา, อิติ อปิ, อสฺสมณี อสิ, จกฺขุ อินฺทฺริยํ, อกตญฺญู อสิ, อากาเส อิว, เต อปิ, วนฺเท อหํ, โส อหํ, จตฺตาโร อิเม, วสโล อิติ, โมคฺคลฺลาโน อาสิ พีชโก, ปาโต เอวาตีธ ปุพฺพโลเป สมฺปตฺเต “สเร”ติ อธิกาโร, อิธ ปน “อตฺถวสา วิภตฺติวิปริณาโม”ติ กตฺวา “สโร, สรมฺหา, โลป”นฺติ จ วตฺตมาเน –

๑๕. วา ปโร อสรูปา.

อสมานรูปมฺหา สรมฺหา ปโร สโร โลปํ ปปฺโปติ วา. สมานํ รูปํ อสฺสาติ สรูโป, น สรูโป **อสรูโป,** อสวณฺโณ . ยสฺมา ปน มริยาทายํ, อภิวิธิมฺหิ จ วตฺตมาโน **อา**อุปสคฺโค วิย **วา**สทฺโท ทฺวิธา วตฺตเต, กตฺถจิ วิกปฺเป, กตฺถจิ ยถาววตฺถิตรูปปริคฺคเห, อิธ ปน ปจฺฉิเม, ตโต นิจฺจมนิจฺจมสนฺตญฺจ วิธิเมตฺถ **วา**สทฺโท ทีเปติ. “นเย ปรํ ยุตฺเต”ติ ปรํ เนตพฺพํ.

ยสฺสทานิ ยสฺส อิทานิ, สญฺญาติ สญฺญา อิติ, ฉายาว ฉายา อิว, กถาว กา กถา เอว กา, อิตีปิ อิติ อปิ, อสฺสมณีสิ อสฺสมณี อสิ. จกฺขุนฺทฺริย มิติ นิจฺจํ. อกตญฺญูสิ อกตญฺญู อสิ, อากาเสว อากาเส อิว, เตปิ เต อปิ, วนฺเทหํ วนฺเท อหํ, โสหํ โส อหํ, จตฺตาโรเม จตฺตาโร อิเม, วสโลติ วสโล อิติ, โมคฺคลฺลาโนสิ พีชโก โมคฺคลฺลาโน อาสิ พีชโก, ปาโตว ปาโต เอว.

อิธ น ภวติ – ปญฺจินฺทฺริยานิ, สทฺธินฺทฺริยํ, สตฺตุตฺตโม, เอกูนวีสติ, ยสฺเสเต, สุคโตวาโท, ทิฏฺฐาสโว, ทิฏฺโฐโฆ, จกฺขายตนํ, ตํ กุเตตฺถ ลพฺภา อิจฺจาทิ.

ภวติ จ ววตฺถิตวิภาสาย.

> อวณฺณโต สโรทานี- ตีเววาที วินา ปโร;
>
> น ลุปฺปตญฺญโต ทีโฆ, อาเสวาทิวิวชฺชิโต.

พนฺธุสฺส อิว, อุป อิกฺขติ, อุป อิโต, อว อิจฺจ, ชิน อีริตํ, น อุเปติ, จนฺท อุทโย, ยถา อุทเก อิตีธ ปุพฺพาวณฺณสฺสรานํ โลเป กเต “ปโร, อสรูเป”ติ จ วตฺตเต, ตถา “อิวณฺโณ ยํ นวา”ติ อิโต **อิวณฺณ**คฺคหณญฺจ, “วโมทุทนฺตาน”นฺติ อิโต **อุ**คฺคหณญฺจ สีหคติยา อิธานุวตฺเตตพฺพํ.

๑๖. กฺวจาสวณฺณํ ลุตฺเต.

อิวณฺณภูโต, **อุ**การภูโต จ ปโร สโร อสรูเป ปุพฺพสฺสเร ลุตฺเต กฺวจิ อสวณฺณํ ปปฺโปติ. นตฺถิ สวณฺณา เอเตสนฺติ **อสวณฺณา,** เอกาโรการา, ตตฺถ ธานาสนฺนวเสน อิวณฺณุการาน-เมกาโรการา โหนฺติ.

พนฺธุสฺเสว, อุเปกฺขติ, อุเปโต, อเวจฺจ, ชิเนริตํ, โนเปติ, จนฺโททโย, ยโถทเก. **กฺวจี**ติ กึ? ตตฺริเม, ยสฺสินฺทฺริยานิ, มหิทฺธิโก, สพฺพีติโย, เตนุปสงฺกมิ, โลกุตฺตโร. **ลุตฺเต**ติ กึ? ฉ อิเม ธมฺมา, ยถา อิทํ, กุสลสฺส อุปสมฺปทา. **อสรูเป**ติ กึ? จตฺตาริมานิ, มาตุปฏฺฐานํ.

เอตฺถ จ สติปิ เหฏฺฐา **วา**คฺคหเณ **กฺวจิ**กรณโต อวณฺเณ เอว ลุตฺเต อิธ วุตฺตวิธิ โหตีติ ทฏฺฐพฺพํ. ตโต อิธ น ภวติ – ทิฏฺฐุปาทานํ, ปญฺจหุปาลิ, มุทินฺทฺริยํ, โย มิสฺสโรติ.

ตตฺร อยํ, พุทฺธ อนุสฺสติ, ส อตฺถิกา, ปญฺญวา อสฺส, ตทา อหํ, ยานิ อิธ ภูตานิ, คจฺฉามิ อิติ, อติ อิโต, กิกี อิว, พหุ อุปการํ, มธุ อุทกํ, สุ อุปธาริตํ, โยปิ อยํ , อิทานิ อหํ, สเจ อยํ, อปฺปสฺสุโต อยํ, อิตร อิตเรน, สทฺธา อิธ วิตฺตํ, กมฺม อุปนิสฺสโย, ตถา อุปมํ, รตฺติ อุปรโต, วิ อุปสโม อิจฺจตฺร ปุพฺพสฺสรานํ โลเป กเต –

“กฺวจี”ติ อธิกาโร, “ปโร, ลุตฺเต”ติ จ วตฺตเต.

๑๗. ทีฆํ.

สโร โข ปโร ปุพฺพสฺสเร ลุตฺเต กฺวจิ ทีฆภาวํ ปปฺโปตีติ ธานาสนฺนวเสน รสฺสสฺสรานํ สวณฺณ-ทีโฆ.

ตตฺรายํ, พุทฺธานุสฺสติ, สาตฺถิกา, ปญฺญวาสฺส, ตทาหํ, ยานีธ ภูตานิ, คจฺฉามีติ, อตีโต, กิกีว, **พ**หูปการํ, มธูทกํ, สูปธาริตํ, โยปายํ, อิทานาหํ, สจายํ, อปฺปสฺสุตายํ, อิตรีตเรน, สทฺธีธ วิตฺตํ, กมฺมูปนิสฺสโย, ตถูปมํ, รตฺตูปรโต, วูปสโม.

กฺวจีติ กึ? อจิรํ วต’ยํ กาโย, กิมฺปิมาย, ตีณิมานิ, ปญฺจสุปาทานกฺขนฺเธสุ, ตสฺสตฺโถ, ปญฺจงฺคิโก, มุนินฺโท, สตินฺทฺริยํ, ลหุฏฺฐานํ, คจฺฉามหํ, ตตฺริทํ, ปญฺจหุปาลิ, นตฺถญฺญํ. **ลุตฺเต**ติ กึ? ยถา อยํ, นิมิ อิว ราชา, กิกี อิว, สุ อุปธาริตํ.

โลกสฺส อิติ, เทว อิติ, วิ อติ ปตนฺติ, วิ อติ นาเมนฺติ, สงฺฆาฏิ อปิ, ชีวิตเหตุ อปิ, วิชฺชุ อิว, กึสุ อิธ วิตฺตํ, สาธุ อิติ อิตีธ ปรสฺสรานํ โลเป กเต –

“ลุตฺเต, ทีฆ”นฺติ จ วตฺตเต.

๑๘. ปุพฺโพ จ.

ปุพฺโพ สโร ปรสฺสเร ลุตฺเต กฺวจิทีฆํ ปปฺโปติ. **จ**คฺคหณํ ลุตฺตทีฆคฺคหณานุกฑฺฒนตฺถํ, ตํ “**จา**นุกฑฺฒิตมุตฺตรตฺร นานุวตฺตเต”ติ ญาปนตฺถํ.

โลกสฺสาติ, เทวาติ, วีติปตนฺติ, วีตินาเมนฺติ, สงฺฆาฏีปิ, ชีวิตเหตูปิ, วิชฺชูว, กึสูธ วิตฺตํ, สาธูติ.

กฺวจีติ กึ? ยสฺสทานิ, อิติสฺส, อิทานิปิ, เตสุปิ, จกฺขุนฺทฺริยํ, กินฺนุมาว.

อธิคโต โข เม อยํ ธมฺโม, ปุตฺโต เต อหํ, เต อสฺส ปหีนา, ปพฺพเต อหํ, เย อสฺส อิตีธ ปุพฺพโลเป สมฺปตฺเต –

๑๙. ยเมทนฺตสฺสาเทโส.

เอการสฺส ปทนฺตภูตสฺส ฐาเน สเร ปเร กฺวจิ **ย**การาเทโส โหติ. **อ**กาเรเมเตเยสทฺทาทิสฺเสวายํ วิธิ, **ย**นฺติ ยํ รูปํ, เอ เอว อนฺโต **เอทนฺโต,** อาเทสิฏฺฐาเน อาทิสฺสตีติ **อาเทโส**. “พฺยญฺชเน”ติ อธิกิจฺจ “ทีฆ”นฺติ ทีโฆ.

อธิคโต โข มฺยายํ ธมฺโม, ปุตฺโต ตฺยาหํ, ตฺยาสฺส ปหีนา, ปพฺพตฺยาหํ, ยฺยาสฺส.

กฺวจีติ กึ? เต นาคตา, ปุตฺตา มตฺถิ. **อนฺต**คฺคหณํ กึ? ธมฺมจกฺกํ ปวตฺเตนฺโต, ทเมนฺโต จิตฺตํ.

ยาวตโก อสฺส กาโย, ตาวตโก อสฺส พฺยาโม, โก อตฺโถ, อถ โข อสฺส, อหํ โข อชฺช, โย อยํ, โส อสฺส, โส เอว, ยโต อธิกรณํ, อนุ อทฺธมาสํ, อนุ เอติ, สุ อาคตํ, สุ อากาโร, ทุ อากาโร, จกฺขุ อาปาถํ, พหุ อาพาโธ, ปาตุ อกาสิ, น ตุ เอวาตีธ –

๒๐. วโมทุทนฺตานํ.

โอการุการานํ อนฺตภูตานํ สเร ปเร กฺวจิ **ว**การาเทโส โหติ. **ก ข ย ต**สทฺทาทิ**โอ**การสฺเสทํ คหณํ.

ยาวตกฺวสฺส กาโย, ตาวตกฺวสฺส พฺยาโม, กฺวตฺโถ, อถ ขฺวสฺส, อหํ ขฺวชฺช, ยฺวายํ, สฺวสฺส, สฺเวว, ยตฺวาธิกรณํ, อนฺวทฺธมาสํ, อนฺเวติ, สฺวาคตํ, สฺวากาโร, ทฺวากาโร, จกฺขฺวาปาถํ, พหฺวาพาโธ, ปาตฺวากาสิ, น ตฺเวว.

กฺวจีติ กึ? โก อตฺโถ, อถ โข อญฺญตรา, โยหํ, โสหํ, จตฺตาโรเม, สาคตํ, สาธาวุโส, โหตูติ. **อนฺต**คฺคหณํ กึ? สวนียํ, วิรวนฺติ.

ปฏิสนฺถารวุตฺติ อสฺส, สพฺพา วิตฺติ อนุภุยฺยเต, วิ อญฺชนํ, วิ อากโต, นที อาสนฺโน อิตีธ มณฺฑูกคติยา “อสรูเป”ติ วตฺตเต.

๒๑. อิวณฺโณ ยํ นวา.

ปุพฺโพ อิวณฺโณ อสรูเป สเร ปเร **ย**การํ ปปฺโปติ นวา. อิ เอว วณฺโณ **อิวณฺโณ, นวา**สทฺโท **กฺวจิ**สทฺทปริยาโย.

ปฏิสนฺถารวุตฺยสฺส, สพฺพา วิตฺยานุภุยฺยเต, พฺยญฺชนํ, พฺยากโต, นทฺยาสนฺโน.

นวาติ กึ? ปญฺจหงฺเคหิ, ตานิ อตฺตนิ, คจฺฉามหํ, มุตฺตจาคี อนุทฺธโต. **อสรูเป**ติ กึ? อิติหิทํ, อคฺคีว, อตฺถีติ.

อติ อนฺตํ, อติ โอทาตา, ปติ อโย, ปติ อาหรติ, ปติ เอติ, อิติ อสฺส, อิติ เอตํ, อิติอาทิ อิตีธ "อิวณฺโณ ยํ นวา"ติ **ย**การาเทเส สมฺปตฺเต –

๒๒. สพฺโพ จนฺติ.

อติปติอิตีนํ **ติ**สทฺทสฺเสทํ คหณํ.

สพฺโพ **ติ**อิจฺเจโส สทฺโท สเร ปเร กฺวจิ **จ**การํ ปปฺโปติ. **ตี**ติ นิทฺเทสโต อกต**ย**การสฺเสวายํ วิธิ, อิตรถา **กฺวจิ**คฺคหณสฺส จ "อติสฺส จนฺตสฺสา"ติสุตฺตสฺส จ นิรตฺถกตา สิยา. "ปรทฺเวภาโว ฐาเน"ติ ทฺวิตฺตํ.

อจฺจนฺตํ , อจฺโจทาตา, ปจฺจโย, ปจฺจาหรติ, ปจฺเจติ, อิจฺจสฺส, อิจฺเจตํ, อิจฺจาทิ.

กฺวจีติ กึ? อิติสฺส, อิติ อากงฺขมาเนน.

"เต น วาอิวณฺเณ"ติ อิโต "น อิวณฺเณ"ติ จ วตฺตเต.

๒๓. อติสฺส จนฺตสฺส.

อติอิจฺเจตสฺส อนฺตภูตสฺส **ติ**สทฺทสฺส อิวณฺเณ ปเร "สพฺโพ จํ ตี"ติ วุตฺตรูปํ น โหติ. **อติสฺสา**ติ **อติ**อุปสคฺคานุกรณเมตํ. เตเนเวตฺถ วิภตฺติโลปาภาโว. เอตฺถ จ **อนฺต**สทฺโท สทฺทวิธิ-นิเสธปฺปกรณโต **อติ**สทฺทนฺตภูตํ **ติ**สทฺทเมว วทติ, น อิวณฺณนฺติ ทฏฺฐพฺพํ, อิตรถา อิทํ สุตฺตเมว นิรตฺถกํ สิยา.

"**อิ**วณฺโณ ยํ นวา"ตีธ, อสรูปาธิการโต;

อิวณฺณสฺส สรูปสฺมึ, **ยา**เทโส จ น สมฺภเว.

จกาโร อนุตฺตสมุจฺจยตฺโถ, เตน **อิติปตี**นมนฺตสฺส จ น โหติ. อติ อิสิคโณ อตีสิคโณ, เอวํ อตีโต, อตีริตํ, อิตีติ, อิตีทํ, ปตีโต.

อภิ อกฺขานํ, อภิ อุคฺคโต, อภิ โอกาโส อิตีธ **ย**กาเร สมฺปตฺเต –

"สเร"ติ วตฺตเต.

๒๔. อพฺโภ อภิ.

อภิอิจฺเจตสฺส สพฺพสฺส สเร ปเร **อพฺภา**เทโส โหติ.

"อภี"ติ ปรมนฺตสฺส, วุตฺติยํ ฉฏฺฐิโยชนํ;

อาเทสาเปกฺขโต วุตฺตํ, “อ๊โม”ติอาทิเก วิย.

ปุพฺพสฺสรโลโป อพฺภกฺขานํ, อพฺภุคฺคโต, อพฺโภกาโส.

อธิ อคมา, อธิ อุปคโต, อธิ โอคาเหตฺวา อิตีธ

๒๕. อชฺโฌ อธิ.

อธิอิจฺเจตสฺส สพฺพสฺส สเร ปเร **อชฺฌา**เทโส โหติ. อชฺฌคมา, อชฺฌุปคโต, อชฺโฌคาเหตฺวา.

อภิ อิจฺฉิตํ, อธิ อีริตํ อิตีธ

“อพฺโภ อภิ, อชฺโฌ อธี”ติ จ วตฺตเต.

๒๖. เต น วา อิวณฺเณ.

เต จ โข **อภิอธิ**อิจฺเจเต อุปสคฺคา **อิ**วณฺเณ ปเร อพฺโภ อชฺโฌอิติ วุตฺตรูปา น โหนฺติ วา. สรโลปปรนยนานิ. อภิจฺฉิตํ, อธีริตํ. **วา**ติ กึ? อพฺภีริตํ, อชฺฌิณมุตฺโต, อชฺฌิฏฺโฐ.

เอกมิธ อหนฺตีธ

๒๗. โท ธสฺส จ.

ธอิจฺเจตสฺส สเร ปเร กฺวจิ **ท**กาโร โหติ. **เอก**สทฺทโต ปรสฺส **อิธ**สฺส **ธ**การสฺเสวายํ, สรโลปทีฆา. เอกมิทาหํ. **กฺวจี**ติ กึ? อิเธว.

จสทฺเทน กฺวจิ **สาธุ**สฺส **ธ**สฺส **ห**กาโร, ยถา – สาหุ ทสฺสนํ.

ยถา เอว ตถา เอวาตีธ

“นวา”ติ วตฺตเต, “สรมฺหา”ติ จ.

๒๘. เอวาทิสฺส ริ ปุพฺโพ จ รสฺโส.

ยถาตถาทฺวยปรสฺเสทํ คหณํ. ทีฆสรมฺหา ปรสฺส **เอว**สทฺทาทิภูตสฺส **เอ**การสฺส **ริ**กาโร โหติ, ปุพฺโพ จ สโร รสฺโส โหติ นวา. ยถริว, ตถริว. **นวา**ติ กึ? ยเถว, ตเถว.

ติ อนฺตํ,ติ อทฺธํ, อคฺคิ อคาเร, สตฺตมี อตฺเถ, ปญฺจมี อนฺตํ, ทุ องฺคิกํ, ภิกฺขุ อาสเน, ปุถุ อาสเน, สยมฺภู อาสเน อิตีธ **ยวา**เทเสสุ สมฺปตฺเตสุ –

“สญฺญา”ติ วตฺตเต.

๒๙. อิวณฺณุวณฺณา ฌลา.

อิวณฺณอุวณฺณอิจฺเจเต ยถากฺกมํ **ฌล**สญฺญา โหนฺติ. **วณฺณ**คฺคหณํ สวณฺณคฺคหณตฺถํ.

ณลสญฺญา ปสญฺญาว, น ลิงฺคนฺตํว นิสฺสิตา;
อาขฺยาเต ลิงฺคมชฺเฌ จ, ทฺวิลิงฺคนฺเต จ ทสฺสนา.

๓๐. ณลานมิยุวา สเร วา.

ณลอิจฺเจเตสํ **อิยอุว**อิจฺเจเต อาเทสา โหนฺติ วา สเร ปเร, สรโลโป.

ติยนฺตํ, ติยทฺธํ, อคฺคิยาคาเร, สตฺตมิยตฺเถ, ปญฺจมิยนฺตํ, ทุวงฺคิกํ, ภิกฺขุวาสเน, ปุถุวาสเน, สยมฺภุวาสเน. **วา**ติ กึ? อคฺยาคาเร, สตฺตมีอตฺเถ, ภิกฺขุอาสเน นิสีทติ.

โค อชินํ, โค เอฬกํ อิตีธ

“โค, อโว, สมาเส”ติ จ วตฺตเต.

๓๑. โอ สเร จ.

โคอิจฺเจตสฺส **โอ**การสฺส สเร ปเร **อวา**เทโส โหติ สมาเส. ควาชินํ, คเวฬกํ. **จ**สทฺทคฺคหเณน อุวณฺณสฺส **อุวอวา**เทสา. ยถา – ภุวิ, ปสโว.

ปุถ เอวาตีธ

๓๒. โค สเร ปุถสฺสาคโม กฺวจิ.

ปุถอิจฺเจตสฺส นิปาตสฺส อนฺเต กฺวจิ **ค**การาคโม โหติ สเร ปเร. อาคจฺฉตีติ **อาคโม,** อสนฺตุปฺปตฺติ อาคโม. เอตฺถ จ “สเร”ติ นิมิตฺตาสนฺนวเสน ปุถสฺส อนฺเตติ ลพฺภติ. ปุถเคว, ปุถ เอว.

ปา เอวาตีธ

“สเร, โค, อาคโม, กฺวจี”ติ จ วตฺตเต.

๓๓. ปาสฺส จนฺโต รสฺโส.

ปาอิจฺเจตสฺส อนฺเต สเร ปเร กฺวจิ **ค**การาคโม โหติ, **ปา**สฺส อนฺโต จ สโร รสฺโส โหติ. ปเคว วุตฺยสฺส, ปา เอว.

“วา, สเร”ติ จ วตฺตเต.

๓๔. ยว ม ท น ต ร ลา จาคมา.

สเร ปเร **ย**การาทโย อฏฺฐ อาคมา โหนฺติ วา. **จ**สทฺเทน **ค**การาคโม จ, ววตฺถิตวิภาสตฺโถยํ **วา**สทฺโท.

ตตฺถ **ยการาคโม ยถา**ทิโภ อิกาเรการาทีสุ. ยถา อิทํ ยถยิทํ, พฺยญฺชเนติ อธิกิจฺจ “รสฺส”นฺติ รสฺสตฺตํ, ยถา อิทํ วา, ยถา เอว, ยถาเยว, ยเถว, เอวํ มายิทํ, มาเยวํ, ตํยิทํ, ตํเยว, นยิทํ, นยิมสฺส, นยิมานิ, นวยิเม ธมฺมา, พุทฺธานํเยว, สนฺติเยว, โพธิยาเยว, สติเยว, ปถวีเยว, ธาตุเยว, เตสฺเยว, โสเยว, ปาฏิเยกฺกํ.

ตถา สเร **วิปริ**ยาทิโต จ. วิ อญฺชนา วิยญฺชนา, พฺยญฺชนา วา, เอวํ วิยากาสิ, พฺยากาสิ. ปริอนฺตํ ปริยนฺตํ, เอวํ ปริยาทานํ, ปริยุฏฺฐานํ, ปริเยสติ, ปริโยสานมิติ นิจฺจํ. นิ อาโยโค นิยาโยโค. อิธ น ภวติ, ปริกฺขโต, อุปปริกฺขติ.

วกาโร ติสทฺทาทิโต อวณฺณุกาเรสุ. ติ องฺคุลํ ติวงฺคุลํ, เอวํ ติวงฺคิกํ, ภูวาทโย, มิคี ภนฺตา วุทิกฺขติ, ปวุจฺจติ, ปาคุญฺญวุชุตา.

มกาโร ลหุปฺปภุติโต สเร ฉนฺทานุรกฺขณาทิมฺหิ. ลหุ เอสฺสติ ลหุเมสฺสติ, เอวํ ครุเมสฺสติ, อิธมาหุ, เกน เต อิธ มิชฺฌติ, ภทฺโร กสามิว, อากาเส มภิปูชยิ, เอกเมกสฺส, เยน มิเธกจฺเจ, อาสติเมว.

ทกาโร อุอุปสคฺค สกิ เกนจิ กิญฺจิ กิสฺมิญฺจิ โกจิ สมฺมา ยาว ตาว ปุน ย เต’ตฺตสาทีหิ. **อุ**อุปสคฺคโต นิจฺจํ, อุ อคฺโค อุทคฺโค, เอวํ อุทโย, อุทปาทิ, อุทาหฏํ, อุทิโต, อุทีริตํ, อุเทติ.

นิปาตโต จ, สกิ เอว สกิเทว, เอวํ สกทาคามิ, มหาวุตฺติสุตฺเตน **อิ**การสฺส **อ**กาโร. ตถา เกนจิเทว, กิญฺจิเทว, กิสฺมิญฺจิเทว, โกจิเทว, สมฺมา อตฺโถ สมฺมทตฺโถ, รสฺสตฺตํ. เอวํ สมฺมทกฺขาโต, สมฺมทญฺญา วิมุตฺตานํ, สมฺมเทว, ยาวทตฺถํ, ยาวเทว, ตาวเทว, ปุนเทว.

นามโต, ยทตฺถํ, ตทตฺถํ, ยทนฺตรา, ตทนฺตรา, ตทงฺควิมุตฺติ, เอตทตฺถํ, อตฺตทตฺถํ, สทตฺถปสุโต สิยา. ยเตตตฺตเสหิ สมาเสเยว.

อาทิสทฺเทน อญฺญทตฺถํ, มนสาทญฺญา วิมุตฺตานํ, พหุเทว รตฺตึ, อหุเทว ภยํ.

วาติ กึ? เกนจิ อตฺถกาเมน, สมฺมา อญฺญาย, ยาวาหํ, ตาวาหํ, ปุนาปรํ, อตฺตตฺถํ.

นกาโร อายตาทิมฺหิ. อิโต อายติ อิโต นายติ, จิรํ นายติ.

ตกาโร ยสฺมา ตสฺมา อชฺชาทิโต อิหคฺคาทิมฺหิ. ยสฺมาติห, ตสฺมาติห, อชฺชตคฺเค.

รกาโร นิ ทุปาตุ ปุน ธี ปาต จตุราทิโต. นิ อนฺตรํ นิรนฺตรํ, เอวํ นิราลโย, นิรินฺธโน, นิรีหกํ, นิรุตฺตโร, นิโรชํ. ทุ อติกฺกโม ทุรติกฺกโม ทุราคตํ, ทุรุตฺตํ. ปาตุรโหสิ, ปาตุรเหสุํ. ปุนราคจฺเฉยฺย, ปุนรุตฺตํ, ปุนเรว, ปุนเรติ. ธิรตฺถุ. ปาตราโส.

จตุสทฺทาทิโต, จตุรงฺคิกํ, จตุรารกฺขา, จตุริทฺธิปาทปฏิลาโภ, จตุโรฆนิตฺถรณตฺถํ. ภตฺตุรตฺเถ, วุตฺติเรสา, ปถวีธาตุเรเวสา.

ตถา สรโต อิเวเวสุ ฉนฺทานุรกฺขเณ. นกฺขตฺตราชาริว ตารกานํ, วิชฺชุริวพฺภกูเฏ, อารคฺเคริว สาสโป, สาสโปริว อารคฺเค, อุสโภริว, สพฺภิเรว สมาเสถ.

วาติ กึ? ทฺวาธิฏฺฐิตํ, ปาตฺวากาสิ, ปุนปิ.

ลกาโร ฉสงฺขฺยาหิ. ลหานมวิเสโส. ฉ อภิญฺญา ฉฬภิญฺญา, ฉฬงฺคํ, ฉฬาสีติ, ฉฬํสา, สฬายตนํ.

วาติ กึ? ฉ อภิญฺญา.

อิติ สรสนฺธิวิธานํ นิฏฺฐิตํ.

ปกติสนฺธิวิธาน

อถ สรานเมว สนฺธิการิเย สมฺปตฺเต ปกติภาโว วุจฺจเต.

“สรา, ปกตี”ติ จ วตฺตเต.

๓๕. สเร กฺวจิ.

สรา โข สเร ปเร กฺวจิ ฉนฺทเภทาสุขุจฺจารณฏฺฐาเน, สนฺธิจฺฉารหิตฏฺฐาเน จ ปกติรูปานิ โหนฺติ, น โลปาเทสวิการมาปชฺชนฺเตติ อตฺโถ.

ตตฺถ **ปกติฏฺฐานํ** นาม อาลปนนฺตา อนิติสฺมึ อจฺฉนฺทานุรกฺขเณ อสมาเส ปทนฺตทีฆา จ อิการุการา จ นามปทนฺตาตีตกฺริยาทิมฺหีติ เอวมาทิ.

อาลปนนฺเตสุ ตาว – กตมา จานนฺท อนิจฺจสญฺญา, กตมา จานนฺท อาทีนวสญฺญา, สาริปุตฺต อิเธกจฺโจ, เอหิ สิวิก อุฏฺเฐหิ, อุปาสกา อิเธกจฺโจ, โภติ อยฺเย, ภิกฺขุ อโรคํ ตว สีลํ, สิญฺจ ภิกฺขุ อิมํ นาวํ, ภิกฺขเว เอวํ วทามิ, ปญฺจิเม คหปตโย อานิสํสา อิจฺเจวมาทีสุ ปกติภาโว, ปุพฺพสฺสรโลป**ยวา**เทสาทโย น โหนฺติ.

กฺวจิคฺคหเณน **อิติ**สฺมึ ฉนฺทานุรกฺขเณ สนฺธิ โหติ, ยถา – สกฺกา เทวีติ, นโม เต พุทฺธ วีรตฺถุ.

สเรติ กึ? สาธุ มหาราชาติ, เอวํ กิร ภิกฺขูติ.

อสมาเส ปทนฺตทีเฆสุ – อายสฺมา อานนฺโท คาถา อชฺฌภาสิ, เทวา อาภสฺสรา ยถา, เตวิชฺชา อิทฺธิปฺปตฺตา จ, ภควา อุฏฺฐายาสนา, ภควา เอตทโวจ, อภิวาเทตฺวา เอกมนฺตํ อฏฺฐาสิ, คนฺตฺวา โอโลเกนฺโต, ภูตวาที อตฺถวาที, ยํ อิตฺถี อรหา อสฺส, สามาวตี อาห, ปาปการี อุภยตฺถ ตปฺปติ, นที โอตฺถรติ, เย เต ภิกฺขู อปฺปิจฺฉา, ภิกฺขู อามนฺเตสิ, ภิกฺขูอุชฺฌายึสุ, ภิกฺขู เอวมาหํสุ, อิมสฺมึ คาเม อารกฺขกา, สพฺเพ อิเม, กตเม เอกาทส, คมฺภีเร โอทกนฺติเก, อปฺปมาโท อมตปทํ, สงฺโฆ อาคจฺฉตุ, โก อิมํ ปถวึ วิจฺเจสฺสติ, อาโลโก อุทปาทิ, เอโก เอกาย, จตฺตาโร โอฆา.

นิปาเตสุปิ – อเร อหมฺปิ, สเจ อิมสฺส กายสฺส, โน อภิกฺกโม, อโห อจฺฉริโย, อโถ อนฺโต จ, อถ โข อายสฺมา, อโถ โอฏฺฐวจิตฺตกา, ตโต อามนฺตยี สตฺถา.

กฺวจิคฺคหเณน **อ**การ อิตีเวเวตฺถาทีสุ สนฺธิปิ. ยถา – อาคตตฺถ, อาคตมฺหา, กตมาสฺสุ จตฺตาโร, อปฺปสฺสุตายํ ปุริโส, อิตฺถีติ, จ มรีว, สพฺเพว, สฺเวว, เอเสว นโย, ปริสุทฺเธตฺถายสฺมนฺโต, เนตฺถ, ตํ กุเตตฺถ ลพฺภา, สเจส พฺราหฺมณ, ตถูปมํ, ยถาห.

อสมาเสติ กึ? ชิวฺหายตนํ, อวิชฺโชโฆ, อิตฺถินฺทฺริยํ, อภิภายตนํ, ภยตุปฏฺฐานํ. **อจฺฉนฺทานุ-รกฺขเณ**ติ กึ? สทฺธีธ วิตฺตํ ปุริสสฺส เสฏฺฐํ, โย มิสฺสโร.

นามปทนฺตอิการุกาเรสุ – คาถาหิ อชฺฌภาสิ, ปุปฺผานิ อาหรึสุ, สตฺถุ อทาสิ.

กฺวจีติ กึ? มนสากาสิ.

๓๖. สรา ปกติ พฺยญฺชเน.

สรา โข พฺยญฺชเน ปเร ปกติรูปา โหนฺตีติ เยภุยฺเยน ทีฆรสฺสโลเปหิ วิการาภาโว. ยถา – อจฺจโย, ปจฺจโย, ภาสติ วา กโรติ วา, เวทนากฺขนฺโธ, ภาคฺยวา, ภทฺโร กสามิว, ทียติ, ตุณฺหีภูโต, โส ธมฺมํ เทเสติ.

อิติ ปกติสนฺธิวิธานํ นิฏฺฐิตํ.

พฺยญฺชนสนฺธิวิธาน

อถ พฺยญฺชนสนฺธิ วุจฺจเต.

“พฺยญฺชเน”ติ อธิกาโร, “สรา, กฺวจี”ติ จ วตฺตเต.

๓๗. ทีฆํ.

สรา โข พฺยญฺชเน ปเร กฺวจิ ทีฆํ ปปฺโปนฺตีติ สุตฺตสุขุจฺจารณฉนฺทานุรกฺขณฏฺฐาเนสุ ทีโฆ.

ตฺยสฺส ปหีนา ตฺยาสฺส ปหีนา, สฺวสฺส สฺวาสฺส, มธุว มญฺญติ พาโล มธุวา มญฺญตี พาโล, ตถา เอวํ คาเม มุนี จเร, ขนฺตี ปรมํ ตโป ติติกฺขา, น มงฺกู ภวิสฺสามิ, สฺวากฺขาโต, ยวาหํ, กามโต ชายตี โสโก, กามโต ชายตี ภยํ, สกฺโก อุชู จ สุหุชู จ, อนูปฆาโต, ทูรกฺขํ, ทูรมํ, สูรกฺขํ, ทูหรตา.

กฺวจีติ กึ? ตฺยชฺช, สฺวสฺส, ปติลิยฺยติ.

ยิฏฺฐํ วา หุตํ วา โลเก, ยทิ วา สาวเก, ปุคฺคลา ธมฺมทสา เต, โภวาที นาม โส โหติ, ยถาภาวี คุเณน โส อิตีธ –

ปุพฺพสฺมึเยวาธิกาเร –

๓๘. รสฺสํ.

สรา โข พฺยญฺชเน ปเร กฺวจิ รสฺสํ ปปฺโปนฺตีติ ฉนฺทานุรกฺขเณ, อาคเม, สํโยเค จ รสฺสตฺตํ.

ฉนฺทานุรกฺขเณ ตาว ยิฏฺฐํว หุตํว โลเก, ยทิว สาวเก, ปุคฺคล ธมฺมทสา เต, โภวาทิ นาม โส โหติ, ยถาภาวิ คุเณน โส.

อาคเม ยถยิทํ, สมฺมทกฺขาโต.

สํโยเค ปรากฺโม ปรกฺกโม, อาสาโท อสฺสาโท, เอวํ ตณฺหกฺขโย, ฌานสฺส ลาภิมฺหิ, วสิมฺหิ, ถุลฺลจฺจโย.

กฺวจีติ กึ? มายิทํ, มนสา ทญฺญา วิมุตฺตานํ, ยถากฺกมํ, อาขฺยาติกํ, ทียฺยติ, สูยฺยติ.

เอโส โข พฺยนฺตึ กาหิติ, โส คจฺฉํ น นิวตฺตติ อิจฺจตฺร –

ตสฺมึเยวาธิกาเร –

๓๙. โลปญฺจ ตตฺรากาโร.

สรา โข พฺยญฺชเน ปเร กฺวจิ โลปํ ปปฺโปนฺติ, ตตฺร ลุตฺเต ฐาเน **อ**การาคโม จ โหติ. **เอตต**สทฺทนฺโตการสฺเสวายํ โลโป.

เอส โข พฺยนฺตึ กาหิติ, ส คจฺฉํ น นิวตฺตติ, เอวํ เอส ธมฺโม, เอส ปตฺโตสิ, ส มุนิ, ส สีลวา.

กฺวจีติ กึ? เอโส ธมฺโม, โส มุนิ, โส สีลวา.

จสทฺเทน **เอต**สทฺทนฺตสฺส สเรปิ กฺวจิ โลโป. ยถา – เอส อตฺโถ, เอส อาโภโค, เอส อิทานิ.

วิปริณาเมน “สรมฺหา, พฺยญฺชนสฺสา”ติ จ วตฺตเต.

๔๐. ปรทฺเวภาโว ธาเน.

สรมฺหา ปรสฺส พฺยญฺชนสฺส ทฺเวภาโว โหติ ธาเน. ทฺวินฺนํ ภาโว ทฺวิภาโว, โส เอว ทฺเวภาโว.

เอตฺถ จ **ธานํ** นาม รสฺสาการโต ปรํ ป ปติ ปฏิกมุกฺส กุธ กี คห ชุต ญาสิ สุ สมฺภู สร-สสาทีนมาทิพฺยญฺชนานํ ทฺเวภาวํ, ติก ตย ตึส วตาทีนมาทิ จ, วตุ วฏฺฏิสาทีนมนฺตญฺจ, อุ ทุ นิ-อุปสคฺค ต จตุ ฉ สนฺตสทฺทาเทสาทิปรญฺจ, อปทนฺตา นาการทีฆโต **ย**การาทิ จ,

ยวตํ ตลนาทีนมาเทโส จ สยาทินํ;

สห ธาตฺวนฺตสฺสาเทโส, สีสกาโร ตปาทิโต.

ฉนฺทานุรกฺขเณ จ – ฆร เฌ ธํสุ ภมาทีนมาทิ จ, รสฺสาการโต วคฺคานํ จตุตฺถทุติยา จ อิจฺเจว-มาทิ.

ตตฺถ **ป ปติ ปฏีสุ** ตาว – อิธ ปมาโท อิธปฺปมาโท, เอวํ อปฺปมาโท, วิปฺปยุตฺโต, สุปฺปสนฺโน, สมฺมา ปธานํ สมฺมปฺปธานํ, รสฺสตฺตํ, อปฺปติวตฺติโย, อธิปติปฺปจฺจโย, สุปฺปติฏฺฐิโต, อปฺปฏิปุคฺคโล, วิปฺปฏิสาโร, สุปฺปฏิปนฺโน, สุปฺปฏิปตฺติ.

กมาทิธาตูสุ – ปกฺกโม, ปฏิกฺกโม, เหตุกฺกโม, อากมติ อกฺกมติ, เอวํ ปรกฺกมติ, ยถากฺกมํ.

ปกฺโกสติ, ปฏิกฺโกสติ, อนุกฺโกสติ, อาโกสติ, อกฺโกสติ.

อกฺกุทฺโธ, อติกฺโกโธ.

ธนกฺกีโต, วิกฺกโย, อนุกฺกโย.

ปคฺคโห, วิคฺคโห, อนุคฺคโห, นิคฺคโห, จนฺทคฺคโห, ทิฏฺฐิคฺคาโห.

ปชฺโชโต, วิชฺโชตติ, อุชฺโชโต.

กตญฺญู, วิญฺญู, ปญฺญาณํ, วิญฺญาณํ, อนุญฺญา, มนุญฺญา, สมญฺญา.

อวสฺสโย, นิสฺสโย, สมุสฺสโย.

อปฺปสฺสุโต, วิสฺสุโต, พหุสฺสุโต, อาสวา อสฺสวา.

ปสฺสมฺภนฺโต, วิสฺสมฺภติ.

อฏฺฏสฺสโร, วิสฺสรติ, อนุสฺสรติ.

ปสฺสสนฺโต, วิสฺสสนฺโต, มหุสฺสสนฺโต, อาสาโส อสฺสาโส.

อวิสฺสชฺเชนฺโต, วิสฺสชฺเชนฺโต, ปริจฺจชนฺโต, อุปทฺทโว, อุปกฺกิลิฏฺโฐ, มิตฺตทฺทุ, อายพฺพโย, อุทพฺพหิ อิจฺจาทิ.

สรมฺหาติ กึ? สมฺปยุตฺโต, สมฺปติชาโต, สมฺปฏิจฺฉนฺนํ, สงฺกมนฺโต, สงฺคโห.

ธาเนติ กึ? มา จ ปมาโท, ปติคยฺหติ, วจีปโกปํ รกฺเขยฺย, เย ปมตฺตา ยถา มตา, มโนปโกปํ รกฺเขยฺย, อิธ โมทติ, เปจฺจ โมทติ.

ติกาทีสุ – กุสลตฺติกํ, ปีติตฺติกํ, เหตุตฺติกํ, เวทนาตฺติกํ, โลกตฺตยํ, โพธิตฺตยํ, วตฺถุตฺตยํ. เอกตฺตึส, ทฺวตฺตึส, จตุตฺตึส. สีลพฺพตํ, สุพฺพโต, สปฺปีติโก, สมนฺนาคโต, ปุนปฺปุนํ อิจฺจาทิ.

วตฺ วฏฺ ทิสาทีนมนฺเต ยถา – วตฺตติ, วฏฺฏติ, ทสฺสนํ, ผสฺโส อิจฺจาทิ.

อุ ทุ นิ อุปสคฺคาทิปเรสุ – อุกฺโส อุกฺกํโส. ทุกรํ ทุกฺกรํ, นิกงฺโข นิกฺกงฺเข.

เอวํ อุคฺคตํ, ทุจฺจริตํ, นิชฺชฏํ, อุญฺญาตํ, อุนฺนติ, อุตฺตโร, ทุกฺกโร, นิทฺทโร, อุนฺนโต, ทุปฺปญฺโญ, ทุพฺพโล, นิมฺมโล, อุยฺยุตฺโต, ทุลฺลโภ, นิพฺพตฺโต, อุสฺสาโห, ทุสฺสโห, นิสฺสาโร.

ตถา ตกฺกโร, ตชฺโช, ตนฺนินฺโน, ตปฺปภโว, ตมฺมโย.

จตุกฺกํ, จตุทฺทิสํ, จตุปฺปาโท, จตุพฺพิธํ, จตุสฺสาลํ.

ฉกฺกํ, ฉนฺนวุติ, ฉปฺปทิกา, ฉพฺพสฺสานิ.

สกฺกาโร, สกฺกโต, สทฺทิฏฺฐิ, สปฺปุริโส, มหพฺพโล.

ธาเนติ กึ? นิกาโย, นิทานํ, นิวาโส, นิวาโต, ตโต, จตุวีสติ, ฉสฏฺฐิ.

ยการาทิมฺหิ – นียฺยติ, สูยฺยติ, อภิภูยฺย, วิเจยฺย, วิเนยฺย, เธยฺยํ, เนยฺยํ, เสยฺโย, เชยฺโย, เวยฺยากรโณ.

อาทิสทฺเทน เอตฺโต, เอตฺตาวตา.

อนาการคฺคหณํ กึ? มาลาย, โทลาย, สมาทาย.

ธาเนติ กึ? อุปนียติ, สูยติ, โตยํ.

ยวตมาเทเส – ชาติ อนฺโธ, วิปลิ อาโส, อนิ อาโย, ยทิ เอวํ, อปิ เอกจฺเจ, อปิ เอกทา อิจฺจตฺร, **อิ**การสฺส “อิวณฺโณ ยํ นวา”ติ **ย**กาเร กเต –

“สพฺพสฺส โส ทามฺหิ วา”ติ อิโต มณฺฑูกคติยา **วา**ติ วตฺตเต.

๔๑. ยวตํ ตลนทการานํ พฺยญฺชนานิ จลญชการตฺตํ.

ยการวนฺตานํ **ตลนท**การานํ สํโยคพฺยญฺชนานิ ยถากฺกมํ **จลญช**การตฺตมาปชฺชนฺเต วา.

การคฺคหณํ **ยวตํ** สการ **ก จ ฏ ป**วคฺคานํ **สการกจฏป**วคฺคาเทสตฺถํ, ตถา **ยวตํ ต ธ ณ**การานํ **ฉ ฌณ**การาเทสตฺถญฺจ, ตโต ยวตมาเทสสฺส อเนน ทฺวิภาโว.

ชจฺจนฺโธ, วิปลฺลาโส, อญฺญาโย, ยชฺเชวํ, อปฺเปกจฺเจ อปฺเปกทา.

วาติ กึ? ปฏิสนฺถารวุตฺยสฺส, พาลฺยํ, อาลสฺยํ.

สรมฺหาติ กึ? อญาโย, อากาสานญฺจายตนํ.

ตปาทิโต **สิมฺ**หิ – ตปสฺสี, ยสสฺสี.

ฉนฺทานุรกฺขเณ – นปฺปชฺชเห วณฺณพลํ ปุราณํ, อุชฺชุคเตสุ เสยฺโย, คจฺฉนฺติ สุคฺคตินฺติ.

วคฺคจตุตฺถทุติเยสุ ปน ตสฺมึเยวาธิกาเร “ปรทฺเวภาโว ฐาเน”ติ จ วตฺตเต.

วคฺคจตุตฺถทุติยานํ สทิสวเสน ทฺวิภาเว สมฺปตฺเต นิยมตฺถมาห.

๔๒. วคฺเค โฆสาโฆสานํ ตติยปฐมา.

สรมฺหา ปรภูตานํ วคฺเค โฆสาโฆสานํ พฺยญฺชนานํ ยถากฺกมํ วคฺคตติย ปฐมกฺขรา ทฺวิภาวํ คจฺฉนฺติ ฐาเนติ ฐานาสนฺนวเสน ตพฺพคฺเค ตติยปฐมาว โหนฺติ.

เอตฺถ จ สมฺปตฺเต นิยมตฺตา **โฆสาโฆส**คฺคหเณน จตุตฺถทุติยาว อธิปฺเปตา, อิตรถา อนิฏฺฐปฺปสงฺโคสิยา. เตน “กตญฺญู, ตนฺนโย, ตมฺมโย”ติอาทีสุ วคฺคปญฺจมานํ สติปิ โฆสตฺเต ตติยปฺปสงฺโคน โหติ, ฐานาธิการโต วา.

ฆราทีสุ ป อุ ทุ นิอาทิปรจตุตฺเถสุ ตาว – ปฆรติ ปคฺฆรติ, เอวํ อุคฺฆรติ, อุคฺฆาเฏติ, ทุคฺโฆโส, นิคฺโฆโส, เอเสว จชฺฌานผโล, ปฐมชฺฌานํ, อภิชฺฌายติ, อุชฺฌายติ, วิทฺธํเสติ, อุทฺธํสิโต, อุทฺธาโร, นิทฺธาโร, นิทฺธโน, นิทฺธุโต, วิพฺภนฺโต, อุพฺภโต, ทุพฺภิกฺขํ, นิพฺภยํ, ตพฺภาโว, จตุทฺธา, จภุพฺภิ, ฉทฺธา, สทฺธมฺโม, สพฺภูโต, มหทฺธโน, มหพฺภยํ.

ยวต มาเทสาทีสุ – โพชฺฌงฺคา, อาสพฺภํ, พุชฺฌิตพฺพํ, พุชฺฌติ.

ฐาเนติ กึ? สีลวนฺตสฺส ฌายิโน, เย ฌานปฺปสุตา ธีรา, นิธานํ, มหาธนํ.

รสฺสาการโตปรํ วคฺคทุติเยสุ – ปญฺจ ขนฺธา ปญฺจกฺขนฺธา, เอวํรูปกฺขนฺโธ, อกฺขโม, อภิกฺขณํ, อวิกฺเขโป, ชาติกฺเขตฺตํ, ธาตุกฺโขโภ, อายุกฺขโย. เสตฉตฺตํ เสตจฺฉตฺตํ, เอวํ สพฺพจฺฉนฺนํ, วิจฺฉินฺนํ, โพธิจฺฉายา, ชมฺพุจฺฉายา, สมุจฺเฉโท. ตตฺร ฐิโต ตตฺรฏฺฐิโต, เอวํ ถลฏฺฐํ, ชลฏฺฐํ, อธิฏฺฐิตํ, นิฏฺฐิตํ, จตฺตาริฏฺฐานานิ, ครุฏฺฐานิโย, สมุฏฺฐิโต, สุปฺปฏฺฐาโน. ยสตฺเถโร, ยตฺถ, ตตฺถ, ปตฺถรติ, วิตฺถาโร, อภิตฺถุโต, วิตฺถมฺภิโต, อนุตฺถุนํ, จตุตฺโถ, กุตฺถ. ปปฺโผเฏติ, มหปฺผลํ, นิปฺผลํ, วิปฺผาโร, ปริปฺผุเสยฺย, มธุปฺผาณิตํ.

อาการโต – อาขาโต อากฺขาโต, เอวํ ตณฺหากฺขโย, อาณากฺเขตฺตํ, สญฺญากฺขนฺโธ, อาฉาทยติ, อาจฺฉาทยติ, เอวํ อาจฺฉินฺทติ, นาวาฏฺฐํ, อาตฺถรติ, อาปฺโผเฏติ.

สรมฺหาติ กึ? สงฺขาโร, ตงฺขเณ, สญฺฉนฺนํ, ตณฺธานํ, สนฺถุโต, ตมฺผลํ.

ธาเนติ กึ? ปูวขชฺชกํ, ตสฺส ฉวิยาทีนิ ฉินฺทิตฺวา, ยถา ฐิตํ, กถํ, กมฺมผลํ.

นิกมติ, นิปตฺติ, นิจโย, นิจรติ, นิตรณํ อิจฺจตฺร – "โท ธสฺส จา"ติ เอตฺถ จคฺคหณสฺส พหุลตฺถตฺตา เตน **จ**คฺคหเณน ยถาปโยคํ พหุธา อาเทโส สิยา.

ยถา – **นิ อุปสคฺคโต** กมุ ปท จิ จร ตรานํ ปฐมสฺส วคฺคทุติโย อิมินา ทฺวิตฺตํ, นิกฺขมติ, นิปฺผตฺติ, นิจฺฉโย, นิจฺฉรติ, นิตฺถรณํ.

ตถา **โพ วสฺส** กุว ทิว สิว วชาทีนํ ทฺวิรูปสฺสาติ **ว**การทฺวยสฺส **พ**การทฺวยํ, ยถา – กุพฺพนฺโต, เอวํ กุพฺพาโน, กุพฺพนฺติ, สธาตฺวนฺตยาเทสสฺส ทฺวิตฺตํ. ทิวติ ทิพฺพติ, เอวํ ทิพฺพนฺโต, สิพฺพติ, สิพฺพนฺโต, ปวชติ ปพฺพชติ, ปพฺพชนฺโต, นิวานํ นิพฺพานํ, นิพฺพุโต, นิพฺพินฺทติ, อุทพฺพยํ อิจฺจาทิ.

โล รสฺส ปริ ตรุณาทีนํ กฺวจิ. ปริปนฺโน ปลิปนฺโน, เอวํ ปลิโพโธ, ปลฺลงฺกํ, ตรุโณ ตลุโน, มหาสาโล, มาลุโต, สุขุมาโล.

โฏ ตสฺส ทุกฺกตาทีนํ กฺวจิ. ยถา – ทุกฺกตํ ทุกฺกฏํ, เอวํ สุกฏํ, ปหโฏ, ปตฺถโฏ, อุทฺธโฏ, วิสโฏ อิจฺจาทิ.

โก ตสฺส นิยตาทีนํ กฺวจิ. นิยโต นิยโก.

โย ชสฺส นิชาทิสฺส วา, นิชํปุตฺตํ นิยํปุตฺตํ.

โก คสฺส กุลูปคาทีนํ, กุลูปโค กุลูปโก.

ตถา **โณ นสฺส ป ปริอาทิโต**. ปนิธานํ ปณิธานํ, เอวํ ปณิปาโต, ปณาโม, ปณีตํ, ปริณโต, ปริณาโม, นินฺนโย นิณฺณโย, เอวํ อุณฺณโต, โอณโต อิจฺจาทิ.

ปติอคฺคิ, ปติหญฺญติ อิตีธ –

๔๓. กฺวจิ ปฏิ ปติสฺส.

ปติอิจฺเจตสฺส อุปสคฺคสฺส สเร วา พฺยญฺชเน วา ปเร กฺวจิ **ปฏิ**อาเทโส โหติ ปุพฺพสฺสรโลโป. ปฏคฺคิ, ปฏิหญฺญติ.

กฺวจีติ กึ? ปจฺจตฺตํ, ปติลียติ.

ปุถชโน ปุถภูตํ อิตีธ "อนฺโต"ติ วตฺตเต.

๔๔. **ปุถสฺสุ พฺยญฺชเน.**

ปุถอิจฺเจตสฺส อนฺโต สโร **อุ**กาโร โหติ พฺยญฺชเน ปเร, ทฺวิตฺตํ. ปุถุชฺชโน, ปุถุภูตํ.

พฺยญฺชเนติ กึ? ปุถ อยํ. “ปุถสฺส อ ปุถ”อิติ สมาเสเนว สิทฺเธ ปุน **อนฺต**คฺคหณาธิกาเรน กฺวจิ อปุถนฺตสฺสาปิ อุตฺตํ สเร.

มโน อญฺญํ มนุญฺญํ, เอวํ อิมํ เอวุมํ, ปรโลโป, อิติ เอวํ อิตฺเววํ, **อุ**การสฺส **ว**กาโร.

อวกาโส, อวนทฺโธ, อววทติ, อวสานมิตีธ –

“กฺวจิ พฺยญฺชเน”ติ จ วตฺตเต.

๔๕. **โอ อวสฺส.**

อวอิจฺเจตสฺส อุปสคฺคสฺส **โอ**กาโร โหติ กฺวจิ พฺยญฺชเน ปเร. โอกาโส, โอนทฺโธ, โอวทติ, โอสานํ.

กฺวจีติ กึ? อวสานํ, อวสฺสุสฺสตุ.

พฺยญฺชเนติ กึ? อวยาคมนํ, อเวกฺขติ.

อวคเต สูริเย, อวคจฺฉติ, อวคเหตฺวา อิตีธ –

“อวสฺเส”ติ วตฺตเต โอคฺคหณญฺจ.

๔๖. **ตพฺพิปรีตูปปเท พฺยญฺชเน จ.**

อวสทฺทสฺส อุปปเท ติฏฺฐมานสฺส ตสฺโสการสฺส วิปรีโต จ โหติ พฺยญฺชเน ปเร.

ตสฺส วิปรีโต ตพฺพิปรีโต, อุโปจฺจาริตํ ปทํ อุปปทํ, **โอการวิปรีโต**ติ อุการสฺเสตํ อธิวจนํ. **จ**สทฺโท **ก**ตฺถจิ นิวตฺตนตฺโถ, ทฺวิตฺตํ. อุคฺคเต สูริเย, อุคฺคจฺฉติ, **อุ**คฺคเหตฺวา.

อติปฺปโข ตาว, ปรสตํ, ปรสหสฺสํ อิตีธ –

“อาคโม”ติ วตฺตเต.

๔๗. **กฺวจิ โอ พฺยญฺชเน.**

พฺยญฺชเน ปเร กฺวจิ โอการาคโม โหตีติ **อติปฺป ปร**สทฺเทหิ โอการาคโม “ยวมท”อิจฺจาทิสุตฺเต **จ**สทฺเทน **อติปฺป**โต **ค**การาคโม จ.

อติปฺปโค โข ตาว, ปโรสตํ, ปโรสหสฺสํ, เอตฺถ “สรา สเร โลป”นฺติ ปุพฺพสฺสรโลโป.

มนมยํ, อยมยํ อิตีธ “มโนคณาทีน”นฺติ วตฺตเต.

๔๘. เอเตสโม โลเป.

เอเตสํ มโนคณาทีนมนฺโต โอตฺตมาปชฺชเต วิภตฺติโลเป กเต.

มโนมยํ, อโยมยํ, เอวํ มโนเสฏฺฐา, อโยปตฺโต, ตโปธโน, ตโมนุโท, สิโรรุโห, เตโชกสิณํ, รโชชลฺลํ, อโหรตฺตํ, รโหคโต.

อาทิสทฺเทน อาโปธาตุ, วาโยธาตุ.

สีหคติยา **วา**ธิการโต อิธ น ภวติ, มนมตฺเตน มนจฺฉฏฺฐานํ, อยกปลฺลํ, ตมวิโนทโน, มนอายตนํ.

อิติ พฺยญฺชนสนฺธิวิธานํ นิฏฺฐิตํ.

นิคฺคหีตสนฺธิวิธาน

อถ นิคฺคหีตสนฺธิ วุจฺจเต.

ตณฺหํ กโร, รณํ ชโห, สํ ฐิโต, ชุตึ ธโร, สํ มโต อิตีธ “นิคฺคหีต”นฺติ อธิกาโร, “พฺยญฺชเน”ติ วตฺตเต.

๔๙. วคฺคนฺตํ วา วคฺเค.

วคฺคภูเต พฺยญฺชเน ปเร นิคฺคหีตํ โข วคฺคนฺตํ วา ปปฺโปตีติ นิมิตฺตานุสฺวรานํ ธานาสนฺนวเสน ตพฺพคฺคปญฺจโม โหติ. ววตฺถิตวิภาสตฺโถยํ **วา**สทฺโท. เตน “ตณฺหงฺกโร, รณญฺชโห, สณฺฐิโต, ชุตินฺธโร, สมฺมโต”ติอาทีสุ นิจฺจํ.

ตงฺกโรติ ตํ กโรติ, ตงฺขณํ ตํขณํ, สงฺคโห สํคโห, ตงฺฆตํ ตํ ฆตํ. ธมฺมญฺจเร ธมฺมํ จเร, ตญฺฉนฺนํ ตํ ฉนฺนํ, ตญฺชาตํ ตํ ชาตํ, ตญฺญาณํ ตํ ญาณํ. ตณฺฐานํ ตํ ฐานํ, ตณฺฑหติ **ภํ** ฑหติ. ตนฺตโนติ ตํ ตโนติ, ตนฺถิรํ ตํ ถิรํ, ตนฺทานํ ตํ ทานํ, ตนฺธนํ ตํ ธนํ, ตนฺนิจฺจุตํ ตํ นิจฺจุตํ. ตมฺปตฺโต ตํ ปตฺโต, ตมฺผลํ ตํ ผลํ, เตสมฺโพโธ เตสํ โพโธ, สมฺภูโต สํภูโต, ตมฺมิตฺตํ ตํ มิตฺตํ. กิงฺกโต กึ กโต, ทาตุงฺคโต ทาตุํ คโตติ เอวมาทีสุ วิกปฺเปน.

อิธ น ภวติ, น ตํ กมฺมํ กตํ สาธุ, สรณํ คจฺฉามิ.

สติ โจปริ **วา**คฺคหเณ วิชฺฌนฺตเร วา อิธ **วา**คฺคหณกรณมตฺถนฺตรวิญฺญาปนตฺถํ, เตน นิคฺคหีตสฺส **สํ**อุปสคฺคปุมนฺตสฺส **เล ล**กาโร. ยถา – ปฏิสํลีโน ปฏิสลฺลีโน, เอวํ ปฏิสลฺลาโณ, สลฺลกฺขณา, สลฺเลโข, สลฺลาโป, ปุํลิงฺคํ ปุลฺลิงฺคํ.

ปจฺจตฺตํ เอว, ตํ เอว, ตณฺหิ ตสฺส, เอวณฺหิ โว อิตีธ “วา”ติ อธิกาโร.

๕๐. เอเห ญํ.

เอการ**ห**กาเร ปเร นิคฺคหีตํ โข **ญ**การํ ปปฺโปติ วา, **เอ**กาเร **ญา**เทสสฺส ทฺวิภาโว.

ปจฺจตฺตญฺเญวปจฺจตฺตํ เอว, ตญฺเญว ตํ เอว, ตญฺหิ ตสฺส ตญฺหิ ตสฺส, เอวญฺหิ โว เอวญฺหิ โว.

ววตฺถิตวิภาสตฺตา **วา**สทฺทสฺส **เอวหิ**นิปาตโต อญฺญตฺถ น โหติ, ยถา – เอวเมตํ, เอวํ โหติ.

สํโยโค, สํโยชนํ, สํยโต, สํยาจิกาย, ยํ ยเทว, อานนฺตริกํ ยมาหุ อิตีธ “ญ”มิติ วตฺตเต.

๕๑. ส เย จ.

นิคฺคหีตํ โข **ย**กาเร ปเร สห **ย**กาเรน **ญ**การํ ปปฺโปติ วา, **ญา**เทสสฺส ทฺวิตฺตํ.

สญฺโญโค สํโยโค, สญฺโญชนํ สํโยชนํ, สญฺญโต สํยโต, สญฺญาจิกาย สํยาจิกาย, ยญฺญเทว ยํ ยเทว, อานนฺตริกญฺญมาหุ อานนฺตริกํ ยมาหุ.

วาสทฺทสฺส ววตฺถิตวิภาสตฺตาว **สํ**ปทนฺตโต จ สพฺพนาม**ย**การปรโต จ นิคฺคหีตา อญฺญตฺถ น โหติ. ยถา – เอตํ โยชนํ, ตํ ยานํ, สรณํ ยนฺติ.

เอตฺถ จ “สห เย จา”ติ วตฺตพฺเพ “ส เย จา”ติ วจนโต สุตฺตนฺเตสุ สุขุจฺจารณตฺถมกฺขรโลโปปีติ ทฏฺฐพฺพํ, เตน ปฏิสงฺขาย โยนิโส ปฏิสงฺขา โยนิโส, สยํ อภิญฺญาย สจฺฉิกตฺวา สยํ อภิญฺญา สจฺฉิกตฺวา, ปริเยสนาย ปริเยสนาติอาทิ สิชฺฌติ.

ตํ อหํ พฺรูมิ, ยํ อาหุ, ธนํ เอว, กึ เอตํ, นินฺทิตุํ อรหติ, ยํ อนิจฺจํ, ตํ อนตฺตา, เอตํ อโวจ, เอตํ เอว อิจฺจตฺร –

๕๒. มทา สเร.

นิคฺคหีตสฺส โข สเร ปเร **ม**การ**ท**การาเทสา โหนฺติ วา. เอตฺถ จ **วา**สทฺทาธิการสฺส ววตฺถิต-วิภาสตฺตา **ท**กาโร **ยเตต**สทฺทโต ปรสฺเสว.

ตมหํ พฺรูมิ, ยมาหุ, ธนเมว, กิเมตํ, นินฺทิตุมรหติ, ยทนิจฺจํ, ตทนตฺตา, เอตทโวจ, เอตเทว.

วาติ กึ? ตํ อหํ, เอตํ เอว, อกฺโกจฺฉิ มํ อวธิ มํ.

เอตฺถ จ **มทา**ติ โยควิภาเคน พฺยญฺชเนปิ วา **ม**กาโร. เตน “พุทฺธม สรณม คจฺฉามี”ติอาทิ สิชฺฌติ.

ตาสํ อหํ สนฺติเก, วิทูนํ อคฺคํ, ตสฺส อทาสึ อหํ อิตีธ “สเร”ติ วตฺตเต.

๕๓. กฺวจิ โลปํ.

นิคฺคหีตํ โข สเร ปเร โลปํ ปปฺโปติ กฺวจิ ฉนฺทานุรกฺขเณ สุขุจฺจารณฏฺฐาเน. ปุพฺพสฺสรโลโป, ปรสฺส อสํโยคนฺตสฺส ทีโฆ.

ตาสาหํ สนฺติเก, วิทูนคฺคํ, ตสฺส อทาสาหํ, ตถาคตาหํ, เอวาหํ, กฺยาหํ.

กฺวจีติ กึ? เอวมสฺส, กิมหํ.

อริยสจฺจานํ ทสฺสนํ, เอตํ พุทฺธานํ สาสนํ, สํรตฺโต, สํราโค, สํรมฺโภ, อวิสํหาโร, จิรํ ปวาสึ, คนฺตุํ กาโม, คนฺตุํ มโน อิตีธ “กฺวจิ โลป”นฺติ วตฺตเต.

๕๔. **พฺยญฺชเน จ.**

นิคฺคหีตํ โข พฺยญฺชเน จ ปเร โลปํ ปปฺโปติ กฺวจิ ฉนฺทานุรกฺขณาทิมฺหิ. **ร**การ**ห**กาเรสุ อุปสคฺคนฺตสฺส ทีโฆ.

อริยสจฺจาน ทสฺสนํ, เอตํ พุทฺธาน สาสนํ, สารตฺโต, สาราโค, สารมฺโภ, อวิสาหาโร, จิรปฺปวาสึ, ทฺวิตฺตํ, คนฺตุกาโม, คนฺตุมโน.

กฺวจีติ กึ? เอตํ มงฺคลมุตฺตมํ.

กตํ อิติ, กึ อิติ, อภินนฺทุํ อิติ, อุตฺตตฺตํ อิว, จกฺกํ อิว, กลึ อิทานิ, กึ อิทานิ, ตฺวํ อสิ, อิทํ อปิ, อุตฺตรึ อปิ, ทาตุํ อปิ, สทิสํ เอว อิตีธ “นิคฺคหีตมฺหา, โลป”นฺติ จ วตฺตเต.

๕๕. **ปโร วา สโร.**

นิคฺคหีตมฺหา ปโร สโร โลปํ ปปฺโปติ วา. นิคฺคหีตสฺส วคฺคนฺตตฺตํ.

กตนฺติ, กินฺติ, อภินนฺทุนฺติ, อุตฺตตฺตํว, จกฺกํว, กลินฺทานิ, กินฺทานิ, ตฺวํสิ, อิทมฺปิ, อุตฺตริมฺปิ, ทาตุมฺปิ, สทิสํว.

วาติ กึ? กตํ อิติ, กิมิติ, ทาตุมปิ, สามํ เอว.

อยมฺปิ **วา**สทฺทสฺส ววตฺถิตวิภาสตฺตา อิตีวีทานิสีเปวาทิโต อญฺญตฺถ น โหติ. ยถา – อหํ เอตฺถ, เอตํ อโหสิ.

เอวํ อสฺส เต อาสวา, ปุปฺผํ อสฺสา อุปฺปชฺชติ อิตีธ สเร ปเร ลุตฺเต วิปริณาเมน “ปรสฺมึ, สเร, ลุตฺเต”ติ จ วตฺตเต.

๕๖. **พฺยญฺชโน จ วิสญฺโญโค.**

นิคฺคหีตมฺหา ปรสฺมึ สเร ลุตฺเต พฺยญฺชโน สญฺโญโค เจ, วิสญฺโญโคว โหตีติ สํโยเคกเทสสฺส ปุริมพฺยญฺชนสฺส โลโป.

ทฺวินฺนํ พฺยญฺชนานเมกตฺร ฐิติ สญฺโญโค, อิธ ปน สํยุชฺชตีติ สญฺโญโค, ปุริโม วณฺโณ, วิคโต สญฺโญโค อสฺสาติ **วิสญฺโญโค,** ปโร.

เอวํ ส เต อาสวา, ปุปฺผํสา อุปฺปชฺชติ.

ลุตฺเตติ กึ? เอวมสฺส.

จสทฺเทน ติณฺณํ พฺยญฺชนานํ สรูปสํโยโคปิ วิสญฺโญโค โหติ. ยถา – อคฺยาคารํ, วุตฺยสฺส.

จกฺขุ อุทปาทิ, อว สิโร, ยาวจิธ ภิกฺขเว, อณุถูลานิ, ต สมฺปยุตฺตา อิภีธ “สเร, อาคโม, กฺวจิ, พฺยญฺชเน”ติ จ วตฺตเต.

๕๗. นิคฺคหิตญฺจ.

นิคฺคหีตญฺจ อาคโม โหติ สเร วา พฺยญฺชเน วา กฺวจิ สุขุจฺจารณฏฺฐาเน. นิคฺคหีตสฺส รสฺสานุคตตฺตา รสฺสโตเยวายํ.

จกฺขุํ อุทปาทิ, อวํสิโร, ยาวญฺจิธ ภิกฺขเว, อณุํถูลานิ, ตํสมฺปยุตฺตา, เอวํ ตงฺขเณ, ตํสภาโว.

กฺวจีติ กึ? น หิ เอเตหิ, อิธ เจว.

เอวํ วุตฺเต, ตํ สาธุ, เอกํ สมยํ ภควา, อคฺคึว สนมํ อิตีธ โลปาเทสการิเย สมฺปตฺเต เยภุยฺเยน ตทปวาทตฺถมาห.

๕๘. อํ พฺยญฺชเน นิคฺคหีตํ.

นิคฺคหีตํ โข พฺยญฺชเน ปเร อํอิติ โหติ.

อกาโร อุจฺจารณตฺโถ, “สรโลโป”ติอาทินา ปุพฺพสฺสรโลโป วา.

เอวํ วุตฺเต, ตํ สาธุ, เอกํ สมยํ ภควา, อคฺคึว สนฺธมํ.

อิธ อวุตฺตวิเสสานมฺปิ วุตฺตนยาติเทสตฺถมติเทสมาห.

๕๙. อนุปทิฏฺฐานํ วุตฺตโยคโต.

เย อิธ อมฺเหหิ วิเสสโต น อุปทิฏฺฐา อุปสคฺคนิปาตาทโย, เตสํ วุตฺตโยคโต วุตฺตนเยน สรสนฺธาทีสุ วุตฺตนยานุสาเรน รูปสิทฺธิ เวทิตพฺพา.

เตน “โท ธสฺส จา”ติ สุตฺเต **จ**สทฺเทน ปริยาทีนํ รหนาทิวณฺณสฺส วิปริยโย ยวาทีหิ, ยถา – ปริยุทาหาสิ ปยิรุทาหาสิ, อริยสฺส อยิรสฺส, พหฺวาพาโธ พวฺหาพาโธ, น อภิเนยฺย อนภิเนยฺย.

“ตํ อิมินาปิ ชานาถา”ติ เอตฺถ “ปโร วา สโร”ติ สเร ลุตฺเต “ตตฺรากาโร”ติ โยควิภาเคน **อ**กาโร นิคฺคหีตสฺส **ท**กาโร, ตทมินาปิ ชานาถ อิจฺจาทิ.

อิติ นิคฺคหีตสนฺธิวิธานํ นิฏฺฐิตํ.

สญฺญาวิธานํ สรสนฺธิ สนฺธิ,
นิเสธนํ พฺยญฺชนสนฺธิ สนฺธิ;
โย นิคฺคหีตสฺส จ สนฺธิกปฺเป,
สุนิจฺฉโย โสปิ มเยตฺถ วุตฺโต.

อิติ รูปสิทฺธิยํ สนฺธิกณฺโฑ ปฐโม.

๒. นามกณฺฑ

อถ **นามิกวิภตฺยาวตาโร** วุจฺจเต.

อตฺถาภิมุขํ นมนโต, อตฺตนิ จตฺถสฺส นามนโต **นามํ,** ทพฺพาภิธานํ.

ตํ ปน ทุวิธํ อนฺวตฺถรุฬฺหีวเสน, ติวิธํ ปุมิตฺถินปุํสกลิงฺควเสน. ยถา – รุกฺโข, มาลา, ธนํ.

จตุพฺพิธํ สามญฺญคุณกฺริยายทิจฺฉาวเสน, ยถา – รุกฺโข, นีโล, ปาจโก, สิริวฑฺโฒติอาทิ.

อฏฺฐวิธํ อวณฺณิวณฺณุวณฺโณการนิคฺคหีตนฺตปกติเภเทน.

ปุลฺลิงฺค

ตตฺถ ปฐมํ **อ**การนฺตมฺหา ปุลฺลิงฺคา ชาตินิมิตฺตา **ปุริส**สทฺทา **สฺยา**ทิวิภตฺติโย ปรา โยชียนฺเต.

๖๐. ชินวจนยุตฺตญฺหิ.

อธิกาโรยํ. ตตฺถ ปญฺจ มาเร ชิตวาติ ชิโน, พุทฺโธ. ชินสฺส วจนํ ชินวจนํ, ตสฺส ชินวจนสฺส ยุตฺตํ **ชินวจนยุตฺตํ,** เตปิฏกสฺส พุทฺธวจนสฺส มาคธิกาย สภาวนิรุตฺติยา ยุตฺตํ อนุรูปเมวาติ อิทํ อธิการตฺถํ เวทิตพฺพํ.

สา มาคธี มูลภาสา, นรา ยายาทิกปฺปิกา;
พฺรหฺมาโน จ'สฺสุตาลาปา, สมฺพุทฺธา จาปิ ภาสเร.

อธิกาโร ปน ติวิโธ สีหคติกมณฺฑูกคติกยถานุปุพฺพิกวเสน, อยํ ปน สีหคติโก ปุพฺพาปรวิโลกนโต, ยถานุปุพฺพิโกเยว วา.

สกฺกตวิสทิสํ กตฺวา ชินวจนานุรูปวเสน ปกติฏฺฐปนตฺถํ ปริภาสมาห.

๖๑. ลิงฺคญฺจ นิปจฺจเต.

ลิงฺคํปาฏิปทิกํ, ยถา ยถา ชินวจนยุตฺตญฺหิ ลิงฺคํ, ตถา ตถา อิธ ลิงฺคํ นิปจฺจเต ธปียติ. **จ**สทฺเทน ธาตโว จาติ ชินวจนานุรูปโต "ปุริส"อิติ ลิงฺเค ธปิเต ตโต ตสฺส ธาตุปฺปจฺจยวิภตฺติวชฺชิตสฺส อตฺถวโต สทฺทสฺส "ปรสมญฺญา ปโยเค"ติ ปริภาสโต ลิงฺคสญฺญายํ –

อิโต ปรํ วิภตฺติปฺปจฺจยาทิวิธาเน สพฺพตฺถ **ลิงฺค**คฺคหณมนุวตฺตเต.

๖๒. ตโต จ วิภตฺติโย.

ตโต ชินวจนยุตฺเตหิ ลิงฺเคหิ ปรา วิภตฺติโย โหนฺติ. **จ**สทฺทคฺคหเณน ตเวตุนาทิปจฺจยนฺต-นิปาตโตปิ. กมฺมาทิวเสน, เอกตฺตาทิวเสน จ ลิงฺคตฺถํ วิภชนฺตีติ วิภตฺติโย.

กา จ ปน ตา วิภตฺติโย? "วิภตฺติโย"ติ อธิกาโร.

๖๓. สิโย, อํโย, นาหิ, สนํ, สฺมาหิ, สนํ, สฺมึสุ.

สฺยาทโย ทฺวิสตฺต วิภตฺติโย นาม โหนฺติ. ตตฺถ สิ, โย อิติ ปฐมา, อํ, โย อิติ ทุติยา, นา, หิ อิติ ตติยา, ส, นํ อิติ จตุตฺถี, สฺมา, หิ อิติ ปญฺจมี, ส, นํ อิติ ฉฏฺฐี, สฺมึ, สุ อิติ สตฺตมี.

อิทํ ปน สญฺญาธิการปริภาสาวิธิสุตฺเตสุ **สญฺญาสุตฺต**นฺติ ทฏฺฐพฺพํ, วุตฺตญฺหิ วุตฺติยํ "วิภตฺติ อิจฺจเนน กฺวตฺโถ, อมุหสฺส มมํ สวิภตฺติสฺส เส"ติ, อิตรถา ปุริมสุตฺเตน เอกโยโค กตฺตพฺโพติ. เอตฺถ จ ปฐมาทิโวหาโร, เอกวจนาทิโวหาโร จ อนฺวตฺถวเสน, ปรสมญฺญาวเสน วา สิทฺโธติ เวทิตพฺโพ.

เอกสฺส วจนํ เอกวจนํ, พหูนํ วจนํ พหุวจนํ, ทฺวินฺนํ ปูรณี ทุติยาติอาทิ, อิตรถา ปุริมสุตฺเต **จ**สทฺเทน สญฺญากรเณ อปฺปกตนิรตฺถกวิธิปฺปสงฺโค สิยา.

"ชินวจนยุตฺตญฺหิ, ลิงฺคญฺจ นิปจฺจเต"ติ จ วตฺตเต. อิธ ปน ปทนิปฺผาทนมฺปิ ชินวจนสฺสา-วิโรเธนาติ ญาเปตุํ ปริภาสนฺตรมาห.

๖๔. ตทนุปโรเธน.

ยถา ยถา เตสํ ชินวจนานํ อุปโรโธ น โหติ, ตถา ตถา อิธ ลิงฺคํ, **จ**สทฺเทนาขฺยาตญฺจ นิปจฺจเต, นิปฺผาทียตีติ อตฺโถ. เตเนว อิธ จ อาขฺยาเต จ ทฺวิวจนาคฺคหณํ, สกฺกตวิสทิสโต วิภตฺติปฺปจฺจยาทิวิธานญฺจ กตนฺติ ทฏฺฐพฺพํ.

ตตฺถ อวิเสเสน สพฺพสฺยาทิวิภตฺติปฺปสงฺเค "วตฺติจฺฉานุปุพฺพิกา สทฺทปฺปวตฺตี"ติ วตฺติจฺฉาวสา –

๖๕. ลิงฺคตฺเถ ปฐมา.

ลิงฺคตฺถาภิธานมตฺเต ปฐมาวิภตฺติ โหตีติ ปฐมา. ตตฺถาปิ อนิยเมเนกวจนพหุวจนปฺปสงฺเค "เอกมฺหี วตฺตพฺเพ เอกวจน"นฺติ ปริภาสโต ลิงฺคตฺถสฺเสกตฺตวจนิจฺฉายํ ปฐเมกวจนํ **สิ**.

"อโต เนนา"ติ อิโต "อโต"ติ วตฺตเต, **ลิงฺค**คฺคหณญฺจ.

๖๖. โส .

สิ, โออิติ ทฺวิปทมิทํ. ลิงฺคสฺส **อ**การโต ปรสฺส **สิ**วจนสฺส **โอ**กาโร โหติ.

สุตฺเตสุ หิ ปฐมานิทฺทิฏฺฐสฺส การิยิโน ฉฏฺฐีวิปริณาเมน วิวรณํ อาเทสาเปกฺขนฺติ ทฏฺฐพฺพํ.

เอตฺถ จ **สีติ** วิภตฺติ คยฺหเต วิภตฺติการิยวิธิปฺปกรณโต, “ตโต จ วิภตฺติโย”ติ อิโต **วิภตฺติ**คฺคหณานุวตฺตนโต วา, เอวํ สพฺพตฺถ **สฺยา**ทีนํ การิยวิธาเน วิภตฺติเยวาติ ทฏฺฐพฺพํ.

“วา ปโร อสรูปา”ติ ปรโลเป สมฺปตฺเต ตทปวาเทน ปุพฺพโลปมาห.

๖๗. สรโลโป’มาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ.

ปุพฺพสฺสรสฺส โลโป โหติ **อํ**วจเน, อาเทสปฺปจฺจยาทิภูเต จ สเร ปเร, สรโลเป กเต ตุ ปรสรสฺส ปกติภาโว โหติ. เอตฺถ จ “สรโลเป”ติ ปุนคฺคหณํ อิมินาว กตสรโลปนิมิตฺเตเยว ปรสฺส วิกาเร สมฺปตฺเต ปกติภาวตฺถํ. ปรสรสฺส ปกติภาววิธานสามตฺถิยโต อมาเทสปฺปจฺจยาทิภูเต สเร ปเรติปิ สิทฺธํ.

ตฺยาทิวิภตฺติโย เจตฺถ, ปจฺจยตฺเตน คยฺหเร;
อาทิคฺคหณมาขฺยาต- กิตเกสฺวาคมตฺถิทํ.
ปจฺจยสาหจริยา, จาเทโส ปกตีปโร;
ปทนฺตสฺสรโลโป น, เตน’พฺภาหาทิเก ปเร.

ตุคฺคหณํ **ภิกฺขุนี**อาทีสุ สรโลปนิวตฺตนตฺถํ, “นเย ปรํ ยุตฺเต”ติ ปรํ เนตพฺพํ. ปุริโส ติฏฺฐติ.

ปุริโส จ ปุริโส จาติ ปุริส ปุริสอิติ วตฺตพฺเพ –

๖๘. สรูปานเมกเสสฺวสกึ.

สรูปานํ สมานรูปานํ ปทพฺยญฺชนานํ มชฺเฌ เอโกว สิสฺสเต, อญฺเญ โลปมาปชฺชนฺเต อสกินฺติ เอกเสโส. เอตฺถ จ “สรูปาน”นฺติ วุตฺตตฺตาว สิทฺเธ อสกิมฺปโยเค ปุ**นาสกึ**คหณํ **เอ**กวิภตฺติวิสยานเมวาสกิมฺปโยเค เอวายนฺติ ทสฺสนตฺถํ, น จ วิจฺฉาปโยเค’ติปฺปสงฺโค. “วคฺคา ปญฺจปญฺจโส มนฺตา”ติ เอตฺถ “ปญฺจปญฺจโส”ติ นิทฺเทเสเนว วิจฺฉาปโยคสิทฺธิยา ญาปิตตฺตา, อถ วา สหวจนิจฺฉาย’มย’เมกเสโส.

โยควิภาคโต เจตฺถ, เอกเสสฺวสกึ อิติ;
วิรูเปกเสโส โหติ, วา “ปิตูน”นฺติอาทิสุ.

ตตฺเถว ลิงฺคตฺถสฺส **พ**หุตฺตวจนิจฺฉายํ “พหุมฺหิ วตฺตพฺเพ พหุวจน”นฺติ ปฐมาพหุวจนํ **โย,** ปุริส โย อิตีธ “อโต, วา”ติ จ วตฺตเต.

๖๙. สพฺพโยนีนมาเอ.

อการนฺตโต ลิงฺคมฺหา ปเรสํ สพฺเพสํ ปฐมาโยนีนํ, ทุติยาโยนีนญฺจ ยยากฺกมํ อากาเรการาเทสา โหนฺติ วาติ **อา**กาโร, **สพฺพ**คฺคหณํ สพฺพาเทสตฺถํ, สรโลปาทิ ปุริมสทิสเมว, ปุริสา ติฏฺฐนฺติ.

วา อิจฺเจว รูปา รูปานิ, อคฺคโย, มุนโย.

วาสทฺโทยํ ววตฺถิตวิภาสตฺโถ, เตน เจตฺถ –

> นิจฺจเมว จ ปุลฺลิงฺเค, อนิจฺจญฺจ นปุํสเก;
> อสนฺตํ **เณ** กตตฺเต ตุ, วิธึ ทีเปติ **วา**สุติ.

ตตฺเถวาลปนวจนิจฺฉายํ “ลิงฺคตฺเถ ปฐมา”ติ วตฺตเต.

๗๐. อาลปเน จ.

อภิมุขํ กตฺวา ลปนํ **อาลปนํ,** สมฺโพธนํ. ตสฺมึ อาลปนตฺถาธิเก ลิงฺคตฺถาภิธานมตฺเต จ ปฐมา วิภตฺติ โหติ. ปุเร วิย เอกวจนาทิ.

ปุริส สิ อิจฺจตฺร –

๗๑. อาลปเน สิ คสญฺโญ.

อาลปนตฺเถ วิหิโต **สิ คสญฺโญ** โหตีติ **ค**สญฺญายํ “โภ เค ตู”ติ อิโต “เค”ติ วตฺตเต.

๗๒. อการปิตาทฺยนฺตานมา.

ลิงฺคสฺส สมฺพนฺธี **อ**กาโร จ **ปิตุสตฺถุ**อิจฺเจวมาทีนมนฺโต จ **อา**การตฺตมาปชฺชเต **เค** ปเร.

“เค, รสฺส”มิติ จ วตฺตเต.

๗๓. อากาโร วา.

ลิงฺคสฺส สมฺพนฺธี **อา**กาโร รสฺสมาปชฺชเต **เค ปเร** วิกปฺเปน, อทูรฏฺฐสฺสาลปเนวายํ.

๗๔. เสสโต โลปํ คสิปิ.

“สึ, โส, สฺยา จ, สขโต คสฺเส วา, ฆเต จา”ติ เอวมาทีหิ นิทฺทิฏฺเฐหิ อญฺโญ เสโส นาม, ตโต เสสโต ลิงฺคมฺหา **คสิ**อิจฺเจเต โลปมาปชฺชนฺเต. **อปิ**คฺคหณํ ทุติยตฺถสมฺปิณฺฑนตฺถํ, เอตฺถ จ สติปิ

สิคฺคหเณ **ว**อิติ วจนเมว ญาปกมญฺญตฺถาปิ **สิ**คฺคหเณ อาลปนาคฺคหณสฺส. เกจิ อาลปนาภิพฺยตฺติยา **ภวนฺต**สทฺทํ วา **เห**สทฺทํ วา ปยุชฺชนฺเต. โภ ปุริส ติฏฺฐ, เห ปุริสา วา.

พหุวจเน **น** วิเสโส, ภวนฺโต ปุริสา ติฏฺฐถ.

ตฺเถว กมฺมตฺถวจนิจฺฉายํ “ว,”ติ วตฺตเต.

๗๕. ยํ กโรติ ตํ กมฺมํ.

ยํ วา กโรติ, ยํ วา วิกโรติ, ยํ วา ปาปุณาติ, ตํ การกํ กฺริยานิมิตฺตํ กมฺมสญฺญํ โหติ.

๗๖. กมฺมตฺเถ ทุติยา.

กมฺมตฺเถ ทุติยาวิภตฺติ โหติ. ปุเร วิย ทุติเยกวจนํ อํ, “สรโลโป”ติอาทินา สเร ลุตฺเต “ทีฆ”นฺติ ทีเฆ สมฺปตฺเต ปกติภาโว จ, ปุริสํ ปสฺส.

พหุวจเน “สพฺพโยนีนมาเอ”ติ **โยวจนสฺเส**กาโร, ปุริเส ปสฺส.

ตฺเถว กตฺตุวจนิจฺฉายํ –

๗๗. โย กโรติ ส กตฺตา.

โย อตฺตปฺปธาโน กฺริยํ กโรติ, โส กตฺตุสญฺโญ โหติ.

“ตติยา”ติ วตฺตเต.

๗๘. กตฺตริ จ.

กตฺตริ จ การเก ตติยาวิภตฺติ โหตีติ ตติเยกวจนํ **นา**.

๗๙. อโต เนน.

เอนาติ อวิภตฺติกนิทฺเทโส. **อ**การนฺตโต ลิงฺคมฺหา ปรสฺส **นา**วจนสฺส **เอนา**เทโส โหติ, สรโลปาทิ, ปุริเสน กตํ.

พหุวจนมฺหิ –

๘๐. สุหิสฺวกาโร เอ.

สุ, หิอิจฺเจเตสุ วิภตฺติรูเปสุ ปเรสุ ลิงฺคสฺส สมฺพนฺธี **อ**กาโร **เอ**ตฺตมาปชฺชเต.

๘๑. สฺมาหิสฺมึนํ มฺหาภิมฺหิ วา.

สพฺพโต ลิงฺคมฺหา **สฺมา หิ สฺมึ**อิจฺเจเตสํ ยถากฺกมํ **มฺหา, ภิ, มฺหิ**อิจฺเจเต อาเทสา โหนฺติ วา, ปุริเสหิ, ปุริเสภิ กตํ.

ตตฺเถว กรณวจนิจฺฉายํ –

๘๒. เยน วา กยิรเต ตํ กรณํ.

เยน วา กยิรเต, เยน วา ปสฺสติ, เยน วา สุณาติ, ตํ การกํ กรณสญฺญํ โหติ.

๘๓. กรเณ ตติยา.

กรณการเก ตติยาวิภตฺติ โหติ, เสสํ กตฺตุสมํ, อาวิฏฺเฐน ปุริเสน โส ปุญฺญํ กโรติ, ปุริเสหิ, ปุริเสภิ.

ตตฺเถว สมฺปทานวจนิจฺฉายํ –

๘๔. ยสฺส ทาตุกาโม โรจเต ธารยเต วา ตํ สมฺปทานํ.

ยสฺส วา ทาตุกาโม, ยสฺส วา โรจเต, ยสฺส วา ธารยเต, ตํ การกํ สมฺปทานสญฺญํ โหติ.

๘๕. สมฺปทาเน จตุตฺถี.

สมฺปทานการเก จตุตฺถีวิภตฺติ โหตีติ จตุตฺถิยา เอกวจนํ **ส**.

๘๖. สาคโม เส.

สพฺพโต ลิงฺคมฺหา **ส**การาคโม โหติ **เส** วิภตฺติมฺหิ ปเร. ปุริสสฺส ธนํ ททาติ.

พหุวจนมฺหิ “ทีฆ”นฺติ วตฺตเต.

๘๗. สุนํหิสุ จ.

สุ นํ หิอิจฺเจเตสุ ปเรสุ ลิงฺคสฺส อนฺตภูตา สพฺเพ รสฺสสรา ทีฆมาปชฺชนฺเต, **จ**คฺคหณ-มิการุการานํ กฺวจิ นิวตฺตนตฺถํ. ปุริสานํ.

ตตฺเถวาปาทานวจนิจฺฉายํ –

๘๘. ยสฺมา ทเปติ ภยมาทตฺเต วา ตทปาทานํ.

ยสฺมา วา อวธิภูตา อเปติ, ยสฺมา วา ภยํ, ยสฺมา วา อาทตฺเต, ตํ การกํ อปาทานสญฺญํ โหติ.

๘๙. อปาทาเน ปญฺจมี.

อปาทานการเก ปญฺจมีวิภตฺติ โหตีติ ปญฺจมิยา เอกวจนํ **สฺมา**.

“อโต, สพฺเพสํ, อา เอ”ติ จ วตฺตเต.

๙๐. สฺมาสฺมึน วา.

อการนฺตโต ลิงฺคมฺหา สพฺเพสํ **สฺมา สฺมึ**อิจฺเจเตสํ ยถากฺกมํ อากาเรการาเทสา โหนฺติ วา, อญฺญตฺถ **มฺหา**เทโส. ปุริสา อเปติ, ปุริสมฺหา, ปุริสสฺมา.

พหุวจเน สพฺพตฺถ ตติยาสมํ, **หิ**สฺส **ภิ**อาเทโส โหติ. ปุริเสหิ, ปุริเสภิ อเปติ.

ตตฺเถว สามิวจนิจฺฉายํ –

๙๑. ยสฺส วา ปริคฺคโห ตํ สามิ.

ยสฺส วา ปริคฺคโห, ตํ สามิสญฺญํ โหติ.

๙๒. สามิสฺมึ ฉฏฺฐี.

สามิสฺมึ ฉฏฺฐีวิภตฺติ โหติ. ธเปตฺวา **อายา**เทสํ สพฺพตฺถ จตุตฺถีฉฏฺฐีนํ สมานํ รูปํ. ปุริสสฺส เอตํ ธนํ, ปุริสานํ.

ตตฺเถว โอกาสวจนิจฺฉายํ –

๙๓. โยธาโร ตโมกาสํ.

โย กตฺตุกมฺมานํ กฺริยาย อาธาโร, ตํ การกํ โอกาสสญฺญํ โหติ.

๙๔. โอกาเส สตฺตมี.

โอกาสการเก สตฺตมีวิภตฺติ โหตีติ สตฺตมิยา เอกวจนํ สฺมึ, ตสฺส “สฺมาสฺมึนํ วา”ติ **เอ**กาโร, **มฺหิ**อาเทโส จ, ปุริเส ปติฏฺฐิตํ, ปุริสมฺหิ, ปุริสสฺมึ.

พหุวจเน “สุหิสฺวกาโร เอ”ติ **เอ**กาโร, ปุริเสสุ.

ปุริโส, ปุริสา, โภ ปุริส โภ ปุริสา วา, ภวนฺโต ปุริสา, ปุริสํ, ปุริเส, ปุริเสน, ปุริเสหิ ปุริเสภิ, ปุริสสฺส, ปุริสานํ, ปุริสา ปุริสสฺมา ปุริสมฺหา, ปุริเสหิ ปุริเสภิ, ปุริสสฺส, ปุริสานํ, ปุริเส ปุริสสฺมึ ปุริสมฺหิ, ปุริเสสุ.

ตถา สุคโต, สุคตา, โภ สุคต โภ สุคตา วา, ภวนฺโต สุคตา, สุคตํ, สุคเต, สุคเตน, สุคเตหิ สุคเตภิ, สุคตสฺส, สุคตานํ, สุคตา สุคตสฺมา สุคตมฺหา, สุคเตหิ สุคเตภิ, สุคตสฺส, สุคตานํ, สุคเต สุคตสฺมึ สุคตมฺหิ, สุคเตสุ.

เอวํ สุรา’สุร นโร’รค นาค ยกฺขา,
คนฺธพฺพ กินฺนร มนุสฺส ปิสาจ เปตา;
มาตงฺค ชงฺคม ตุรงฺค วราห สีหา,
พฺยคฺฆ’จฺฉ กจฺฉป ตรจฺฉ มิค’สฺส โสณา.
อาโลก โลก นิลยา’นิล จาค โยคา, วายาม คาม
นิคมา’คม ธมฺม กามา;
สงฺโฆ’ฆ โฆส ปฏิฆา’สว โกธ โลภา,
สารมฺภ ถมฺภ มท มาน ปมาท มกฺขา.
ปุนฺนาค ปูค ปนสา’สน จมฺปก’มฺพา,
หินฺตาล ตาล พกุล’ชฺชุน กึสุกา จ;
มนฺทาร กุนฺท ปุจิมนฺท กรญฺช รุกฺขา,
เณยฺยา มยูร สกุนณฺฑช โกญฺจ หํสา –
อิจฺจาทโยปิ.

มโนคณาทิสฺส ตุ นาสสฺมาสฺมึสุ วิเสโส. อญฺญตฺถ ปุริสสมํ.
มโน, มนา, เห มน เห มนา วา, ภวนฺโต มนา, มนํ, มเน.
“วา”ติ วตฺตเต.

๙๕. มโนคณาทิโต สฺมึนานมิอา.

มโนปภุติ คโณ มโนคโณ, มโนคณาทิโต **สฺมึ, นา**อิจฺเจเตสํ ยถากฺกมํ อิการาการาเทสา โหนฺติ วา. **อาทิ**คฺคหเณน **พิลปทา**ทิโตปิ.

“มโนคณาทิโต”ติ วตฺตเต.

๙๖. ส สเร วาคโม.

เอเตเหว มโนคณาทีหิ สเร ปเร **สา**คโม โหติ วา. มนสา, มเนน.

วฺวตฺถิตวิภาสตฺโถยํ **วา**สทฺโท, เตน “มโน มนา มนํ มเน มนอายตน”นฺติอาทีสุ น โหติ. “มานสิกํ, เจตสิก”นฺติอาทีสุ นิจฺจํ. มเนหิ, มเนภิ.

“มโนคณาทิโต, วา”ติ จ วตฺตเต.

๙๗. สสฺส โจ.

มโนคณาทิโต ปรสฺส **ส**สฺส วิภตฺติสฺส **โอ**กาโร โหติ วา. **สา**คโม.

มนโส มนสฺส, มนานํ, มนา มนสฺมา มนมฺหา, มเนหิ มเนภิ, มนโส มนสฺส, มนานํ, มนสิ มเน มนสฺมึ มนมฺหิ, มเนสุ.

เอวํ วโจ วโย เตโช, ตโป เจโต ตโม ยโส;
อโย ปโย สิโร ฉนฺโท, สโร อุโร รโห อโห –
อิจฺจาทิ **มโนคโณ**.

คุณวนฺตุสทฺทสฺส เภโท. คุณวนฺตุ สิ อิตีธ –

“สวิภตฺติสฺส, นฺตุสฺสา”ติ จ อธิกาโร.

๙๘. อา สิมฺหิ.

สพฺพสฺเสว **นฺตุ**ปจฺจยสฺส สวิภตฺติสฺส **อา**อาเทโส โหติ สิมฺหิ วิภตฺติมฺหิ. คุณวา.

“โยมฺหิ, ปธเม”สีหคติยา “วา”ติ จ วตฺตเต.

๙๙. นฺตุสฺส นฺโต.

สพฺพสฺเสว **นฺตุ**ปจฺจยสฺส สวิภตฺติสฺส **นฺโต**อาเทโส โหติ วา **โย**มฺหิ ปธเม, คุณวนฺโต ติฏฺฐนฺติ.

“สุนํหิสุ, อตฺต”นฺติ จ วตฺตเต.

๑๐๐. นฺตุสฺสนฺโต โยสุ จ.

นฺตุปจฺจยสฺส อนฺโต **อุ**กาโร **อ**ตฺตมาปชฺชเต **สุนํหิ โย**อิจฺเจเตสุ, **จ**คฺคหเณน อญฺเญสุ อํ **นา สฺมาสฺมึ**สุ จ. คุณวนฺตา, ฉฏฺฐิยา สิทฺเธปิ **อนฺตา**เทเส ปุน **อนฺต**คฺคหณกรณโต **โยนํ อิ**กาโร จ กฺวจิ. คุณวนฺติ.

“อ”มิติ วตฺตเต.

๑๐๑. อวณฺณา จ เค.

สพฺพสฺเสว **นฺตุ**ปจฺจยสฺส สวิภตฺติสฺส **อํ อ**วณฺณอิจฺเจเต อาเทสา โหนฺติ **เค** ปเร.

โภ คุณวํ โภ คุณว โภ คุณวา, ภวนฺโต คุณวนฺโต คุณวนฺตา, คุณวนฺตํ, คุณวนฺเต.

“วา”ติ วตฺตเต.

๑๐๒. โตติตา สสฺมึนาสุ.

สพฺพสฺเสว **นฺตุ**ปจฺจยสฺส สวิภตฺติสฺส **โตติ ตา**อาเทสา โหนฺติ วา **สสฺมึนา**อิจฺเจเตสุ ยถาสงฺขฺยํ. คุณวตา คุณวนฺเตน, คุณวนฺเตหิ คุณวนฺเตภิ.

๑๐๓. นฺตสฺส เส วา.

สพฺพสฺเสว **นฺตุ**ปจฺจยสฺส สวิภตฺติสฺส นฺต**สฺส**อิจฺจยมาเทโส โหติ วา **เส** วิภตฺติมฺหิ. คุณวนฺตสฺส คุณวโต.

๑๐๔. นํมฺหิ ตํ วา.

สพฺพสฺเสว **นฺตุ**ปจฺจยสฺส สวิภตฺติสฺส **ตํ**อาเทโส โหติ วา **นํ**มฺหิ วิภตฺติมฺหิ. คุณวตํ คุณวนฺตานํ.

“อมฺห ตุมฺห นฺตุ”อิจฺจาทินา **สฺมา**วจนสฺส นาพฺยปเทโส.

คุณวตา คุณวนฺตา คุณวนฺตสฺมา คุณวนฺตมฺหา, คุณวนฺเตหิ คุณวนฺเตภิ, คุณวนฺตสฺส คุณวโต, คุณวตํ คุณวนฺตานํ, คุณวติ คุณวนฺเต คุณวนฺตสฺมึ คุณวนฺตมฺหิ, คุณวนฺเตสุ.

เอวํ คณวา กุลวา พลวา ยสวา ธนวา สุตวา ภควา หิมวา ผลวา สีลวา ปญฺญวา อิจฺจาทโย.

หิมวนฺตุสทฺทโต **สิ**มฺหิ กเต –

“อตฺตํ, นฺตุสฺส'นฺโต”ติ จ วตฺตมาเน –

๑๐๕. สิมฺหิ วา.

นฺตุปจฺจยสฺส อนฺโต **อ**ตฺตํ โหติ วา **สิ**มฺหิ วิภตฺติมฺหิ. หิมวนฺโต, หิมวา, เสสํ สมํ.

ปุน **วา**คฺคหณกรณํ **หิมวนฺตุ**สทฺทโต อญฺญตฺร อตฺตนิเสธนตฺถํ, ววตฺถิตวิภาสตฺโถยํ **วา**สทฺโท. เตน คุณวนฺตาทีสุ นาติปฺปสงฺโค.

เอวํ สติมา ธิติมา คติมา มติมา มุติมา มุตฺติมา ชุติมา สิริมา หิริมา ถุติมา รติมา ยติมา สุจิมา กลิมา พลิมา กสิมา รุจิมา พุทฺธิมา จกฺขุมา พนฺธุมา เหตุมา เสตุมา เกตุมา ราหุมา ภาณุมา ขาณุมา วิชฺชุมา อิจฺจาทโย.

ตตฺถ **สติมนฺตุ พนฺธุมนฺตุ**สทฺทานํ **อํเส**สุ รูปเภโท. “อตฺตํ, นฺตุสฺสา”ติ จ วตฺตเต.

๑๐๖. สพฺพสฺส วา อํเสสุ.

สพฺพสฺเสว **นฺตุ**ปจฺจยสฺส **อ**ตฺตํ โหติ วา **อํส**อิจฺเจเตสุ. อิธาปิ **วา**สทฺทสฺส ววตฺถิตวิภาสตฺตา นาติปฺปสงฺโค . สติมํ สติมนฺตํ, พนฺธุมํ พนฺธุมนฺตํ, สติมสฺส สติมโต สติมนฺตสฺส, พนฺธุมสฺส พนฺธุมโต พนฺธุมนฺตสฺส, เสสํ สมํ.

คจฺฉนฺตสทฺทสฺส เภโท, คจฺฉนฺต สิ,

“วา”ติ วตฺตเต.

๑๐๗. สิมฺหิ คจฺฉนฺตาทีนํ นฺตสทฺโท อํ.

คจฺฉนฺติจฺเจวมาทีนํ **อนฺต**ปฺปจฺจยนฺตานํ **นฺต**สทฺโท อํรูปํ อาปชฺชเต วา **สิ**มฺหิ วิภตฺติมฺหิ. สรโลป-**สิ**โลปา, โส คจฺฉํ, คจฺฉนฺโต วา คณฺหาติ.

“คจฺฉนฺตาทีนํ, นฺตสทฺโท”ติ จ วตฺตมาเน –

๑๐๘. เสเสสุ นฺตุว.

คจฺฉนฺตาทีนํ **นฺต**สทฺโท **นฺตุ**ปจฺจโยว ทฏฺฐพฺโพ เสเสสุ วิภตฺติปฺปจฺจเยสุ, อ**สฺมิ**มฺหิ การิยาติเทโสยํ. เสสํ **คุณวนฺตุ**สมํ.

เต คจฺฉนฺโต คจฺฉนฺตา, โภ คจฺฉํ โภ คจฺฉ โภ คจฺฉา, ภวนฺโต คจฺฉนฺโต คจฺฉนฺตา, [คจฺฉํ] คจฺฉนฺตํ, คจฺฉนฺเต, คจฺฉตา คจฺฉนฺเตน, คจฺฉนฺเตหิ คจฺฉนฺเตภิ, คจฺฉโต คจฺฉนฺตสฺส, คจฺฉตํ คจฺฉนฺตานํ, คจฺฉตา คจฺฉนฺตสฺมา คจฺฉนฺตมฺหา, คจฺฉนฺเตหิ คจฺฉนฺเตภิ, คจฺฉโต คจฺฉนฺตสฺส, คจฺฉตํ คจฺฉนฺตานํ, คจฺฉติ คจฺฉนฺเต คจฺฉนฺตสฺมึ คจฺฉนฺตมฺหี, คจฺฉนฺเตสุ.

เอวํ มหํ จรํ ติฏฺฐํ, ททํ ภุญฺชํ สุณํ ปจํ;
ชยํ ชีรํ จวํ มียํ, สรํ กุพฺพํ ชปํ วชํ –
อิจฺจาทโย.

ภวนฺตสทฺทสฺส **ค โย นา ส**วจเนสุ วิเสโส. โส ภวํ.

“ภวโต”ติ วตฺตเต.

๑๐๙. โอภาโว กฺวจิ โยสุ วการสฺส.

ภวนฺตอิจฺเจตสฺส **ว**การสฺส **โอ**ภาโว โหติ กฺวจิ **โย**อิจฺเจเตสุ. เต โภนฺโต ภวนฺโต ภวนฺตา.

“ภวโต”ติ วตฺตเต.

๑๑๐. โภ เค ตุ.

สพฺพสฺเสว **ภวนฺต**สทฺทสฺส **โภ** โหติ **เค** ปเร. **ตุ**สทฺเทน ภนฺเต, โภนฺตาทิ จ, **ค**โลโป, โภ ภนฺเต โภนฺต โภนฺตา, โภนฺโต ภวนฺโต ภวนฺตา, ภวนฺตํ, โภนฺเต ภวนฺเต.

นาเสสุ “โอภาโว กฺวจี”ติ โยควิภาเคน **โอ**ภาโว.

โภตา ภวตา ภวนฺเตน, โภโต ภวโต ภวนฺตสฺส อิจฺจาทิ.

๑๑๑. ภทนฺตสฺส ภทฺทนฺต ภนฺเต.

สพฺพสฺเสว **ภทนฺต**สทฺทสฺส **ภทฺทนฺต ภนฺเต**อิจฺเจเต อาเทสา โหนฺติ กฺวจิ **เค** ปเร **โย**สุ จ. โภ ภทฺทนฺต ภนฺเต, ภทนฺต ภทนฺตา วา อิจฺจาทิ **ปุริส**สทฺทสมํ.

๑๑๒. สนฺตสทฺทสฺส โส เภ โพ จนฺเต.

สพฺพสฺเสว **สนฺต**สทฺทสฺส **ส**สทฺทาเทโส โหติ **ภ**กาเร ปเร, อนฺเต จ **พ**การาคโม โหติ.

จสทฺทคฺคหเณน อ**ภ**กาเรปิ สมาเส กฺวจิ **ส**การาเทโส. สพฺภิ.

เภติ กึ? สนฺเตหิ, เสสํ **คจฺฉนฺต**สทฺทสมํ.

อตฺถิ **ราช พฺรหฺม อตฺต สข**สทฺทาทีนํ เภโท, ตเถว **สฺยา**ทฺยุปฺปตฺติ, “ราช สิ”อิติ ฐิเต –

“พฺรหฺมตฺตสขราชาทิโต”ติ อธิกาโร.

๑๑๓. สฺยา จ.

พฺรหฺม อตฺต สข ราชอิจฺเจวมาทิโต **สิ**วจนสฺส **อา**กาโร โหติ. **อาทิ**สทฺเทน **อาตุมา**ทิสทฺทโต จ. สรโลปาทิ. ราชา ติฏฺฐติ.

๑๑๔. โยนมาโน.

พฺรหฺมตฺตสขราชาทิโต **โยนํ อาโน**อาเทโส โหติ. ราชาโน ติฏฺฐนฺติ, โภ ราช โภ ราชา, ภวนฺโต ราชาโน.

“วา”ติ วตฺตเต.

๑๑๕. พฺรหฺมตฺตสขราชาทิโต อมานํ.

พฺรหฺมาทีหิ ปรสฺส อํวจนสฺส **อานํ** โหติ วา. ราชานํ ปสฺส ราชํ วา, ราชาโน.

“สวิภตฺติสฺส, ราชสฺสา”ติ จ วตฺตเต.

๑๑๖. นามฺหิ รญฺญา วา.

สพฺพสฺเสว **ราช**สทฺทสฺส สวิภตฺติสฺส **รญฺญา**อาเทโส โหติ วา **นาม**ฺหิ วิภตฺติมฺหิ. รญฺญา กตํ ราเชน วา.

๑๑๗. ราชสฺส ราชุ สุนํหิสุ จ.

สพฺพสฺส **ราช**สทฺทสฺส **ราชุ**อาเทโส โหติ **สุ นํ หิ**อิจฺเจเตสุ วจเนสุ. **จ**สทฺโท วิกปฺปนตฺโถ, "สุนํหิสุ จา"ติ ทีโฆ, ราชูหิ ราชูภิ, ราเชหิ ราเชภิ วา.

"สวิภตฺติสฺสา"ติ อธิกาโร.

๑๑๘. ราชสฺส รญฺโญราชิโน เส.

สพฺพสฺเสว **ราช**สทฺทสฺส สวิภตฺติสฺส **รญฺโญ ราชิโน**อิจฺเจเต อาเทสา โหนฺติ **เส** วิภตฺติมฺหิ. รญฺโญ, ราชิโน เทติ.

"ราชสฺสา"ติ วตฺตเต.

๑๑๙. รญฺญํ นํ มฺหี วา.

สพฺพสฺเสว **ราช**สทฺทสฺส สวิภตฺติสฺส **รญฺญํ**อาเทโส โหติ วา **นํ**มฺหิ วิภตฺติมฺหิ. รญฺญํ ราชูนํ ราชานํ.

ปญฺจมิยํ –

๑๒๐. อมฺหตุมฺหนฺตุราชพฺรหฺมตฺตสขสตฺถุปิตาทีหิ สฺมา นาว.

อมฺหตุมฺหนฺตุราชพฺรหฺมตฺตสขสตฺถุปิตุอิจฺเจวมาทีหิ **สฺมา**วจนํ **นาว** ทฏฺฐพฺพนฺติ **สฺมา**วจนสฺส นาภาวาติเทโส. **อติเทโส** ปน ฉพฺพิโธ.

วุตฺตญฺจ –

"พฺยปเทโส นิมิตฺตญฺจ, ตํรูปํ ตํสภาวตา;

สุตฺตญฺเจว ตถา การิ- ยาติเทโสติ ฉพฺพิโธ"ติ.

ตตฺรายํ **พฺรหฺมตฺตสขา**ทีสุ ปาธสามตฺถิยโต **รูปาติเทโส**. เสสํ ตติยาสมํ.

รญฺญา อเปติ, ราชูหิ ราชูภิ, ราเชหิ ราเชภิ, รญฺโญ, ราชิโน สนฺตกํ, รญฺญํ ราชูนํ ราชานํ.

"ราชสฺสา"ติ วตฺตเต.

๑๒๑. สฺมึมฺหิ รญฺเญ ราชินิ.

สพฺพสฺเสว **ราช**สทฺทสฺส สวิภตฺติสฺส **รญฺเญราชินิ**อิจฺเจเต อาเทสา โหนฺติ **สฺมึ**มฺหิ วิภตฺติมฺหิ. รญฺเญ, ราชินิ ปติฏฺฐิตํ, ราชูสุ ราเชสุ.

พฺรหฺมสทฺทสฺส จ **ค นา ส สฺมึ**สุ วิเสโส. พฺรหฺมา, พฺรหฺมาโน.

อาลปเน จ "เอ"ติ วตฺตเต.

๑๒๒. พฺรหฺมโต คสฺส จ.

พฺรหฺมสทฺทโต **ค**สฺส จ **เอ**กาโร โหติ, **จ**คฺคหณํ **เอ**คฺคหณานุกฑฺฒนตฺถํ, โภ พฺรหฺเม, ภวนฺโต พฺรหฺมาโน, พฺรหฺมานํ พฺรหฺมํ, พฺรหฺมาโน.

วิปริณาเมน "พฺรหฺมสฺส, อนฺโต"ติ จ วตฺตเต.

๑๒๓. อุตฺตํ สนาสุ.

พฺรหฺมสทฺทสฺส อนฺโต **อุ**ตฺตมาปชฺชเต **ส นา**อิจฺเจเตสุ วจเนสุ. **อุตฺต**มิติ ภาวนิทฺเทโส กตฺถจิ อภาวทสฺสนตฺโถ. พฺรหฺมุนา, พฺรหฺเมหิ พฺรหฺเมภิ.

สสฺมึ **อุ**ตฺเต กเต "อิวณฺณุวณฺณา ฌลา"ติ **ล**สญฺญายํ –

๑๒๔. ฌลโต สสฺส โน วา.

ฌลสญฺเญหิ อิวณฺณุวณฺเณหิ ปรสฺส **ส**อิจฺเจตสฺส วจนสฺส **โน**อิจฺจาเทโส โหติ วา. พฺรหฺมุโน พฺรหฺมสฺส, พฺรหฺมานํ พฺรหฺมูนํ วา, **อุตฺต**มิติ โยควิภาเคน อญฺญตฺถาปิ อุตฺตํ.

ปญฺจมิยํ นาภาวาติเทโส. พฺรหฺมุนา, พฺรหฺเมหิ พฺรหฺเมภิ, พฺรหฺมุโน พฺรหฺมสฺส, พฺรหฺมานํ พฺรหฺมูนํ วา.

๑๒๕. พฺรหฺมโต ตุ สฺมึ นิ.

พฺรหฺมสทฺทโต **สฺมึ**วจนสฺส **นิ** โหติ. **ตุ**สทฺเทน **กมฺมจมฺมมุทฺธา**ทิโต จ กฺวจิ. พฺรหฺมนิ, พฺรหฺเมสุ.

อตฺตสทฺทสฺส ตติยาทีสฺเวว วิเสโส.

อตฺตา, อตฺตาโน, โภ อตฺต โภ อตฺตา, ภวนฺโต อตฺตาโน, อตฺตานํ อตฺตํ, อตฺตาโน.

นามฺหิ "อกมฺมนฺตสฺส จา"ติ เอตฺถ **จ**สทฺเทน **อตฺต**นฺตสฺส อตฺตํ วา. อตฺตนา อตฺเตน วา.

๑๒๖. อตฺตนฺโต หิสฺมิมนตฺตํ.

อตฺตสทฺทสฺส อนฺโต **อน**ตฺตมาปชฺชเต **หิ**สฺมึ ปเร. อตฺตเนหิ อตฺตเนภิ.

“ตโต, อตฺตโต”ติ จ วตฺตเต.

๑๒๗. สสฺส โน.

ตโต **อตฺต**สทฺทโต **ส**สฺส วิภตฺติสฺส **โน** โหติ. อตฺตโน, อตฺตานํ.

๑๒๘. สฺมา นา.

ตโต **อตฺต**สทฺทโต **สฺมา**วจนสฺส **นา** โหติ. อตฺตนา อเปติ.

นาภาวาติเทเสเนว สิทฺเธปิ อุตฺตรสุตฺเตน เอกโยคมกตฺวา ภินฺนโยคกรณํ อตฺถนฺตร-วิญฺญาปนตฺถํ, เตน **อตฺตนฺตต**การสฺส **ร**กาโร **ช**กาเร กฺวจิ. อตฺรโช อตฺตโช วา. อตฺตเนหิ อตฺตเนภิ, อตฺตโน, อตฺตานํ.

“อตฺตโต”ติ วตฺตเต.

๑๒๙. ตโต สฺมึ นิ.

ตโต **อตฺต**สทฺทโต **สฺมึ**วจนสฺส **นิ** โหติ. อตฺตนิ, อตฺเตสุ.

สขสทฺทสฺส เภโท. สขา, สขาโน.

“โยน”มิติ วตฺตเต.

๑๓๐. สขโต จาโยโน.

สขสทฺทโต **โยนํ อาโย โน**อาเทสา จ โหนฺติ. สขาโย.

๑๓๑. สขนฺตสฺสิ โนนานํเสสุ.

สขสทฺทนฺตสฺส **อิ**การาเทโส โหติ **โนนานํส**อิจฺเจเตสุ ปเรสุ. สขิโน ติฏฺฐนฺติ.

อาลปเน **ค**สญฺญายํ –

๑๓๒. สขโต คสฺเส วา.

สขโต **ค**สฺส **อ**การ **อา**การ **อิ**การ อีการ**เอ**การาเทสา โหนฺติ. **วา**สทฺเทน อญฺญสฺมาปิ กฺวจิ **เอ**กาโร. ยถา – ภทฺทนฺเต อิเส อิติ.

อ จ อา จ อิ จ อี จ เอ จาติปิ เอ, ปุพฺพสฺสรานํ กเมน โลโป.

โภ สข โภ สขา โภ สขิ โภ สขี โภ สเข, ภวนฺโต สขาโน สขาโย สขิโน.

“สขนฺตสฺส, อาโร จา”ติ จ วตฺตเต.

๑๓๓. สุนมํสุ วา.

สขนฺตสฺส **อาโร** โภติ วา **สุนํ อํ**อิจฺเจเตสุ ปเรสุ. สขารํ สขานํ สขํ, สขาโน สขาโย สขิโน, สขินา.

“สขนฺตสฺสา”ติ วตฺตเต.

๑๓๔. อาโร หิมฺหิ วา.

สขนฺตสฺส **อาโร** โหติ วา **หิ**มฺหิ วิภตฺติมฺหิ. สขาเรหิ สขาเรภิ, สเขหิ สเขภิ.

อิการาเทเส “ฌลโต สสฺส โน วา”ติ **โน**. สขิโน สขิสฺส, สขารานํ สขีนํ.

สฺมาวจนสฺส **นา**ภาโว. สขินา, สขาเรหิ สขาเรภิ สเขหิ สเขภิ, สขิโน สขิสฺส, สขารานํ สขีนํ.

“สขโต”ติ จ วตฺตเต.

๑๓๕. สฺมิเม .

สขโต **สฺมึ**วจนสฺส **เอ**กาโร โหติ. นิจฺจตฺโถยมารมฺโภ. สเข, สขาเรสุ สเขสุ.

อาตุมสทฺทสฺส ปธมาทุติยาสุ **อตฺต**สทฺทสฺเสว รูปนโย. อาตุมา, อาตุมาโน, โภ อาตุม โภ อาตุมา, ภวนฺโต อาตุมาโน, อาตุมานํ อาตุมํ, อาตุมาโน, อาตุเมน อิจฺจาทิ **ปุริส**สมํ.

ปุมสทฺทสฺส เภโท. ปุม สิ,

“สวิภตฺติสฺสา”ติ อธิกาโร.

๑๓๖. ปุมนฺตสฺสา สิมฺหิ.

ปุมสทฺทสฺส สวิภตฺติสฺส **อา**การาเทโส โหติ **สิ**มฺหิ วิภตฺติมฺหิ. **อนฺต**คฺคหเณน **มฆวยุวา**ทีนมนฺตสฺส จ. ปุมา.

“ปุมนฺตสฺสา”ติ อธิกาโร.

๑๓๗. โยสฺวาโน.

ปุมนฺตสฺส สวิภตฺติสฺส **อาโน**อาเทโส โหติ **โย**สุ วิภตฺตีสุ. ปุมาโน.

๑๓๘. อมาลปเนกวจเน.

ปุมนฺตสฺส สวิภตฺติสฺส **อํ** โหติ อาลปเนกวจเน ปเร. เห ปุมํ, เห ปุมาโน, ปุมํ, ปุมาโน.

“อา, วา”ติ จ วตฺตเต.

๑๓๙. อุ นามฺหิ จ.

ปุมนฺตสฺส **อาอุ**อาเทสา โหนฺติ วา **นาม**ฺหิ วิภตฺติมฺหิ. **จ**สทฺเทน ปุมกมฺมถามนฺตสฺส จุ'กาโร วา **สสฺมา**สุ. ปุมานา ปุมุนา ปุเมน วา.

“อาเน”ติ วตฺตเต.

๑๔๐. หิวิภตฺติมฺหิ จ.

ปุมนฺตสฺส **หิ**วิภตฺติมฺหี จ **อาเน**อาเทโส โหติ. **วิภตฺติ**คฺคหณํ สวิภตฺติคฺคหณนิวตฺตนตฺถํ. ปุมาเนหิ ปุมาเนภิ.

จสทฺเทน **ยุวมฆวา**ทีนมนฺตสฺส วา **อานา**เทโส โหติ สพฺพวิภตฺตีสุ. “อุ นามฺหิ จา”ติ เอตฺถ **จ**สทฺเทน ปุมนฺตสฺสุกาโร วา **สสฺมา**สุ วิภตฺตีสุ. “ฌลโต สสฺส โน วา”ติ **โน**. ปุมุโน ปุมสฺส, ปุมานํ.

“สฺมา, นา”ติ วตฺตเต.

๑๔๑. ฌลโต จ.

ฌลอิจฺเจเตหิ **สฺมา**วจนสฺส **นา** โหติ. **จ**คฺคหณํ กฺวจิ นิวตฺตนตฺถํ. ปุมานา ปุมุนา ปุมา ปุมสฺมา ปุมมฺหา, ปุมาเนหิ ปุมาเนภิ ปุเมหิ ปุเมภิ, ปุมุโน ปุมสฺส, ปุมานํ.

๑๔๒. อาเน สฺมึมฺหิ วา.

ปุมนฺตสฺส สวิภตฺติสฺส **อาเน**อาเทโส โหติ วา สฺมึมฺหิ วิภตฺติมฺหิ. ปุมาเน ปุเม ปุมสฺมึ ปุมมฺหิ.

๑๔๓. สุสฺมิมา วา.

ปุมนฺตสฺส **สุ**อิจฺเจตสฺมึ ปเร **อา**อาเทโส โหติ วา. ปุมาสุ ปุเมสุ.

ยุวาทีสุ “ยุว สิ” อิตีธ –

“ปุมนฺตสฺสา สิมฺหี”ติ เอตฺถ **อนุต**คฺคหเณน อาการโร, “หิวิภตฺติมฺหิ จา”ติ สุตฺเต **จ**สทฺเทน **อานา**เทโส จ.

ยุวา ยุวาโน, ยุวานา ยุวา, เห ยุว เห ยุวา เห ยุวาน เห ยุวานา, ภวนฺโต ยุวานา, ยุวานํ ยุวํ, ยุวาเน ยุเว.

“อกมฺมนฺตสฺส จา”ติ เอตฺถ **จ**สทฺเทน **ยุวมฆวา**ทีนมนฺตสฺส **อา** โหติ วา **นาสุ**อิจฺเจเตสูติ **อา**ตฺตํ.

ยุวานา ยุเวน ยุวาเนน วา, ยุวาเนหิ ยุวาเนภิ ยุเวหิ ยุเวภิ, ยุวานสฺส ยุวสฺส, ยุวานานํ ยุวานํ, ยุวานา ยุวานสฺมา ยุวานมฺหา, ยุวาเนหิ ยุวาเนภิ ยุเวหิ ยุเวภิ, ยุวานสฺส ยุวสฺส, ยุวานานํ ยุวานํ, ยุวาเน ยุวานสฺมึ ยุวานมฺหิ ยุเว ยุวมฺหิ ยุวสฺมึ, ยุวาเนสุ ยุวาสุ ยุเวสุ.

เอวํ มฆวา มฆวาโน, มฆวานา อิจฺจาทิ **ยุว**สทฺทสมํ.

อการนฺตํ.

อาการนฺโต ปุลฺลิงฺโค **สา**สทฺโท.

สา สิ, สิโลโป, สา สุนโข.

พหุวจเน –

๑๔๔. อโฆ รสฺสเมกวจนโยสฺวปิ จ.

ฆสญฺญกอาการวชฺชิโต ลิงฺคสฺสนฺโต สโร รสฺสมาปชฺชเต เอกวจเนสุ **โย**สุ จ ปเรสูติ รสฺสตฺตํ. **อปิ**คฺคหณํ **สิ**มฺหิ นิวตฺตนตฺถํ. เสสํ เนยฺยํ.

สา ติฏฺฐนฺติ, เห ส เห สา, เห สา, สํ, เส, เสน, สาหิ สาภิ, สสฺส สาย, สานํ, สา สสฺมา สมฺหา, สาหิ สาภิ, สสฺส, สานํ, เส สสฺมึ สมฺหิ, สาสุ.

เอวํ ปจฺจกฺขธมฺมา คาณฺฑีวธนฺวาปภุตโย.

อาการนฺตํ.

อิการนฺโต ปุลฺลิงฺโค **อคฺคิ**สทฺโท. **สฺยา**ทฺยุปฺปตฺติ, อคฺคิ สิ,

“อนฺโต, สิมฺหิ, วา”ติ จ วตฺตเต.

๑๔๕. อคฺคิสฺสินิ.

อคฺคิสฺส อนฺโต **อินิ** โหติ วา **สิ**มฺหิ วิภตฺติมฺหิ. “เสสโต โลปํ คสิปี”ติ **สิ**โลโป. อคฺคินิ อคฺคิ.

พหุวจเน “อิวณฺณุวณฺณา ฌลา”ติ **ฌล**สญฺญายํ –

“ฌลโต, วา”ติ จ วตฺตเต.

๑๔๖. ฌปโต จ โยนํ โลโป.

ฌปสญฺเญหิ อิตฺถิวาจเกหิ อาการิวณฺณุวณฺเณหิ, **ฌล**สญฺเญหิ จ ปเรสํ **โย**วจนานํ โลโป โหติ วา. ววตฺถิตวิภาสายํ.

๑๔๗. โยสุ กตนิการโลเปสุ ทีฆํ.

ลิงฺคสฺสนฺตภูตา สพฺเพ รสฺสสรา **โย**สุ กตนิการโลเปสุ ทีฆมาปชฺชนฺเต. กตา **นิ**การโลปา เยสํ เต **กตนิการโลปา**. อคฺคี.

"ปญฺจาทีนมตฺต"นฺติ อิโต "อตฺต"มิติ วตฺตเต.

๑๔๘. โยสฺวกตรสฺโส โฌ.

โยสุ ปเรสุ อกตรสฺโส **โฌ อ**ตฺตมาปชฺชเต. อคฺคโย.

โฌติ กึ? รตฺติโย.

อาลปเนเปวํ. เห อคฺคิ, เห อคฺคี เห อคฺคโย.

ทุติเยกวจเน ปุพฺพสฺสรโลเป สมฺปตฺเต –

๑๔๙. อํ โม นิคฺคหีตํ ฌลเปหิ.

ฌลปอิจฺเจเตหิ ปรสฺส **อํ**วจนสฺส, **ม**การสฺส จ นิคฺคหีตํ อาเทโส โหติ. อคฺคึ.

อคฺคี อคฺคโย, อคฺคินา, อคฺคีหิ อคฺคีภิ, "สุนํหิสุ จา"ติ เอตฺถ **จ**คฺคหเณน กตฺถจิ ทีฆาภาโว. อคฺคิหิ อคฺคิภิ.

"ฌลโต สสฺส โน วา"ติ **โน**. อคฺคิโน อคฺคิสฺส, อคฺคีนํ.

"สฺมา นา"ติ วตฺตมาเน "ฌลโต จา"ติ วิกปฺเปน **นา**. อคฺคินา อคฺคิสฺมา อคฺคิมฺหา, อคฺคีหิ อคฺคีภิ อคฺคิหิ อคฺคิภิ, อคฺคิโน อคฺคิสฺส, อคฺคีนํ อคฺคินํ, อคฺคิมฺหิ อคฺคิสฺมึ, อคฺคีสุ อคฺคิสุ.

เอวมญฺเญปิ –

โชติ ปาณิ คณฺฐิ มุฏฺฐิ, กุจฺฉิ วตฺถิ สาลิ วีหิ;
พฺยาธิ โอธิ โพธิ สนฺธิ, ราสิ เกสิ สาติ ทีปิ.
อิสิ มุนิ มณิ ธนิ ยติ คิริ รวิ กวิ, กปิ อสิ มสิ นิธิ วิธิ อหิ กิมิ ปติ;
หริ อริ ติมิ กลิ พลิ ชลธิ คหปติ, อุรุธิติ วรมติ นิรุปธิ อธิปติ.
อญฺชลิ สารถิ อติถิ สมาธิ อุทธิปฺปภุตโย.

อิการนฺตํ.

อีการนฺโต ปุลฺลิงฺโค **ทณฺฑีสทฺโท.**

“ทณฺฑี สิ” อิตีธ –

“อโฆ รสฺสเมกวจนโยสฺวปิ จา”ติ รสฺสตฺเต สมฺปตฺเต เอตฺเถวา**ปิ**คฺคหเณน **สิ**สฺมึ ตทภาเว สิทฺเธ นิยมตฺถมาห.

“รสฺส”นฺติ วตฺตมาเน –

๑๕๐. น สิสฺมิมนปุํสกานิ.

สิสฺมึ นปุํสกวชฺชิตานิ ลิงฺคานิ น รสฺสมาปชฺชนฺเตติ รสฺสตฺตาภาโว, **สิ**โลโป. ทณฺฑี ติฏฺฐติ.

อนปุํสกานีติ กึ? สุขการิ ทานํ.

เอตฺถ จ –

วิสทาวิสทาการ- โวหาโรภยมุตฺตกา;

ปุมาทิชานเน เหตุ- ภาวโต ลิงฺคมีริตา.

โยโลเป ทณฺฑี ติฏฺฐนฺติ.

อิตรตฺร “อโฆ รสฺส”มิจฺจาทินา รสฺสตฺเต กเต –

“ฌโต, กตรสฺสา”ติ จ วตฺตเต.

๑๕๑. โยนํ โน.

สพฺเพสํ **โยนํ** สาลปนานํ **ฌ**โต กตรสฺสา ปเรสํ **โน**อิจฺจาเทโส โหติ. ทณฺฑิโน ติฏฺฐนฺติ.

กตรสฺสาติ กึ? อคฺคโย.

อธิการํ วินา “โยนํ, โน”ติ โยควิภาคโต;

กฺวจิ อกตรสฺสาปิ, โน สารมติโน ยถา.

อาลปเน “เค”ติ วตฺตเต.

๑๕๒. ฌลปา รสฺสํ.

ฌลปอิจฺเจเต รสฺสมาปชฺชนฺเต **เค** ปเร. โภ ทณฺฑิ.

“อโฆ รสฺส”นฺติอาทินาว สิทฺเธปิ รสฺสตฺเต ปุนารมฺโภ นิยมตฺโถ, เตน “โภ โค”ติอาทีสุ น ภวติ.

ทณฺฑี ทณฺฑิโน.

ทุติยายํ รสฺสตฺเต กเต “อ”มิติ วตฺตเต, “ฆปโต สฺมึ ยํ วา”ติ อิโต มณฺฑูกคติยา “วา”ติ วตฺตเต.

๑๕๓. นํ ณโต กตรสฺสา.

ณโต กตรสฺสา ปรสฺส **อํ**วจนสฺส **นํ** โหติ วา. ทณฺฑินํ ทณฺฑึ, ทณฺฑี ทณฺฑิโน, ทณฺฑินา, ทณฺฑีหิ ทณฺฑีภิ, ทณฺฑิโน ทณฺฑิสฺส, ทณฺฑีนํ.

“ณลโต จา”ติ **นา**. ทณฺฑินา ทณฺฑิสฺมา ทณฺฑิมฺหา, ทณฺฑีหิ ทณฺฑีภิ, ทณฺฑิโน ทณฺฑิสฺส, ทณฺฑีนํ.

“ณโต, กตรสฺสา”ติ จ วตฺตเต, ปุเร วิย “วา”ติ จ.

๑๕๔. สฺมึ นิ.

ณโต กตรสฺสา ปรสฺส **สฺมึ**วจนสฺส **นิ**อิจฺจาเทโส โหติ วา. ทณฺฑินิ ทณฺฑิสฺมึ ทณฺฑิมฺหิ, ทณฺฑีสุ.

เอวมญฺญานิปิ –

ธมฺมี สงฺฆี ญาณี หตฺถี, จกฺกี ปกฺขี ทาฐี รฏฺฐี;
ฉตฺตี มาลี วมฺมี โยคี, ภาคี โภคี กามี สามี.
ธชี คณี สสี กุฏฺฐี, ชฏี ยานี สุขี สิขี;
ทนฺตี มนฺตี กรี จาคี, กุสลี มุสลี พลี.
ปาปการี สตฺตุฆาตี, มาลฺยการี ทีฆชีวี;
ธมฺมจารี สีฆยายี, สีหนาที ภูมิสายี –

อิจฺจาทีนิ **อี**การนฺตนามานิ.

คามณีสทฺทสฺส ตุ สตฺตมิยํ เภโท.

คามณี, คามณี คามณิโน, โภ คามณิ, โภนฺโต คามณี โภนฺโต คามณิโน, คามณินํ คามณึ, คามณี คามณิโน.

เสสํ **ทณฺฑี**สมํ. **นิ**อาเทสาภาโวว วิเสโส. เอวํ **เสนานี สุธี**ปฺปภุตโย.

อีการนฺตํ.

อุการนฺโต ปุลฺลิงฺโค **ภิกฺขุ**สทฺโท.

ตเถว **ภิกฺขุ**สทฺทโต **สิ, สิ**โลโป. โส ภิกฺขุ.

พหุวจเน “ฌปโต จ โยนํ โลโป”ติ **โย**โลโป, “โยสุ กต”อิจฺจาทินา ทีโฆ. เต ภิกฺขู.

โลปาภาเว “วา, โยน”นฺติ จ วตฺตเต.

๑๕๕. ลโต โวกาโร จ.

ลสญฺญโต ปเรสํ **โย**วจนานํ **โว**การาเทโส โหติ วา. **การ**คฺคหเณน **โยนํ โน** จ โหติ. **จ**สทฺทคฺคหณํ กตฺถจิ นิวตฺตนตฺถํ. อถ วา **จ**คฺคหณํ โนคฺคหณานุวตฺตนตฺถํ, เตน **ชนฺตุสพฺพญฺญู** อาทิโต **โยนํ โน** จ โหติ. **วา**สทฺโท ววตฺถิตวิภาสตฺโถ. เตน –

ภิกฺขุปฺปภุติโต นิจฺจํ, โว โยนํ เหตุอาทิโต;
วิภาสา น จ โว โน จ, อมุปฺปภุติโต ภเว.

“อตฺตํ, อกตรสฺโส”ติ จ วตฺตเต.

๑๕๖. เวโวสุ โล จ.

เว โวอิจฺเจเตสุ จ ปเรสุ อกตรสฺโส **โล** อตฺตมาปชฺชเต. ภิกฺขโว, โภ ภิกฺขุ, ภวนฺโต ภิกฺขู.

โลปาภาเว –

๑๕๗. อกตรสฺสา ลโต ยฺวาลปนสฺส เวโว.

อกตรสฺสา **ล**โต ปรสฺส อาลปเน วิหิตสฺส **โย**อิจฺเจตสฺส **เว โว**อาเทสา โหนฺติ. **อ**ตฺตํ. ภวนฺโต ภิกฺขเว ภิกฺขโว. “อํ โม นิคฺคหีตํ ฌลเปหี”ติ นิคฺคหีตํ.

ภิกฺขุํ, ภิกฺขู ภิกฺขโว, ภิกฺขุนา, ภิกฺขูหิ ภิกฺขูภิ ภิกฺขุหิ ภิกฺขุภิ, ภิกฺขุโน ภิกฺขุสฺส, ภิกฺขูนํ ภิกฺขุนํ, ภิกฺขุนา ภิกฺขุสฺมา ภิกฺขุมฺหา, ภิกฺขูหิ ภิกฺขูภิ ภิกฺขุหิ ภิกฺขุภิ, ภิกฺขุโน ภิกฺขุสฺส, ภิกฺขูนํ ภิกฺขุนํ, ภิกฺขุมฺหิ ภิกฺขุสฺมึ, ภิกฺขูสุ ภิกฺขุสุ.

เอวํ เสตุ เกตุ ราหุ ภานุ ปงฺคุ อุจฺฉุ เวฬุ มจฺจุ สินฺธุ พนฺธุ เนรุ เมรุ สตฺตุ การุ เหตุ ชนฺตุ รุรุ ปฏุ อิจฺจาทโย.

เหตุชนฺตุสทฺทานํ ปฐมาทุติยาสุ วิเสโส.

เหตุ, เหตู เหตโว เหตุโย, โภ เหตุ, โภนฺโต เหตู เหตเว เหตโว, เหตุํ, เหตู เหตโว เหตุโย. เสสํ **ภิกฺขุ**สมํ.

ชนฺตุ, ชนฺตู ชนฺตโว. **การ**คฺคหเณน โยนํ โน จ โหติ. ชนฺตุโน ชนฺตุโย, โภ ชนฺตุ, ชนฺตู ชนฺตเว ชนฺตโว, ชนฺตุํ, ชนฺตู ชนฺตโว ชนฺตุโน ชนฺตุโย อิจฺจาทิ.

สตฺถุสทฺทสฺส เภโท. “สตฺถุ สิ”อิตีธ –

“อนฺโต”ติ วตฺตเต.

๑๕๘. สตฺถุปิตาทีนมา สิสฺมึ สิโลโป จ.

สตฺถุ ปิตุ มาตุ ภาตุ ธีตุ กตฺตุอิจฺเจวมาทีนมนฺโต อาตฺตมาปชฺชเต สิสฺมึ, สิโลโป จ โหติ. สตฺถา.

“สตฺถุ ปิตาทีน”นฺติ อธิกาโร.

๑๕๙. อญฺเญสฺวารตฺตํ .

สตฺถุ ปิตาทีนมนฺโต **สิ**วจนโต อญฺเญสุ วจเนสุ **อาร**ตฺตมาปชฺชเต. **อารตฺต**มิติภาวนิทฺเทเสน กตฺถจิ อนิยมํ ทสฺเสติ.

อารคฺคหณมนุวตฺตเต.

๑๖๐. ตโต โยนโม ตุ.

ตโต **อารา**เทสโต สพฺเพสํ **โยนํ โอ**การาเทโส โหติ.

ตุคฺคหเณน อญฺเญหิปิ **จตุอุภนฺทีควา**ทีหิ **โยนโม**กาโร โหติ, สรโลปาทิ. สตฺถาโร.

อาลปเน “อการปิตาทฺยนฺตานมา”ติ **อาตฺตํ**. “เค รสฺส”นฺติ อธิกิจฺจ “อากาโร วา”ติ วิกปฺเปน รสฺสตฺตํ, **ว**โลโป. โภ สตฺถ โภ สตฺถา, ภวนฺโต สตฺถาโร, สตฺถารํ, สตฺถาเร สตฺถาโร.

“ตโต”ติ จ วตฺตเต.

๑๖๑. นา อา.

ตโต **อารา**เทสโต **นา**วจนสฺส **อา**การาเทโส โหติ. สตฺถารา, สตฺถุนาติ **อารตฺต**มิติภาวนิทฺเทเสน สิทฺธํ. สตฺถาเรหิ สตฺถาเรภิ.

“วา นํมฺหี”ติ อิโต “วา”ติ วตฺตเต.

๑๖๒. อุ สสฺมึ สโลโป จ.

สตฺถุ ปิตุอิจฺเจวมาทีนมนฺตสฺส **อุ**ตฺตํ โหติ วา **สสฺมึ**, **ส**โลโป จ โหติ. **อารา**เทสาปวาโทยํ. สตฺถุ, อญฺญตฺถ ภาวนิทฺเทเสนาราภาโว. สตฺถุสฺส สตฺถุโน.

“อารตฺต”นฺติ วตฺตเต.

๑๖๓. วา นํมฺหิ.

สตฺถุ ปิตุอาทีนมนฺโต **อาร**ตฺตมาปชฺชเต วา **นํ**มฺหิ วิภตฺติมฺหิ. สตฺถารานํ.

อาราภาเว “วา นํมฺหี”ติ วตฺตเต.

๑๖๔. สตฺถุนตฺตญฺจ.

สตฺถุสทฺทนฺตสฺส, **ปิตา**ทีนมนฺตสฺส จ **อ**ตฺตํ โหติ วา **นํ**มฺหิ วิภตฺติมฺหิ, ปุน **สตฺถุ**คฺคหณํ สตฺถุโน นิจฺจวิธานตฺถํ. สตฺถานํ.

“อมฺหตุมฺหนฺตุราชพฺรหฺมตฺตสขสตฺถุปิตาทีหิ สฺมา นาวา”ติ **สฺมาวจนสฺสนา**ภาโว. สตฺถารา, สตฺถาเรหิ สตฺถาเรภิ, สตฺถุ สตฺถุโน สตฺถุสฺส, สตฺถารานํ สตฺถานํ.

“อารโต”ติ วตฺตเต.

๑๖๕. ตโต สฺมิมิ.

ตโต **อารา**เทสโต **สฺมึ**วจนสฺส **อิ**การาเทโส โหติ. ปุน **ตโต**คฺคหเณน อญฺญสฺมาปิ **สฺมึ**วจนสฺส **อิ**กาโร. ยถา – ภุวิ, ทิวิ.

๑๖๖. อาโร รสฺสมิกาเร.

อาราเทโส รสฺสมาปชฺชเต อิกาเร ปเร, สตฺถริ, สตฺถาเรสุ.

เอวํ กตฺตา, กตฺตาโร, โภ กตฺต โภ กตฺตา, ภวนฺโต กตฺตาโร, กตฺตารํ, กตฺตาเร กตฺตาโร, กตฺตารา, กตฺตาเรหิ กตฺตาเรภิ. “อุ สสฺมึ สโลโป จา”ติ **อุ**ตฺตํ, สโลโป จ. กตฺตุ กตฺตุโน กตฺตุสฺส, กตฺตารานํ กตฺตานํ กตฺตูนํ กตฺตุนํ, กตฺตารา, กตฺตาเรหิ กตฺตาเรภิ, กตฺตุ กตฺตุโน กตฺตุสฺส, กตฺตารานํ กตฺตานํ กตฺตูนํ กตฺตุนํ, กตฺตริ, กตฺตาเรสุ, **อารา**ภาเว กตฺตูสุ กตฺตุสุ.

เอวํ –

ภตฺตุ วตฺตุ เนตุ โสตุ, ญาตุ เชตุ เฉตฺตุ เภตฺตุ. ทาตุ ธาตุ นตฺตุ โพทฺธุ, วิญฺญาเปตุ อาทโยปิ.

“อุ สสฺมึ สโลโป จา”ติ วตฺตเต.

๑๖๗. สกมนฺธาตาทีนญฺจ.

สกมนฺธาตุอิจฺเจวมาทีนมนฺโต จ **อุ**ตฺตมาปชฺชเต **ส**สฺมึ, **ส**โลโป จ, นิจฺจํ ปุนพฺพิธานา. สกมนฺธาตุ วิย อสฺส ราชิโน วิภโว, เสสํ สมํ. เอวํ มหามนฺธาตุปฺปภุตโย.

ปิตุสทฺทสฺส เภโท. **สิ**มฺหิ **อา**ตฺตํ, **สิ**โลโป, ปิตา.

โยมฺหิ “อาโร, รสฺส”นฺติ จ วตฺตเต.

๑๖๘. ปิตาทีนมสิมฺหิ .

ปิตาทีน**มารา**เทโส รสฺสมาปชฺชเต **อสิ**มฺหิ วิภตฺติมฺหิ. **สิ**สฺมึ **อารา**เทสาภาเวปิ **อสิมฺหี**ติ อธิกวจนมตฺถนฺตรวิญฺญาปนตฺถํ, เตน **โต**อาทิมฺหิ **ปิตา**ทีนมิกาโร จ. ยถา – ปิติโต, มาติโต, ภาติโต, ธีติโต, ปิติปกฺโข, มาติปกฺโขติ.

ปิตโร, เสสํ **กตฺตุ**สมํ. โภ ปิต โภ ปิตา, ภวนฺโต ปิตโร, ปิตรํ, ปิตเร ปิตโร, ปิตรา ปิตุนา, ปิตเรหิ ปิตเรภิ. ภาวนิทฺเทเสน **อารา**เทสาภาเว ปิตูหิ ปิตูภิ ปิตุหิ ปิตุภิ, ปิตุ ปิตุโน ปิตุสฺส, ปิตรานํ ปิตานํ ปิตูนํ, ทีฆาภาเว ปิตุนํ วา, ปิตรา, ปิตเรหิ ปิตเรภิ ปิตูหิ ปิตูภิ ปิตุหิ ปิตุภิ, ปิตุ ปิตุโน ปิตุสฺส, ปิตรานํ ปิตานํ ปิตูนํ ปิตุนํ, ปิตริ, ปิตเรสุ ปิตูสุ ปิตุสุ.

เอวํ ภาตา, ภาตโร อิจฺจาทิ.

อูการนฺตํ.

อูการนฺโต ปุลฺลิงฺโค **อภิภู**สทฺโท.

ตเถว **สฺยา**ทฺยุปฺปตฺติ, **สิ**โลโป. โส อภิภู, **โย**โลเป กเต เต อภิภู.

“อโฆ รสฺส”นฺติอาทินา รสฺสตฺตํ, **โว**กาโร. กตรสฺสตฺตา **อ**ตฺตาภาโว. อภิภุโว, โภ อภิภุ, ภวนฺโต อภิภู อภิภุโว.

กตรสฺสตฺตา **เว**อาเทโส น โหติ. เสสํ **ภิกฺขุ**สทฺทสมํ, รสฺสตฺตเมว วิเสโส. อภิภุํ, อภิภู อภิภุโว , อภิภุนา, อภิภูหิ อภิภูภิ, อภิภุโน อภิภุสฺส, อภิภูนํ อิจฺจาทิ.

เอวํ สยมฺภู, เวสฺสภู, ปราภิภู, สหภูอาทโย. **สหภู**สทฺทสฺส **โย**นํ **โน**อาเทโสว วิเสโส. สหภู, สหภู สหภุโว สหภุโน อิจฺจาทิ.

ตถา **สพฺพญฺญู**สทฺทสฺส **โย**สฺเวว วิเสโส. โส สพฺพญฺญู เต สพฺพญฺญู, **โย**โลปาภาเว รสฺสตฺตํ, “ลโต โวกาโร จา”ติ เอตฺถ **การ**คฺคหเณน **โย**นํ **โน**อาเทโส. **วา**ธิการสฺส ววตฺถิตวิภาสตฺตา น จ

โวกาโร. สพฺพญฺญุโน, โภ สพฺพญฺญุ, โภนฺโต สพฺพญฺญู สพฺพญฺญุโน, สพฺพญฺญุํ, สพฺพญฺญู สพฺพญฺญุโน อิจฺจาทิ.

เอวํ มคฺคญฺญู ธมฺมญฺญู อตฺถญฺญู กาลญฺญู รตฺตญฺญู มตฺตญฺญู กตญฺญู ตถญฺญู วิญฺญู วิทู เวทคู ปารคู อิจฺจาทโย.

อูการนฺตํ.

เอการนฺโต อปฺปสิทฺโธ.

โอการนฺโต ปุลฺลิงฺโค **โค**สทฺโท.

ตโต **สฺยา**ทฺยุปฺปตฺติ, **สิ**โลโป, โค คจฺฉติ.

"คาว เส"ติ อิโต "โค"ติ อธิกาโร, "อาวา"ติ จ วตฺตเต.

๑๖๙. โยสุ จ.

โคอิจฺเจตสฺส **โอ**การสฺส **อาวา**เทโส โหติ **โย**สุ. **จ**สทฺเทน **นา สฺมา สฺมึสุ**อิจฺเจเตสุ จ. "ตโต โยนโม ตู"ติ เอตฺถ **ตุ**คฺคหเณน โยนโมกาโร, สรโลปาทิ. คาโว ติฏฺฐนฺติ.

๑๗๐.อวํมฺหิ จ.

โคอิจฺเจตสฺส **โอ**การสฺส **อาว อว**อิจฺเจเต อาเทสา โหนฺติ **อํ**มฺหิ วิภตฺติมฺหิ. เสทฺเทน **โย นา ส สฺมาสฺมึสุ**อิจฺเจเตสุ จ **อวา**เทโส โหติ. คโว คจฺฉนฺติ, เห โค, เห คาโว เห คโว.

ทุติยายํ **"อํมฺหี"**ติ วตฺตเต.

๑๗๑. อาวสฺสุ วา.

อาวอิจฺเจตสฺส **คาวา**เทสสฺส อนฺตสรสฺส **อุ**การาเทโส โหติ วา **อํ**มฺหิ วิภตฺติมฺหิ. อาวสฺส อ อาว, ตสฺส **อาว**สทฺทนฺตสฺส. "อํโม"ติอาทินา นิคฺคหีตํ. คาวุํ คาวํ ควํ, คาโว คโว.

"โคณ, วา"ติ วตฺตเต.

๑๗๒. สุหินาสุ จ.

สุ หิ นาอิจฺเจเตสุ สพฺพสฺส **โค**สทฺทสฺส **โคณา**เทโส โหติ วา. **จ**สทฺเทน เสเสสุ จ. โคโณ, โคณา, เห โคณ เห โคณา, โคณํ, โคเณ, โคเณน, โคเณหิ โคเณภิ, โคณสฺส.

๑๗๓. โคณ นํมฺหิ วา.

สพฺพสฺส **โค**สทฺทสฺส **โคณา**เทโส โหติ วา **นํ**มฺหิ วิภตฺติมฺหิ. โคณานํ, โคณา โคณสฺมา โคณมฺหา, โคเณหิ โคเณภิ, โคณสฺส, โคณานํ, โคเณ โคณสฺมึ โคณมฺหิ, โคเณสุ.

โคณาเทสาภาเว คาเวน คเวน, โคหิ โคภิ.

๑๗๔. คาว เส.

“โค อาว เส”อิติ ติปทมิทํ. โคสฺส โอ โค, **โค**สทฺโทการสฺส **อาวา**เทโส โหติ **เส** วิภตฺติมฺหิ. คาวสฺส ควสฺส.

นํมฺหิ “โค, อวา”ติ จ วตฺตเต.

๑๗๕. ตโต นมํ ปติมฺหาลุตฺเต จ สมาเส.

ตโต **โค**สทฺทโต ปรสฺส **นํ**วจนสฺส **อํ**อาเทโส โหติ, **โค**สทฺโทการสฺส **อวา**เทโส จ **ปติ**มฺหิ ปเร อลุตฺเต จ สมาเส. **จ**สทฺเทน อสมาเสปิ **อํ อวา**เทสา. ควํปติสฺส เถรสฺส, ควํ.

“สุหินาสุ จา”ติ เอตฺถ **จ**สทฺเทน นํมฺหิ **คุ**อาเทโส. “โน จ ทฺวาทิโต นํมฺหี”ติ สุตฺเต **จ**สทฺเทน **น**การาคโม จ. คุนฺนํโคนํ วา.

คาวา คาวมฺหา คาวสฺมา ควา ควมฺหา ควสฺมา, โคหิ โคภิ, คาวสฺส ควสฺส, ควํ คุนฺนํ โคนํ, คาเว คาวมฺหิ คาวสฺมึ คเว ควมฺหิ ควสฺมึ, คาเวสุ คเวสุ โคสุ.

โอการนฺตํ.

ปุริโส คุณวา ราชา, สา’คฺคิ ทณฺฑี จ ภิกฺขุ จ;
สตฺถา’ภิภู จ สพฺพญฺญู, โคติ ปุลฺลิงฺคสงฺคโห.

ปุลฺลิงฺคํ นิฏฺฐิตํ.

อิตฺถิลิงฺค

อถ **อิตฺถิลิงฺคานิ** วุจฺจนฺเต.

อการนฺโต อิตฺถิลิงฺคสทฺโท อปฺปสิทฺโธ.

อาการนฺโต อิตฺถิลิงฺโค **กญฺญา**สทฺโท. “กญฺญ”อิติ ฐิเต –

๑๗๖. อิตฺถิยมโต อาปฺปจฺจโย.

อิตฺถิยํ วตฺตมานา **อ**การนฺตโต ลิงฺคมฺหา ปโร **อา**ปฺปจฺจโย โหติ.

ปกตฺยตฺถโชตกา อิตฺถิ-ปฺปจฺจยา สฺยาทโย วิย;

ณาทโย ปจฺจยตฺถสฺส, สกตฺถสฺสาปิ วาจกา.

“สรโลโป”ติอาทินา ปุพฺพสฺสเร ลุตฺเต, ปรนยเน จ กเต “ธาตุปฺปจฺจยวิภตฺติวชฺชิตมตฺถวํ ลิงฺค”นฺติ วุตฺตตฺตาว ปจฺจยนฺตสฺสาปิ อลิงฺคตฺตา วิภตฺตุปฺปตฺติยมสมฺปตฺตายํ “ตทฺธิตสมาส-กิตกา นามํ วา’ตเวตุนาทีสุ จา”ติ เอตฺถ **ว**คฺคหเณน อิตฺถิปฺปจฺจยนฺตสฺสาปิ นามพฺยปเทโส. ปุเร วิย **สฺยา**ทฺยุปฺปตฺติ, “เสสโต โลปํ คสิปี”ติ **สิ**โลโป. สา กญฺญา.

พหุวจเน “อาลปเน สิ คสญฺโญ”ติ อิโต “สญฺโญ”, “เต อิตฺถิขฺยา โป”ติ อิโต “อิตฺถิขฺยา”ติ จ วตฺตเต.

๑๗๗. อา โฆ.

ลิงฺคสฺสนฺโต **อา**กาโร ยทา อิตฺถิขฺโย, ตทา **ฆ**สญฺโญ โหตีติ **ฆ**สญฺญายํ “ฆปโต จ โยนํ โลโป”ติ วิกปฺเปน **โย**โลโป. ตา กญฺญา กญฺญาโย.

อาลปเน “สขโต คสฺเส วา”ติ อิโต “คสฺสา”ติ วตฺตเต.

๑๗๘. ฆเต จ.

ฆโต ปรสฺส **ค**สฺส **เอ**กาโร โหติ, สรโลปาทิ. โภติ กญฺเญ, โภติโย กญฺญา กญฺญาโย.

อํมฺหิ สรโลปปกติภาวา กญฺญํ, กญฺญา กญฺญาโย.

ตติยาทีสุ “อาย จตุตฺเถกวจนสฺส ตู”ติ อิโต “อาโย, เอกวจนาน”นฺติ จ วตฺตเต.

๑๗๙. ฆโต นาทีนํ.

ฆสญฺญโต ลิงฺคสฺสาการา ปเรสํ **นา**ทีนํ **สฺมึ**ปริยนฺตานํ เอกวจนานํ วิภตฺติคณานํ **อายา**เทโส โหติ. สรโลปปรนยนานิ. กญฺญาย, กญฺญาหิ กญฺญาภิ, กญฺญาย, กญฺญานํ, กญฺญาย, กญฺญาหิ กญฺญาภิ, กญฺญาย, กญฺญานํ.

สฺมึมฺหิ –

๑๘๐. ฆปโต สฺมึ ยํ วา.

ฆปโต ปรสฺส **สฺมึ**วจนสฺส **ยํ** โหติ วา, อญฺญตฺถายาเทโส. กญฺญายํ กญฺญาย, กญฺญาสุ.

เอวมญฺเญปิ –

สทฺธา เมธา ปญฺญา วิชฺชา, จินฺตา มนฺตา วีณา ตณฺหา;
อิจฺฉา มุจฺฉา เอชา มายา, เมตฺตา มตฺตา สิกฺขา ภิกฺขา.
ชงฺฆา คีวา ชิวฺหา วาจา, ฉายา อาสา คงฺคา นาวา;
คาถา เสนา เลขา สาลา, มาลา เวลา ปูชา ขิฑฺฑา.
ปิปาสา เวทนา สญฺญา, เจตนา ตสิณา ปชา;
เทวตา วฏฺฏกา โคธา, พลากา ปริสา สภา.
อูกาเสผาลิกา ลงฺกา, สลากา วาลิกา สิขา;
วิสาขา วิสิขา สาขา, วจา วญฺฌา ชฏา ฆฏา.
เชฏฺฐา โสณฺฑา วิตณฺฑา จ, กรุณา วนิตา ลตา;
กถา นิทฺทา สุธา ราธา, วาสนา สีํสปา ปปา.
ปภา สีมา ขมา ชายา, ขตฺติยา สกฺขรา สุรา;
โทลา ตุลา สิลา ลีลา, ลาเล’ลา เมขลา กลา.
วฬวา’ลมฺพุสา มูสา, มญฺชูสา สุลสา ทิสา;
นาสา ชุณฺหา คุหา อีหา, ลสิกา วสุธาทโย.

อมฺมาทีนํ อาลปเนว รูปเภโท. อมฺม, อมฺมา อมฺมาโย.

คสฺส “ฆเต จา”ติ **เอ**กาเร สมฺปตฺเต –

๑๘๑. น อมฺมาทิโต.

อมฺมา อนฺนาอิจฺเจวมาทิโต ปรสฺส คสฺส อาลปเนกวจนสฺส น เอการตฺตํ โหติ. “อากาโร วา”ติ รสฺสตฺตํ.

โภติ อมฺม โภติ อมฺมา, โภติโย อมฺมา อมฺมาโย. เอวํ อนฺนา, อนฺนา อนฺนาโย, โภติ อนฺน โภติ อนฺนา, โภติโย อนฺนา อนฺนาโย. อมฺพา , อมฺพา อมฺพาโย, โภติ อมฺพ โภติ อมฺพา, โภติโย อมฺพา อมฺพาโย อิจฺจาทิ.

อาการนฺตํ.

อิการนฺโต อิตฺถิลิงฺโค **รตฺติ**สทฺโท;

ตเถว **สฺยา**ทฺยุปฺปตฺติ, **สิ**โลโป, รตฺติ.

พหุวจเน “สญฺญา, อิวณฺณุวณฺณา”ติ จ วตฺตเต.

๑๘๒. เต อิตฺถิขฺยา โป.

อิตฺถิยา อาขฺยา สญฺญา **อิตฺถิขฺยา,** ลิงฺคสฺสนฺตา เต อิวณฺณุวณฺณา ยทา อิตฺถิขฺยา, ตทา **ป**สญฺญา โหนฺตีติ **ป**สญฺญายํ “ฌปโต จา”ติอาทินา **โย**โลโป, “โยสุ กต”อิจฺจาทินา ทีโฆ. รตฺตี รตฺติโย รตฺโย วา, เห รตฺติ, เห รตฺตี เห รตฺติโย.

“อํโม”ติอาทินา นิคฺคหีตํ, รตฺตึ, รตฺตี รตฺติโย;

ตติยาทีสุ “เอกวจนานํ, นาทีน”นฺติ จ วตฺตเต.

๑๘๓. ปโต ยา.

ปสญฺญโต อิวณฺณุวณฺเณหิ ปเรสํ **นา**ทีนเมกวจนานํ วิภตฺติคณานํ **ยา**อาเทโส โหติ. รตฺติยา, รตฺตีหิ รตฺตีภิ รตฺติหิ รตฺติภิ, รตฺติยา, รตฺตีนํ รตฺตินํ.

ปญฺจมิยํ –

๑๘๔. อมา ปโต สฺมึสฺมานํ วา.

ปอิจฺเจตสฺมา ปเรสํ **สฺมึ สฺมา**อิจฺเจเตสํ ยถากฺกมํ **อํ อา**อาเทสา โหนฺติ วา. ววตฺถิตวิภาสตฺโถยํ **วา**สทฺโท , เตน **อุ**วณฺณนฺตโต น โหนฺติ, **อิ**วณฺณนฺตโตปิ ยถาปโยคํ.

“สเร, ยกาโร”ติ จ วตฺตเต, สีหมณฺฑูกคตีหิ **โยวจเนกวจน**คฺคหณญฺจ.

๑๘๕. ปสญฺญสฺส จ.

ปสญฺญสฺส **อิ**วณฺณสฺส **โย**วจเนกวจนวิภตฺตีนมาเทเส สเร ปเร **ย**กาโร โหติ. เอตฺถ จ **ย**การสฺเส วาธิการโต **ปสญฺญ**คฺคหเณน **อิ**วณฺโณว คยฺหติ, **จ**คฺคหณํ “รตฺโต”ติอาทีสุ นิวตฺตนตฺถํ. รตฺยา รตฺติยา, รตฺตีหิ รตฺตีภิ รตฺติหิ รตฺติภิ, รตฺติยา, รตฺตีนํ รตฺตินํ. **สฺมึ**วจเน **อ**มาเทส**ย**การาเทสา, รตฺยํ. “ฆปโต สฺมึ ยํ วา”ติ **ยํ**อาเทโส, รตฺติยํ.

อญฺญตฺถ “อํ, สฺมึ, วา”ติ จ วตฺตเต.

๑๘๖. อาทิโต โอ จ.

อาทิอิจฺเจตสฺมา **สฺมึ**วจนสฺส **อํ** โออาเทสา โหนฺติ วา. **จ**สทฺเทน อญฺญสฺมาปิ **อา อํ** โออาเทสา. รตฺยา รตฺตึ รตฺโต รตฺติยา, รตฺตีสุ รตฺติสุ.

เอวมญฺญานิปิ –

ปตฺติ ยุตฺติ วุตฺติ กิตฺติ,	มุตฺติ ติตฺติ ขนฺติ กนฺติ;
สนฺติ ตนฺติ สิทฺธิ สุทฺธิ,	อิทฺธิ วุทฺธิ พุทฺธิ โพธิ.
ภูมิ ชาติ ปีติ สูติ,	นนฺทิ สนฺธิ สาณิ โกฏฺฐิ;
ทิฏฺฐิ วุฑฺฒิ ตุฏฺฐิ ยฏฺฐิ,	ปาฬิ อาฬิ นาฬิ เกฬิ;
สติ มติ คติ จุติ,	ธิติ ยุวติ วิกติ.

รติ รุจิ รสฺมิ อสนิ วสนิ โอสธิ องฺคุลิ ธูลิ **ทุ**นฺทุภิ โทณิ อฏฺฐิ ฉวิ อาทีนิ **อิ**การนฺตนามานิ.

อิการนฺตํ.

อีการนฺโต อิตฺถิลิงฺโค **อิตฺถี**สทฺโท;

“อิตฺถ”อิตีธ “อิตฺถิยํ, ปจฺจโย”ติ จ วตฺตเต.

๑๘๗. นทาทิโต วา อี.

นทาทิโต วา **อนทา**ทิโต วา อิตฺถิยํ วตฺตมานา ลิงฺคมฺหา อีปฺปจฺจโย โหติ. **วา**คฺคหณม**นทา**ทิ-สมฺปิณฺฑนตฺถํ, เตน **ปุถุควา**ทิโต จ อี.

สรโลเป “กฺวจาสวณฺณํ ลุตฺเต”ติ อสวณฺเณ สมฺปตฺเต ปกติภาโว นามพฺยปเทโส **สฺยา**ทฺยุปฺปตฺติ. อิตฺถี, อิตฺถี “อโฆ รสฺส”นฺติอาทินา รสฺสตฺตํ, อิตฺถิโย. สมฺโพธเน “ฌลปา รสฺส”นฺติ รสฺสตฺตํ. โภติ อิตฺถิ, โภติโย อิตฺถี อิตฺถิโย.

ทุติเยกวจเน “ฆปโต สฺมึ ยํ วา”ติ อิโต “วา”ติ วตฺตเต.

๑๘๘. อํ ยมีโต ปสญฺญโต.

ปสญฺญโต **อี**การโต ปรสฺส **อํ**วจนสฺส **ยํ** โหติ วา. อิตฺถิยํ อิตฺถึ, อิตฺถี อิตฺถิโย, อิตฺถิยา, อิตฺถีหิ อิตฺถีภิ, อิตฺถิยา, อิตฺถีนํ, อิตฺถิยา, อิตฺถีหิ อิตฺถีภิ, อิตฺถิยา, อิตฺถีนํ, อิตฺถิยํ อิตฺถิยา, อิตฺถีสุ.

เอวํ นที, นที. **โย**โลปาภาเว “ตโต โยนโม ตู”ติ เอตฺถ **ตุ**สทฺเทน โยนโมกาโร จ, “ปสญฺญสฺส จา”ติ อีการสฺส **ย**กาโร, “ยวตํ ตลน”อิจฺจาทินา ทฺยสฺส **ช**กาโร, ทฺวิตฺตํ. นชฺโช สนฺทนฺติ, นทิโย.

เอตฺถ เจวํ สิชฺฌนฺตานํ **นชฺโช**อาทีนํ วุตฺติยํ อานตฺตคฺคหณาทินา นิปฺผาทนํ **อตฺรช สุคตา**ทีนํ วิย นิปฺผาทนูปายนฺตรทสฺสนตฺถนฺติ ทฏฺฐพฺพํ.

เห นทิ, เห นที เห นชฺโช เห นทิโย, นทิยํ นทึ, นที นชฺโช นทิโย.

อมาทิสุตฺเต **อา ปโต**ติ โยควิภาเคน กฺวจิ นาสานญฺจาตฺตํ, เตน น ชจฺจา วสโล โหติ, ปถพฺยา เอกรชฺเชนาติ อาทิ จ สิชฺฌติ, ปุเร วิย **ย**การ**ช**การาเทสทฺวิตฺตานิ.

นชฺชา กตํ นทิยา, นทีหิ นทีภิ, นชฺชา นทิยา, นทีนํ, นชฺชา นทิยา, นทีหิ นทีภิ, นชฺชา นทิยา, นทีนํ, นชฺชํ นทิยํ นทิยา, นทีสุ.

อญฺเญปิ –

มหี เวตรณี วาปี,	ปาฏลี กทลี ฆฏี;
นารี กุมารี ตรุณี,	วารุณี พฺราหฺมณี สขี.
คนฺธพฺพี กินฺนรี นาคี, ฺ	ทวี ยกฺขี อชี มิคี;
วานรี สูกรี สีหี,	หํสี กากี จ กุกฺกุฏี –

อิจฺจาทโย **อิตฺถี**สทฺทสมา.

ตเถว **มาตุล**สทฺทโต อีปฺปจฺจเย กเต –

๑๘๙. มาตุลาทีนมานตฺตมีกาเร.

มาตุล อยฺยกวรุณอิจฺเจวมาทีนมนฺโต **อาน**ตฺตมาปชฺชเต อีกาเร ปจฺจเย ปเร, อนฺตาเปกฺขายํ ฉฏฺฐี, สรโลปาทิ. มาตุลานี, เอวํ อยฺยกานี, วรุณานี, เสสํ **อิตฺถี**สทฺทสมํ.

อ**นทา**ทีสุ **ปุถุ**สทฺทโต อีปฺปจฺจโย. “โอ สเร จา”ติ เอตฺถ **จ**สทฺเทน **อุ**การสฺส **อวา**เทโส. ปุถวี, ปุถวิโย. **สสฺมา สฺมึ**สุ ปุถพฺยา ปุถวิยา, ปุถพฺยา ปุถวิยา, ปุถพฺยํ ปุถวิยํ ปุถวิยา อิจฺจาทิ.

โคสทฺทโต "นทาทิโต วา อี"ติ อีปฺปจฺจโย. มหาวุตฺตินา วา "คาว เส"ติ เอตฺถ **คาว**อิติ โยควิภาเคน วา **โอ**การสฺส **อาวา**เทโส. คาวี, คาวี คาวิโย อิจฺจาทิ **อิตฺถี**สทฺทสมํ.

"มานว"อิตีธ "อิตฺถิยํ, วา, อี"ติ จ วตฺตเต.

๑๙๐. ณว ณิก เณยฺย ณนฺตุหิ.

ณว ณิก เณยฺย ณนฺตุปฺปจฺจยนฺเตหิ อิตฺถิยํ วตฺตมาเนหิ ลิงฺเคหิ อีปฺปจฺจโย โหติ. **วา**ธิกาโร กตฺถจิ นิวตฺตนตฺโถ, สรโลปาทิ. มานวี, เอวํ นาวิกี, เวนเตยฺยี, โคตมี.

"คุณวนฺตุ อี"อิตีธ "วา"ติ วตฺตเต.

๑๙๑. นฺตุสฺส ตมีกาเร.

สพฺพสฺเสว **นฺตุ**ปฺปจฺจยสฺส **ต**กาโร โหติ วา **อี**การปฺปจฺจเย ปเร, อญฺญตฺถ สรโลปาทิ. คุณวตี, คุณวตี คุณวติโย, คุณวนฺตี, คุณวนฺตี คุณวนฺติโย อิจฺจาทิ **อิตฺถี**สทฺทสมํ.

เอวํ กุลวตี, สีลวตี, ยสวตี, รูปวตี, สติมตี, โคตฺตมตี.

มหนฺตสทฺทโต "นทาทิโต วา อี"ติ **อี**ปฺปจฺจโย, **นฺตุ**พฺยปเทโส วิกปฺเปน **ต**การาเทโส. มหตี มหนฺตี.

"ภวนฺต อี"อิตีธ "อีกาเร"ติ วตฺตเต.

๑๙๒. ภวโต โภโต.

สพฺพสฺเสว **ภวนฺต**สทฺทสฺส **โภตา**เทโส โหติ อีกาเร อิตฺถิคเต ปเร. สา โภตี, โภตี โภติโย, เห โภติ, เห โภตี โภติโย อิจฺจาทิ.

"ภิกฺขุ" อิตีธ "อิตฺถิย"นฺติ วตฺตเต "วา"ติ จ.

๑๙๓. ปติภิกฺขุราชีการนฺเตหิ อินี.

ปติ ภิกฺขุ ราช อิจฺเจเตหิ **อี**การนฺเตหิ จ อิตฺถิยํ วตฺตมาเนหิ ลิงฺเคหิ **อินี**ปฺปจฺจโย โหติ.

"สรโลโป'มาเทส"อิจฺจาทิสุตฺเต **ตุ**คฺคหเณน กฺวจิ ปุพฺพโลปสฺส นิเสธนโต "วา ปโร อสรูปา"ติ สรโลโป. ภิกฺขุนี, ภิกฺขุนี ภิกฺขุนิโย อิจฺจาทิ.

คหปติสทฺทโต อินี, "อตฺต"มิติ วตฺตเต.

๑๙๔. ปติสฺสินีมฺหิ.

ปติสทฺทสฺส อนฺโต **อ**ตฺตมาปชฺชเต **อินี**ปฺปจฺจเย ปเร. ตเถว ปรสเร ลุตฺเต "ปุพฺโพ จา"ติ ทีโฆ, คหปตานี.

ตเถว **ราช**สทฺทโต **อินี,** สรโลปปกติภาวา, ราชินี. **อี**การนฺเตสุ **ทณฺฑี**สทฺทโต อินี, สรโลปาทิ, ทณฺฑินี, ทณฺฑินี ทณฺฑินิโย, เอวํ หตฺถินี, เมธาวินี, ตปสฺสินี, ปิยภาณินี อิจฺจาทิ.

"โปกฺขรินี" อิตีธ "เตสุ วุทฺธี"ติอาทินา **อิ**การ**น**การานํ **อ**การ**ณ**การาเทสา, โปกฺขรณี, โปกฺขรณี. "ตโต โยนโม ตู"ติ สุตฺเต **ตุ**คฺคหเณน โยนโมกาโร จ, **อี**การสฺส **ย**กาโร, "ยวต"มิจฺจาทิสุตฺเต **การ**คฺคหเณน **ณฺย**สฺส **ณ**กาโร, ทฺวิตฺตํ. โปกฺขรญฺโญ โปกฺขรณิโย วา อิจฺจาทิ.

วาธิกาโร อนุตฺตสมุจฺจยตฺโถ, เตน **วิทู ยกฺขา**ทิโตปิ **อินี,** ปรจิตฺตวิทุนี, สรโลปรสฺสตฺตานิ, ปรจิตฺตวิทุนี ปรจิตฺตวิทุนิโย, ยกฺขินี ยกฺขินิโย, สีหินี สีหินิโย อิจฺจาทิ.

อีการนฺตํ.

อุการนฺโต อิตฺถิลิงฺโค **ยาคุ**สทฺโท.

ตสฺส **รตฺติ**สทฺทสฺเสว รูปนโย. อมาเทสาทิอภาโวว วิเสโส.

ยาคุ, ยาคู ยาคุโย, เห ยาคุ, เห ยาคู ยาคุโย, ยาคุํ, ยาคู ยาคุโย, ยาคุยา, ยาคูหิ ยาคูภิ ยาคุหิ ยาคุภิ, ยาคุยา, ยาคูนํ ยาคุนํ, ยาคุยา, ยาคูหิ ยาคูภิ ยาคุหิ ยาคุภิ, ยาคุยา, ยาคูนํ ยาคุนํ, ยาคุยํ ยาคุยา, ยาคูสุ ยาคุสุ.

เอวํ ธาตุ เธนุ กาสุ ททฺทุ กจฺฉุ กณฺฑุ รชฺชุ กเรณุ ปิยงฺคุ สสฺสุอาทีนิ.

มาตุสทฺทสฺส เภโท. ตสฺส **ปิตุ**สทฺทสฺเสว รูปนโย. "อารตฺต"มิติ ภาวนิทฺเทเสน **อารา**เทสาภาเว "ปโต ยา"ติ **ยา**เทโสว วิเสโส.

มาตา, มาตโร, โภติ มาต, โภติ มาตา โภติโย มาตโร, มาตรํ, มาตเร มาตโร, มาตรา มาตุยา มตฺยา, "เตสุ วุทฺธี"ติอาทินา **อุ**การโลโป , รสฺสตฺตญฺจ. มาตเรหิ มาตเรภิ มาตูหิ มาตูภิ มาตุหิ มาตุภิ, มาตุ มาตุสฺส มาตุยา, มาตรานํ มาตานํ มาตูนํ มาตุนํ, มาตรา มาตุยา, มาตเรหิ มาตเรภิ มาตูหิ มาตูภิ, มาตุ มาตุสฺส มาตุยา, มาตรานํ มาตานํ มาตูนํ มาตุนํ, มาตริ, มาตเรสุ มาตูสุ มาตุสุ.

เอวํ ธีตา, ธีตโร, ทุหิตา, ทุหิตโร อิจฺจาทิ.

อุการนฺตํ.

อูการนฺโต อิตฺถิลิงฺโค **ชมฺพู**สทฺโท.

ชมฺพู, ชมฺพู ชมฺพุโย, เห ชมฺพุ, เห ชมฺพู ชมฺพุโย, ชมฺพุํ, ชมฺพู ชมฺพุโย อิจฺจาทิ **อิตฺถี**สทฺทสมํ.

เอวํ วธู จ สรภู, สรพู สุตนู จมู;

วามูรู นาคนาสูรู, สมานิ ขลุ ชมฺพุยา.

อูการนฺตํ.

โอการนฺโต อิตฺถิลิงฺโค **โค**สทฺโท.

ตสฺส ปุลฺลิงฺค**โค**สทฺทสฺเสว รูปนโย.

กญฺญา รตฺติ นที อิตฺถี, มาตุลานี จ ภิกฺขุนี;

ทณฺฑินี ยาคุ มาตา จ, ชมฺพู โคติตฺถิสงฺคโห.

อิตฺถิลิงฺคํ นิฏฺฐิตํ.

นปุํสกลิงฺค

อถ นปุํสกลิงฺคานิ วุจฺจนฺเต.

อการนฺโต นปุํสกลิงฺโค **จิตฺต**สทฺโท.

ปุเร วิย **สฺยา**ทฺยุปฺปตฺติ, "จิตฺต สิ" อิตีธ –

"นปุํสเกหิ, อโต นิจฺจ"นฺติ จ วตฺตเต.

๑๙๕. สึ.

สิ, อํอิติ ทฺวิปทมิทํ. **อ**การนฺเตหิ นปุํสกลิงฺเคหิ ปรสฺส **สิ**วจนสฺส **อํ** โหติ นิจฺจํ. สรโลปปกติภาวาทิ, จิตฺตํ.

พหุวจเน "โยนํ นิ นปุํสเกหี"ติ วตฺตเต.

๑๙๖. อโต นิจฺจํ.

อการนฺเตหิ นปุํสกลิงฺเคหิ **โยนํ** นิจฺจํ **นิ** โหติ. "สพฺพโยนีนมาเอ"ติ **นิ**สฺส วา **อา**กาโร. อญฺญตฺถ "โยสุ กต"อิจฺจาทินา ทีโฆ. จิตฺตา จิตฺตานิ.

โยนํ นิภาเว จาเอตฺเต, สิทฺเธปิ อวิเสสโต;

"อโต นิจฺจ"นฺติ อารมฺภา, อาเอตฺตํ กฺวจิเทวิธ.

อาลปเน **ค**โลโป. เห จิตฺต, เห จิตฺตา จิตฺตานิ, ทุติยายํ **นิ**สฺส วิกปฺเปเนกาโร. จิตฺตํ, จิตฺเต จิตฺตานิ. เสสํ **ปุริส**สทฺเทน สมํ.

เอวมญฺญานิปิ –

ปุญฺญ ปาป ผล รูป สาธนํ,
โสต ฌาน สุข ทุกฺข การณํ;
ทาน สีล ธน ญาน โลจนํ,
มูล กูล พล ชาลมงฺคลํ.
นฬิน ลิงฺค มุข'งฺค ชล'มฺพุชํ,
ปุลิน ธญฺญ หิรญฺญ ปทา'มตํ;
ปทุม วณฺณ สุสาน วนา'ยุธํ,
หทย จีวร วตฺถ กุลิ'นฺทฺริยํ.

นยน วทน ยาโน’ทาน โสปาน ปานํ,

ภวน ภุวน โลหา’ลาต ตุณฺฑ’ณฺฑ ปีฐํ;

กรณ มรณ ญาณา’รมฺมณา’รญฺญ ตาณํ,

จรณ นคร ตีรจฺฉตฺต ฉิทฺโท’ทกานิ –

อิจฺจาทีนิ.

กมฺมสทฺทสฺส ตติเยกวจนาทีสุ รูปเภโท.

กมฺมํ, กมฺมา กมฺมานิ, เห กมฺม, เห กมฺมา กมฺมานิ, กมฺมํ, กมฺเม กมฺมานิ.

“วา, อุ, นามฺหิ, จา”ติ จ วตฺตเต.

๑๙๗. อ กมฺมนฺตสฺส จ.

กมฺมสทฺทนฺตสฺส **อุ**การ **อ**การาเทสา โหนฺติ วา **นา**มฺหิ วิภตฺติมฺหิ. **อนฺต**คฺคหเณน **ถามทฺธา**ทีนมนฺตสฺสปิ **อุ**ตฺตํ. **จ**สทฺทคฺคหเณน **ยุว มฆวา**นมนฺตสฺส **อา** โหติ กฺวจิ **นา สุ**อิจฺเจเตสุ. กมฺมุนา กมฺมนา กมฺเมน วา, กมฺเมหิ กมฺเมภิ.

สสฺมาสุ “อุ นามฺหิ จา”ติ เอตฺถ **จ**สทฺเทน **ปุม กมฺมถาม**นฺตสฺส จุกาโร วา **สสฺมา**สูติ **อุ**ตฺตํ. กมฺมุโน กมฺมสฺส, กมฺมานํ, กมฺมุนา กมฺมา กมฺมมฺหา กมฺมสฺมา, กมฺเมหิ กมฺเมภิ, กมฺมุโน กมฺมสฺส, กมฺมานํ.

สฺมึวจเน “พฺรหฺมโต ตุ สฺมึนี”ติ เอตฺถ **ตุ**สทฺเทน กฺวจิ **นิ** โหติ. กมฺมนิ กมฺเม กมฺมมฺหิ กมฺมสฺมึ, กมฺเมสุ.

เอวํ ถามุนา ถาเมน ถามสา วา, ถามุโน ถามสฺส, ถามุนา ถามา. อทฺธุนา, อทฺธุโน อิจฺจาทิ ปุริมสมํ.

คุณวนฺตุ สิ, “สวิภตฺติสฺส, นฺตุสฺส, สิมฺหี”ติ จ วตฺตเต.

๑๙๘. อํ นปุํสเก.

นปุํสเก วตฺตมานสฺส ลิงฺคสฺส สมฺพนฺธิโน **นฺตุ**ปฺปจฺจยสฺส สวิภตฺติสฺส **อํ** โหติ **สิ**มฺหิ วิภตฺติมฺหิ. คุณวํ จิตฺตํ.

โยมฺหิ “นฺตุสฺสนฺโต โยสุ จา”ติ **อ**ตฺตํ, **อิ**กาโร จ. คุณวนฺติ, คุณวนฺตานิ, เสสํ เญยฺยํ.

คจฺฉนฺต สิ, “สิมฺหิ คจฺฉนฺตาทีนํ นฺตสทฺโท อ”มิติ **อํ**. คจฺฉํ คจฺฉนฺตํ, คจฺฉนฺตา คจฺฉนฺตานิ.

อการนฺตํ.

อาการนฺโต นปุํสกลิงฺโค **อสฺสทฺธา**สทฺโท.

“อสฺสทฺธา”อิติ ฐิเต –

“สมาสสฺสา”ติ อธิกิจฺจ “สโร รสฺโส นปุํสเก”ติ สมาสนฺตสฺส รสฺสตฺตํ, สมาสตฺตา นามพฺยปเทโส, **สฺยา**ทฺยุปฺปตฺติ. เสสํ **จิตฺต**สมํ.

อสฺสทฺธํ กุลํ, อสฺสทฺธา อสฺสทฺธานิ กุลานิ อิจฺจาทิ.

ตถา **มุขนาสิกา**สทฺโท. ตสฺส ทฺวนฺทเทกตฺตา สพฺพตฺเถกวจนเมว. มุขนาสิกํ, เห มุขนาสิก, มุขนาสิกํ, มุขนาสิเกน อิจฺจาทิ.

อาการนฺตํ.

อิการนฺโต นปุํสกลิงฺโค **อฏฺฐิ**สทฺโท.

สฺยาทฺยุปฺปตฺติ, **สิ**โลโป, อฏฺฐิ.

“วา”ติ วตฺตเต.

๑๙๙. โยนํ นิ นปุํสเกหิ.

นปุํสกลิงฺเคหิ ปเรสํ สพฺเพสํ **โยนํ นิ** โหติ วา.

อฏฺฐีนิ, อญฺญตฺถ นิจฺจํ **โย**โลโป, ทีโฆ จ, อฏฺฐี, ตถา เห อฏฺฐิ, เห อฏฺฐี อฏฺฐีนิ, อฏฺฐึ, อฏฺฐี อฏฺฐีนิ, อฏฺฐินา อิจฺจาทิ **อคฺคิ**สทฺทสมํ.

เอวํ สตฺถิ ทธิ วาริ อกฺขิ อจฺฉิ อจฺจิ อิจฺจาทีนิ.

อิการนฺตํ.

อีการนฺโต นปุํสกลิงฺโค **สุขการี**สทฺโท.

“สุขการี สิ” อิตีธ อนปุํสกตฺตาภาวา **สิ**สฺมิมฺปิ “อโฆ รสฺส”มิจฺจาทินา รสฺสตฺตํ, **สิ**โลโป. สุขการิ ทานํ, สุขการี สุขการีนิ, เห สุขการิ, เห สุขการี เห สุขการีนิ, สุขการินํ สุขการี, สุขการี สุขการีนิ. เสสํ **ทณฺฑี**สทฺทสมํ. เอวํ **สีฆยายี**อาทีนิ.

อีการนฺตํ.

อุการนฺโต นปุํสกลิงฺโค **อายุ**สทฺโท. ตสฺส **อฏฺฐิ**สทฺทสฺเสว รูปนโย.

อายุ, อายู อายูนิ, เห อายุ, เห อายู เห อายูนิ, อายุํ, อายู อายูนิ, อายุนา อายุสาติ มโนคณาทิตฺตา สิทฺธํ. อายูหิ อายูภิ, อายุโน อายุสฺส, อายูนมิจฺจาทิ.

เอวํ จกฺขุ วสุ ธนุ ทารุ ติปุ มธุ หิงฺคุ สิคฺคุ วตฺถุ มตฺถุ ชตุ อมฺพุ อสฺสุอาทีนิ.

อุการนฺตํ.

อูการนฺโต **น**ปุํสกลิงฺโค **โคตฺรภู**สทฺโท.

โคตฺรภู สิ, นปุํสกตฺตา รสฺสตฺตํ, **สิ**โลโป. โคตฺรภุ จิตฺตํ, โคตฺรภู โคตฺรภูนิ, เห โคตฺรภุ, เห โคตฺรภู เห โคตฺรภูนิ, โคตฺรภุํ, โคตฺรภู โคตฺรภูนิ, โคตฺรภุนา อิจฺจาทิ ปุลฺลิงฺเค **อภิภู**สทฺทสมํ.

เอวํ อภิภู สยมฺภู ธมฺมญฺญูอาทีนิ.

อูการนฺตํ.

โอการนฺโต นปุํสกลิงฺโค **จิตฺตโค**สทฺโท.

“จิตฺตา คาโว อสฺส กุลสฺสา”ติ อตฺเถ พหุพฺพีหิสมาเส กเต “สโร รสฺโส นปุํสเก”ติ โอการสฺส ฐานปฺปยตนาสนฺนตฺตา รสฺสตฺตมุกาโร, **สฺยา**ทฺยุปฺปตฺติ, **สิ**โลโป. จิตฺตคุ กุลํ, จิตฺตคู จิตฺตคูนิ อิจฺจาทิ **อายุ**สทฺทสมํ.

โอการนฺตํ.

จิตฺตํ กมฺมญฺจ อสฺสทฺธ-มฏฺฐิ สุขการิ จ;
อายุ โคตฺรภู ธมฺมญฺญู, จิตฺตคูติ นปุํสเก.

นปุํสกลิงฺคํ นิฏฺฐิตํ.

สพฺพนาม

อถ **สพฺพนามานิ** วุจฺจนฺเต.

สพฺพ, กตร, กตม, อุภย, อิตร, อญฺญ, อญฺญตร, อญฺญตม, ปุพฺพ, ปร, อปร, ทกฺขิณ, อุตฺตร, อธร, ย, ต, เอต, อิม, อมุ, กึ, เอก, อุภ, ทฺวิ, ติ, จตุ, ตุมฺห, อมฺห อิติ สตฺตวีสติ สพฺพนามานิ, ตานิ สพฺพนามตฺตา ติลิงฺคานิ.

ตตฺถ **สพฺพ**สทฺโท นิรวเสสตฺโถ, โส ยทา ปุลฺลิงฺควิสิฏฺฐตฺถาภิธายี, ตทา รูปนโย. ปุเร วิย **สฺยา**ทฺยุปฺปตฺติ, “โส”ติ **สิ**สฺส **โอ**กาโร, สรโลปปรนยนานิ. สพฺโพ ชโน.

พหุวจเน “สพฺพ โย” อิตีธ “ปรสมญฺญา ปโยเค”ติ สพฺพาทีนํ สพฺพนามสญฺญา.

“โย”ติ วตฺตเต.

๒๐๐. สพฺพนามการเต ปฐโม.

สพฺเพสํ อิตฺถิปุมนปุํสกานํ นามานิ **สพฺพนามานิ,** เตสํ สพฺเพสํ สพฺพนามสญฺญานํ ลิงฺคานํ **อ**การโต ปโร ปฐโม **โย เอ**ตฺตมาปชฺชเต. สพฺเพ ปุริสา.

อการโตติ กึ? สพฺพา อมู.

เห สพฺพ สพฺพา, เห สพฺเพ, สพฺพํ, สพฺเพ, สพฺเพน, สพฺเพหิ สพฺเพภิ.

จตุตฺเถกวจเน **อายา**เทเส สมฺปตฺเต –

“อโต, อา เอ, สฺมาสฺมึนํ, อาย จตุตฺเถกวจนสฺสา”ติ จ วตฺตเต.

๒๐๑. ตโย เนว จ สพฺพนาเมหิ.

อการนฺเตหิ สพฺพนาเมหิ ปเรสํ **สฺมา สฺมึ** อิจฺเจเตสํ, จตุตฺเถกวจนสฺส จ **อา เอ อาย**อิจฺเจเต อาเทสา เนว โหนฺตีติ **อายา**เทสาภาโว. **จ**คฺคหณํ กตฺถจิ ปฏิเสธนิวตฺตนตฺถํ, เตน ปุพฺพาทีหิ **สฺมา สฺมึนํ อา เอ** จ โหนฺติ. สพฺพสฺส.

“อกาโร, เอ”ติ จ วตฺตเต.

๒๐๒. สพฺพนามานํ นํมฺหิ จ.

สพฺเพสํ สพฺพนามานํ **อ**กาโร **เอ**ตฺตมาปชฺชเต **นํ**มฺหิ วิภตฺติมฺหิ.

“สพฺพนามโต”ติ จ วตฺตเต.

๒๐๓. สพฺพโต นํ สํสานํ.

สพฺพโต สพฺพนามโต ปรสฺส **นํ**วจนสฺส **สํ สานํ**อิจฺเจเต อาเทสา โหนฺติ.

สพฺเพสํ สพฺเพสานํ, สพฺพสฺมา สพฺพมฺหา, สพฺเพหิ สพฺเพภิ, สพฺพสฺส, สพฺเพสํ สพฺเพสานํ, สพฺพสฺมึ สพฺพมฺหิ, สพฺเพสุ.

อิตฺถิยํ “อิตฺถิยมโต อาปฺปจฺจโย”ติ **อา**ปฺปจฺจโย. อญฺญํ **กญฺญา**สทฺทสมํ อญฺญตฺร **ส นํ สฺมึ**วจเนหิ. สพฺพา ปชา, สพฺพา สพฺพาโย, เห สพฺเพ, เห สพฺพา สพฺพาโย, สพฺพํ, สพฺพา สพฺพาโย, สพฺพาย, สพฺพาหิ สพฺพาภิ.

จตุตฺเถกวจเน “สพฺพนามโต วา”, **สพฺพโต โก**ติ อิโต “สพฺพโต”ติ จ วตฺตเต.

๒๐๔. ฆปโต สฺมึสานํ สํสา.

สพฺพโต สพฺพนามโต **ฆป**สญฺญโต **สฺมึ ส**อิจฺเจเตสํ ยถากฺกมํ **สํสา**อาเทสา โหนฺติ วา.

“สํสาสฺเวกวจเนสุ จา”ติ วตฺตเต.

๒๐๕. โฆ รสฺสํ.

ฆสญฺโญ **อา**กาโร รสฺสมาปชฺชเต **สํสา**สฺเวกวจเนสุ วิภตฺตาเทเสสุ ปเรสุ.

“สาคโม”ติ วตฺตเต.

๒๐๖. สํสาสฺเวกวจเนสุ จ.

สํ สาอิจฺเจเตสุ เอกวจนฏฺฐานสมฺภูเตสุ วิภตฺตาเทเสสุ ปเรสุ ลิงฺคมฺหา **ส**การาคโม โหติ.

สพฺพสฺสา สพฺพาย, สพฺพาสํ สพฺพาสานํ, สพฺพาย, สพฺพาหิ สพฺพาภิ, สพฺพสฺสา สพฺพาย, สพฺพาสํ สพฺพาสานํ.

สฺมึมฺหิ “สพฺพนามโต, ฆปโต”ติ จ วตฺตเต.

๒๐๗. เนตาหิ สฺมิมายยา.

เอเตหิ สพฺพนาเมหิ **ฆป**สญฺเญหิ ปรสฺส **สฺมึ**วจนสฺส เนว **อาย ยา**เทสา โหนฺตีติ **อายา**ภาโว. **วา**ธิการโต กฺวจิ โหติ ทกฺขิณาย อุตฺตรายาติ อาทิ.

สํยมาเทสา, สพฺพสฺสํ สพฺพายํ, สพฺพาสุ.

นปุํสเก สพฺพํ จิตฺตํ, สพฺพานิ, เห สพฺพ, เห สพฺพานิ, สพฺพํ, สพฺพานิ. เสสํ ปุลฺลิงฺเค วิย เญยฺยํ.

เอวํ **กตรา**ทีนํ **อญฺญตม**สทฺทปริยนฺตานํ ตีสุปิ ลิงฺเคสุ รูปนโย.

ตตฺถ **กตรกตม**สทฺทา ปุจฺฉนตฺถา.

อุภยสทฺโท ทฺวิอวยวสมุทายวจโน.

อิตรสทฺโท วุตฺตปฺปฏิโยควจโน.

อญฺญสทฺโท อธิกตาปรวจโน.

อญฺญตร อญฺญตมสทฺทา อนิยมตฺถา.

“โย, สพฺพนามการเต ปฐโม”ติ จ วตฺตเต.

๒๐๘. ทฺวนฺทฏฺฐา วา.

ทฺวนฺทสมาสฏฺฐา สพฺพนามการโต ปโร ปฐโม **โย เอ**ตฺตมาปชฺชเต วา. กตโร จ กตโม จาติ กตรกตเม, กตรกตมา วา อิจฺจาทิ.

ปุพฺพาทโย ทิสาทิววตฺถานวจนา.

ปุพฺโพ กาโล. พหุวจเน “ธาตุลิงฺเคหิ ปรา ปจฺจยา”ติ เอตฺถ **ปรา**ติ นิทฺเทสโต ปุพฺพาทีหิ **โย**วจนสฺส วิกปฺเปเนกาโร.

ปุพฺเพ ปุพฺพา, เห ปุพฺพ, เห ปุพฺเพ เห ปุพฺพา, ปุพฺพํ, ปุพฺเพ, ปุพฺเพน, ปุพฺเพหิ ปุพฺเพภิ, ปุพฺพสฺส, ปุพฺเพสํ ปุพฺเพสานํ. “สฺมาสฺมึนํ วา”ติ วิกปฺเปนาการาเรการา. ปุพฺพา ปุพฺพสฺมา ปุพฺพมฺหา, ปุพฺเพหิ ปุพฺเพภิ, ปุพฺพสฺส, ปุพฺเพสํ ปุพฺเพสานํ, ปุพฺเพ ปุพฺพสฺมึ ปุพฺพมฺหิ, ปุพฺเพสุ. อิตฺถิยํ ปุพฺพา ทิสา, ปุพฺพา ปุพฺพาโย อิจฺจาทิ **สพฺพา**สทฺทสมํ.

นปุํสเก ปุพฺพํ ฐานํ, ปุพฺพานิ, เห ปุพฺพ, เห ปุพฺพานิ, ปุพฺพํ, ปุพฺพานิ, เสสํ ปุลฺลิงฺคสมํ. เอวํ **ปราปรทกฺขิณุตฺตราธร**สทฺทา.

“สพฺพนามโต, ทฺวนฺทฏฺฐา”ติ จ วตฺตเต.

๒๐๙. นาญฺญํ สพฺพนามิกํ.

ทฺวนฺทฏฺฐา สพฺพนามโต ปรสฺส **โย**วจนสฺส ฐเปตฺวา **เอ**ตฺตํ อญฺญํ สพฺพนามิกํ การิยํ น โหตีติ **สํสาน**มาเทสาภาโว. ปุพฺพาปรานํ, ปุพฺพุตฺตรานํ อธรุตฺตรานํ, “นาญฺญํ สพฺพนามิก”นฺติ วินาธิกาเรน โยเคน ตติยาสมาเสปิ. มาสปุพฺพาย, มาสปุพฺพานํ.

“นาญฺญํ สพฺพนามิก”นฺติ จ วตฺตเต.

๒๑๐. พหุพฺพีหิมฺหิ จ.

พหุพฺพีหิมฺหิ จ สมาเส สพฺพนามิกวิธานํ นาญฺญํ โหติ. ปิยปุพฺพาย, ปิยปุพฺพานํ, ปิยปุพฺเพ.

จสทฺทคฺคหเณน ทิสตฺถสพฺพนามานํ พหุพฺพีหิมฺหิ สพฺพนามิกวิธานํว โหติ.

ทกฺขิณสฺสา จ ปุพฺพสฺสา จ ยทนฺตราฬนฺติ อตฺเถ พหุพฺพีหิ, ทกฺขิณปุพฺพสฺสํ, ทกฺขิณปุพฺพสฺสา, เอวํ อุตฺตรปุพฺพสฺสํ, อุตฺตรปุพฺพสฺสา อิจฺจาทิ.

ยเตตสทฺทาทีนมาลปเน รูปํ น สมฺภวติ. **ย**สทฺโท อนิยมตฺโถ.

โย ปุริโส, เย ปุริสา, ยํ, เย. ยา กญฺญา, ยา ยาโย, ยํ, ยา ยาโย. ยํ จิตฺตํ, ยานิ, ยํ, ยานิ. เสสํ สพฺพตฺถ **สพฺพ**สทฺทสมํ.

ต เอต อิม อมุ กึอิจฺเจเต ปรมฺมุข สมีป อจฺจนฺตสมีปทูร ปุจฺฉนตฺถวจนา.

ตสทฺทสฺส เภโท. “ต สิ” อิตีธ –

“อนปุํสกสฺสายํ สิมฺหีติ, ส”มิติ จ วตฺตเต.

๒๑๑. เอตเตสํ โต.

เอต ตอิจฺเจเตสํ อนปุํสกานํ **ต**กาโร **ส**การมาปชฺชเต **สิ**มฺหิ วิภตฺติมฺหิ. โส ปุริโส.

สพฺพนามคฺคหณญฺจ, อิโต **ต**คฺคหณญฺจ วตฺตเต.

๒๑๒. ตสฺส วา นตฺตํ สพฺพตฺถ.

ตอิจฺเจตสฺส สพฺพนามสฺส **ต**การสฺส **น**ตฺตํ โหติ วา สพฺพตฺถ ลิงฺเคสุ. เน เต, นํ ตํ, เน เต, เนน เตน, เนหิ เนภิ เตหิ เตภิ.

“สพฺพสฺส, ตสฺส วา สพฺพตฺถา”ติ จ วตฺตเต.

๒๑๓. สสฺมาสฺมึสํสาสฺวตฺตํ.

ตอิจฺเจตสฺส สพฺพนามสฺส สพฺพสฺเสว **อ**ตฺตํ โหติ วา **ส สฺมา สฺมึ สํ สา**อิจฺเจเตสุ วจเนสุ สพฺพตฺถ ลิงฺเคสุ. อสฺส นสฺส ตสฺส, เนสํ เตสํ เนสานํ เตสานํ.

“สฺมาหิสฺมึนํ มฺหาภิมฺหิ วา”ติ อิโต “สฺมาสฺมึนํ, มฺหามฺหี”ติ จ วตฺตเต.

๒๑๔. น ติเมหิ กตากาเรหิ.

ต อิมอิจฺเจเตหิ กตากาเรหิ ปเรสํ **สฺมาสฺมึนํ มฺหา มฺหิ**อิจฺเจเต อาเทสา น โหนฺติ.

อสฺมา นสฺมา ตสฺมา นมฺหา ตมฺหา, เนหิ เนภิ เตหิ เตภิ, อสฺส นสฺส ตสฺส, เนสํ เตสํ เนสานํ เตสานํ, อสฺมึ นสฺมึ ตสฺมึ นมฺหิ ตมฺหิ, เนสุ เตสุ.

อิตฺถิยํ "ตา สิ" อิตีธ **สา**เทสสิ**สิ**โลปา. สา กญฺญา, นตฺตํ. นา ตา นาโย ตาโย, นํ ตํ, นา ตา นาโย ตาโย, นาย ตาย, นาหิ ตาหิ นาภิ ตาภิ.

"เอติมาสมี"ติ อิโต **เอติมา**คฺคหณญฺจ "ตสฺสา วา"ติ อิโต **ต**คฺคหณญฺจ ปญฺจมิยนฺตวเสน วตฺตเต "วา"ติ จ.

๒๑๕. ตโต สสฺส สฺสาย.

ตโต **ตา เอตา อิมา**โต ปรสฺส **ส**สฺส วิภตฺติสฺส **สฺสายา**เทโส โหติ วา.

"สํสาสฺเวกวจเนสุ จ, อิ"อิติ จ วตฺตเต.

๒๑๖. ตสฺสา วา.

ตาอิจฺเจตสฺส อิตฺถิยํ วตฺตมานสฺส อนฺตสฺส **อิ**กาโร โหติ วา **สํ สา**สฺเวกวจเนสุ วิภตฺตาเทเสสุ. ติสฺสาย ตสฺสาย อสฺสาย นสฺสาย อสฺสา นสฺสา ติสฺสา ตสฺสา นาย ตาย, นาสํ ตาสํ.

ปญฺจมีฉฏฺฐีสุ ตติยาจตุตฺถีสมํ. สตฺตมิยํ อสฺสํ นสฺสํ ติสฺสํ ตสฺสํ นายํ ตายํ, นาสุ ตาสุ.

นปุํสเก **สิ**มฺหิ**สา**เทสาภาวา นตฺตํ. นํ ตํ, นานิ ตานิ, นํ ตํ, นานิ ตานิ, เนน เตน อิจฺจาทิ ปุลฺลิงฺคสมํ.

เอต สิ, "เอตเตสํ โต"ติ **ส**การาเทโส. เอโส ปุริโส, เอเต, เอตํ, เอเต อิจฺจาทิ **สพฺพ**สทฺทสมํ.

อิตฺถิยํ **เอตา สิ, สา**เทโส. เอสา กญฺญา, เอตา เอตาโย, เอตํ, เอตา เอตาโย, เอตาย, เอตาหิ เอตาภิ. **ส สฺมึ**สุ ปน "สํสาสฺเวกวจเนสุ จา"ติ วตฺตเต.

๒๑๗. เอติมาสมิ.

อนฺตาเปกฺขายํ ฉฏฺฐี, **เอตา อิมา**อิจฺเจเตสมนฺโต สโร **อิ**กาโร โหติ **สํสา**สฺเวกวจเนสุ วิภตฺตาเทเสสุ. **สา**เทสคติกตฺตา **สฺสายา**เทเสปิ. **จ**สทฺทาธิการโต **อญฺเญกา**สทฺทาทีนมนฺตสฺส จ. เอติสฺสาย เอติสฺสา เอตาย, เอตาสํ เอตาสานํ, เอตาย, เอตาหิ เอตาภิ, เอติสฺสาย เอติสฺสา เอตาย, เอตาสํ เอตาสานํ, เอติสฺสํ เอตายํ, เอตาสุ.

จสทฺทโต อญฺญิสฺสา อญฺญาย, อญฺญิสฺสํ อญฺญายํ. เอกิสฺสา เอกาย, เอกิสฺสํ เอกายํ. อิตริสฺสา อิตราย, อิตริสฺสํ อิตรายํ อิจฺจาทิ.

นปุํสเก เอตํ, เอตานิ, เอตํ, เอตานิ, เสสํ เญยฺยํ.

อิมสทฺทสฺส เภโท. **อิม สิ** –

“สพฺพสฺสิมสฺสา”ติ วตฺตเต.

๒๑๘. อนปุํสกสฺสายํ สิมฺหิ.

อิมสทฺทสฺส สพฺพสฺเสว อนปุํสกสฺส **อยํ**อาเทโส โหติ **สิ**มฺหิ วิภตฺติมฺหิ, **สิ**โลโป. อยํ ปุริโส, อิเม, อิมํ, อิเม.

๒๑๙. อนิมิ นามฺหิ จ.

อิมสทฺทสฺส สพฺพสฺเสว **อน อิมิ**อาเทสา โหนฺติ **นา**มฺหิ วิภตฺติมฺหิ. อนิตฺถิลิงฺคสฺเสเวตํ คหณํ. อเนน อิมินา.

“สุนํหิสู”ติ วตฺตเต.

๒๒๐. สพฺพสฺสิมสฺเส วา.

สพฺพสฺส **อิม**สทฺทสฺส **เอ**กาโร โหติ วา **สุ นํ หิ**อิจฺเจเตสุ วจเนสุ.

อาปฺปจฺจยนฺตานิทฺเทสา, สพฺพตฺถาติ อวุตฺตโต;

อนิตฺถิลิงฺคสฺเสวตฺถ, คหณญฺหิ อิมสฺสิติ.

เอหิ เอภิ อิเมหิ อิเมภิ.

“สพฺพสฺส, วา, สพฺพตฺถ, สสฺมาสฺมึสํสาสฺวตฺต”นฺติ จ วตฺตเต.

๒๒๑. อิมสทฺทสฺส จ.

อิมสทฺทสฺส จ สพฺพสฺเสว **อ**ตฺตํ โหติ วา **ส สฺมา สฺมึสํ สา**อิจฺเจเตสุ วจเนสุ สพฺพตฺถ ลิงฺเคสุ. อสฺส อิมสฺส, เอสํ เอสานํ อิเมสํ อิเมสานํ, อสฺมา อิมสฺมา อิมมฺหา, เอหิ เอภิ อิเมหิ อิเมภิ, อสฺส อิมสฺส, เอสํ เอสานํ อิเมสํ อิเมสานํ, อสฺมึ อิมสฺมึ อิมมฺหิ, เอสุ อิเมสุ.

อิตฺถิยํ **อิมา สิ, อย**มาเทสสิโลปา.

อยํ กญฺญา, อิมา อิมาโย, อิมํ, อิมา อิมาโย, อิมาย, อิมาหิ อิมาภิ. จตุตฺถิยํ **อ**ตฺตํ, **อิ**การ-**สฺสายา**เทสา จ, อสฺสาย อิมิสฺสาย อสฺสา อิมิสฺสา อิมาย, อิมาสํ อิมาสานํ. สตฺตมิยํ อสฺสํ อิมิสฺสํ อิมิสฺสา วา, “เตสุ วุทฺธิโลปา”ทินา **สฺมึ**วจนสฺส วา **สา**เทโส. อิมายํ, อิมาสุ. เสสํ เญยฺยํ.

นปุํสเก **อิม สิ,** “สวิภตฺติสฺส, วา”ติ จ วตฺตเต.

๒๒๒. อิมสฺสิทมํสิสุ น ปุํสเก.

นปุํสเก วตฺตมานสฺส สพฺพสฺเสว **อิม**สทฺทสฺส สวิภตฺติสฺส **อิทํ** โหติ วา **อํ สิ**สุ ปเรสุ.

อิทํ จิตฺตํ วิโรจติ, อิมํ, อิมานิ, อิทํ ปุปฺผํ ปสฺสสิ, อิมํ, อิมานิ, อเนน อิมินา, เอหิ เอภิ อิเมหิ อิเมภิ อิจฺจาทิ ปุลฺลิงฺเค วิย เญยฺยํ.

อมุสทฺทสฺส เภโท. **อมุ สิ** –

“วา, อนปุํสกสฺส, สิมฺหี”ติ จ วตฺตเต.

๒๒๓. อมุสฺส โม สํ.

อนปุํสกสฺส **อมุ**สทฺทสฺส **ม**กาโร **ส**การมาปชฺชเต วา **สิ**มฺหิ ปเร. อสุ ราชา.

“สพฺพนามโต, วา”ติ จ วตฺตเต.

๒๒๔. สพฺพโต โก.

สพฺพโต สพฺพนามโต ปโร **ก**อิจฺจยมาคโม โหติ วา. ปุน **สพฺพโต**คฺคหเณน **หีนา**ทิโตปิ **โก**. “อมุสฺส โม ส”นฺติ วินาธิกาเรน โยเคน **ก**กาเรปิ **สา**เทโส.

อสุโก , อสุกา, อสุกํ. **สา**เทสาภาเว อมุโก, อมุกา, อมุกํ อิจฺจาทิ.

พหุวจเน “ลโต โวกาโร จา”ติ สุตฺเต อนุวตฺตมาน**วา**คฺคหเณน **โว**กาโร น โหติ, นิจฺจํ **โย**โลโป, ทีโฆ จ.

อมู ปุริสา, อมุํ, อมู, อมุนา, อมูหิ อมูภิ อมุหิ อมุภิ, อมุสฺส. “อมุสฺสาทุ”นฺติ วินาธิกาเรน โยเคน **อทุํ**อาเทโส, อทุสฺส, อมูสํ อมูสานํ อมุสํ อมุสานํ, อมุสฺมา อมุมฺหา, อมูหิ อมูภิ อมุหิ อมุภิ, อมุสฺส อทุสฺส, อมูสํ อมูสานํ อมุสํ อมุสานํ, อมุสฺมึ อมุมฺหิ, อมูสุ อมุสุ.

อิตฺถิยํ **สิ**มฺหิ **สา**เทสาทิ.

อสุ กญฺญา อสุกา อมุกา วา, อมู อมุโย, อมุํ, อมู อมุโย, อมุยา, อมูหิ อมูภิ, อมุสฺสา อมุยา, อมูสํ อมูสานํ, อมุยา, อมูหิ อมูภิ, อมุสฺสา อมุยา, อมูสํ อมูสานํ, อมุสฺสํ อมุยํ อมุยา, อมูสุ.

นปุํสเก **อมุสิ**. “สวิภตฺติสฺส”, **อิมสฺสิท**มิจฺจาทิโต “อํสิสุ นปุํสเก”ติ จ วตฺตเต.

๒๒๕. อมุสฺสาทุํ.

นปุํสเก วตฺตมานสฺส สพฺพสฺเสว **อมุ**สทฺทสฺส สวิภตฺติสฺส **อทุํ** โหติ **อํสิ**สุ ปเรสุ. อทุํ ปุปฺผํ, อมู อมูนิ, อทุํ, อมู อมูนิ, อมุนา อิจฺจาทิ ปุลฺลิงฺคสมํ.

กึสทฺทสฺส เภโท. “กึ สิ” อิตีธ –

“กิสฺส ก เว จา”ติ อิโต “กิสฺส, ก”อิติ จ วตฺตเต.

๒๒๖. เสเสสุ จ.

กิมิจฺเจตสฺส **ก**สทฺโท อาเทโส โหติ **ว**ปฺปจฺจยโต เสเสสุ วิภตฺติเภเทสุ. เอตฺถ จ “กิสฺส ก เว จา”ติ สุตฺเต **จ**สทฺเทน **ว**ปฺปจฺจยาวสิฏฺฐ **ถ**มาทิปฺปจฺจยานํ คหิตตฺตา **เสส**คฺคหเณน วิภตฺติโยว คยฺหนฺเต. **จ**คฺคหณํ กตฺถจิ นิวตฺตนตฺถํ, เตน “กิสฺส, กิสฺมิ”นฺติอาทิ จ สิชฺฌติ. “โส”ติ **สิ**สฺส **โอ,** สรโลปาทิ.

โก เอโส, เก, กํ, เก, เกน, เกหิ เกภิ, กสฺส กิสฺส, นิคฺคหีตโลปาทิ, เกสํ เกสานํ, กสฺมา กมฺหา, เกหิ เกภิ, กสฺส กิสฺส, เกสํ เกสานํ, กสฺมึ กิสฺมึ กมฺหิ กิมฺหิ, เกสุ.

อิตฺถิยํ “กึ สิ”อิตีธ “เสเสสุ จา”ติ วิภตฺติยํ ปรายํ **กา**เทเส กเต “อิตฺถิยมโต อาปฺปจฺจโย”ติ มชฺเฌ **อา**ปฺปจฺจโย, **สิ**โลโป.

กา เอสา กญฺญา, กา กาโย, กํ, กา กาโย อิจฺจาทิ **สพฺพา**สทฺทสมํ.

นปุํสเก **กึ สิ,** โลปวิธิสฺส พลวตรตฺตา ปฐมํ **สิ**โลเป กเต ปุน วิภตฺติปรตฺตาภาวา, “ตทนุ-ปโรเธนา”ติ ปริภาสโต วา **กา**เทสาภาโว. กึ เอตํ, กานิ.

ทุติเยกวจเน “กฺวจิ โลป”นฺติ นิคฺคหีตโลเป กเต “อํโม นิคฺคหีตํ ฌลเปหี”ติ นิคฺคหีตํ. กึ, กานิ อิจฺจาทิ ปุลฺลิงฺคสมํ.

เอกสทฺโท สงฺขฺยาตุลฺยาสหายญฺญวจโน. ยทา สงฺขฺยาวจโน, ตทา สพฺพตฺเถกวจนนฺโตว, อญฺญตฺถ พหุวจนนฺโตปิ. เอโก, เอกา, เอกํ อิจฺจาทิ สพฺพตฺถ **สพฺพ**สทฺทสมํ. **สํสา**สฺเวว วิเสโส.

อุภสทฺโท **ทฺวิ**สทฺทปริยาโย, สทา พหุวจนนฺโตว.

“อุภ โย” อิตีธ “ตโต โยนโม ตู”ติ เอตฺถ **ตุ**คฺคหเณน กฺวจิ **โย**นโมกาโร. อุโภ ปุริสาอุเภ วา, อุโภ ปุริเส อุเภ. **สุ หิ**สุ “เตสุ วุทฺธี”ติอาทินา กฺวจิ เอการสฺโสกาโร. อุโภหิ อุโภภิ อุเภหิ อุเภภิ.

๒๒๗. อุภาทิโต นมินฺนํ.

อุภอิจฺเจวมาทิโต นํวจนสฺส **อินฺนํ** โหติ.

อุภินฺนํ, อุโภหิ อุโภภิ อุเภหิ อุเภภิ, อุภินฺนํ, อุโภสุ อุเภสุ.

ทฺวิอาทโย สงฺขฺยาสงฺขฺเยยฺยวจนา, พหูนํ วาจิตตฺตา สทา พหุวจนนฺตาว.

“ทฺวิ โย”อิตีธ “สวิภตฺติสฺส, อิตฺถิปุมนปุํสกสงฺขฺย”นฺติ จ อธิกาโร.

๒๒๘. โยสุ ทฺวินฺนํ ทฺเว จ.

ทฺวิอิจฺเจตสฺส สงฺขฺยาสทฺทสฺส อิตฺถิปุมนปุํสเก วตฺตมานสฺส สวิภตฺติสฺส **ทฺเว**อิจฺจาเทโส โหติ **โย**สุ ปเรสุ. **จ**สทฺเทน ทุเว จ, กฺวจิ ทุวิ จ **นํ**มฺหิ. **พหุวจนุ**จฺจารณํ **ทฺวิ**สทฺทโต พหุวจนเมว โหตีติ ญาปนตฺถํ. ทฺเว ธมฺมา, ทฺเว อิตฺถิโย, ทฺเว รูปานิ, ทุเว วา, เอวํ ทุติยายมฺปิ, ทฺวีหิ ทฺวีภิ.

นํมฺหิ ทีเฆ สมฺปตฺเต –

๒๒๙. โน จ ทฺวาทิโต นํมฺหิ.

ทฺวิอิจฺเจวมาทิโต สงฺขฺยาโต **น**การาคโม โหติ **นํ**มฺหิ วิภตฺติมฺหิ. **จ**สทฺทคฺคหเณน อิตฺถิยํ **ติ จ ตุ**สทฺทโต **สฺส**ญฺจาคโม **นํ**มฺหิ วิภตฺติมฺหิ. ทฺวินฺนํ ทุวินฺนํ วา, ทฺวีหิ ทฺวีภิ, ทฺวินฺนํ ทุวินฺนํ, ทฺวีสุ.

ติสทฺทสฺส เภโท. “ติ โย”อิตีธ

โยโลเป สมฺปตฺเต

“โยสู”ติ วตฺตเต.

๒๓๐. ติ จตุนฺนํ ติสฺโส จตสฺโส ตโยจตฺตาโรตีณิ จตฺตาริ.

ติ จตุนฺนํ สงฺขฺยานํ อิตฺถิปุมนปุํสเก วตฺตมานานํ สวิภตฺตีนํ ยถากฺกมํ **ติสฺโส จตสฺโส ตโย จตฺตาโรตีณิ จตฺตาริ**อิจฺเจเต อาเทสา โหนฺติ **โย**สุ ปเรสุ. ตโย ปุริสา, ตโย ปุริเส ปสฺส, ตีหิ ตีภิ.

“น”มิติ วตฺตเต.

๒๓๑. อิณฺณมิณฺณนฺนํ ตีหิ สงฺขฺยาหิ.

ติอิจฺเจตสฺมา สงฺขฺยาสทฺทา ปรสฺส **นํ**วจนสฺส **อิณฺณํ อิณฺณนฺนํ**อิจฺเจเต อาเทสา โหนฺติ, สรโลปาทิ. ติณฺณํ ติณฺณนฺนํ, ตีหิ ตีภิ, ติณฺณํ ติณฺณนฺนํ, ตีสุ.

อิตฺถิยํ ติสฺโส อิตฺถิโย, ติสฺโส, ตีหิ ตีภิ, **นํ**มฺหิ **สฺส**ญฺจาคโม, ติสฺสนฺนํ, **สฺสํ**พฺยวธานโต **อิณฺณา**ภาโว, เสสํ สมํ.

นปุํสเก ตีณิ, ตีณิ. เสสํ ปุลฺลิงฺคสมํ.

ตถา **จตุ**สทฺทสฺสปิ โยสุ “ติจตุนฺน”นฺติอาทินา ยถาวุตฺตาเทโส, “ตโต โยนโม ตู”ติ เอตฺถ **ตุ**สทฺเทน กฺวจิ **โอ**กาโร จ. จตฺตาโร จตุโร วา, จตฺตาโร จตุโร, จตูหิ จตูภิ จตุพฺภิ, จตุนฺนํ, **น**การาคโม. จตูหิ จตูภิ จตุพฺภิ, จตุนฺนํ, จตูสุ.

อิตฺถิยํ จตสฺโส, จตสฺโส, **นํ**มฺหิ **สฺส**ญฺจาคโม, “เตสุ วุทฺธี”ติอาทินา จตุรุการสฺส **อ**กาโร. จตสฺสนฺนํ. เสสํ สมํ.

นปุํสเก จตฺตาริ, จตฺตาริ. เสสํ ปุลฺลิงฺคสมํ.

ตถา –

นีลาทิคุณนามญฺจ, พหุพฺพีหิ จ ตทฺธิตํ;
สามญฺญวุตฺยตีตาทิ- กิตนฺตํ วาจฺจลิงฺคิกํ.

เอตฺเถทํ วุจฺจเต –

เอเส’โส เอตมิติ จ, ปสิทฺธิ อตฺเถสุ เยสุ โลกสฺส;
ถีปุนฺนปุํสกานิติ, วุจฺจนฺเต ตานิ นามานิ.

ติลิงฺคํ นิฏฺฐิตํ.

อลิงฺคนาม

อถาลิงฺเคสุ นาเมสุ **ตุมฺหมฺห**สทฺทา วุจฺจนฺเต.

เตสํ ปนาลิงฺคตฺตา ตีสุ ลิงฺเคสุ สมานรูปํ. **“ตุมฺหมฺห”**อิติ ฐิเต **สฺยา**ทฺยุปฺปตฺติ.

“สวิภตฺตีนํ, ตุมฺหมฺหาก”นฺติ อธิกาโร.

๒๓๒. ตฺวมหํ สิมฺหิ จ.

สพฺเพสํ **ตุมฺหอมฺห**สทฺทานํ สวิภตฺตีนํ ยถากฺกมํ **ตฺวํอหํ**อิจฺเจเต อาเทสา โหนฺติ **สิ**มฺหิ วิภตฺติมฺหิ. **จ**สทฺเทน **ตุมฺห**สฺส **ตุว**ญฺจ โหติ. ตฺวํ ปุมา, ตฺวํ อิตฺถี, ตฺวํ นปุํสกํ, ตุวํ สตฺถา วา. อหํ ปุมา, อหํ อิตฺถี, อหํ นปุํสกํ.

พหุวจเน “สพฺพนามการเต ปฐโม”ติ **เอ**กาโร. ตุมฺเห ติฏฺฐถ, ภิยฺโย อมฺเห มเหมเส.

“อมฺหสฺสา”ติ วตฺตเต.

๒๓๓. มยํ โยมฺหิ ปฐเม.

สพฺพสฺส **อมฺห**สทฺทสฺส สวิภตฺติสฺส **มยํ**อาเทโส โหติ **โย**มฺหิ ปฐเม. มยํ คจฺฉาม.

เอตฺถ จ เอกสฺมิมฺปิ คารวพหุมาเนน พหุตฺตสมาโรปา พหุวจนํ โหติ.

“อํมฺหี”ติ วตฺตเต.

๒๓๔. ตวํ มมญฺจ นวา.

สพฺเพสํ **ตุมฺห อมฺห**สทฺทานํ สวิภตฺตีนํ **ตวํ มมํ**อิจฺเจเต อาเทสา โหนฺติ นวา ยถากฺกมํ **อํ**มฺหิ วิภตฺติมฺหิ. ตวํ, มมํ ปสฺส.

๒๓๕. ตํ มมํมฺหิ.

สพฺเพสํ **ตุมฺห อมฺห**สทฺทานํ สวิภตฺตีนํ **ตํ มํ**อิจฺเจเต อาเทสา โหนฺติ ยถากฺกมํ **อํ**มฺหิ วิภตฺติมฺหิ. ตํ, มํ.

๒๓๖. ตุมฺหสฺส ตุวํ ตฺวมํมฺหิ.

สพฺพสฺส **ตุมฺห**สทฺทสฺส สวิภตฺติสฺส **ตุวํตฺวํ**อิจฺเจเต อาเทสา โหนฺติ **อํ**มฺหิ วิภตฺติมฺหิ. ตุวํ ตฺวํ.

พหุวจเน “ตุมฺหมฺเหหิ, อาก”นฺติ จ วตฺตเต.

๒๓๗. วา ยฺวปฺปธโม.

ตุมฺหมฺเหหิ ปโร อปฺปธโม **โย อากํ** โหติ วา. ตุมฺหากํ ปสฺสามิ, ตุมฺเห ปสฺสามิ, อมฺหากํ ปสฺสสิ, อมฺเห ปสฺสสิ.

๒๓๘. นามฺหิ ตยา มยา.

สพฺเพสํ **ตุมฺห อมฺห**สทฺทานํ สวิภตฺตีนํ **ตยา มยา**อิจฺเจเต อาเทสา โหนฺติ ยถากฺกมํ **นา**มฺหิ วิภตฺติมฺหิ.

๒๓๙. ตยาตยีนํ ตกาโร ตฺวตฺตํ วา.

ตยา ตยิอิจฺเจเตสํ **ต**กาโร **ตฺว**ตฺตมาปชฺชเต วา. ตฺวยา ตยา, มยา, ตุมฺเหหิ ตุมฺเหภิ, อมฺเหหิ อมฺเหภิ.

“สสฺมึ, วา”ติ วตฺตเต.

๒๔๐. สสฺสํ.

ตุมฺหมฺเหหิ **ส**สฺส วิภตฺติสฺส **อมา**เทโส โหติ วา. ตุมฺหํ, อมฺหํ ทียเต.

๒๔๑. ตว มม เส.

สพฺเพสํ **ตุมฺห อมฺห**สทฺทานํ สวิภตฺตีนํ ยถากฺกมํ **ตวมม**อิจฺเจเต อาเทสา โหนฺติ **เส** วิภตฺติมฺหิ, วิกปฺเปนายํ วิชฺฌนฺตรสฺส วิชฺชมานตฺตา.

“เส”ติ วตฺตเต.

๒๔๒. ตุยฺหํ มยฺหญฺจ.

สพฺเพสํ **ตุมฺห อมฺห**สทฺทานํ สวิภตฺตีนํ ยถากฺกมํ **ตุยฺหํมยฺหํ**อิจฺเจเต อาเทสา จ โหนฺติ **เส** วิภตฺติมฺหิ. ตว, มม ตุยฺหํ, มยฺหํ วา ทียเต.

๒๔๓. อมฺหสฺส มมํ สวิภตฺติสฺส เส.

สพฺพสฺเสว **อมฺห**สทฺทสฺส สวิภตฺติสฺส **มมํ**อาเทโส โหติ **เส** วิภตฺติมฺหิ. มมํ ทียเต.

“สสฺส”นฺติ อิโต สีหคติยา “อ”มิติ วตฺตเต.

๒๔๔. ตุมฺหมฺเหหิ นมากํ.

ตุมฺหมฺเหหิ ปรสฺส **นํ**วจนสฺส **อากํ**มิจฺจาเทโส โหติ, **อ**ญฺจ. “เตสุ วุทฺธี”ติอาทินา **อมฺห**สฺส กฺวจิ **อสฺมา**เทโส. ตุมฺหํ ตุมฺหากํ, อมฺหํ อมฺหากํ อสฺมากํ วา.

ปญฺจมิยํ “อมฺหตุมฺหนฺตุราช”อิจฺจาทินา **สฺมา**วจนสฺส **นา**ภาวาติเทโส. ตยา, มยา อเปติ, ตุมฺเหหิ, อมฺเหหิ ตุมฺเหภิ อมฺเหภิ, ตุมฺหํ อมฺหํ ตว มม, ตุยฺหํ, มยฺหํ มมํ ปริคฺคโห, ตุมฺหํ ตุมฺหากํ, อมฺหํ อมฺหากํ อสฺมากํ ธมฺมตา.

“สฺมึมฺหี”ติ วตฺตเต.

๒๔๕. ตุมฺหมฺหากํ ตยิ มยิ.

สพฺเพสํ **ตุมฺห อมฺห**สทฺทานํ สวิภตฺตีนํ **ตยิ มยิ**อิจฺเจเต อาเทสา โหนฺติ ยถากฺกมํ **สฺมึ**มฺหิ วิภตฺติมฺหิ. **ต**การสฺส **ตฺว**ตฺตํ. ตฺวยิ ตยิ มยิ, ตุมฺเหสุ อมฺเหสุ.

เตสํ เอว **ตุมฺห อมฺห**สทฺทานํ ปทโต ปเรสํ กฺวจิ อาเทสนฺตรวิธาเนน รูปเภโท.

“นวา”ติ อธิกาโร.

๒๔๖. ปทโต ทุติยาจตุตฺถีฉฏฺฐีสุ โว โน.

สพฺเพสํ **ตุมฺห อมฺห**สทฺทานํ สวิภตฺตีนํ ปทสฺมา ปเรสํ **โว โน**อาเทสา โหนฺติ ยถากฺกมํ ทุติยาจตุตฺถีฉฏฺฐีสุ พหุวจเนสุ นวา. เอตฺถ จ “เอกวจเนสู”ติ วกฺขมานตฺตา “พหุวจเนสู”ติ ลทฺธํ. ปหาย โว คมิสฺสามิ, มา โน อชฺช วิกนฺตึสุ, ธมฺมํ โว ภิกฺขเว เทสิสฺสามิ, สํวิภเชถ โน รชฺเชน, ตุฏฺโฐสฺมิ โว ปกติยา, สตฺถา โน ภควา อนุปฺปตฺโต.

นวาติ กึ? ภยํ ตุมฺหาก โน สิยา, เอโส อมฺหากํ สตฺถา.

“ปทโต, จตุตฺถีฉฏฺฐีสู”ติ วตฺตเต.

๒๔๗. เตเมกวจเนสุ จ.

สพฺเพสํ **ตุมฺห อมฺห**สทฺทานํ สวิภตฺตีนํ ปทสฺมา ปเรสํ **เต เม**อาเทสา โหนฺติ ยถากฺกมํ จตุตฺถีฉฏฺฐีสุ เอกวจเนสุ นวา. ททามิ เต คามวรานิ ปญฺจ, ททาหิ เม คามวรํ, อิทํ เต รฏฺฐํ, อยํ เม ปุตฺโต.

นวาติ กึ? อิทํ จีวรํ ตุยฺหํ วิกปฺปนตฺถาย ทมฺมิ, สุณาถ วจนํ มม.

> **นวา**ธิการโต เจตฺถ, โว โน เต เมติ เย อิเม;
> ปาทาโท จ จ วา เอวา- ทิโยเค จ น โหนฺติ เต.

ยถา –

น โสจามิ น โรทามิ, ตว สุตฺวาน มาณว;
ตุยฺหญฺจาปิ มหาราช, มยฺหญฺจ รฏฺฐวฑฺฒน.

เอวมิทํ ทีฆมทฺธานํ สนฺธาวิตํ สํสริตํ มมญฺเจว ตุมฺหากญฺจาติ.

ปทโตติ กึ? ตว ญาติ, มม ญาติ.

“เต เม”ติ วตฺตเต.

๒๔๘. น อํมฺหิ.

สพฺเพสํ **ตุมฺห อมฺห**สทฺทานํ สวิภตฺตีนํ ปทสฺมา ปเรสํ **เต เม**อาเทสา น โหนฺติ **อํ**มฺหิ วิภตฺติมฺหิ. ปสฺเสยฺย ตํ วสฺสสตํ อาโรคฺยํ. โส มมพฺรวีติ.

“เตเมกวจเน”ติ วตฺตเต.

๒๔๙. วา ตติเย จ.

สพฺเพสํ **ตุมฺห อมฺห**สทฺทานํ สวิภตฺตีนํ ปทสฺมา ปเรสํ **เต เม** อาเทสา โหนฺติ วา ยถากฺกมํ ตติเยกวจเน ปเร . กตํ เต ปาปํ, กตํ ตยา ปาปํ, กตํ เม ปุญฺญํ, กตํ มยา ปุญฺญํ.

“วา, ตติเย”ติ จ วตฺตเต.

๒๕๐. พหุวจเนสุ โว โน.

สพฺเพสํ **ตุมฺห อมฺห**สทฺทานํ สวิภตฺตีนํ ปทสฺมา ปเรสํ **โว โน**อาเทสา โหนฺติ วา ยถากฺกมํ ตติยา พหุวจเน ปเร. กตํ โว กมฺมํ, กตํ โน กมฺมํ.

พหุวจนนิทฺเทเสน กฺวจิ **โย**มฺหิ ปธเม จ **โว โน** โหนฺติ. คามํ โว คจฺเฉยฺยาถ, คามํ โน คจฺเฉยฺยาม.

ตถา **ปญฺจา**ทีน**มฏฺฐารส**นฺตานํ, **กติ**สทฺทสฺส จาลิงฺคตฺตา ติลิงฺเคปิ สมานรูปํ, อลิงฺคตฺตา เอว **ปญฺจา**ทิโต อิตฺถิปฺปจฺจยาภาโว.

“ปญฺจ โย”อิตีธ –

“โยสุ ทฺวินฺนํ ทฺเว จา”ติ อิโต “โยสู”ติ วตฺตเต, “อิตฺถิปุมนปุํสกสงฺขฺย”นฺติ จ.

๒๕๑. ปญฺจาทีนมกาโร.

อนฺตาเปกฺขายํ ฉฏฺฐี, **ปญฺจา**ทีนํ **อฏฺฐารส**นฺตานํ สงฺขฺยานํ อิตฺถิปุมนปุํสเก วตฺตมานานมนฺตสฺส สวิภตฺติสฺส **อ**กาโร โหติ **โยสุ** ปเรสุ. **อา เอ**อาเทสาปวาโทยํ, ปญฺจกฺขนฺธา, ปญฺจ คติโย, ปญฺจ อินฺทฺริยานิ. เอวํ ทุติยายญฺจ.

“สุนํหิสู”ติ วตฺตเต.

๒๕๒. ปญฺจาทีนมตฺตํ.

ปญฺจาทีน**มฏฺฐารส**นฺตานํ สงฺขฺยานมนฺโต **อ**ตฺตมาปชฺชเต **สุ นํ หิ**อิจฺเจเตสุ ปเรสุ. **เอ**ตฺตทีฆาปวาโทยํ. ปญฺจหิ ปญฺจภิ , ปญฺจนฺนํ, ปญฺจหิ ปญฺจภิ, ปญฺจนฺนํ, ปญฺจสุ. เอวํ **ฉ ส ตฺต อฏฺฐนวทส**สทฺทา.

“เอกญฺจ ทส จา”ติ อตฺเถ ทฺวนฺทสมาเส, “เอเกน อธิกา ทสา”ติ อตฺเถ ตปฺปุริเส วา กเต “สงฺขฺยาเน”ติ วตฺตเต.

๒๕๓. ทฺเวกฏฺฐานมากาโร วา.

ทฺวิเอกอฏฺฐอิจฺเจเตสมนฺโต **อา**กาโร โหติ วา สงฺขฺยาเน อุตฺตรปเท ปเร. ววตฺถิตวิภาสายํ. **เอ**กาทส, ทฺวาทส, อฏฺฐารส.

สงฺขฺยาเนติ กิมตฺถํ? เอกทนฺโต, ทฺวิทนฺโต, อฏฺฐตฺถมฺโภ.

“วา”ติ วตฺตเต.

๒๕๔. เอกาทิโต ทสฺส ร สงฺขฺยาเน.

เอกาทิโต สงฺขฺยาโต ปรสฺส ทสสฺส อาทิสฺส **ท**สฺส **ร**กาโร โหติ วา สงฺขฺยาเน. เสสํ สมํ. เอการส, เอกาทส.

ทฺเว จ ทส จ, ทฺวีหิ วา อธิกา ทสาติ ทฺวิทส อิตีธ –

“วา”ติ วตฺตเต.

๒๕๕. วีสติทเสสุ พา ทฺวิสฺส ตุ.

วีสติ ทสอิจฺเจเตสุ ปเรสุ **ทฺวิ**สทฺทสฺส **พา** โหติ วา. **ตุ**สทฺเทน **ตึสาย**มฺปิ. **ร**กาโร, **อา**ตฺตญฺจ. พารส, ทฺวาทส.

ตโย จ ทส จ, ตีหิ วา อธิกา ทสาติ เตรส. เอตฺถ “เตสุ วุทฺธี”ติอาทินา **ติ**สทฺทสฺส **เต**อาเทโส อานวุติยา.

จตฺตาโร จ ทส จ, จตูหิ วา อธิกา ทสาติ จตุทฺทส อิจฺจตฺร –

“คณเน, ทสสฺสา”ติ จ วตฺตเต.

๒๕๖. จตูปปทสฺส โลโป ตุตฺตรปทาทิ จสฺส จุ โจปิ นวา.

คณเน **ทส**สฺสาทิมฺหิ ฐิตสฺส **จตุ**อิจฺเจตสฺส อุปปทสฺส **ตุ**สทฺโท โลโป โหติ, อุตฺตรปทาทิมฺหิ ฐิตสฺส **จตู**ปปทสฺส **จ**การสฺส **จุ โจ**อาเทสา โหนฺติ นวา. จุทฺทส, โจทฺทส, จตุทฺทส.

อปิคฺคหเณน อนุปปทสฺสาปิ คณเน ปทาทิ**จ**การสฺส โลโป, **จุ โจ** โหนฺติ นวา. ยถา – ตาลีสํ, จุตฺตาลีสํ, โจตฺตาลีสํ, จตฺตาลีสํ.

ปญฺจ จ ทส จ, ปญฺจหิ วา อธิกา ทสาติ อตฺเถ ปญฺจทส. “เตสุ วุทฺธี”ติอาทินา **ปญฺจ**สทฺทสฺส **ทส วีสตีสุ** กฺวจิ **ปนฺนปณฺณ**อาเทสา. ปนฺนรส, ปณฺณรส.

ฉ จ ทส จ, ฉหิ วา อธิกา ทสาติ อตฺเถ ฉทส อิตีธ –

“ฉสฺสา”ติ วตฺตเต.

๒๕๗. ทเส โส นิจฺจญฺจ.

ฉอิจฺเจตสฺส สงฺขฺยาสทฺทสฺส นิจฺจํ **โส** โหติ **ทเส** ปเร.

“สงฺขฺยานํ, วา”ติ จ วตฺตเต.

๒๕๘. ล ทรานํ.

สงฺขฺยานํ **ท**การ**ร**การานํ **ล**การาเทโส โหติ วา.

ลฬานมวิเสโส . ววตฺถิตวิภาสตฺโถยํ **วา**สทฺโท, เตน “โสฬส” อิติ นิจฺจํ, “เตฬส, เตรส, จตฺตาลีสํ, จตฺตารีส”มิติ วิภาสา, ทส ปนฺนรสาทีสุ น จ โหติ.

สตฺต จ ทส จ, สตฺตหิ วา อธิกา ทสาติ อตฺเถ สตฺตรส, สตฺตทส.

อฏฺฐ จ ทส จ, อฏฺฐหิ วา อธิกา ทสาติ อตฺเถ อฏฺฐทส อิตีธ **อา**ตฺเต กเต –

“วา, ทสสฺส, ร, สงฺขฺยาเน”ติ จ วตฺตเต.

๒๕๙. อฏฺฐาทิโต จ.

อฏฺฐาทิโต จ **ทส**สทฺทสฺส **ท**การสฺส **ร**กาโร โหติ วา สงฺขฺยาเน. อฏฺฐารส, อฏฺฐาทส.

อฏฺฐาทิโตติ กึ? จตุทฺทส.

กติสทฺโท พหุวจนนฺโตว, “กติ โย” อิตีธ

นิจฺจํ **โย**โลปาทิ, รสฺสตฺตํ, กติ ติฏฺฐนฺติ, กติ ปสฺสสิ, กติหิ กติภิ, กตินํ, กติหิ กติภิ, กตินํ, กติสุ.

อลิงฺคนามํ นิฏฺฐิตํ.

วิภตฺติปฺปจฺจยวิธาน

อถ วิภตฺติปฺปจฺจยนฺตา วุจฺจนฺเต.

เตสํ ปนาลิงฺคตฺตา, นิปาตตฺตา จ ติลิงฺเค, วจนทฺวเย จ สมานํ รูปํ.

ปุริสสฺมา, ปุริเสหิ วาติ อตฺเถ –

๒๖๐. กฺวจิ โต ปญฺจมฺยตฺเถ.

สพฺพสฺมา สุทฺธนามโต, สพฺพนามโต จ ลิงฺคมฺหา กฺวจิ **โต**ปจฺจโย โหติ ปญฺจมฺยตฺเถ.

๒๖๑. ตฺวาทโย วิภตฺติสญฺญา.

โตอาทิ เยสํ **ทานิ**ปริยนฺตานํ ปจฺจยานํ เต โหนฺติ ปจฺจยา **ตฺวาทโย,** เต ปจฺจยา วิภตฺติสญฺญา โหนฺติ. เตน ตทนฺตานมฺปิ วิภตฺยนฺตปทตฺตํ สิทฺธํ โหติ.

ปุริสโต, เอวํ ราชโต วา, โจรโต วา, อคฺคิโต วา, คหปติโต วา, หตฺถิโต, เหตุโต, สพฺพญฺญุโต, กญฺญโต, ยุตฺติโต, อิตฺถิโต, ภิกฺขุนิโต, เอตฺถ จ “กฺวจาทิมชฺฌุตฺตรานํ ทีฆรสฺสาปจฺจเยสุ จา”ติ **โต**ปจฺจเย รสฺสตฺตํ. ยาคุโต, ชมฺพุโต, จิตฺตโต, อายุโต อิจฺจาทิ.

สพฺพนามโต สพฺพสฺมา, สพฺเพหีติ วา อตฺเถ สพฺพโต, เอวํ ยโต, ตโต, กตรโต, กตมโต, อิตรโต, อญฺญโต, เอกโต, อุภยโต, ปุพฺพโต, ปรโต, อปรโต, ทกฺขิณโต, อุตฺตรโต, อมุโต.

“กิสฺส, กุ”อิติ จ วตฺตเต.

๒๖๒. ตฺรโตเถสุ จ.

กิมิจฺเจตสฺส **กุ** โหติ **ตฺรโต ถ**อิจฺเจเตสุ จ ปเรสุ. กสฺมา, เกหีติ วา กุโต.

“โตเถสู”ติ วตฺตเต.

๒๖๓. สพฺพสฺเสตสฺสากาโร วา.

สพฺพสฺส **เอต**สทฺทสฺส **อ**กาโร โหติ วา **โตถ**อิจฺเจเตสุ. เอตสฺมา, เอเตหีติ วา อโต.

“สพฺพสฺเสตสฺสา”ติ จ วตฺตเต.

๒๖๔. เอ โตเถสุ จ.

สพฺพสฺส **เอต**สทฺทสฺส **เอ**กาโร โหติ วา **โตถ**อิจฺเจเตสุ. ทฺวิตฺตํ, เอตฺโต.

“สพฺพสฺสา”ติ วตฺตเต.

๒๖๕. อิมสฺสิ ถํทานิหโตเธสุ จ.

อิมสทฺทสฺส สพฺพสฺเสว **อิ**กาโร โหติ **ถํทานิหโตธ**อิจฺเจเตสุ จ. อิมสฺมาติ อิโต.

“กฺวจิ โต”ติ โยควิภาเคน **อาทิ**ปฺปภุตีหิ **โต** สตฺตมิยตฺเถ. **อนิจฺจาที**หิ ตติยตฺเถ จ. ยถา – อาทิมฺหีภิ อตฺเถ อาทิโต. เอวํ มชฺฌโต, เอกโต, ปุรโต, ปจฺฉโต, ปสฺสโต, ปิฏฺฐิโต, ปาทโต, สีสโต, อคฺคโต, มูลโต, ปรโต อิจฺจาทโย.

ตติยตฺเถ อนิจฺเจนาติ อนิจฺจโต, อนิจฺจโต สมฺมสติ. เอวํ ทุกฺขโต, โรคโต, คณฺฑโต อิจฺจาทโย.

“อตฺเถ, กฺวจี”ติ จ วตฺตเต.

๒๖๖. ตฺรถ สตฺตมิยา สพฺพนาเมหิ.

สพฺพนาเมหิ ปรา **ตฺร ถ**อิจฺเจเต ปจฺจยา โหนฺติ กฺวจิ สตฺตมฺยตฺเถ. สพฺพสฺมึ, สพฺเพสุ จาติ สพฺพตฺร สพฺพตฺถ. เอวํ ยตฺร ยตฺถ, ตตฺร ตตฺถ, อิตรตฺร อิตรตฺถ, อญฺญตฺร อญฺญตฺถ, อุภยตฺร อุภยตฺถ, ปรตฺร ปรตฺถ, กุตฺร กุตฺถ, “ตฺรโตเถสุ จา”ติ **กุ**ตฺตํ. “กิสฺส ก เว จา”ติ สุตฺเต **จ**สทฺเทน **กา**เทโส. กตฺถ, อมุตฺร อมุตฺถ.

“สพฺพสฺเสตสฺสากาโร”ติ วตฺตเต.

๒๖๗. ตฺเร นิจฺจํ.

สพฺพสฺเสว **เอต**สทฺทสฺส **อ**กาโร โหติ นิจฺจํ **ตฺเร** ปเร. อตฺร. “สพฺพสฺเสตสฺสากาโร วา”ติ **อ**ตฺตํ, “**เอ** โตเถสุ จา”ติ **เอ**กาโร, อตฺถ, เอตฺถ.

“กฺวจิ, อตฺเถ, สตฺตมิยา”ติ จ อธิกาโร, สพฺพสฺมินฺติ อตฺเถ –

๒๖๘. สพฺพโต ธิ.

สพฺพอิจฺเจตสฺมา **ธิ**ปฺปจฺจโย โหติ กฺวจิ สตฺตมฺยตฺเถ. สพฺพธิ.

๒๖๙. กิสฺมา โว.

กิมิจฺเจตสฺมา **ว**ปฺปจฺจโย โหติ กฺวจิ สตฺตมฺยตฺเถ.

๒๗๐. กิสฺส ก เว จ.

กิมิจฺเจตสฺส **ก**สทฺโท อาเทโส โหติ **ว**ปฺปจฺจเยปเร. **จ**คฺคหเณน **ถห**มาทิอวปฺปจฺจเยปิ. “เตสุ วุทฺธี”ติอาทินา **ก**กาเร **อ**การสฺส โลโป จ **ว**มฺหิ. กฺว คโตสิ ตฺวํ.

“กิสฺมา”ติ วตฺตเต.

๒๗๑. หึหํหิญฺจนํ .

กิมิจฺเจตสฺมา **หึ หํ หิญฺจนํ**อิจฺเจเต ปจฺจยา โหนฺติ กฺวจิ สตฺตมฺยตฺเถ.

“กิสฺสา”ติ วตฺตเต.

๒๗๒. กุ หึหํสุ จ.

กิมิจฺเจตสฺส **กุ** โหติ **หึ หํ** อิจฺเจเตสุ. **จ**คฺคหเณน **หิญฺจนํทาจน**มิจฺจาทีสุปิ. กิสฺมินฺติ กุหึ, กุหํ, กุหิญฺจนํ, กหํ **กา**เทโส.

“หึ ห”นฺติ วตฺตเต.

๒๗๓. ตมฺหา จ.

ตอิจฺเจตสฺมา จ สพฺพนามโต **หึหํ**ปจฺจยา โหนฺติ กฺวจิ สตฺตมฺยตฺเถ. ตสฺมินฺติ ตหึ, ตหํ.

๒๗๔. อิมสฺมา หธา จ.

อิมสทฺทโต **หธ**ปฺปจฺจยา โหนฺติ กฺวจิ สตฺตมฺยตฺเถ. “อิมสฺสิ ถ”นฺติอาทินา **อิ**กาโร. อิมสฺมินฺติ อิห, อิธ.

๒๗๕. ยโต หึ.

ยอิจฺเจตสฺมา สพฺพนามโต **หึ**ปจฺจโย โหติ กฺวจิ สตฺตมฺยตฺเถ. ยสฺมินฺติ ยหึ.

“กาเล”ติ อธิกาโรยํ.

กสฺมึ กาเลติ อตฺเถ

๒๗๖. กึสพฺพญฺเญกยกุหิ ทา ทาจนํ.

กึ สพฺพอญฺญเอกยอิจฺเจเตหิ สพฺพนาเมหิ **ทา**ปจฺจโย โหติ. **กุ**อิจฺเจตสฺมา **ทาจน**ญฺจ กาเล กฺวจิ สตฺตมฺยตฺเถ.

“กิสฺส ก เว จา”ติ สุตฺเต **จ**สทฺเทน กาเทโส, กทา.

๒๗๗. สพฺพสฺส โส ทามฺหิ วา.

สพฺพอิจฺเจตสฺส สทฺทสฺส **ส**สทฺทาเทโส โหติ วา **ทา**ปจฺจเย ปเร. สพฺพสฺมึ กาเลติ สทา, สพฺพทา.

เอวํ อญฺญทา, เอกทา, ยทา, กสฺมึ กาเลติ กุทาจนํ, “กุ หึหํสุ จา”ติ สุตฺเต **จ**สทฺเทน **กุ**ตฺตํ, “**กุ**”อิติ นิปาตเนน วา.

“ทา”ติ วตฺตเต.

๒๗๘. ตมฺหา ทานิ จ.

ตอิจฺเจตสฺมา สพฺพนามโต **ทานิทา**ปจฺจยา โหนฺติ กาเล กฺวจิ สตฺตมฺยตฺเถ. ตสฺมึ กาเลติ ตทานิ, ตทา.

๒๗๙. อิมสฺมา รหิธุนาทานิ จ.

อิมสทฺทโต **รหิ ธุนา ทานิ**อิจฺเจเต ปจฺจยา โหนฺติ กาเล กฺวจิ สตฺตมฺยตฺเถ.

“สพฺพสฺส, อิมสฺสา”ติ จ วตฺตเต.

๒๘๐. เอต รหิมฺหิ.

สพฺพสฺส **อิม**สทฺทสฺส **เอตา**เทโส โหติ **รหิ**มฺหิ ปจฺจเย ปเร. อิมสฺมึ กาเลติ เอตรหิ.

๒๘๑. อ ธุนามฺหิ จ.

สพฺพสฺเสว **อิม**สทฺทสฺส **อ**กาโร โหติ **ธุนา**ปจฺจเย ปเร. อธุนา, **อิม**สทฺทสฺส **อิ**กาโร. อิมสฺมึ กาเลติ อิทานิ.

วิภตฺติปฺปจฺจยวิธานํ นิฏฺฐิตํ.

โอปสคฺคิกปท

อถาลิงฺคสงฺขฺยาวิภตฺติเภทา อุปสคฺคนิปาตา วุจฺจนฺเต.

ป ปรา นิ นี อุ ทุ สํ วิ อว อนุ ปริ อธิ อภิ ปติ สุ อา อติ อปิ อป อุป อิติ **ปีสติ อุปสคฺคา**. ตตฺถ

ปสทฺโท ปการา'ทิกมฺม ปธานิ'สฺสริย'นฺโตภาววิโยค ตปฺปร ภุสตฺถ สมฺภวติตฺติ อนาวิล ปตฺถนาทีสุ. **ป**อิติ อยมุปสคฺโค เอเตสุ ปการาทีสุ อตฺเถสุ วตฺตติ, ยถา – **ปกาเร** ปญฺญา, **อาทิกมฺเม** วิปฺปกตํ, **ปธาเน** ปณีตํ, ปธานํ ปธานตฺตํ, **อิสฺสริเย** ปภู อยํ เทสสฺส, **อนฺโต ภาเว** ปกฺขิตฺตํ, **วิโยเค** ปวาสี, **ตปฺปเร** ปาจริโย, **ภุสตฺเถ** ปวุทฺธกาโย, **สมฺภเว** หิมวตา คงฺคา ปภวติ, **ติตฺติยํ** ปหูตมนฺนํ, **อนาวิเล** ปสนฺนมุทกํ, **ปตฺถเน** ปณิหิตํ.

ปราอิติ ปริหานิ ปราชย คติวิกฺกมา'มสนาทีสุ. ยถา – **ปริหานิยํ** ปราภโว, **ปราชเย** ปราชิโต, **คติยํ** ปรายนํ. **วิกฺกเม** ปรกฺกมติ, **อามสเน** องฺคสฺส ปรามสนํ.

นิอิติ นิสฺเสส นิคฺคต นีหรณ'นฺโตปเวสนา'ภาวนิเสธ นิกฺขนฺต ปาตุภาวา'วธารณ-วิภชน อุปมู'ปธารณา'วสานเฉกาทีสุ. **นิสฺเสเส** นิรุตฺติ, นิรวเสสํ เทติ, **นิคฺคเต** นิกฺกิเลโส, นิยฺยาติ, **นีหรเณ** นิทฺธารณํ, **อนฺโตปเวสเน** นิขาโต, **อภาเว** นิมฺมกฺขิกํ, **นิเสเธ** นิวาเรติ, **นิกฺขนฺเต** นิพฺพาโน, นิพฺพานํ, **ปาตุภาเว** นิมฺมิตํ, **อวธารเณ** นิจฺฉโย, **วิภชเน** นิทฺเทโส, **อุปมายํ** นิทสฺสนํ, **อุปธารเณ** นิสามนํ, **อวสาเน** นิฏฺฐิตํ, **เฉเก** นิปุโณ.

นีอิติ นีหรณา'วรณาทีสุ. **นีหรเณ** นีหรติ, **อาวรเณ** นีวรณํ.

อุอิติ อุคฺคตุ'ทฺธกมฺม ปธาน วิโยค สมฺภว อตฺถลาภสตฺติ สรูปกถนาทีสุ. **อุคฺคเต** อุคฺคจฺฉติ, **อุทฺธกมฺเม** อาสนา อุฏฺฐิโต, อุกฺเขโป, **ปธาเน** อุตฺตโม, โลกุตฺตโร, **วิโยเค** อุพฺพาสิโต, **สมฺภเว** อุพฺภูโต, **อตฺถลาเภ** อุปฺปนฺนํ ญาณํ, **สตฺติยํ** อุสฺสหติ คนฺตุํ, **สรูปกถเน** อุทฺทิสติ สุตฺตํ.

ทุอิติ อโสภนา'ภาวกุจฺฉิตา'สมิทฺธิ กิจฺฉ วิรูปตาทีสุ. **อโสภเน** ทุคฺคนฺโธ, **อภาเว** ทุพฺภิกฺขํ, **กุจฺฉิเต** ทุกฺกฏํ, **อสมิทฺธิยํ** ทุสฺสสฺสํ, **กิจฺเฉ** ทุกฺกรํ, **วิรูปตายํ** ทุพฺพณฺโณ, ทุมฺมุโข.

สํอิติ สโมธาน สมฺมาสม สมนฺตภาวสงฺคต สงฺเขปภุสตฺถ สหตฺถ อปฺปตฺถ ปภวา'ภิมุข-ภาว สงฺคห ปิธาน ปุนปฺปุนกรณ สมิทฺธาทีสุ. **สโมธาเน** สนฺธิ, **สมฺมาสเมสุ** สมาธิ , สมฺปยุตฺโต, **สมนฺตภาเว** สํกิณฺณา สมุลฺลปนา, **สงฺคเต** สงฺคโม, **สงฺเขเป** สมาโส, **ภุสตฺเถ** สารตฺโต, **สหตฺเถ**

สํวาโส, **อปฺปตฺเถ** สมคฺโฆ. **ปภเว** สมฺภโว, **อภิมุขภาเว** สมฺมุขํ, **สงฺคเห** สงฺคณฺหาติ, **ปิธาเน** สํวุตํ, **ปุนปฺปุนกรเณ** สนฺธาวติ, **สมิทฺธิยํ** สมฺปนฺโน.

วิอิติ วิเสส วิวิธ วิรุทฺธ วิคต วิโยค วิรูปตาทีสุ. **วิเสเส** วิมุตฺติ วิสิฏฺโฐ, **วิวิเธ** วิมติ วิจิตฺรํ, **วิรุทฺเธ** วิวาโท, **วิคเต** วิมลํ, **วิโยเค** วิปฺปยุตฺโต, **วิรูปตายํ** วิรูโป.

อวอิติ อโธภาค วิโยค ปริภว ชานน สุทฺธิ นิจฺฉยเทส เถยฺยาทีสุ. **อโธภาเค** อวกฺขิตฺตจกฺขุ, **วิโยเค** โอมุกฺกอุปาหโน อวโกกิลํ วนํ, **ปริภเว** อวชานนํ อวมญฺญติ, **ชานเน** อวคจฺฉติ, **สุทฺธิยํ** โวทานํ, **นิจฺฉเย** อวธารณํ, **เทเส** อวกาโส, **เถยฺเย** อวหาโร.

อนุอิติ อนุคตา'นุปจฺฉินฺน ปจฺฉตฺถ ภุสตฺถ สาทิสฺส หีนตติยตฺถ ลกฺขณิ'ตฺถมฺภูตกฺขานภาค วิจฺฉาทีสุ. **อนุคเต** อนฺเวติ, **อนุปจฺฉินฺเน** อนุสโย, **ปจฺฉาสทฺทตฺเถ** อนุรถํ, **ภุสตฺเถ** อนุรตฺโต, **สาทิสฺเส** อนุรูปํ. **หีเน** อนุสาริปุตฺตํ ปญฺญวนฺโต, **ตติยตฺเถ** นทิมนฺววสิตา เสนา, **ลกฺขเณ** รุกฺขํ อนุ วิชฺโชตเต วิชฺชุ, **อิตฺถมฺภูตกฺขาเน** สาธุ เทวทตฺโต มาตรํ อนุ, **ภาเค** ยเทตฺถ มํ อนุสิยา ตํ ทียตุ, **วิจฺฉายํ** รุกฺขํ รุกฺขํ อนุ วิชฺโชตเต จนฺโท.

ปริอิติ สมนฺตโตภาวปริจฺเฉทวชฺชนา'ลิงฺคนนิวาสนปูชาโภชนา'วชานนโทสกฺขานลกฺขณาทีสุ. **สมนฺตโตภาเว** ปริวุโต, **ปริจฺเฉเท** ปริญฺเญยฺยํ, **วชฺชเน** ปริหรติ , **อาลิงฺคเน** ปริสฺสชติ, **นิวาสเน** วตฺถํ ปริธสฺสติ, **ปูชายํ** ปาริจริยา, **โภชเน** ภิกฺขุํ ปริวิสติ. **อวชานเน** ปริภวติ, **โทสกฺขาเน** ปริภาสติ, **ลกฺขณาทีสุ** รุกฺขํ ปริ วิชฺโชตเต วิชฺชุอิจฺจาทิ.

อธิอิติ อธิกิ'สฺส'รูปริภาวา'ธิภวนชฺฌายนา'ธิฏฺฐานนิจฺฉยปาปุณนาทีสุ. **อธิเก** อธิสีลํ, **อิสฺสเร** อธิปติ, อธิ พฺรหฺมทตฺเต ปญฺจาลา, **อุปริภาเว** อธิโรหติ, ปถวึ อธิเสสฺสติ, **อธิภวเน** อธิภวติ, **อชฺฌายเน** พฺยากรณมธีเต, **อธิฏฺฐาเน** ภูมิกมฺปาทึ อธิฏฺฐาติ, **นิจฺฉเย** อธิโมกฺโข, **ปาปุณเน** โภคกฺขนฺธํ อธิคจฺฉติ.

อภิอิติ อภิมุขภาว วิสิฏฺฐา'ธิ กุ'ทฺธกมฺม กุล สารุปฺปวนฺทน ลกฺขณิ'ตฺถมฺภูตกฺขานวิจฺฉาทีสุ. **อภิมุขภาเว** อภิมุโข อภิกฺกมติ, **วิสิฏฺเฐ** อภิธมฺโม, **อธิเก** อภิวสฺสติ, **อุทฺธกมฺเม** อภิรุหติ, **กุเล** อภิชาโต, **สารุปฺเป** อภิรูโป, **วนฺทเน** อภิวาเทติ, **ลกฺขณาทีสุ** ปุริมสมํ.

ปติอิติ ปติคต ปฏิโลมปตินิธิ ปติทาน นิเสธนิวตฺตน สาทิสฺส ปติกรณา'ทาน ปติโพธ ปฏิจฺจ ลกฺขณิ'ตฺถมฺภูตกฺขาน ภาควิจฺฉาทีสุ. **ปติคเต** ปจฺจกฺขํ, **ปฏิโลเม** ปติโสตํ, **ปตินิธิมฺหิ** อาจริยโต ปติ สิสฺโส, **ปติทาเน** เตลตฺถิกสฺส ฆตํ ปติ ททาติ, **นิเสเธ** ปฏิเสธนํ, **นิวตฺตเน**

ปฏิกฺกมติ, **สาทิสฺเส** ปติรูปกํ, **ปติกรเณ** ปติกาโร, **อาทาเน** ปติคฺคณฺหาติ, **ปติโพเธ** ปฏิเวโธ, **ปฏิจฺเจ** ปจฺจโย, **ลกฺขณาทีสุ** ปุริมสมํ.

สุอิติ โสภน สุฏฺฐุสมฺมา สมิทฺธิ สุขตฺถาทีสุ. **โสภเน** สุคนฺโธ, **สุฏฺฐุสมฺมาทตฺเถสุ** สุฏฺฐุ คโต สุคโต, สมฺมา คโตติปิ สุคโต, **สมิทฺธิยํ** สุภิกฺขํ, **สุขตฺเถ** สุกโร.

อาอิติ อภิมุขภาวุ’ทฺธกมฺม มริยาทา’ภิวิธิ ปตฺติ’จฺฉาปริสฺสชน อาทิกมฺมคฺคหณ นิวาส สมีป’- วฺหานาทีสุ. **อภิมุขภาเว** อาคจฺฉติ, **อุทฺธกมฺเม** อาโรหติ, **มริยาทายํ** อาปพฺพตา เขตฺตํ, **อภิวิธิมฺหิ** อากุมารํ ยโส กจฺจายนสฺส, **ปตฺติยํ** อาปตฺติมาปนฺโน, **อิจฺฉายํ** อากงฺขา, **ปริสฺสชเน** อาลิงฺคนํ, **อาทิกมฺเม** อารมฺโภ, **คหเณ** อาทียติ อาลมฺพติ, **นิวาเส** อาวสโถ, **สมีเป** อาสนฺนํ, **อวฺหาเน** อามนฺเตสิ.

อติอิติ อภิกฺกมนา’ติกฺกนฺตา’ติสย ภุสตฺถาทีสุ. **อติกฺกมเน** อติโรจติ อมฺเหหิ, อตีโต, **อติกฺกนฺเต** อจฺจนฺตํ, **อติสเย** อติกุสโล, **ภุสตฺเถ** อติกฺโกโธ อติวุทฺธิ.

อปิอิติ สมฺภาวนา’เปกฺขา สมุจฺจย ครห ปณฺหาทีสุ. **สมฺภาวนายํ** อปิ ทิพฺเพสุ กาเมสุ, เมรุมฺปิ วินิวิชฺฌิตฺวา คจฺเฉยฺย, **อเปกฺขายํ** อยมฺปิ ธมฺโม อนิยโต, **สมุจฺจเย** อิติปิ อรหํ, อนฺตมฺปิ อนฺตคุณมฺปิ อาทาย, **ครเห** อปิ อมฺหากํ ปณฺฑิตก, **ปณฺเห** อปิ ภนฺเต ภิกฺขํ ลภิตฺถ.

อปอิติ อปคต ครห วชฺชน ปูชา ปทุสฺสนาทีสุ. **อปคเต** อปมาโน อเปโต, **ครเห** อปคพฺโภ, **วชฺชเน** อปสาลาย อายนฺติ วาณิชา, **ปูชายํ** วุทฺธาปจายี, **ปทุสฺสเน** อปรชฺฌติ.

อุปอิติ อุปคมน สมีปู’ปปตฺติ สาทิสฺสา’ธิกู’ปริภาวา’นสน โทสกฺขาน สญฺญา ปุพฺพกมฺม- ปูชา คยฺหาการ ภุสตฺถาทีสุ. **อุปคมเน** นิสินฺนํ วา อุปนิสีเทยฺย, **สมีเป** อุปนครํ, **อุปปตฺติยํ** สคฺคํ โลกํ อุปปชฺชติ, อถ วา **อุปปตฺติ** ยุตฺติ, ยถา – อุปปตฺติโต อิกฺขตีติ อุเปกฺขา, **สาทิสฺเส** อุปมานํ อุปมา, **อธิเก** อุป ขาริยํ โทโณ, **อุปริภาเว** อุปสมฺปนฺโน, **อนสเน** อุปวาโส, **โทสกฺขาเน** ปรํ อุปปทติ, **สญฺญายํ** อุปธา อุปสคฺโค, **ปุพฺพกมฺเม** อุปกฺกโม อุปกาโร, **ปูชายํ** พุทฺธุปฏฺฐาโก, มาตุปฏฺฐานํ, **คยฺหาการเร** โสเจยฺยปจฺจุปฏฺฐานํ, **ภุสตฺเถ** อุปาทานํ, อุปายาโส, อุปนิสฺสโยติ. อิติ อเนกตฺถา หิ อุปสคฺคา.

วุตฺตญฺจ –

“อุปสคฺค นิปาตา จ, ปจฺจยา จ อิเม ตโย;
เนเกเนกตฺถวิสยา, อิติ เนรุตฺติกาพฺรวุ”นฺติ.

ตตฺถ อุปสคฺคานํ นามาขฺยาตวิเสสกตฺตา ลิงฺคสญฺญายํ อนิยเมน สฺยาทิมฺหิ สมฺปตฺเต เตสํ สงฺขฺยากมฺมาทิเภทาภาวา เตหิ ปฐเมกวจนเมว ภวติ.

“โลป”นฺติ วตฺตมาเน

๒๘๒. สพฺพาสมาวุโสปสคฺคนิปาตาทีหิ จ.

อาวุโสสทฺทโต, อุปสคฺคนิปาเตหิ จ สพฺพาสํ ปราสํ วิภตฺตีนํ โลโป โหติ. **อาทิ**สทฺเทน กฺวจิ **สุตฺตปทา**ทีหิ จ. เอตฺถ จ **อาวุโส**ติมสฺส วิสุํ คหณํ สสงฺขฺยตฺตทีปนตฺถนฺติ ทฏฺฐพฺพํ.

อุเปจฺจตฺถํ สชฺชนฺตีติ, อุปสคฺคา หิ ปาทโย;
จาที ปทาทิมชฺฌนฺเต, นิปาตา นิปตนฺติติ.

ปหรณํ ปหาโร, เอวํ ปราภโว, นิวาโส, นีหาโร, อุหาโร, ทุหาโร, สํหาโร, วิหาโร, อวหาโร, อนุหาโร, ปริหาโร, อธิหาโร, อภิหาโร, ปติหาโร, สุหาโร, อาหาโร, อติหาโร, อปิหาโร, อปหาโร , อุปหาโร. ปหรติ, ปราภวติ, นิวสติ, นีหรติ, อุทฺธรติ อิจฺจาทิ โยเชตพฺพํ.

ธาตฺวตฺถํ พาธเต โกจิ, โกจิ ตมนุวตฺตเต;
ตเมวญฺโญ วิเสเสติ, อุปสคฺคคตี ติธา.

โอปสคฺคิกปทํ นิฏฺฐิตํ.

เนปาติกปท

สมุจฺจยวิกปฺปนปฏิเสธปูรณาทิอตฺถํ อสตฺววาจกํ **เนปาติกํ** ปทํ.

ตตฺร **จ**อิติ สมุจฺจยา'นฺวาจเย'ตรีตรโยคสมาหารา'วธารณาทีสุ.

วาอิติ วิกปฺปนู'ปมาน สมุจฺจย ววตฺถิตวิภาสาสุ.

น โน มา อ อลํ หลํ อิจฺเจเต ปฏิเสธนตฺเถ.

อลํ ปริยตฺติ ภูสเนสุ จ.

ปูรณตฺถํ ทุวิธํ อตฺถปูรณํ ปทปูรณญฺจ.

ตตฺถ อถ ขลุ วต วถ อโถ อสฺสุ ยคฺเฆ หิ จรหิ นํ ตํ วา จ ตุว โว ปน หเว กีว ห ตโต ยถา สุทํ โข เว หํ เอนํ เสยฺยถิทํ อิจฺเจวมาทีนิ ปทปูรณานิ.

ตตฺถ – **อถ**อิติ ปญฺหา'นนฺตริยา'ธิการาทีสุ จ.

ขลุอิติ ปฏิเสธา'วธารณ ปสิทฺธีสุ จ.

วตอิติ เอกํส เขทา'นุกมฺปสงฺกปฺเปสุ จ.

อโถอิติ อนฺวาเทเส จ.

หิอิติ เหตุ อวธารเณสุ จ.

ตุอิติ วิเสส เหตุ นิวตฺตนาทีสุ จ.

ปนอิติ วิเสเสปิ.

หเว, เวอิจฺเจเต **เอ**กํสตฺเถปิ.

หํอิติ วิสาท สมฺภเมสุปิ.

เสยฺยถิทนฺติ ตํ กตมนฺติ อตฺเถปิ.

อตฺถปูรณํ ทุวิธํ วิภตฺติยุตฺตํ, อวิภตฺติยุตฺตญฺจ.

อตฺถิ สกฺกา ลพฺภา อิจฺเจเต ปฐมายํ.

อาวุโส อมฺโภ หมฺโภ เร อเร หเร เชอิจฺเจเต อามนฺตเน.

ทิวา ภิยฺโย นโม อิจฺเจเต ปฐมายํ, ทุติยายญฺจ.

สยํ สามํ สํ สมฺมา กินฺติ อิจฺเจเต ตติยตฺเถ, **โส โต ธา**ปจฺจยนฺตา จ. สุตฺตโส ปทโส อนิจฺจโต ทุกฺขโต เอกธา ทฺวิธา อิจฺจาทิ.

ตเว ตุํปจฺจยนฺตา จตุตฺถิยา, กาตเว ทาตเว กาตุํ กาเรตุํ ทาตุํ ทาเปตุํ อิจฺจาทิ.

โส โตปจฺจยนฺตา ปญฺจมิยตฺเถ, ทีฆโส โอรโส ราชโต วา โจรโต วา อิจฺจาทิ.

โต สตฺตมฺยตฺเถปิ, **ตฺรถา**ทิปจฺจยนฺตา จ. เอกโต ปุรโต ปจฺฉโต ปสฺสโต ปิฏฺฐิโต ปาทโต สีสโต อคฺคโต มูลโต ยตฺร ยตฺถ ยหึ ตตฺร ตตฺถ ตหึ ตหํ อิจฺจาทิ.

สมนฺตา สามนฺตา ปริโต อภิโต สมนฺตโต เอกชฺฌํ เอกมนฺตํ เหฏฺฐา อุปริ อุทฺธํ อโธ ติริยํ สมฺมุขา ปรมฺมุขา อาวิ รโห ติโร อุจฺจํ นีจํ อนฺโต อนฺตรา อชฺฌตฺตํ พหิทฺธา พาหิรา พาหิรํ พหิ โอรํ ปารํ อารา อารกา ปจฺฉา ปุเร หุรํ เปจฺจ อิจฺเจเต สตฺตมิยา.

สมฺปติ อายติ อชฺช อปรชฺชุ ปรชฺช สฺเว สุเว ปรสุเว หิยฺโย ปเร สชฺชุ สายํ ปาโต กาลํ กลฺลํ ทิวา นตฺตํ นิจฺจํ สตตํ อภิณฺหํ อภิกฺขณํ มุหุํ มุหุตฺตํ ภูตปุพฺพํ ปุรา ยทา ตทา กทา อิจฺจาทโย กาลสตฺตมิยา. อิติ วิภตฺติยุตฺตานิ.

อวิภตฺติยุตฺเตสุ จ **อปฺเปว อปฺเปวนาม นุ** อิจฺเจเต สํสยตฺเถ.

อทฺธา อญฺญทตฺถุ ตคฺฆ ชาตุ กามํ สสกฺกํอิจฺเจเต เอกํสตฺเถ.

เอวอิติ อวธารเณ.

กจฺจินุ'กินฺนุนนุกถํ กึสุ กึอิจฺเจเต ปุจฺฉนตฺเถ.

เอวํ อิติ อิตฺถํ อิจฺเจเต นิทสฺสเน.

อิติ เหตุ วากฺยปริสมตฺตีสุ จ.

ยาว ตาว ยาวตา ตาวตา กิตฺตาวตา เอตฺตาวตา กีว อิจฺเจเต ปริจฺเฉทนตฺเถ.

เอวํ สาหุ ลหุ โอปายิกํ ปติรูปํ อาม สาธุ อิติ สมฺปฏิจฺฉนตฺเถ.

ยถา ตถา ยเถว ตเถว เอวํ เอวเมว เอวเมวํ เอวมฺปิ ยถาปิ เสยฺยถาปิ เสยฺยถาปินาม วิย อิว ยถริว ตถริว ยถานาม ตถานาม ยถาหิ ตถาหิ ยถาจตถาจ อิจฺเจเต ปฏิภาคตฺเถ.

ยถาอิติ โยคฺคตา วิจฺฉา ปทตฺถานติวตฺตนิทสฺสเนสุ จ.

เอวํอิติ อุปเทส ปญฺหาทีสุ จ.

กิญฺจาปิอิติ อนุคฺคหตฺเถ.

อโหอิติ ครห ปสํสน ปตฺถเนสุ จ.

นามอิติ ครห ปสํสน สญฺญา ปญฺเหสุ จ.

สาธุอิติ ปสํสน ยาจเนสุ จ.

อิงฺฆ หนฺท อิจฺเจเต โจทนตฺเถ.

สาธุ สุฏฺฐุ เอวเมตนฺติ อนุโมทเน.

กิรอิติ อนุสฺสวณ อสฺสทฺเธยฺเยสุ.

นูนอิติ อนุมานา’นุสฺสรณ ปริวิตกฺกเนสุ.

กสฺมาอิติ การณปุจฺฉเน.

ยสฺมา ตสฺมา ตถาหิ เตน อิจฺเจเต การณจฺเฉทนตฺเถ.

สห สทฺธึ สมํ อมาอิติ สมกฺริยายํ.

วินา ริเตอิติ วิปฺปโยเค.

นานา ปุถุ พหุปฺปกาเร.

ปุถุ วิสุํ อสงฺฆาเต จ.

ทุฏฺฐุ กุ ชิคุจฺฉายํ.

ปุน อปฺปเม.

กถญฺจิ กิจฺฉตฺเถ จ.

ธา กฺขตฺตุํ สกิญฺจ สงฺขฺยาวิภาเค.

อีสกํ อปฺปตฺเถ.

สณิกํ มนฺทตฺเถ.

ขิปฺปํ อรํ ลหุ อาสุํ ตุณฺณํ อจิรํ สีฆตฺเถ.

จิรํ จิรสฺสํ ทีฆกาเล.

เจ ยทิ สงฺกาวฏฺฐาเน.

ธุวํ ถิราวธารเณสุ.

หา วิสาเท.

ตุณฺหี อภาสเน.

สจฺฉิ ปจฺจกฺเข.

มุสา มิจฺฉา อลิกํ อสจฺเจ.

สุวตฺถิ อาสีสตฺเถ อิจฺจาทิ.

ตุน ตฺวาน ตฺวาปจฺจยนฺตา อุสฺสุกฺกนตฺเถ ภวนฺติ.

ยถา – ปสฺสิตุน ปสฺสิย ปสฺสิตฺวาน ปสฺสิตฺวา ทิสฺวา ทิสฺวานทสฺเสตฺวา ทาตุน ทตฺวาน ทตฺวา อุปาทาย ทาเปตฺวา วิญฺญาเปตฺวา วิเจยฺย วิเนยฺย นิหจฺจ สเมจฺจ อเปจฺจ อุเปจฺจ อารพฺภ อาคมฺม อิจฺจาทิ.

เอวํ นามาขฺยาโตปสคฺควินิมุตฺตํ ยทพฺยยลกฺขณํ, ตํ สพฺพํ นิปาตปทนฺติ เวทิตพฺพํ.

วุตฺตญฺจ –

“มุตฺตํ ปทตฺตยา ยสฺมา, ตสฺมา นิปตตฺยนฺตรา;
เนปาติกนฺติ ตํ วุตฺตํ, ยํ อพฺยย สลกฺขณ”นฺติ.

เนปาติกปทํ นิฏฺฐิตํ.

ปุลฺลิงฺคํ อิตฺถิลิงฺคญฺจ, นปุํสกมถาปรํ;
ติลิงฺคญฺจ อลิงฺคญฺจ, นามิกํ ปญฺจธา ฐิตํ.

อิติ ปทรูปสิทฺธิยํ นามกณฺโฑ ทุติโย

๓. การกกณฺฑ

อถ วิภตฺตีนมตฺถเภทา วุจฺจนฺเต.

ตตฺถ เอกมฺปิ อตฺถํ กมฺมาทิวเสน, เอกตฺตาทิวเสน จ วิภชนฺตีติ **วิภตฺติโย,** สฺยาทโย. ตา ปน ปฐมาทิเภเทน สตฺตวิธา.

ตตฺถ กสฺมึ อตฺเถ ปฐมา?

๒๘๓. ลิงฺคตฺเถ ปฐมา.

ลิงฺคตฺถาภิธานมตฺเต ปฐมาวิภตฺติ โหติ.

ลิงฺคสฺส อตฺโถ **ลิงฺคตฺโถ**. เอตฺถ จ ลีนํ องฺคนฺติ ลิงฺคํ, อปากโฏ อวยโว, ปุริโสติอาทีนญฺหิ ปกติปฺปจฺจยาทิวิภาคกปฺปนาย นิปฺผาทิตานํ สทฺทปฺปติรูปกานํ นามิกปทานํ ปฐมํ ธเปตพฺพํ ปกติรูปํ อปากฏตฺตา, อวยวตฺตา จ ลิงฺคนฺติ วุจฺจติ. อถ วา วิสทาวิสโทภยรหิตาการโวหารสงฺขาเตน ติวิธลิงฺเคน สหิตตฺถสฺส, ตพฺพินิมุตฺตสฺสุปสคฺคาทีนมตฺถสฺส จ ลีนสฺส คมนโต, ลิงฺคนโต วา ลิงฺคนฺติ อนฺวตฺถนามวเสน วา “ธาตุปฺปจฺจยวิภตฺติวชฺชิตมตฺถวํ ลิงฺค”นฺติ วจนโต ปรสมญฺญาวเสน วา ลิงฺคนฺติ อิธ ปาฏิปทิกาปรนามเธยฺยํ **สฺยา**ทิวิภตฺยนฺตปทปกติรูปเมว วุจฺจตีติ ทฏฺฐพฺพํ.

ลิงฺคสฺสตฺโถ นาม ปพนฺธวิเสสากาเรน ปวตฺตมาเน รูปาทโย อุปาทาย ปญฺญาปียมาโน ตทญฺญานญฺญภาเวน อนิพฺพจนีโย สมูหสนฺตานาทิเภโท อุปาทาปญฺญตฺติสงฺขาโต ฆฏปฏาทิโวหารตฺโถ จ ปถวีธาตุผสฺสาทีนํ สภาวธมฺมานํ กาลเทสาทิเภทภินฺนานํ วิชาติยวินิวตฺโต สชาติยสาธารโณ ยถาสงฺเกตมาโรปสิทฺโธ ตชฺชาปญฺญตฺติสงฺขาโต กกฺขฬตฺตผุสนาทิสามญฺญากาโร จ.

โส ปน กมฺมาทิสํสฏฺโฐ, สุทฺโธ จาติ ทุวิโธ. ตตฺถ กมฺมาทีสุ ทุติยาทีนํ วิธียมานตฺตา กมฺมาทิสํสคฺครหิโต ลิงฺคสงฺขฺยาปริมาณยุตฺโต, ตพฺพินิมุตฺตุปสคฺคาทิปทตฺถภูโต จ สุทฺโธ สทฺทตฺโถ อิธ **ลิงฺคตฺโถ** นาม.

โย ปน อาขฺยาตกิตกตทฺธิตสมาเสหิ วุตฺโต กมฺมาทิสํสฏฺโฐ อตฺโถ, โสปิ ทุติยาทีนํ ปุน อตฺตนา วตฺตพฺพสฺส อตฺถวิเสสสฺสาภาเวน อวิสยตฺตา, ลิงฺคตฺถมตฺตสฺส สมฺภวโต จ ปฐมาเยว วิสโย.

โหติ เจตฺถ –

ปฐมาวุปสคฺคตฺเถ, เกสญฺจตฺเถ นิปาตสทฺทานํ;

ลิงฺคาทิเก จ สุทฺเธ- ภิหิเต กมฺมาทิอตฺเถปิ.

สลิงฺเค ตาว – เอโส ปุริโส, เอเต ปุริสา, เอสา กญฺญา, เอตา กญฺญาโย, เอตํ จิตฺตํ, เอตานิ จิตฺตานิ.

สสงฺขฺเย – เอโก ทฺเว.

สปริมาเณ – โทโณ ขารี อาฬฺหกํ.

ลิงฺคาทิวินิมุตฺเต สตฺตามตฺเต – จ วา ห อหํ อตฺถิ สกฺกาลพฺภา อิจฺจาทิ.

“ลิงฺคตฺเถ ปฐมา”ติ อธิกิจฺจ “อาลปเน จา”ติ อาลปนตฺเถ จ ปฐมา, อภิมุขํ กตฺวา ลปนํ อาลปนํ, อามนฺตนํ อวฺหานนฺติ อตฺโถ.

เอตฺถ จ อามนฺตนํ นาม ปเคว ลทฺธสรูปสฺส สทฺเทน อภิมุขีกรณํ, กตาภิมุโข ปน “คจฺฉ”ติ อาทินา นเยน กฺริยาย โยชียติ, ตสฺมา อามนฺตนสมเย กฺริยาโยคาภาวโต อิทํ การกโวหารํ น ลภติ.

วุตฺตญฺจ

“สทฺเทนาภิมุขีกาโร, วิชฺชมานสฺส วตฺถุโน;
อามนฺตนํ วิธาตพฺเพ, นตฺถิ ‘ราชา ภเว’ติท”นฺติ.

โภ ปุริส เอหิ, โภ ปุริสา วา, ภวนฺโต ปุริสา เอถ.

กสฺมึ อตฺเถ ทุติยา?

๒๘๔. **กมฺมตฺเถ ทุติยา**.

กมฺมตฺเถ ลิงฺคมฺหา ทุติยาวิภตฺติ โหติ.

อนภิหิเต เอวายํ, “กมฺมนิ ทุติยายํ ตฺโต”ติ วจนญฺเจตฺถ ญาปกํ.

กึ กมฺมํ?

“เยน วา กยิรเต ตํ กรณ”นฺติ อิโต “วา”ติ วตฺตเต.

๒๘๕. **ยํ กโรติ ตํ กมฺมํ**.

ยํ วา กโรติ, ยํ วา วิกโรติ, ยํ วา ปาปุณาติ, ตํ การกํ กมฺมสญฺญํ โหติ.

อิธ ลิงฺคกาลวจนมตนฺตํ. กรียตีติ **กมฺมํ**. ตตฺถ การกํ, สาธกํ กฺริยานิปฺผตฺติยา การณมุจฺจเต, ตํ ปน **การกํ** ฉพฺพิธํ กมฺมํ กตฺตา กรณํ สมฺปทานมปาทานโมกาโส จาติ. ตตฺถ สภาวโต, ปริกปฺปโต วา กมฺมาทิมฺหิ สติเยว กฺริยาภาวโต กมฺมาทีนํ ฉนฺนมฺปิ การกโวหาโร สิทฺโธว โหติ.

ตํ ปน **กมฺมํ** ติวิธํ นิพฺพตฺตนียํ วิกรณียํ ปาปณียญฺจาติ. ยถา – มาตา ปุตฺตํ วิชายติ, อาหาโร สุขํ ชนยติ. ฆฏํ กโรติ เทวทตฺโต, กฏฺธมงฺคารํ กโรติ, สุวณฺณํ เกยูรํ, กฏกํ วา กโรติ, วีหโย ลุนาติ. เทวทตฺโต นิเวสนํ ปวิสติ, อาทิจฺจํ ปสฺสติ, ธมฺมํ สุณาติ, ปณฺฑิเต ปยิรุปาสติ.

วุตฺตญฺจ

“นิพฺพตฺติวิกติปฺปตฺติ- เภเทน ติวิธํ มตํ;

กตฺตุ กฺริยาภิคมฺมํ ตํ, สุขงฺคารํ นิเวสน”นฺติ.

เอตฺถ จ อิจฺฉิตานิจฺฉิตกถิตากถิตาทิเภทมนเปกฺขิตฺวา สพฺพสงฺคาหกวเสน “ยํ กโรติ ตํ กมฺม” นฺติ วุตฺตตฺตา, อตฺถนฺตรวิกปฺปนวาธิการโต จ สพฺพตฺถ อิมินาว กมฺมสญฺญา โหติ.

ตตฺถ **อนิจฺฉิตกมฺมํ** ยถา – กณฺฏกํ มทฺทติ, วิสํ คิลติ, คามํ คจฺฉนฺโต รุกฺขมูลํ อุปคจฺฉติ.

อกถิตกมฺมํ ยถา – ยญฺญทตฺตํ กมฺพลํ ยาจเต พฺราหฺมโณ. เอตฺถ หิ “กมฺพล”มิติ กถิตกมฺมํ ทฺวิกมฺมิกาย ยาจนกฺริยาย ปตฺตุมิจฺฉิตตรตฺตา. “ยญฺญทตฺต”มิติ อปฺปธานตฺตา อกถิตกมฺมํ. ตถา สมิทฺธํ ธนํ ภิกฺขเต, อชํ คามํ นยติ, ปราภวนฺตํ ปุริสํ, มยํ ปุจฺฉาม โคตมํ, ภควา ภิกฺขู เอตทโวจ อิจฺจาทิ.

อภิหิตกมฺเม ปน น โหติ, ยถา – กโฏ กรียเต เทวทตฺเตน, สุคเตน เทสิโต ธมฺโม, ยญฺญทตฺโต กมฺพลํ ยาจียเต พฺราหฺมเณน อิจฺจาทิ.

“ทุติยา”ติ อธิกาโร.

๒๘๖. คติ พุทฺธิ ภุช ปฐ หร กร สยาทีนํ การิเต วา.

คมุ สปฺป คติมฺหิ, **พุธ** โพธเน, **พุธ** อวคมเน วา, **ภุช** ปาลนพฺยวหรเณสุ, **ปฐ** พฺยตฺติยํ วาจายํ, **หร** หรเณ, **กร** กรเณ, **สิ** สเย อิจฺเจวมาทีนํ ธาตูนํ ปโยเค การิเต สติ ปโยชฺชกกตฺตุภูเต กมฺมนิ ลิงฺคมฺหา ทุติยาวิภตฺติ โหติ วา. นิจฺจสมฺปตฺเต วิกปฺปตฺโถยํ, เตน ตสฺส ปกฺเข ตติยา โหติ.

โย โกจิ ปุริโส คามํ คจฺฉติ, ตมญฺโญ ปโยชยติ. ปุริโส ปุริสํ คามํ คมยติ, ปุริเสน วา คามํ คมยติ. เอวํ สิสฺสํ ธมฺมํ โพเธติ อาจริโย, มาตา ปุตฺตํ โภชนํ โภชยติ, สิสฺสํ ธมฺมํ ปาเฐติ อาจริโย, ปุริโส ปุริสํ ภารํ หาเรติ, ตถา ปุริโส ปุริสํ กมฺมํ การยติ, ปุริเสน วา กมฺมํ การาปยติ, ปุริโส ปุริสํ สยาปยติ. เอวํ สพฺพตฺถ การิเต กตฺตุกมฺมนิ ทุติยา.

การิเตติ กึ? ปุริโส คามํ คจฺฉติ.

อภิหิเต น ภวติ, ปุริเสน ปุริโส คามํ คมียเต, สิสฺโส ธมฺมํ โพธียเต อิจฺจาทิ.

๒๘๗. กาลทฺธานมจฺจนฺตสํโยเค.

อจฺจนฺตํ นิรนฺตรํ สํโยโค**อจฺจนฺตสํโยโค**. กาลทฺธานํ ทพฺพคุณกฺริยาหิ อจฺจนฺตสํโยเค เตหิ กาลทฺธานวาจีหิ ลิงฺเคหิ ทุติยาวิภตฺติ โหติ.

กาเล ตาว – สตฺตาหํ ควปานํ, มาสํ มํโสทนํ, สรทํ รมณียา นที, สพฺพกาลํ รมณียํ นนฺทนํ, มาสํ สชฺฌายติ, ตโย มาเส อภิธมฺมํ เทเสสิ.

อทฺธาเน – โยชนํ วนราชิ, โยชนํ ทีโฆ ปพฺพโต, โกสํ สชฺฌายติ.

อจฺจนฺตสํโยเคติ กึ? มาเส มาเส ภุญฺชติ, โยชเน โยชเน วิหารํ ปติฏฺฐาเปสิ.

๒๘๘. กมฺมปฺปวจนียยุตฺเต.

กมฺมปฺปวจนีเยหิ นิปาโตปสคฺเคหิ ยุตฺเต โยเค สติ ลิงฺคมฺหา ทุติยาวิภตฺติ โหติ.

กมฺมํ ปวจนียํ เยสํ เต **กมฺมปฺปวจนียา,** ปรสมญฺญาวเสน วา อนฺวาทโย กมฺมปฺปวจนียา.

ตตฺถ **อนุ**สทฺทสฺส ลกฺขเณ, สหตฺเถ, หีเน จ กมฺมปฺปวจนียสญฺญา วุตฺตา. ยถา – ปพฺพชิตมนุ ปพฺพชึสุ, นทิมนฺววสิตา พาราณสี, นทิยา สห อวพทฺธาติ อตฺโถ, อนุ สาริปุตฺตํ ปญฺญวา.

ลกฺขณาทีสุ “ลกฺขณิ’ตฺถมฺภูตกฺขานภาค วิจฺฉาสุ ปติ ปริ อนโว”ติ ปติ ปริ อนูนํ กมฺมปฺปวจนียสญฺญา วุตฺตา.

ลกฺขเณ สูริยุคฺคมนํ ปติ ทิพฺพา ภกฺขา ปาตุภเวยฺยุํ, รุกฺขํ ปติ วิชฺโชตเต จนฺโท, รุกฺขํ ปริ, รุกฺขํ อนุ.

อิตฺถมฺภูตกฺขาเน สาธุ เทวทตฺโต มาตรํ ปติ, มาตรํ ปริ, มาตรํ อนุ.

ภาเค ยเทตฺถ มํ ปติ สิยา, มํ ปริ, มํ อนุ, ตํ ทียตุ.

วิจฺฉาโยเค อตฺถมตฺถํ ปติ สทฺโท นิวิสติ, รุกฺขํ รุกฺขํ ปติ วิชฺโชตเต จนฺโท, รุกฺขํ รุกฺขํ ปริ, รุกฺขํ รุกฺขํ อนุ.

“อภิรภาเค”ติ อภิสฺส ภาควชฺชิเตสุ ลกฺขณาทีสุ กมฺมปฺปวจนียสญฺญา วุตฺตา. ตํ โข ปน ภวนฺตํ โคตมํ เอวํ กลฺยาโณ กิตฺติสทฺโท อพฺภุคฺคโต, สาธุ เทวทตฺโต มาตรํ อภิ.

นิปาเต ธิ พฺราหฺมณสฺส หนฺตาร มิจฺเจวมาทิ.

๒๘๙. กฺวจิ ทุติยา ฉฏฺฐีนมตฺเถ.

ฉฏฺฐีนํ อตฺเถ กฺวจิ ทุติยาวิภตฺติ โหติ. อนฺตราอภิโต ปริโต ปติ ปฏิภาติโยเค อยํ. อนฺตรา จ ราชคหํ อนฺตรา จ นาฬนฺทํ อทฺธานมคฺคปฺปฏิปนฺโน, ราชคหสฺส จ นาฬนฺทาย จ มชฺเฌติ

อตฺโถ. อภิโต คามํ วสติ, ปริโต คามํ วสติ, นทึ เนรญฺชรํ ปติ, เนรญฺชราย นทิยา สมีเปติ อตฺโถ. ปฏิภนฺตุ ตํ จุนฺท โพชฺฌงฺคา, อุปมา มํ ปฏิภาติ, อุปมา มยฺหํ อุปฏฺฐหตีติ อตฺโถ.

“กฺวจิ ทุติยา, อตฺเถ”ติ จ วตฺตเต.

๒๙๐. ตติยาสตฺตมีนญฺจ.

ตติยาสตฺตมีนมตฺเถ จ กฺวจิ ลิงฺคมฺหา ทุติยาวิภตฺติ โหติ.

ตติยตฺเถ สเจ มํ นาลปิสฺสติ, ตฺวญฺจ มํ นาภิภาสสิ, วินา สทฺธมฺมํ กุโต สุขํ, อุปายมนฺตเรน น อตฺถสิทฺธิ.

สตฺตมิยตฺเถ – กาเล, อุปานฺวชฺฌาวสสฺส ปโยเค, อธิสิฏฺฐาวสานํ ปโยเค, ตปฺปานจาเร จ ทุติยา.

กาเล ตาว – ปุพฺพณฺหสมยํ นิวาเสตฺวา, เอกํ สมยํ ภควา. อิมํ รตฺตึ จตฺตาโร มหาราชาโน.

อุปาทิปุพฺพสฺส **วส**ธาตุสฺส ปโยเค – คามํ อุปวสติ, คามํ อนฺวสติ, วิหารํ อธิวสติ, คามํ อาวสติ, อคารํ อชฺฌาวสติ. ตถา ปถวึ อธิเสสฺสติ, คามํ อธิติฏฺฐติ, คามํ อชฺฌาวสติ.

ตปฺปานจาเรสุ – นทึ ปิวติ, คามํ จรติ อิจฺจาทิ.

กสฺมึ อตฺเถ ตติยา?

๒๙๑. กรเณ ตติยา.

กรณการเก ตติยาวิภตฺติ โหติ.

กึ กรณํ?

๒๙๒. เยน วา กยิรเต ตํ กรณํ.

เยน วา กตฺตา อุปกรณภูเตน วตฺถุนา กฺริยํ อพฺยวธาเนน กโรติ, เยน วา วิกโรติ, เยน วา ปาปุณาติ, ตํ การกํ กรณสญฺญํ โหติ.

กรียเต อเนนาติ **กรณํ,** เอตฺถ จ สติปิ สพฺพการกานํ กฺริยาสาธกตฺเต “เยน วา กยิรเต”ติ วิเสเสตฺวา วจนํ กตฺตูปกรณภูเตสุ การเกสุ สาธกตมสฺเสว คหณตฺถํ.

วุตฺตญฺจ

“ยสฺส สพฺพวิเสเสน, กฺริยาสํสิทฺธิเหตุตา;
สมฺภาวียติ ตํ วุตฺตํ, กรณํ นาม การก”นฺติ.

ตํ ปน ทุวิธํ อชฺฌตฺติก พาหิรวเสน.

ยถา – หตฺเถน กมฺมํ กโรติ, จกฺขุนา รูปํ ปสฺสติ, มนสา ธมฺมํ วิญฺญาย. ทตฺเตน วีหโย ลุนาติ, อคฺคินา กุฏึ ฌาเปติ.

“ตติยา”ติ อธิกาโร.

๒๙๓. กตฺตริ จ.

กตฺตริ จ การเก ลิงฺคมฺหา ตติยาวิภตฺติ โหติ. จคฺคหเณน อิตฺถมฺภูตลกฺขเณ, กฺริยาปวคฺเค, ปุพฺพสทิสสมูนตฺถ กลห นิปุณ มิสฺสก สขิลตฺถาทิโยเค, กาลทฺธาเนสุ, ปจฺจตฺตกมฺมตฺถ-ปญฺจมิยตฺถาทีสุ จ ตติยา.

โก จ กตฺตา?

๒๙๔. โย กโรติ ส กตฺตา.

โย กฺริยํ อตฺตปฺปธาโน หุตฺวา กโรติ, โส กตฺตุสญฺโญ โหติ.

โส ติวิโธ สุทฺธกตฺตา เหตุกตฺตา กมฺมกตฺตาติ. ตตฺถ โย สยเมว กฺริยํ กโรติ, โส **สุทฺธกตฺตา**. โย อญฺญํ กาตุํ สมตฺถํ อกโรนฺตํ กมฺมํ นิโยเชติ, โส **เหตุกตฺตา,** ยถา – คนฺตุํ สมตฺโถ เทวทตฺโต, ตมญฺโญ ปโยเชติ “คมยติ เทวทตฺต”นฺติ.

ยํ ปน ตตฺถ ตตฺถ คจฺฉติ เทวทตฺโต, ตมญฺโญ ปโยชยติ “คมยติ เทวทตฺต”นฺติ เหตฺวตฺถนิทสฺสนํ, ตมฺปิ สามตฺถิยทสฺสนวเสน วุตฺตนฺติ คเหตพฺพํ. อญฺญถา ยทิ สยเมว คจฺฉติ, กึ ตตฺถ ปโยชกพฺยาปาเรน อกโรนฺตํ พเลน การยติ, ปาสาณํ อุฏฺฐาปยตีติอาทิกญฺจ น สิชฺเฌยฺย.

เอตฺถ ปน

“กตฺตา”ติ วตฺตเต.

๒๙๓. โย กาเรติ ส เหตุ.

โย กตฺตารํ กาเรติ, โส เหตุสญฺโญ โหติ, กตฺตา จาติ เหตุกตฺตุสญฺญา.

โย ปน ปรสฺส กฺริยํ ปฏิจฺจ กมฺมภูโตปิ สุกรตฺตา สยเมว สิชฺฌนฺโต วิย โหติ, โส **กมฺมกตฺตา** นาม, ยถา – สยํ กรียเต กโฏ, สยเมว ปจฺจเต โอทโนติ.

วุตฺตญฺจ

“อตฺตปฺปธาโน กิริยํ, โย นิพฺพตฺเตติ การโก;
อปฺปยุตฺโต ปยุตฺโต วา, ส กตฺตาติ ปวุจฺจติ.
เหตุกตฺตาติ กถิโต, กตฺตุโน โย ปโยชโก;

กมฺมกตฺตาติ สุกโร, กมฺมภูโต กถียเต”ติ.

นนุ จ “สํโยโค ชายเต”ติอาทีสุ กถํ ปุเร อสโต ชนนกฺริยาย กตฺตุภาโวสิยาติ? วุจฺจเต – โลกสงฺเกตสิทฺโธ หิ สทฺทปฺปโยโค, อวิชฺชมานมฺปิ หิ โลโก สทฺทาภิเธยฺยตาย วิชฺชมานํ วิย คเหตฺวา โวหรติ , วิกปฺปพุทฺธิคหิตากาโรเยว หิ สทฺเทนาภิธียเต, น ตุ วตฺถุสภาโว, อญฺญถา สุตมยญาเณนปิ ปจฺจกฺเขน วิย วตฺถุสภาวสจฺฉิกรณปฺปสงฺโค จ มุสาวาท กุทิฏฺฐิวาทาทีนมภาวปฺปสงฺโค จ สิยา, ตสฺมา พุทฺธิปริกปฺปิตปญฺญตฺติวเสนปิ สทฺทปฺปวตฺติ โหตีติ อสโต สํโยคาทิสฺสปิ โหเตว ชนนกฺริยาย กตฺตุการกตาติ.

ยถาห

“โวหารวิสโย สทฺโท, เนกนฺตปรมตฺถิโก;
พุทฺธิสงฺกปฺปิโต อตฺโถ, ตสฺสตฺโถติ ปวุจฺจติ.
พุทฺธิยา คหิตตฺตา หิ, สํโยโค ชายเต อิติ;
สํโยโค วิชฺชมาโนว, กตฺตา ภวติ ชาติยา”ติ.

ตตฺร **ตติยา** ชิเนน เทสิโต ธมฺโม, พุทฺเธน ชิโต มาโร, อหินา ทฏฺโฐ นโร, พุทฺเธน โพธิโต โลโก, สทฺเธหิ การิโต วิหาโร.

อภิหิเต น ภวติ. กฏํ กโรติ เทวทตฺโต, กาเรติ วา.

อิตฺถมฺภูตสฺส ลกฺขเณ – สา ภินฺเนน สีเสน ปคฺฆรนฺเตน โลหิเตน ปฏิวิสฺสกานํ อุชฺฌาเปสิ, อูนปญฺจพนฺธเนน ปตฺเตน อญฺญํ นวํ ปตฺตํ เจตาเปยฺย, ติทณฺฑเกน ปริพฺพาชกมทฺทกฺขิ.

อปวคฺเค – เอกาเหเนว พาราณสึ ปายาสิ, นวหิ มาเสหิ วิหารํ นิฏฺฐาเปสิ, โยชเนน อธีตํ พฺยากรณํ, **กฺริยาปวคฺโค**ติ กฺริยาย อาสุํ ปรินิฏฺฐาปนํ.

ปุพฺพาทิโยเค – มาเสน ปุพฺโพ, ปิตรา สทิโส, มาตรา สโม, กหาปเณน อูโน, ธเนน วิกโล, อสินา กลโห, อาจาเรน นิปุโณ, วาจาย นิปุโณ, คุเฬน มิสฺสกํ, ติเลน มิสฺสกํ, วาจาย สขิโล, มณินา อตฺโถ, ธเนน อตฺโถ, ปิตรา ตุลฺโย.

กาลทฺธาเนสุ – มาเสน ภุญฺชติ, โยชเนน คจฺฉติ.

ปจฺจตฺเต – อตฺตนาว อตฺตานํ สมฺมนฺนติ.

กมฺมตฺเถ – ติเลหิ เขตฺเต วปติ.

ปญฺจมิยตฺเถ – สุมุตฺตา มยํ เตน มหาสมเณน.

๒๙๖. สหาทิโยเค จ.

สห สทฺธึ สมํ นานา วินา อลํ กิมิจฺเจวมาทีหิ โยเค ลิงฺคมฺหา ตติยาวิภตฺติ โหติ, **จ**สทฺเทน สหตฺเถปิ.

ตตฺถ **สห**สทฺเทน โยโค กฺริยา คุณ ทพฺพ สมวาเย สมฺภวติ. ยถา – วิตกฺเกน สห วตฺตติ, ปุตฺเตน สห ถูโล, อนฺเตวาสิกสทฺธิวิหาริเกหิ สห อาจริยุปชฺฌายานํ ลาโภ, นิสีทิ ภควา สทฺธึ ภิกฺขุสงฺเฆน, สหสฺเสน สมํ มิตา, สพฺเพหิ เม ปิเยหิ มนาเปหิ นานาภาโว วินาภาโว, สงฺโฆ วินาปิ คคฺเคน อุโปสถํ กเรยฺย, อลํ เต อิธ วาเสน, กึ เม เอเกน ติณฺเณน, ปุริเสน ถามทสฺสินา, กึ เต ชฏาหิ ทุมฺเมธ, กึ เต อชินสาฏิยา.

สหตฺเถ – เทวทตฺโต ราชคหํ ปาวิสิ โกกาลิเกน ปจฺฉาสมเณน, ทุกฺโข พาเลหิ สํวาโส.

๒๙๗. เหตฺวตฺเถ จ.

โยคคฺคหณมิหานุวตฺตเต, เหตฺวตฺเถ, เหตฺวตฺถปฺปโยเค จ ลิงฺคมฺหา ตติยาวิภตฺติ โหติ.

กิสฺมิญฺจิ ผเล ทิฏฺธสามตฺถิยํ การณํ เหตุ, โสเยว อตฺโถ, ตสฺมึ เหตฺวตฺเถ, อนฺเนน วสติ, ธมฺเมน วสติ, วิชฺชาย วสติ.

น ชจฺจาวสโล โหติ,	น ชจฺจา โหติ พฺราหฺมโณ;
กมฺมุนา วสโล โหติ,	กมฺมุนา โหติ พฺราหฺมโณ.
ทาเนน โภควา,	อาจาเรน กุลี.
เกน ปาณิ กามทโท,	เกน ปาณิ มธุสฺสโว;
เกน เต พฺรหฺมจริเยน,	ปุญฺญํ ปาณิมฺหิ อิชฺฌติ.

เหตฺวตฺถปฺปโยเค – เกน นิมิตฺเตน, เกน ปโยชเนน, เกนฏฺเฐน, เกน เหตุนา วสติ.

๒๙๘. สตฺตมฺยตฺเถ จ.

สตฺตมฺยตฺเถ จ ลิงฺคมฺหา ตติยาวิภตฺติ โหติ.

กาลทฺธานทิสาเทสาทีสุ จายํ. เตน สมเยน, เตน กาเลน, กาเลน ธมฺมสฺสวณํ, โส โว มมจฺจเยน สตฺถา, มาเสน ภุญฺชติ, โยชเนน ธาวติ. ปุรตฺถิเมน ธตรฏฺโฐ, ทกฺขิเณน วิรูฬฺหโก, ปจฺฉิเมน วิรูปกฺโข, อุตฺตเรน กสิวนฺโต ชโนฆมปเรน จ, เยน ภควา เตนุปสงฺกมิ อิจฺจาทิ.

๒๙๙. เยนงฺควิกาโร.

เยน พฺยาธิมตา องฺเคน องฺคิโน วิกาโร ลกฺขียเต, ตตฺถ ตติยาวิภตฺติ โหติ. เอตฺถ จ องฺคมสฺส อตฺถีติ **องฺคํ,** สรีรํ. อกฺขินา กาโณ, หตฺเถน กุณี, ปาเทน ขญฺโช, ปิฏฺฐิยา ขุชฺโช.

๓๐๐. วิเสสเน จ.

วิเสสียติ วิเสสิตพฺพํ อเนนาติ **วิเสสนํ,** โคตฺตาทิ. ตสฺมึ โคตฺตนามชาติสิปฺปวโยคุณสงฺขาเต วิเสสนตฺเถ ตติยาวิภตฺติ โหติ, **จ**สทฺเทน **ปกติ**อาทีหิ จ. โคตฺเตน โคตโม นาโถ.

สาริปุตฺโตติ นาเมน, วิสฺสุโต ปญฺญวา จ โส;
ชาติยา ขตฺติโย พุทฺโธ, โลเก อปฺปฏิปุคฺคโล.
ตทหุ ปพฺพชิโต สนฺโต, ชาติยา สตฺตวสฺสิโก;
โสปิ มํ อนุสาเสยฺย, สมฺปฏิจฺฉามิ มตฺถเก.

สิปฺเปน นฬกาโร โส, เอกูนตึโส วยสา, วิชฺชาย สาธุ, ปญฺญาย สาธุ, ตปสา อุตฺตโม, สุวณฺเณน อภิรูโป.

ปกติอาทีสุ – ปกติยา อภิรูโป, เยภุยฺเยน มตฺติกา, สเมน ธาวติ, วิสเมน ธาวติ, ทฺวิโทเณน ธญฺญํ กิณาติ, สหสฺเสน อสฺสเก กิณาติ อิจฺจาทิ.

กสฺมึ อตฺเถ จตุตฺถี?

๓๐๑. สมฺปทาเน จตุตฺถี.

สมฺปทานการเก ลิงฺคมฺหา จตุตฺถีวิภตฺติ โหติ.

กิญฺจ สมฺปทานํ?

๓๐๒. ยสฺส ทาตุกาโม โรจเต ธารยเต วา ตํ สมฺปทานํ.

ยสฺส วา ทาตุกาโม, ยสฺส วา โรจเต, ยสฺส วา ธารยเต, ตํ การกํ สมฺปทานสญฺญํ โหติ. สมฺมา ปทียเต อสฺสาติ **สมฺปทานํ,** ปฏิคฺคาหโก.

ตํ ปน ติวิธํ ทิยฺยมานสฺสานิวารณชฺเฌสนานุมติวเสน. ยถา – พุทฺธสฺส ปุปฺผํ ยชติ, โพธิรุกฺขสฺส ชลํ ททาติ. **อชฺเฌสเน** – ยาจกานํ ธนํ ททาติ. **อนุมติยํ** – ภิกฺขูนํ ทานํ เทติ.

ยถาห

“อนิรากรณาราธ- นาพฺภนุญฺญวเสน หิ;
สมฺปทานํ ติธา วุตฺตํ, รุกฺข ยาจก ภิกฺขโว”ติ.

ทาตุกาโมติ กึ? รญฺโญ ทณฺฑํ ททาติ.

โรจนาทีสุ ปน – สมณสฺส โรจเต สจฺจํ, มายสฺมนฺตานมฺปิ สงฺฆเภโท รุจฺจิตฺถ, ยสฺสายสฺมโต ขมติ, เทวทตฺตสฺส สุวณฺณจฺฉตฺตํ ธารยเต ยญฺญทตฺโต.

“สมฺปทานํ, วา”ติ จ วตฺตเต.

๓๐๓. สิลาฆ หนุ ฐา สป ธาร ปิห กุธ ทุหิ สฺสาสูย ราธิกฺข ปจฺจาสุณ อนุปติคิณปุพฺพกตฺตาโรจนตฺถตทตฺถ ตุมตฺถาลมตฺถ มญฺญานาทรปฺปาณินิ คตฺยตฺถกมฺมนิ อาสิสตฺถ สมฺมุติภิยฺยสตฺตมฺยตฺเถสุ จ.

จตุปฺปทมิทํ . **สิลาฆ** กตฺถเน, **หนุ** อปนยเน, **ฐา** คตินิวตฺติมฺหิ, **สป** อกฺโกเส, **ธร** ธารเณ, **ปิห** อิจฺฉายํ อิจฺเจเตสํ ธาตูนํ ปโยเค, **กุธ** โกเป, **ทุห** ชิฆํสายํ, **อิสฺส** อิสฺสายํ, **อุสูย** โทสาวิกรเณ อิจฺเจเตสํ ตทตฺถวาจีนญฺจ ธาตูนํ ปโยเค จ **ราธ** หึสาสํราเธสุ, **อิกฺข** ทสฺสนงฺเกสูติ อิเมสํ ปโยเค จ **ปติ อา**ปุพฺพสฺส **สุ** สวเณติ อิมสฺส จ **อนุปติ**ปุพฺพสฺส **เค**สทฺเทติ อิมสฺส จ ปุพฺพกตฺตา จ อาโรจนตฺถปฺปโยเค, ตทตฺเถ, ตุมตฺเถ, อลมตฺถปฺปโยเค จ มญฺญติปฺปโยเค อนาทเร อปฺปาณินิ จ คตฺยตฺถานํ กมฺมนิ จ อาสิสตฺถปฺปโยเค จ สมฺมุติ ภิยฺยปฺปโยเคสุ จ สตฺตมฺยตฺเถ จาติ ตํ กมฺมาทิการกํ สมฺปทานสญฺญํ โหติ, **จ**สทฺทคฺคหเณน ปหิณติกปฺปติ ปโหติ อุปมาญฺชลิ-กรณ ผาสุ อตฺถเสยฺยปฺปภุติโยเค จ ปุเร วิย จตุตฺถี.

สิลาฆาทิปฺปโยเค ตาว – พุทฺธสฺส สิลาฆเต. อุปชฺฌายสฺส สิลาฆเต, โถเมตีติ อตฺโถ.

หนุเต มยฺหเมว, หนุเต ตุยฺหเมว, อปลปตีติ อตฺโถ.

อุปติฏฺเฐยฺย สกฺยปุตฺตานํ วฑฺฒกี, เอตฺถ จ อุปฏฺฐานํ นาม อุปคมนํ. ภิกฺขุสฺส ภุญฺชมานสฺส ปานีเยน วา วิธูปเนน วา อุปติฏฺเฐยฺย.

ตุยฺหํ สปเต, มยฺหํ สปเต, เอตฺถ จ **สปนํ** นาม สจฺจกรณํ.

ธารยติปฺปโยเค ธนิโกเยว สมฺปทานํ, สุวณฺณํ เต ธารยเต, อิณํ ธารยตีติ อตฺโถ. ตสฺส รญฺโญ มยํ นาคํ ธารยาม.

ปิหปฺปโยเค อิจฺฉิโตเยว, เทวาปิ ตสฺส ปิหยนฺติ ตาทิโน, เทวาปิ เตสํ ปิหยนฺติ, สมฺพุทฺธานํ สตีมตํ, ปตฺเถนฺตีติ อตฺโถ.

โกธาทิอตฺถานํ ปโยเค ยํ ปติ โกโป, ตสฺส กุชฺฌ มหาวีร, ยทิหํ ตสฺส กุปฺเปยฺยํ.

ทุหยติ ทิสานํ เมโฆ, โย มิตฺตานํ น ทุพฺภติ.

ติตฺถิยา อิสฺสนฺติ สมณานํ.

ทุชฺชนา คุณวนฺตานํ อุสูยนฺติ, กา อุสูยา วิชานตํ.

ราธิกฺขปฺปโยเค ยสฺส วิปุจฺฉนํ กมฺมวิขฺยาปนตฺถํ, **วา**ธิการโต ทุติยา จ. อาราโธ เม รญฺโญ, รญฺโญ อปรชฺฌติ, ราชานํ วา อปรชฺฌติ, กฺยาหํ อยฺยานํ อปรชฺฌามิ, กฺยาหํ อยฺเย อปรชฺฌามิ วา.

อายสฺมโต อุปาลิตฺเถรสฺส อุปสมฺปทาเปกฺโข อุปติสฺโส, อายสฺมนฺตํ วา.

ปจฺจาสุณ อนุปติคิณานํ ปุพฺพกตฺตา จ สุโณติสฺส ธาตุสฺส ปจฺจาโยเค, คิณสฺส จ อนุปติโยเค ปุพฺพสฺส กมฺมุโน โย กตฺตา, โส สมฺปทานสญฺโญ โหติ. ยถา – ภควา ภิกฺขู เอตทโวจ, เอตฺถ "ภิกฺขู"ติ อกถิตกมฺมํ, "เอต"นฺติ กถิตกมฺมํ, ปุพฺพสฺส วจนกมฺมสฺส กตฺตา ภควา. ภิกฺขู ภควโต ปจฺจสฺโสสุํ, อาสุณนฺติ พุทฺธสฺส ภิกฺขู, ตถา ภิกฺขุ ชนํ ธมฺมํ สาเวติ, ตสฺส ภิกฺขุโน ชโน อนุคิณาติ, ตสฺส ภิกฺขุโน ชโน ปติคิณาติ, สาธุการทานาทินา ตํ อุสฺสาหยตีติ อตฺโถ.

โย วเทติ ส กตฺตาติ, วุตฺตํ กมฺมนฺติ วุจฺจติ;

โย ปฏิคฺคาหโก ตสฺส, สมฺปทานํ วิชานิยาติ.

อาโรจนตฺถปฺปโยเค ยสฺส อาโรเจติ, ตํ สมฺปทานํ. อาโรจยามิ โว ภิกฺขเว, ปฏิเวทยามิ โว ภิกฺขเว, อามนฺตยามิ เต มหาราช, อามนฺต โข ตํ คจฺฉามาติ วา. เอตฺถ จ **อาโรจน**สทฺทสฺส กถนปฺปการตฺถตฺตา เทสนตฺถาทิปฺปโยเคปิ จตุตฺถี. ธมฺมํ โว เทเสสฺสามิ, เทเสตุ ภนฺเต ภควา ธมฺมํ ภิกฺขูนํ, ยถา โน ภควา พฺยากเรยฺย, นิรุตฺตึ เต ปวกฺขามิ อิจฺจาทิ.

ตทตฺเถ สมฺปทานสญฺญา, จตุตฺถี จ.

"อโต, วา"ติ จ วตฺตเต.

๓๐๔. อาย จตุตฺเถกวจนสฺส ตุ.

อการนฺตโต ลิงฺคมฺหา ปรสฺส จตุตฺเถกวจนสฺส **อายา**เทโส โหติ วา, สรโลปาทิ.

พุทฺธสฺสตฺถาย ธมฺมสฺสตฺถาย สงฺฆสฺสตฺถาย ชีวิตํ ปริจฺจชามิ, ปิณฺฑปาตํ ปฏิเสวามิ เนว ทวาย น มทาย น มณฺฑนาย น วิภูสนาย, อูนสฺส ปาริปูริยา, อตฺถาย หิตาย สุขาย สํวตฺตติ.

ตุมตฺเถ – โลกานุกมฺปาย, โลกมนุกมฺปิตุนฺติ อตฺโถ. ตถา ผาสุวิหาราย.

อลํสทฺทสฺส อตฺถา อรหปฏิกฺเขปา. **อรหตฺเถ** – อลํ เม รชฺชํ, อลํ ภิกฺขุ ปตฺตสฺส, อกฺขธุตฺโต ปุริสปุคฺคโล นาลํ ทารภรณาย, อลํ มลฺโล มลฺลสฺส, อรหติ มลฺโล มลฺลสฺส.

ปฏิกฺเขเป – อลํ เต อิธ วาเสน, อลํ เม หิรญฺญสุวณฺเณน, กึ เม เอเกน ติณฺเณน, กึ เต ชฏาหิ ทุมฺเมธ, กึ เตตฺถ จตุมฏฺฐสฺส.

มญฺญติปฺปโยเค อนาทเร อปฺปาณินิ กมฺมนิเยว – กฏฺฐสฺส ตุวํ มญฺเญ, กฬิงฺครสฺส ตุวํ มญฺเญ, ชีวิตํ ติณายปิ น มญฺญมาโน.

อนาทเรติ กึ? สุวณฺณํ ตํ มญฺเญ. **อปฺปาณินี**ติ กึ? คทฺรภํ ตุวํ มญฺเญ.

คตฺยตฺถกมฺมนิ วาธิการโต ทุติยา จ. อปฺโป สคฺคาย คจฺฉติ, อปฺโป สคฺคํ คจฺฉติ, นิพฺพานาย วชนฺติยา, มูลาย ปฏิกสฺเสยฺย, มูลํ ปฏิกสฺเสยฺย.

อาสีสนตฺเถ อายุภทฺทกุสลาทิโยเคเยว, อายสฺมโต ทีฆายุ โหตุ, "โตติตา สสฺมึนาสู"ติ **นฺตุ**สฺส สวิภตฺติสฺส **โต** อาเทโส. ภทฺทํ ภวโต โหตุ, กุสลํ ภวโต โหตุ, อนามยํ ภวโต โหตุ, สุขํ ภวโต โหตุ, อตฺถํ ภวโต โหตุ, หิตํ ภวโต โหตุ, สฺวาคตํ ภวโต โหตุ, โสตฺถิ โหตุ สพฺพสตฺตานํ.

สมฺมุติปฺปโยเค – สาธุ สมฺมุติ เม ตสฺส ภควโต ทสฺสนาย.

ภิยฺยปฺปโยเค ภิยฺโยโส มตฺตาย.

สตฺตมิยตฺเถ อาวิกรณ ปาตุภวนาทิโยเค – ตุยฺหญฺจสฺส อาวิกโรมิ, ตสฺส เม สกฺโก ปาตุรโหสิ.

จสทฺทคฺคหเณน ปหิณาทิกฺริยาโยเค, ผาสฺอาทินามปโยเค จ – ตสฺส ปหิเณยฺย, ภิกฺขูนํ ทูตํ ปาเหสิ, กปฺปติ สมณานํ อาโยโค, เอกสฺส ทินฺนํ ทฺวินฺนํ ติณฺณํ ปโหติ, อุปมํ เต กริสฺสามิ, อญฺชลึ เต ปคฺคณฺหามิ. ตถา ตสฺส ผาสุ โหติ, โลกสฺสตฺโถ, มณินา เม อตฺโถ, เสยฺโย เม อตฺโถ อิจฺจาทิ.

"จตุตฺถี"ติ วตฺตเต.

๓๐๕. นโมโยคาทีสฺวปิ จ.

นโมสทฺทโยเค, **โสตฺถิสฺวาคตาที**หิ จ โยเค ลิงฺคมฺหา จตุตฺถีวิภตฺติ โหติ. นโม เต พุทฺธ วีรตฺถุ, นโม กโรหิ นาคสฺส, นมตฺถุ พุทฺธานํ, นมตฺถุ โพธิยา, โสตฺถิ ปชานํ, สฺวาคตํ เต มหาราช, อโถ เต อทุราคตํ.

"กาเล, ภวิสฺสตี"ติ จ วตฺตเต.

๓๐๖. ภาววาจิมฺหิ จตุตฺถี.

ภาววาจิมฺหิ จตุตฺถีวิภตฺติ โหติ ภวิสฺสติกาเล. ภวนํ **ภาโว**. ปจฺจิสฺสเต, ปจนํ วา ปาโก, ปากาย วชติ, ปจิตุํ คจฺฉตีติ อตฺโถ. เอวํ โภคาย วชติ อิจฺจาทิ.

กสฺมึ อตฺเถ ปญฺจมี?

๓๐๗. อปาทาเน ปญฺจมี.

กิมปาทานํ?

๓๐๘. ยสฺมาทเปติ ภยมาทตฺเต วา ตทปาทานํ.

ยสฺมา วา อวธิโต อเปติ, ยสฺมา วา ภยเหตุโต ภยํ ภวติ, ยสฺมา วา อกฺขาตารา วิชฺชํ อาททาติ, ตํ การกํ อปาทานสญฺญํ โหติ. อปเนตฺวา อิโต อาททาตีติ **อปาทานํ**.

ตํ ปน ติวิธํ วิสยเภเทน นิทฺทิฏฺฐวิสยํ, อุปาตฺตวิสยํ, อนุเมยฺยวิสยญฺจาติ.

อปาทานสญฺญาวิสยสฺส กฺริยาวิเสสสฺส นิทฺทิฏฺฐตฺตา **นิทฺทิฏฺฐวิสยํ**. ยถา – คามา อเปนฺติ มุนโย, นครา นิคฺคโต ราชา.

เอตฺถ จ "ปาปา จิตฺตํ นิวารเย, ปาปา นิวาเรนฺตี"ติอาทีสุ ยทิปิ กายสํโยคปุพฺพกาปคมนํ นตฺถิ, ตถาปิ จิตฺตสํโยคปุพฺพกสฺส อปคมนสฺส สมฺภวโต อิมินา จ อปาทานสญฺญา.

ยตฺถ ปน อปคมนกฺริยํ อุปาตฺตํ อชฺฌาหฏํ วิสยํ กตฺวา ปวตฺตติ, ตํ **อุปาตฺตวิสยํ**. ยถา – วลาหกา วิชฺโชตเต วิชฺชุ, กุสูลโต ปจตีติ. เอตฺถ จ "วลาหกา นิกฺขมฺม, กุสูลโต อปเนตฺวา"ติ จ ปุพฺพกฺริยา อชฺฌาหรียติ.

อนุเมยฺยวิสยํ ยถา – มาถุรา ปาฏลิปุตฺตเกหิ อภิรูปา. เอตฺถ หิ เกนจิ คุเณน อุกฺกํสียนฺตีติ อนุเมยฺโยว กฺริยาวิเสโส. อิธ ปน **ทูรนฺติกา**ทิสุตฺเต **วิภตฺต**คฺคหเณน อปาทานสญฺญา.

วุตฺตญฺจ

"นิทฺทิฏฺฐวิสยํ กิญฺจิ, อุปาตฺตวิสยํ ตถา;
อนุเมยฺยวิสยญฺจาติ, อปาทานํ ติธา มต"นฺติ.

ตเทว จลาจลวเสน ทุวิธมฺปิ โหติ.

จลํ ยถา – ธาวตา หตฺถิมฺหา ปติโต องฺกุสธารี.

อจลํ ยถา – ปพฺพตา โอตรนฺติ วนจรา.

ภยเหตุมฺหิ – โจรา ภยํ ชายติ, ตณฺหาย ชายตี ภยํ, ปาปโต อุตฺตสติ, **อกฺขาตริ** – อุปชฺฌายา สิกฺขํ คณฺหาติ, อาจริยมฺหา อธีเต, อาจริยโต สุณาติ.

"อปาทาน"นฺติ อธิกาโร.

๓๐๙. ธาตุนามานมุปสคฺคโยคาทีสฺวปิ จ.

ธาตโว จ นามานิ จ **ธาตุนามานิ,** เตสํ อวิหิตลกฺขณานํ ธาตุนามานํ ปโยเค, อุปสคฺคโยเค จ **อาทิ**สทฺเทน นิปาตโยเค จ ตํยุตฺตํ การกํ อปาทานสญฺญํ โหติ.

ธาตุปฺปโยเค ตาว – **ปราชิ**โยเค โย อสยฺโห, ปภูโยเค ปภโว, ชนิโยเค ชายมานสฺส ปกติ จ. ยถา – พุทฺธสฺมา ปราเชนฺติ อญฺญติตฺถิยา. หิมวตา ปภวนฺติ ปญฺจ มหานทิโย, อนวตตฺตมฺหา มหาสรา ปภวนฺติ, อจิรวติยา ปภวนฺติ กุนฺนทิโย. กามโต ชายตี โสโก, ยสฺมา โส ชายเต คินิ, อุรสฺมา ชาโต ปุตฺโต, กมฺมโต ชาตํ อินฺทฺริยํ.

นามปฺปโยเค อญฺญตฺถิตราทีหิ ยุตฺเต – นาญฺญตฺร ทุกฺขา สมฺโภติ, นาญฺญํ ทุกฺขา นิรุชฺฌติ, ตโต อญฺเญน กมฺเมน, ตโต อิตรํ, อุภโต สุชาโต ปุตฺโต อิจฺจาทิ.

อุปสคฺคยุตฺเตสุ อปปรีหิ วชฺชนตฺเถหิ โยเค, มริยาทาภิวิธิอตฺเถ อาโยเค **ปติ**นา ปตินิธิ-ปติทานตฺเถน โยเค จ. ยถา – อปสาลาย อายนฺติ วาณิชา, สาลํ วชฺเชตฺวาติ อตฺโถ. ตถา ปริปพฺพตา เทโว วสฺสติ, ปพฺพตํ วชฺเชตฺวาติ อตฺโถ. **มริยาทายํ** – อาปพฺพตา เขตฺตํ. **อภิวิธิมฺหิ** – อาพฺรหฺมโลกา สทฺโท อพฺภุคฺคจฺฉติ, พฺรหฺมโลกํ อภิพฺยาเปตฺวาติ อตฺโถ. **ปตินิธิมฺหิ** – พุทฺธสฺมา ปติ สาริปุตฺโต ธมฺมเทสนาย อาลปติ เตมาสํ. **ปติทาเน** – ฆตมสฺส เตลสฺมา ปติ ททาติ, กนกมสฺส หิรญฺญสฺมา ปติ ททาติ.

นิปาตยุตฺเตสุ ริเต นานา วินาทีหิ โยเค – ริเต สทฺธมฺมา กุโต สุขํ ลภติ. เต ภิกฺขู นานากุลา ปพฺพชิตา. วินา สทฺธมฺมา นตฺถญฺโญ โกจิ นาโถ โลเก วิชฺชติ. อริเยหิ ปุถเควายํ ชโน, ยาว พฺรหฺมโลกา สทฺโท อพฺภุคฺคจฺฉติ.

อปิคฺคหเณน กมฺมาปาทานการกมชฺเฌปิ ปญฺจมี กาลทฺธาเนหิ, ปกฺขสฺมา วิชฺฌติ มิคํ ลุทฺทโก, อิโต ปกฺขสฺมา มิคํ วิชฺฌตีติ วุตฺตํ โหติ. เอวํ มาสสฺมา ภุญฺชติ โภชนํ, โกสา วิชฺฌติ กุญฺชรํ.

จสทฺทคฺคหเณน **ปภุตฺยา**ทิอตฺเถ, ตทตฺถปฺปโยเค จ – ยโตหํ ภคินิ อริยาย ชาติยา ชาโต, ยโต สรามิ อตฺตานํ, ยโต ปตฺโตสฺมิ วิญฺญุตํ, ยตฺวาธิกรณเมนํ, ยโต ปภุติ, ยโต ปฏฺฐาย, ตโต ปฏฺฐาย อิจฺจาทิ.

๓๑๐. รกฺขณตฺถานมิจฺฉิตํ .

รกฺขณตฺถานํ ธาตูนํ ปโยเค ยํ อิจฺฉิตํ, ตํ การกํ อปาทานสญฺญํ โหติ, **จ**การาธิการโต อนิจฺฉิตญฺจ. รกฺขณญฺเจตฺถ นิวารณํ, ตายนญฺจ. กาเก รกฺขนฺติ ตณฺฑุลา, ยวา ปฏิเสเธนฺติ คาโว.

อนิจฺฉิตํ ยถา – ปาปา จิตฺตํ **นิ**วารเย, ปาปานิวาเรนฺติ, ราชโต วา โจรโต วา อคฺคิโต วา อุทกโต วา นานาภยโต วา นานาโรคโต วา นานาอุปทฺทวโต วา อารกฺขํ คณฺหนฺตุ.

“อิจฺฉิต”มิติ วตฺตเต.

๓๑๑. เยน วา’ทสฺสนํ.

เยน อทสฺสนมิจฺฉิตํ อนฺตรธายนฺเตน, ตํ การกํ อปาทานสญฺญํ โหติ วา, อนฺตรธาเนวายํ. อุปชฺฌายา อนฺตรธายติ สิสฺโส, นิลียตีติ อตฺโถ. มาตาปิตูหิ อนฺตรธายติ ปุตฺโต.

วาติ กึ? เชตวเน อนฺตรหิโต. **เยนา**ติ กึ? ยกฺโข ตตฺเถว อนฺตรธายติ.

๓๑๒. ทูรนฺติกทฺธกาลนิมฺมานตฺวาโลปทิสาโยควิภตฺตารปฺปโยค สุทฺธปฺปโมจน เหตุ-วิวิตฺตปฺปมาณ ปุพฺพโยค พนฺธน คุณวจน ปญฺห กถนโถกากตฺตูสุ จ.

ทูรตฺเถ, อนฺติกตฺเถ, อทฺธนิมฺมาเน, กาลนิมฺมาเน, ตฺวาโลเป, ทิสาโยเค, วิภตฺเต, อารติปฺปโยเค, สุทฺธตฺถปฺปโยเค, ปโมจนตฺถปฺปโยเค, เหตฺวตฺเถ, วิวิตฺตตฺถปฺปโยเค, ปมาณตฺเถ, ปุพฺพโยเค, พนฺธนตฺถปฺปโยเค, คุณวจเน , ปญฺเห, กถเน, โถกตฺเถ, อกตฺตริ จ ยทาวธิภูตํ, เหตุกมฺมาทิ-ภูตญฺจ, ตํ การกํ อปาทานสญฺญํ โหติ, **จ**สทฺเทน ยถาโยคํ ทุติยา, ตติยา, ฉฏฺฐี จ.

เอตฺถ จ ทูรนฺติกญฺจ ทูรนฺติกตฺถญฺจาติ **ทูรนฺติก**นฺติ สรูเปกเสสํ กตฺวา วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํ, เตน ทูรนฺติกตฺถปฺปโยเค, ตทตฺเถ จ อปาทานสญฺโญ โหติ.

ทูรตฺถปฺปโยเค ตาว – กีวทูโร อิโต นฬการคาโม, ตโต หเว ทูรตรํ วทนฺติ, คามโต นาติทูเร. อารกา เต โมฆปุริสา อิมสฺมา ธมฺมวินยา, อารกา เตหิ ภควา. **ทูรตฺเถ** – ทูรโตว นมสฺสนฺติ, อทฺทส ทูรโตว อาคจฺฉนฺตํ.

อนฺติกตฺถปฺปโยเค – อนฺติกํ คามา, อาสนฺนํ คามา, สมีปํ คามา, คามสฺส สมีปนฺติ อตฺโถ.

ทุติยา, ตติยา จ, ทูรํ คามํ อาคโต, ทูเรน คาเมน อาคโต, ทูรโต คามา อาคโตติ อตฺโถ. ทูรํ คาเมน วา. อนฺติกํ คามํ อาคโต, อนฺติกํ คาเมน วา, อาสนฺนํ คามํ, อาสนฺนํ คาเมน วา อิจฺจาทิ.

อทฺธกาลนิมฺมาเน นิมฺมานํ นาม ปริมาณํ, ตสฺมึ คมฺยมาเน – อิโต มถุราย จตูสุ โยชเนสุ สงฺกสฺสํ, ราชคหโต ปญฺจจตฺตาลีสโยชนมตฺถเก สาวตฺถิ.

กาลนิมฺมาเน – อิโต เอกนวุติกปฺปมตฺถเก วิปสฺสี ภควา โลเก อุทปาทิ, อิโต วสฺสสหสฺสจฺจเยน พุทฺโธ โลเก อุปฺปชฺชิสฺสติ.

ตฺวาปจฺจยนฺตสฺส โลโป นาม ตทตฺถสมฺภเวปิ อวิชฺชมานตา, ตสฺมึ ตฺวาโลเป กมฺมาธิกรเณสุ – ปาสาทา สงฺกเมยฺย, ปาสาทํ อภิรุหิตฺวา สงฺกเมยฺยาติ อตฺโถ . ตถา หตฺถิกฺขนฺธา สงฺกเมยฺย, อภิธมฺมา ปุจฺฉนฺติ, อภิธมฺมํ สุตฺวา วา, อภิธมฺมา กถยนฺติ, อภิธมฺมํ ปริตฺวา วา, อาสนา วุฏฺฐเหยฺย, อาสเน นิสีทิตฺวา วา.

ทิสตฺถวาจีหิ โยเค, ทิสตฺเถ จ – อิโต สา ปุริมา ทิสา, อิโต สา ทกฺขิณา ทิสา, อิโต สา ปจฺฉิมา ทิสา, อิโต สา อุตฺตรา ทิสา, อวีจิโต อุปริภวคฺคา, อุทฺธํ ปาทตลา, อโธ เกสมตฺถกา อิจฺจาทิ. **ทิสตฺเถ** – ปุรตฺถิมโต ทกฺขิณโตติอาทิ. เอตฺถ ปน สตฺตมิยตฺเถ **โต**ปจฺจโยปิ ภวิสฺสติ.

วิภตฺตํ นาม สยํ วิภตฺตสฺเสว ตทญฺญโต คุเณน วิภชนํ, ตสฺมึ วิภตฺเต – ยโต ปณีตตโร วา วิสิฏฺฐตโร วา นตฺถิ, อตฺตทนฺโต ตโต วรํ. กิญฺจาปิ ทานโต สีลเมว วรํ, ตโต มยา สุตา อสฺสุตเมว พหุตรํ, สีลเมว สุตา เสยฺโย. ฉฏฺฐี จ, ฉนฺนวุตีนํ ปาสณฺฑานํ ปวรํ ยทิทํ สุคตวินโย.

อารติปฺปโยโค นาม วิรมณตฺถสทฺทปฺปโยโค. ตตฺถ – อสทฺธมฺมา อารติ, วิรติ ปาปา, ปาณาติปาตา เวรมณี, อทินฺนาทานา ปฏิวิรโต, อปฺปฏิวิรโต มุสาวาทา.

สุทฺธตฺถปฺปโยเค – โลภนีเยหิ ธมฺเมหิ สุทฺโธ อสํสฏฺโฐ, มาติโต จ ปิติโต จ สุทฺโธ อนุปกฺกุฏฺโฐ อครหิโต.

ปโมจนตฺถปฺปโยเค – ปริมุตฺโต ทุกฺขสฺมาติ วทามิ, มุตฺโต มารพนฺธนา, น เต มุจฺจนฺติ มจฺจุนา, มุตฺโตหํ สพฺพปาเสหิ.

เหตฺวตฺเถ, สรูเปกเสสสฺส คหิตตฺตา เหตฺวตฺถปฺปโยเค จ สพฺพนามโต – กสฺมา นุ ตุมฺหํ ทหรา น มียเร, กสฺมา อิเธว มรณํ ภวิสฺสติ, กสฺมา เหตุนา, ยสฺมา จ กมฺมานิ กโรนฺติ, ยสฺมา ติห ภิกฺขเว, ตสฺมา ติห ภิกฺขเว เอวํ สิกฺขิตพฺพํ, ตสฺมา พุทฺโธสฺมิ พฺราหฺมณ, ยสฺมา การณา, ตสฺมา การณา, กึ การณา. ทุติยา, ฉฏฺฐี จ, กึ การณํ, ตํ กิสฺส เหตุ, กิสฺส ตุมฺเห กิลมถ.

เกน เหตุนา, เกน การเณน, เยน มิเธกจฺเจ สตฺตา, เตน นิมิตฺเตน, เตน วุตฺตมิจฺจาทีสุ “เหตฺวตฺเถ จา”ติ ตติยา.

วิวิตฺตํ นาม วิเวจนํ, ตทตฺถปฺปโยเค – วิวิตฺโต ปาปกา ธมฺมา, วิวิจฺเจว กาเมหิ, วิวิจฺจ อกุสเลหิ ธมฺเมหิ.

ปมาณตฺเถ ตติยา จ, อายามโต จ วิตฺถารโต จ โยชนํ, คมฺภีรโต จ ปุถุลโต จ โยชนํ จนฺทภาคาย ปริมาณํ, ปริกฺเขปโต นวโยชนสตปริมาโณ มชฺฌิมปเทโส.

ทีฆโส นว วิทตฺถิโย สุคตวิทตฺถิยา ปมาณิกา กาเรตพฺพา.

เอตฺถ จ “สฺมาหิสฺมึน”มิจฺจาทิโต “สฺมา”ติ จ “โส, วา”ติ จ วตฺตมาเน

๓๑๓. ทีโฆเรหิ .

ทีฆ โอรอิจฺเจเตหิ **สฺมา**วจนสฺส **โส**อาเทโส โหติ วา.

ทีฆโส, ทีฆมฺหา วา, [โอรโส, โอรมฺหา วา] ตติยา จ, โยชนํ อายาเมน, โยชนํ วิตฺถาเรน, โยชนํ อุพฺเพเธน สาสปราสิ.

ปฐมตฺถวาจเกน **ปุพฺพ**สทฺเทน โยโค **ปุพฺพโยโค,** เอตฺถ จ **ปุพฺพ**คฺคหณํ อทิสตฺถวุตฺติโน **ปุพฺพา**ทิคฺคหณสฺสุปลกฺขณนฺติ ทฏฺฐพฺพํ, เตน **ปรา**ทิโยเคปิ. ยถา – ปุพฺเพว เม ภิกฺขเว สมฺโพธา, อิโต ปุพฺเพนาโหสิ, ตโต ปรํ ปจฺจนฺติมา ชนปทา, ธาตุลิงฺเคหิ ปรา ปจฺจยา, ตโต อปเรน สมเยน, ตโต อุตฺตริมฺปิ อิจฺจาทิ.

พนฺธนตฺถปฺปโยเค พนฺธนเหตุมฺหิ อิเณ ปญฺจมี, ตติยา จ โหติ, สตสฺมา พทฺโธ นโร รญฺญา, สเตน วา พทฺโธ นโร.

ผลสาธนเหตุภูตสฺส คุณสฺส วจนํ **คุณวจนํ,** ตสฺมึ คุณวจเน ปญฺจมี, ตติยา จ, อิสฺสริยา ชนํ รกฺขติ ราชา, อิสฺสริเยน วา, สีลโต นํ ปสํสนฺติ, สีเลน วา, ปญฺญาย วิมุตฺติมโน อิจฺจาทิ.

ปญฺหกถเนสุ – กุโตสิ ตฺวํ, กุโต ภวํ, ปาฏลิปุตฺตโต. เอตฺถ จ **กถนํ** นาม วิสฺสชฺชนํ.

โถกตฺเถ อสตฺววจเน กรเณ ตติยา จ, โถกา มุจฺจติ, โถเกน มุจฺจติ วา, อปฺปมตฺตกา มุจฺจติ, อปฺปมตฺตเกน วา, กิจฺฉา มุจฺจติ, กิจฺเฉน วา.

อกตฺตริ อการเก ญาปกเหตุมฺหิ – กมฺมสฺส กตตฺตา อุปจิตตฺตา อุสฺสนฺนตฺตา วิปุลตฺตา อุปฺปนฺนํ โหติ จกฺขุวิญฺญาณํ, **น** ตาวิทํ นามรูปํ อเหตุกํ สพฺพตฺถ สพฺพทา สพฺเพสญฺจ เอกสทิสภาวาปตฺติโต.

หุตฺวา อภาวโต นิจฺจา, อุทยพฺพยปีฬนา;
ทุกฺขา อวสวตฺติตฺตา, อนตฺตาติ ติลกฺขณํ.

“ปญฺจมี”ติ วตฺตเต.

๓๑๔. การณตฺเถ จ.

กโรติ อตฺตโน ผลนฺติ **การณํ,** การกเหตุ [ชนกเหตุ], ตสฺมึ การณตฺเถ จ ปญฺจมีวิภตฺติ โหติ, วิกปฺเปนายํ, เหตฺวตฺเถ ตติยาย จ วิหิตตฺตา, อนนุโพธา อปฺปฏิเวธา จตุนฺนํ อริยสจฺจานํ ยถาภูตํ อทสฺสนา เอวมิทํ ทีฆมทฺธานํ สนฺธาวิตํ สํสริตํ, อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา, สงฺขารปจฺจยา วิญฺญาณํ, อวิชฺชาย ตฺเวว อเสสวิราคนิโรธา สงฺขารนิโรโธ, สงฺขารนิโรธา วิญฺญาณนิโรโธ, วิญฺญาณนิโรธา อิจฺจาทิ.

กสฺมึ อตฺเถ ฉฏฺฐี?

๓๑๕. สามิสฺมึ ฉฏฺฐี.

โก จ สามี?

๓๑๖. ยสฺส วา ปริคฺคโห ตํ สามี.

ปริคฺคยฺหตีติ **ปริคฺคโห,** โย ยสฺส ปริคฺคโห อายตฺโต สมฺพนฺธี, ตํ ปติ โส อตฺโถ สามิสญฺโญ โหติ. **วา**คฺคหเณน สามิตพฺพ รุชาทิโยเคปิ.

เอตฺถ จ กฺริยาภิสมฺพนฺธาภาวา น การกตา สมฺภวติ. สามิภาโว หิ กฺริยาการกภาวสฺส ผลภาเวน คหิโต, ตถา หิ “รญฺโญ ปุริโส”ติ วุตฺเต ยสฺมา ราชา ททาติ, ปุริโส จ ปติคฺคณฺหาติ, ตสฺมา “ราชปุริโส”ติ วิญฺญายติ. เอวํ โย ยสฺส อายตฺโต เสวกาทิภาเวน วา ภณฺฑภาเวน วา สมีป สมูหาวยววิการ การิยอวตฺถา ชาติ คุณ กฺริยาทิวเสน วา, ตสฺส สพฺพสฺสาปิ โส สมฺพนฺธาธารภูโต วิเสสนฏฺฐานี อาคมีวเสน ติวิโธปิ อตฺโถ **สามี** นามาติ คเหตพฺโพ.

วุตฺตญฺจ

“กฺริยาการกสญฺชาโต, อสฺเสทํ ภาวเหตุโก;
สมฺพนฺโธ นาม โส อตฺโถ, ตตฺถ ฉฏฺฐี วิธียเต.
ปารตนฺตฺยญฺหิ สมฺพนฺโธ, ตตฺถ ฉฏฺฐี ภเวติโต;
อุปาธิฏฺฐานา คมิโต, น วิเสสฺยาทิโต ติโต”ติ.

วิเสสนโต ตาว – รญฺโญ ปุริโสติ, เอตฺถ จ ราชา ปุริสํ อญฺญสามิโต วิเสเสติ นิวตฺเตตีติ **วิเสสนํ,** ปุริโส เตน วิเสสียตีติ **วิเสสิตพฺโพ,** เอวํ สพฺพตฺถ วิเสสิตพฺพโยเค วิเสสนโตว ฉฏฺฐี.

ภณฺเฑน สมฺพนฺเธ – ปหูตํ เม ธนํ สกฺก, เอตสฺส ปฏิวีโส, ภิกฺขุสฺส ปตฺตจีวรํ.

สมีปสมฺพนฺเธ – อมฺพวนสฺส อวิทูเร, นิพฺพานสฺเสว สนฺติเก.

สมูหสมฺพนฺเธ – สุวณฺณสฺส ราสิ, ภิกฺขูนํ สมูโห.

อวยวสมฺพนฺเธ – มนุสฺสสฺเสว เต สีสํ, รุกฺขสฺส สาขา.

วิการสมฺพนฺเธ – สุวณฺณสฺส วิกติ, ภฏฺฐธญฺญานํ สตฺตุ.

การิยสมฺพนฺเธ – ยวสฺส องฺกุโร, เมฆสฺส สทฺโท, ปุตฺตาปิ ตสฺส พหโว, กมฺมานํ ผลํ วิปาโก.

อวตฺถาสมฺพนฺเธ – ขนฺธานํ ปาตุภาโว, ขนฺธานํ ชรา, ขนฺธานํ เภโท.

ชาติสมฺพนฺเธ – มนุสฺสสฺส ภาโว, มนุสฺสานํ ชาติ.

คุณสมฺพนฺเธ – สุวณฺณสฺส วณฺโณ, วณฺโณ น ขีเยถ ตถาคตสฺส, พุทฺธสฺส คุณโฆโส, ปุปฺผานํ คนฺโธ, ผลานํ รโส, จิตฺตสฺส ผุสนา, สิปฺปิกานํ สตํ นตฺถิ, ติลานํ มุฏฺฐิ, เตสํ สมาโยโค, สนฺธิโน วิโมกฺโข, ตถาคตสฺส ปญฺญาปารมึ อารพฺภ, ปุพฺพจริยํ วา, สุขํ เต, ทุกฺขํ เต, เจตโส ปริวิตกฺโก อุทปาทิ, ปญฺญาย ปฏิภาโว, รูปสฺส ลหุตา, รูปสฺส มุทุตา, รูปสฺส อุปจโย.

กฺริยาสมฺพนฺเธ – ปาทสฺส อุกฺขิปนํ, ปาทสฺส อวกฺเขปนํ วา, หตฺถสฺส สมิญฺชนํ, ปาทานํ ปสารณํ, ธาตูนํ คมนํ, ธาตูนํเยว ฐานํ, นิสชฺชา, สยนํ วา. ตถา ตสฺส นามโคตฺตาทิ, ตสฺส การณํ, ตสฺส มาตาปิตโร, ตสฺส ปุรโต ปาตุรโหสิ, ตสฺส ปจฺฉโต, นครสฺส ทกฺขิณโต, วสฺสานํ ตติเย มาเส, น ตสฺส อุปมา, กุเวรสฺส พลิ อิจฺจาทิ.

ฐานิโต – ยเมทนฺตสฺสาเทโส, โอ อวสฺส.

อาคมิโต – ปุถสฺสาคโม อิจฺจาทิ.

สามิโยเค – เทวานมินฺโท, มิคานํ ราชา.

ตพฺพ รุชาทิโยเค – มหาเสนาปตีนํ อุชฺฌาเปตพฺพํ วิกนฺทิตพฺพํ วิรวิตพฺพํ, เทวทตฺตสฺส รุชติ, ตสฺส โรโค อุปฺปชฺชติ, รชกสฺส วตฺถํ ททาติ, มุสาวาทสฺส โอตฺตปฺปํ อิจฺจาทิ.

“กฺวจิ, ตติยาสตฺตมีน”นฺติ จ วตฺตเต.

๓๑๗. ฉฏฺฐี จ.

ตติยาสตฺตมีนมตฺเถ กฺวจิ ฉฏฺฐีวิภตฺติ โหติ.

ยชสฺส กรเณ – ปุปฺผสฺส พุทฺธํ ยชติ, ปุปฺเผน วา, ฆตสฺส อคฺคึ ชุโหติ.

สุหิตตฺถโยเค – ปตฺตํ โอทนสฺส ปูเรตฺวา, โอทเนนาติ อตฺโถ. อิมเมว กายํ ปูรํ นานปฺปการสฺส อสุจิโน ปจฺจเวกฺขติ, ปูรํ หิรญฺญสุวณฺณสฺส, ปูรติ พาโล ปาปสฺส.

ตุลฺยตฺถกิมลมาทิโยเค – ปิตุสฺส ตุลฺโย, ปิตรา วา ตุลฺโย, มาตุ สทิโส, มาตรา สทิโส วา, กึ ตสฺส จ ตุฏฺฐสฺส, กึ เตน ตุฏฺเฐนาติ อตฺโถ. อลํ ตสฺส จ ตุฏฺฐสฺส.

กตฺตริ กิตปฺปจฺจยโยเค – โสภนา กจฺจายนสฺส กติ, กจฺจายเนน วา, รญฺโญ สมฺมโต, รญฺญา วา, เอวํ รญฺโญ ปูชิโต, รญฺโญ สกฺกโต, รญฺโญ อปจิโต, รญฺโญ มานิโต, อมตํ เตสํ ภิกฺขเว อปริภุตฺตํ, เยสํ กายคตาสติ อปริภุตฺตา อิจฺจาทิ.

สตฺตมิยตฺเถ กุสลาทิโยเค – กุสลา นจฺจคีตสฺส สิกฺขิตา จาตุริตฺถิโย, กุสโล ตฺวํ รถสฺส องฺคปจฺจงฺคานํ, กุสโล มคฺคสฺส, กุสโล อมคฺคสฺส, สนฺติ หิ ภนฺเต อุฬารา ยกฺขา ภควโต ปสนฺนา, ทิวสสฺส ติกฺขตฺตุํ, ทิวเส ติกฺขตฺตุํ วา, มาสสฺส ทฺวิกฺขตฺตุํ อิจฺจาทิ.

“กฺวจิ, ฉฏฺฐี”ติ จ วตฺตเต.

๓๑๘. ทุติยาปญฺจมีนญฺจ.

ทุติยาปญฺจมีนมตฺเถ จ กฺวจิ ฉฏฺฐีวิภตฺติ โหติ.

ทุติยตฺเถ กมฺมนิ กิตกโยเค – ตสฺส ภวนฺติ วตฺตาโร, สหสา กมฺมสฺส กตฺตาโร, อมตสฺส ทาตา, ภินฺนานํ สนฺธาตา, สหิตานํ อนุปฺปทาตา, โพเธตา ปชาย, กมฺมสฺส การโก นตฺถิ, วิปากสฺส จ เวทโก, อวิสํวาทโก โลกสฺส, ปาปานํ อกรณํ สุขํ, จตุนฺนํ มหาภูตานํ อุปาทาย ปสาโท, อจฺฉริโย อรชเกน วตฺถานํ ราโค, อจฺฉริโย อโคปาลเกน คาวีนํ โทโห.

ตถา สริจฺฉาทีนํ กมฺมนิ – มาตุ สรติ, มาตรํ สรติ, น เตสํ โกจิ สรติ, สตฺตานํ กมฺมปฺปจฺจยา, ปุตฺตสฺส อิจฺฉติ, ปุตฺตมิจฺฉติ.

กโรติสฺส ปติยตเน จ – ปติยตนํ อภิสงฺขาโร, อุทกสฺส ปติกุรุเต, อุทกํ ปติกุรุเต, กณฺฑสฺส ปติกุรุเต, กณฺฑํ ปติกุรุเต.

ปญฺจมิยตฺเถ ปริหานิภยตฺถโยเค – อสฺสวนตา ธมฺมสฺส ปริหายนฺติ, กึ นุ โข อหํ ตสฺส สุขสฺส ภายามิ, สพฺเพ ตสนฺติ ทณฺฑสฺส, สพฺเพ ภายนฺติ มจฺจุโน, ภีโต จตุนฺนํ อาสีวิสานํ อิจฺจาทิ.

กฺวจีติ กึ? คมฺภีรญฺจ กถํ กตฺตา, กาเลน ธมฺมึ กถํ ภาสิตา โหติ, ปเรสํ ปุญฺญานิ อนุโมทิตา, พุชฺฌิตา สจฺจานิ, กฏํ การโก, ปสโว ฆาตโก.

ตถา **น นิฏฺฐาทีสุ จ** – สุขกามี วิหารํ กโต, รถํ กตวนฺโต, รถํ กตาวี, กฏํ กตฺวา, กฏํ กโรนฺโต, กฏํ กราโน, กฏํ กุรุมาโน อิจฺจาทิ.

กสฺมึ อตฺเถ สตฺตมี?

๓๑๙. โอกาเส สตฺตมี.

โอกาสการเก สตฺตมีวิภตฺติ โหติ.

โก จ โอกาโส?

๓๒๐. โยธาโร ตโมกาสํ.

อาธารียติ อสฺมินฺติ **อาธาโร,** อธิกรณํ. กตฺตุกมฺมสมเวตานํ นิสชฺชปจนาทิกฺริยานํ ปติฏฺฐานฏฺเฐน โย อาธาโร, ตํ การกํ โอกาสสญฺญํ โหติ.

กเฏ นิสีทติ เทวทตฺโต, ถาลิยํ โอทนํ ปจติ. เอตฺถ หิ เทวทตฺตตณฺฑุลานํ กตฺตุกมฺมานํ ธารณโต ตํสมเวตํ อาสนปจนสงฺขาตํ กฺริยํ ธาเรติ นาม.

โส ปนายโมกาโส จตุพฺพิโธ พฺยาปิโก โอปสิเลสิโก สามีปิโก เวสยิโกติ.

ตตฺถ **พฺยาปิโก** นาม ยตฺถ สกโลปิ อาธารภูโต อตฺโถ อาเธยฺเยน ปตฺถโฏ โหติ, ยสฺมิญฺจ อาเธยฺยภูตํ กิญฺจิ พฺยาเปตฺวา ติฏฺฐติ, ตํ ยถา – ติเลสุ เตลํ อตฺถิ, ขีเลสุ ชลํ, ทธิมฺหิ สปฺปีติ.

โอปสิเลสิโก นาม ปจฺเจกสิทฺธานํ ภาวานํ ยตฺถ อุปสิเลเสน อุปคโม โหติ, ยสฺมิญฺจ อาเธยฺโย อุปสิลิสฺสติ อลฺลียิตฺวา ติฏฺฐติ, ตํ ยถา – อาสเน นิสินฺโน สงฺโฆ, ถาลิยํ โอทนํ ปจติ, ฆเฏสุ อุทกํ อตฺถิ, ทูเร ฐิโต, สมีเป ฐิโตติ.

สามีปิโก นาม ยตฺถ สมีเป สมีปิโวหารํ กตฺวา ตทายตฺตวุตฺติตาทีปนตฺถํ อาธารภาโว วิกปฺปียติ, ตํ ยถา – คงฺคายํ โฆโส วสติ, คงฺคาย สมีเป วโช วสตีติ อตฺโถ. ภควา สาวตฺถิยํ วิหรติ เชตวเน, สาวตฺถิยา สมีเปติ อตฺโถ.

เวสยิโก นาม ยตฺถ อญฺญตฺถาภาววเสน, เทสนฺตราวจฺเฉทวเสน วา อาธารภาโว ปริกปฺโป, ตํ ยถา – อากาเส สกุณา ปกฺขนฺติ, ภูมีสุ มนุสฺสา จรนฺติ, ชเลสุ มจฺฉา, ปาเทสุ ปติโต, ปาปสฺมึ รมตี มโน, ปสนฺโน พุทฺธสาสเน, ปญฺญาย สาธุ, วินเย นิปุโณ, มาตริ สาธุ, ปิตริ นิปุโณ อิจฺจาทิ.

สพฺโพปิ จายมาธาโร ปธานวเสน วา ปริกปฺปิตวเสน วา กฺริยาย ปติฏฺฐา ภวตีติ **โอกาโส**ตฺเวว วุตฺโตติ เวทิตพฺโพ.

วุตฺตญฺเจตํ

"กิริยา กตฺตุกมฺมานํ, ยตฺถ โหติ ปติฏฺฐิตา;
'โอกาโส'ติ ปวุตฺโต โส, จตุธา พฺยาปิกาทิโต.
พฺยาปิโก ติลขีราทิ, กโฏ โอปสิเลสิโก;
สามีปิโก ตุ คงฺคาทิ, อากาโส วิสโย มโต"ติ.

"ฉฏฺฐี, สตฺตมี"ติ จ อธิกาโร.

๓๒๑. สามิสฺสราธิปติทายาทสกฺขีปติภูปสูตกุสเลหิ จ.

สามี อิสฺสร อธิปติ ทายาท สกฺขิปติภู ปสูต กุสลอิจฺเจเตหิ โยเค ฉฏฺฐีวิภตฺติ โหติ, สตฺตมี จ. อุภยตฺถํ วจนํ.

ควํ สามิ, โคสุ สามิ, ควํ อิสฺสโร, โคสุ อิสฺสโร, ควํ อธิปติ, โคสุ อธิปติ, ควํ ทายาโท, โคสุ ทายาโท, ควํ สกฺขิ, โคสุ สกฺขิ, ควํ ปติภู, โคสุ ปติภู, ควํ ปสูโต, โคสุ ปสูโต, ควํ กุสโล, โคสุ กุสโล.

๓๒๒. นิทฺธารเณ จ.

นีหริตฺวา ธารณํ **นิทฺธารณํ,** ชาติ คุณ กฺริยา นาเมหิ สมุทายโต เอกเทสสฺส ปุถกฺกรณํ, ตสฺมึ นิทฺธารณตฺเถ คมฺยมาเน ตโต สมุทายวาจิลิงฺคมฺหา ฉฏฺฐีวิภตฺติ โหติ, สตฺตมี จ.

มนุสฺสานํ ขตฺติโย สูรตโม, มนุสฺเสสุ ขตฺติโย สูรตโม, กณฺหา คาวีนํ สมฺปนฺนขีรตมา, กณฺหา คาวีสุ สมฺปนฺนขีรตมา, อทฺธิกานํ ธาวนฺโต สีฆตโม, อทฺธิเกสุ ธาวนฺโต สีฆตโม, อายสฺมา อานนฺโท อรหตํ อญฺญตโร อโหสิ, อรหนฺเตสุ วา อิจฺจาทิ.

๓๒๓. อนาทเร จ.

อนาทเร คมฺยมาเน ภาววตา ลิงฺคมฺหา ฉฏฺฐีวิภตฺติ โหติ, สตฺตมี จ. อกามกานํ มาตาปิตูนํ รุทนฺตานํ ปพฺพชิ, มาตาปิตูสุ รุทนฺเตสุ ปพฺพชิ.

อาโกฏฺฏยนฺโต โส เนติ, สิวิราชสฺส เปกฺขโต;
มจฺจุ คจฺฉติ อาทาย, เปกฺขมาเน มหาชเน.

๓๒๔. กมฺมกรณนิมิตฺตตฺเถสุ สตฺตมี.

กมฺมกรณนิมิตฺตอิจฺเจเตสฺวตฺเถสุ ลิงฺคมฺหา สตฺตมีวิภตฺติ โหติ.

กมฺมตฺเถ – ภิกฺขูสุ อภิวาเทนฺติ, มุทฺธนิ จุมฺพิตฺวา, ปุริสสฺส พาหาสุ คเหตฺวา.

กรณตฺเถ – หตฺเถสุ ปิณฺฑาย จรนฺติ, ปตฺเตสุ ปิณฺฑาย จรนฺติ, ปเถสุ คจฺฉนฺติ, โสปิ มํ อนุสาเสยฺย, สมฺปฏิจฺฉามิ มตฺถเก.

นิมิตฺตตฺเถ – ทีปิ จมฺเมสุ หญฺญเต, กุญฺชโร ทนฺเตสุ หญฺญเต, อญฺมตฺเตสุ วชฺเชสุ ภยทสฺสาวี, สมฺปชานมุสาวาเท ปาจิตฺติยํ, มุสาวาทนิมิตฺตํ มุสาวาทปฺปจฺจยาติ อตฺโถ.

“สตฺตมี”ติ อธิกาโร.

๓๒๕. สมฺปทาเน จ.

สมฺปทานตฺเถ จ ลิงฺคมฺหา สตฺตมีวิภตฺติ โหติ. สงฺเฆ ทินฺนํ มหปฺผลํ, สงฺเฆ โคตมิ เทหิ, สงฺเฆ เต ทินฺเน อหญฺเจว ปูชิโต ภวิสฺสามิ.

ยา ปลาลมยํ มาลํ, นารี ทตฺวาน เจติเย;

อลตฺถ กญฺจนมยํ, มาลํ โพชฺฌงฺคิกญฺจ สา.

๓๒๖. ปญฺจมฺยตฺเถ จ.

ปญฺจมฺยตฺเถ จ ลิงฺคมฺหา สตฺตมีวิภตฺติ โหติ. กทลีสุ คเช รกฺขนฺติ.

๓๒๗. กาลภาเวสุ จ.

กาโล นาม นิเมส ขณ ลย มุหุตฺต ปุพฺพณฺหาทิโก, **ภาโว** นาม กฺริยา, สา เจตฺถ กฺริยนฺตรูปลกฺขณาว อธิปฺเปตา, ตสฺมึ กาลตฺเถ จ ภาวลกฺขเณ ภาวตฺเถ จ ลิงฺคมฺหา สตฺตมีวิภตฺติ โหติ.

กาเล – ปุพฺพณฺหสมเย คโต, สายนฺหสมเย อาคโต, อกาเล วสฺสติ ตสฺส, กาเล ตสฺส น วสฺสติ, ผุสฺสมาสมฺหา ตีสุ มาเสสุ เวสาขมาโส, อิโต สตสหสฺสมฺหิ, กปฺเป อุปฺปชฺชิ จกฺขุมา.

ภาเวนภาวลกฺขเณ – ภิกฺขุสงฺเฆสุ โภชียมาเนสุ คโต, ภุตฺเตสุ อาคโต, โคสุ ทุยฺหมานาสุ คโต, ทุทฺธาสุ อาคโต, ชายมาเน โข สาริปุตฺต โพธิสตฺเต อยํ ทสสหสฺสิโลกธาตุ สํกมฺปิ สมฺปกมฺปิ สมฺปเวธิ.

ปาสาณา สกฺขรา เจว, กธลา ขาณุกณฺฏกา;

สพฺเพ มคฺคา วิวชฺเชนฺติ, คจฺฉนฺเต โลกนายเก.

อิมสฺมึ สติ อิทํ โหติ อิจฺจาทิ.

๓๒๘. อุปาณาธิกิสฺสรวจเน.

ทฺวิปทมิทํ. อธิกตฺเถ, อิสฺสรตฺเถ จ วตฺตมาเนหิ **อุปอธิ**อิจฺเจเตหิ โยเค อธิกิสฺสรวจเน คมฺยมาเน ลิงฺคมฺหา สตฺตมีวิภตฺติ โหติ.

อธิกวจเน – อุป ขาริยํ โทโณ, ขาริยา โทโณ อธิโกติ อตฺโถ. ตถา อุป นิกฺเข กหาปณํ, อธิ เทเวสุ พุทฺโธ, สมฺมุติอุปฺปตฺติวิสุทฺธิเทวสงฺขาเตหิ ติวิเธหิปิ เทเวหิ สพฺพญฺญู พุทฺโธว อธิโกติ อตฺโถ.

อิสฺสรวจเน – อธิ พฺรหฺมทตฺเต ปญฺจาลา, พฺรหฺมทตฺติสฺสรา ปญฺจาลาติ อตฺโถ.

๓๒๙. มณฺฑิตุสฺสุกฺเกสุ ตติยา จ.

มณฺฑิตอุสฺสุกฺกอิจฺเจเตสฺวตฺเถสุ คมฺยมาเนสุ ลิงฺคมฺหา ตติยาวิภตฺติ โหติ, สตฺตมี จ. **มณฺฑิต**สทฺโท ปเนตฺถ ปสนฺนตฺถวาจโก, **อุสฺสุกฺก**สทฺโท สอีหตฺโถ. ญาเณน ปสนฺโน, ญาณสฺมึ ปสนฺโน, ญาเณน อุสฺสุกฺโก, ญาณสฺมึ อุสฺสุกฺโก สปฺปุริโส.

การกํ ฉพฺพิธํ สญฺญา- วสา ฉพฺพีสตีวิธํ;
ปเภทา สตฺตธา กมฺมํ, กตฺตา ปญฺจวิโธ ภเว.
กรณํ ทุวิธํ โหติ, สมฺปทานํ ติธา มตํ;
อปาทานํ ปญฺจวิธํ, อาธาโร ตุ จตุพฺพิโธ.

วิภตฺติโย ปน ปจฺจตฺตวจนาทิวเสน อฏฺฐวิธา ภวนฺติ. ยถาห

“ปจฺจตฺตมุปโยคญฺจ, กรณํ สมฺปทานิยํ;
นิสฺสกฺกํ สามิวจนํ, ภุมฺมาลปนมฏฺฐมํ”นฺติ.

อิติ ปทรูปสิทฺธิยํ การกกณฺโฑ ตติโย.

๔. สมาสกณฺฑ

อถ นามเมว อญฺญมญฺญสมฺพนฺธีนํ สมาโสติ นามนิสฺสิตตฺตา, สยญฺจ นามิกตฺตา นามานนฺตรํ **สมาโส** วุจฺจเต.

โส จ สญฺญาวเสน ฉพฺพิโธ อพฺยยีภาโว กมฺมธารโย ทิคุ ตปฺปุริโส พหุพฺพีหิ ทฺวนฺโท จาติ.

อพฺยยีภาวสมาส

ตตฺร ปธมํ อพฺยยีภาวสมาโส วุจฺจเต;

โส จ นิจฺจสมาโสติ อสฺสปทวิคฺคโห.

“อุปนครํ”อิตีธ – **อุป**สทฺทโต ปธเมกวจนํ **สิ,** ตสฺส อุปสคฺคปรตฺตา “สพฺพาสมาวุโสปสคฺค-นิปาตาทีหิ จา”ติ โลโป, **นคร**สทฺทโต ฉฏฺเฐกวจนํ **ส,** นครสฺส สมีปนฺติ อญฺญปเทน วิคฺคเห – “นามานํ สมาโส ยุตฺตตฺโถ”ติ สมาสวิธาเน สพฺพตฺถ วตฺตเต.

๓๓๐. อุปสคฺคนิปาตปุพฺพโก อพฺยยีภาโว.

อุปสคฺคปุพฺพโก, **นิปาต**ปุพฺพโก จ นามิโก ยุตฺตตฺโถ เตเหว อตฺตปุพฺพเกหิ อุปสคฺคนิปาเตหิ สห นิจฺจํ สมสียเต, โส จ สมาโส **อพฺยยีภาว**สญฺโญ โหติ. อิธ อพฺยยีภาวาทิสญฺญาวิธายก-สุตฺตาเนว วา สญฺญาวิธานมุเขน สมาสวิธายกานีติ ทฏฺฐพฺพานิ.

ตตฺถ **อพฺยย**มิติ อุปสคฺคนิปาตานํ สญฺญา, ลิงฺควจนเภเทปิ พฺยยรหิตตฺตา, อพฺยยานํ อตฺถํ วิภาวยตีติ **อพฺยยีภาโว** อพฺยยตฺถปุพฺพงฺคมตฺตา, อนพฺยยํ อพฺยยํ ภวตีติ วา อพฺยยีภาโว. ปุพฺพปทตฺถปฺปธาโน หิ อพฺยยีภาโว, เอตฺถ จ “อุปสคฺคนิปาตปุพฺพโก”ติ วุตฺตตฺตา อุปสคฺค-นิปาตานเมว ปุพฺพนิปาโต.

๓๓๑. นามานํ สมาโส ยุตฺตตฺโถ.

เตสํ นามานํ ปยุชฺชมานปทตฺถานํ โย ยุตฺตตฺโถ, โส สมาสสญฺโญ โหติ, ตทฺธณํ วากฺยมิติ รุฬฺหํ. นามานิ **สฺยา**ทิวิภตฺยนฺตานิ, สมสฺสเตติ **สมาโส,** สงฺขิปิยตีติ อตฺโถ.

วุตฺตญฺหิ

“สมาโส ปทสงฺเขโป, ปทปฺปจฺจยสํหิตํ;
ตทฺธิตํ นาม โหเตวํ, วิญฺเญยฺยํ เตสมนฺตร”นฺติ.

ทุวิธญฺจสฺส สมสนํ สทฺทสมสนมตฺถสมสนญฺจ, ตทุภยมฺปิ ลุตฺตสมาเส ปริปุณฺณเมว ลพฺภติ. อลุตฺตสมาเส ปน อตฺถสมสนเมว วิภตฺติโลปาภาวโต, ตตฺถาปิ วา เอกปทตฺตูปคมนโต ทุวิธมฺปิ ลพฺภเตว. ทฺเว หิ สมาสสฺส ปโยชนานิ เอกปทตฺตเมกวิภตฺติตฺตญฺจาติ.

ยุตฺโต อตฺโถ **ยุตฺตตฺโถ,** อถ วา ยุตฺโต สงฺคโต, สมฺพนฺโธ วา อตฺโถ ยสฺส โสยํ ยุตฺตตฺโถ, เอเตน สงฺคตตฺเถน **ยุตฺตตฺถ**วจเนน ภินฺนตฺถานํ เอกตฺถีภาโว สมาสลกฺขณนฺติ วุตฺตํ โหติ. เอตฺถ จ “นามาน”นฺติ วจเนน “เทวทตฺโต ปจตี”ติอาทีสุ อาขฺยาเตน สมาโส น โหตีติ ทสฺเสติ. สมฺพนฺธตฺเถน ปน **ยุตฺตตฺถ**คฺคหเณน “ภโฏ รญฺโญ ปุตฺโต เทวทตฺตสฺสา”ติอาทีสุ อญฺญมญฺญานเปกฺเขสุ, “เทวทตฺตสฺส กณฺหา ทนฺตา”ติอาทีสุ จ อญฺญสาเปกฺเขสุ อยุตฺตตฺถตาย สมาโส น โหตีติ ทีเปติ.

“อตฺถวสา วิภตฺติวิปริณาโม”ติ วิปริณาเมน “ยุตฺตตฺถาน”นฺติ วตฺตเต.

๓๓๒. เตสํ วิภตฺติโย โลปา จ.

อิธ ปทนฺตเรน วา ตทฺธิตปฺปจฺจเยหิ วา **อายา**ทิปฺปจฺจเยหิ วา เอกตฺถีภูตา ยุตฺตตฺถา นาม, เตน “เตสํ ยุตฺตตฺถานํ สมาสานํ, ตทฺธิตา**ยา**ทิปฺปจฺจยนฺตานญฺจ วิภตฺติโย โลปนียา โหนฺตี”ติ อตฺโถ. **สมาส**คฺคหณาธิกาเร ปน สติ **เตสํ**คหเณน วา ตทฺธิตา**ยา**ทิปฺปจฺจยนฺต วิภตฺติโลโป. **จ**คฺคหณํ “ปภงฺกโร”ติอาทีสุ โลปนิวตฺตนตฺถํ.

วิปริณาเมน “ลุตฺตาสุ, วิภตฺตีสู”ติ วตฺตเต, **ยุตฺตตฺถ**คฺคหณญฺจ.

๓๓๓. ปกติ จสฺส สรนฺตสฺส.

ลุตฺตาสุ วิภตฺตีสุ สรนฺตสฺส อสฺส ยุตฺตตฺถภูตสฺส ติวิธสฺสปิ ลิงฺคสฺส ปกติภาโว โหติ. **จ**สทฺเทน **กึ สมุทย อิทปฺปจฺจยตา**ทีสุ นิคฺคหีตนฺตสฺสปิ. นิมิตฺตาภาเว เนมิตฺตกาภาวสฺส อิธ อนิจฺฉิตตฺตา อยมติเทโส.

สกตฺถวิรเหนิธ สมาสสฺส จ ลิงฺคภาวาภาวา วิภตฺตุปฺปตฺติยมสมฺปตฺตายํ นามพฺยปเทสาติเทสมาห.

๓๓๔. ตทฺธิตสมาสกิตกา นามํวา'ตเวตุนาทีสุ จ.

ตทฺธิตนฺตา กิตนฺตา สมาสา จ นามมิว ทฏฺฐพฺพา **ตเวตุน ตฺวาน ตฺวา**ทิปฺปจฺจยนฺเต วชฺเชตฺวา. **จ**คฺคหณํ กิจฺจปฺปจฺจย**อาอีอินี**อิตฺถิปฺปจฺจยนฺตาทิสฺสปิ นามพฺยปเทสตฺถํ. อิธ **สมาส**คฺคหณํ อตฺถวตํ สมุทายานํ นามพฺยปเทโส สมาสสฺเสวาติ นิยมตฺถนฺติ อปเร.

“อพฺยยีภาโว”ติ วตฺตเต.

๓๓๕. โส นปุํสกลิงฺโค.

โส อพฺยยีภาวสมาโส นปุํสกลิงฺโคว ทฏฺฐพฺโพติ นปุํสกลิงฺคตฺตํ. เอตฺถ หิ สติปิ ลิงฺคาติเทเส “อธิปญฺญ”นฺติอาทีสุ “อธิญาณํ”นฺติอาทิ รูปปฺปสงฺโค น โหติ สทฺทนฺตรตฺตา, “ติปญฺญ”นฺติ-อาทีสุ วิยาติ ทฏฺฐพฺพํ, น จายํ อติเทโส, สุตฺเต อติเทสลิงฺคสฺส **อิว**สทฺทสฺส อทสฺสนโต. ปุเร วิย สฺยาทฺยุปฺปตฺติ.

“กฺวจี”ติ วตฺตเต.

๓๓๖. อํ วิภตฺตีนมการนฺตา อพฺยยีภาวา.

ตสฺมา อการนฺตา อพฺยยีภาวา ปราสํ วิภตฺตีนํ กฺวจิ **อํ** โหติ, เสสํ เนยฺยํ.

ตํ อุปนครํ, นครสฺส สมีปํ ติฏฺฐตีติ อตฺโถ. ตานิ อุปนครํ, อาลปเนเปวํ, ตํ อุปนครํ ปสฺส, ตานิ อุปนครํ.

> **น** ปญฺจมฺยายมมฺภาโว, **กฺวจี**ติ อธิการโต;
> ตติยาสตฺตมีฉฏฺฐี- นนฺตุ โหติ วิกปฺปโต.

เตน อุปนครํ กตํ, อุปนคเรน วา, เตหิ อุปนครํ, อุปนคเรหิ วา, ตสฺส อุปนครํ เทหิ, เตสํ อุปนครํ, อุปนครา อานย, อุปนครมฺหา อุปนครสฺมา, อุปนคเรหิ, อุปนครํ สนฺตกํ, อุปนครสฺส วา, เตสํ อุปนครํ, อุปนครานํ วา , อุปนครํ นิเธหิ, อุปนครมฺหิ อุปนครสฺมึ, อุปนครํ อุปนคเรสุ วา. เอวํ อุปกุมฺภํ.

อภาเว – ทรถานํ อภาโว นิทฺทรถํ, นิมฺมสกํ.

ปจฺฉาอตฺเถ – รถสฺส ปจฺฉา อนุรถํ, อนุวาตํ.

โยคฺคตายํ – ยถาสรูปํ, อนุรูปํ, รูปโยคฺคนฺติ อตฺโถ.

วิจฺฉายํ – อตฺตานมตฺตานํ ปติ ปจฺจตฺตํ, อทฺธมาสํ อทฺธมาสํ อนุ อนฺวทฺธมาสํ.

อนุปุพฺพิยํ – เชฏฺฐานํ อนุปุพฺโพ อนุเชฏฺฐํ.

ปฏิโลเม – โสตสฺส ปฏิโลมํ ปฏิโสตํ, ปฏิปถํ, ปติวาตํ, อตฺตานํ อธิกิจฺจ ปวตฺตา อชฺฌตฺตํ.

ปริยาทาภิวิธีสุ อาปาณโกฏิยา อาปาณโกฏิกํ, “กฺวจิ สมาสนฺตคตานมการนฺโต”ติ **ก**ปฺปจฺจโย, อากุมาเรหิ ยโส กจฺจายนสฺส อากุมารํ.

สมิทฺธิยํ – ภิกฺขาย สมิทฺธีติ อตฺเถ สมาเสว นปุํสกลิงฺคตฺเต จ กเต –

“สมาสสฺส, อนฺโต”ติ จ วตฺตเต.

๓๓๗. สโร รสฺโส นปุํสเก.

นปุํสเก วตฺตมานสฺส สมาสสฺส อนฺโต สโร รสฺโส โหติ. เอตฺถ จ **อพฺยยีภาว**คฺคหณํ นานุวตฺเตตพฺพํ, เตน ทิคุทฺวนฺทพหุพฺพีหีสุปิ นปุํสเก วตฺตมานสฺส สมาสนฺตสฺสรสฺส รสฺสตฺตํ สิทฺธํ โหติ. “อํ วิภตฺตีน”มิจฺจาทินา **อ**มาเทโส, สุภิกฺขํ. คงฺคาย สมีเป วตฺตตีติ อุปคงฺคํ, มณิกาย สมีปํ อุปมณิกํ.

อิตฺถีสุ อมิกิจฺจาติ อตฺเถ สมาสนปุํสกรสฺสตฺตาทีสุ กเตสุ –

“อพฺยยีภาวา, วิภตฺตีน”นฺติ จ วตฺตเต.

๓๓๘. อณฺณสฺมา โลโป จ.

อการนฺตโต อณฺณสฺมา อพฺยยีภาวสมาสา ปราสํ วิภตฺตีนํ โลโป จ โหติ. อธิตฺติ, อิตฺถีสุ อธิกิจฺจ กถา ปวตฺตตีติ อตฺโถ. อธิตฺถิ ปสฺส, อธิตฺถิ กตํ อิจฺจาทิ, เอวํ อธิกุมาริ, วธุยา สมีปํ อุปวธุ, คุนฺนํ สมีปํ อุปคุ, **โอ**การสฺส รสฺสตฺตํ **อุ**กาโร. เอวํ **อุปสคฺคปุพฺพโก**.

นิปาตปุพฺพโก ยถา – วุฑฺฒานํ ปฏิปาฏิ, เย เย วุฑฺฒา วา ยถาวุฑฺฒํ, **ปทตฺถานติกฺกเม** – ยถากฺกมํ, ยถาสตฺติ, ยถาพลํ กโรติ, พลมนติกฺกมิตฺวา กโรตีติ อตฺโถ. ชีวสฺส ยตฺตโก ปริจฺเฉโท ยาวชีวํ, ยาวตายุกํ, **ก**ปฺปจฺจโย. ยตฺตเกน อตฺโถ ยาวทตฺถํ, ปพฺพตสฺส ปรภาโค ติโรปพฺพตํ, ติโรปาการํ, ติโรกุฏฺฏํ, ปาสาทสฺส อนฺโต อนฺโตปาสาทํ, อนฺโตนครํ, อนฺโตวสฺสํ, นครสฺส พหิ พหินครํ, ปาสาทสฺส อุปริ อุปริปาสาทํ, อุปริมญฺจํ, มญฺจสฺส เหฏฺฐา เหฏฺฐามญฺจํ, เหฏฺฐาปาสาทํ, ภตฺตสฺส ปุเร ปุเรภตฺตํ, เอวํ ปจฺฉาภตฺตํ.

สากลฺลตฺเถ – สห มกฺขิกาย สมกฺขิกํ ภุญฺชติ, น กิญฺจิ ปริวชฺเชตีติ อตฺโถ. “เตสุ วุทฺธี”ติอาทินา **สห**สทฺทสฺส **สา**เทโส. คงฺคาย โอรํ โอรคงฺคมิจฺจาทิ.

อพฺยยีภาวสมาโส นิฏฺฐิโต.

กมฺมธารยสมาส

อถ กมฺมธารยสมาโส วุจฺจเต.

โส จ นววิโธ วิเสสนปุพฺพปโท วิเสสนุตฺตรปโท วิเสสโนภยปโท อุปมานุตฺตรปโท สมฺภาวนา-ปุพฺพปโท อวธารณปุพฺพปโท **น**นิปาตปุพฺพปโท **กุ**ปุพฺพปโท **ปา**ทิปุพฺพปโท จาติ.

ตตฺถ **วิเสสนปุพฺพปโท** ตาว – “มหนฺต ปุริส”อิตีธ อุภยตฺถ ปฐเมกวจนํ **สิ,** ตุลฺยาธิกรณ-ภาวปฺปสิทฺธตฺถํ **จ**สทฺท **ต**สทฺทปฺปโยโค, มหนฺโต จ โส ปุริโส จาติ วิคฺคเห –

อิโต ปรํ “วิภาสา รุกฺขติณ”อิจฺจาทิโต “วิภาสา”ติ สมาสวิธาเน สพฺพตฺถ วตฺตเต.

๓๓๙. ทฺวิปเท ตุลฺยาธิกรเณ กมฺมธารโย.

ทฺเว ปทานิ นามิกานิ ตุลฺยาธิกรณานิ อญฺญมญฺเญน สห วิภาสา สมสฺยนฺเต, ตสฺมึ ทฺวิปเท ตุลฺยาธิกรเณ สติ โส สมาโส กมฺมธารยสญฺโญ จ โหติ.

ทฺเว ปทานิ **ทฺวิปทํ,** ตุลฺยํ สมานํ อธิกรณํ อตฺโถ ยสฺส ปททฺวยสฺส ตํ **ตุลฺยาธิกรณํ,** ตสฺมึ ทฺวิปเท ตุลฺยาธิกรเณ. ภินฺนปฺปวตฺตินิมิตฺตานํ ทฺวินฺนํ ปทานํ วิเสสนวิเสสิตพฺพภาเวน เอกสฺมึ อตฺเถ ปวตฺติ **ตุลฺยาธิกรณตา**. กมฺมมิว ทฺวยํ ธารยตีติ **กมฺมธารโย**. ยถา หิ กมฺมํ กฺริยญฺจ ปโยชนญฺจ ทฺวยํ ธารยติ, กมฺเม สติ กฺริยาย, ปโยชนสฺส จ สมฺภวโต, ตถา อยํ สมาโส เอกสฺส อตฺถสฺส ทฺเว นามานิ ธารยติ, ตสฺมึ สมาเส สติ **เอก**ตฺถโชตกสฺส นามทฺวยสฺส สมฺภวโต.

ปุเร วิย สมาสสญฺญาวิภตฺติโลปปกติภาวา, สมาเสเนว ตุลฺยาธิกรณภาวสฺส วุตฺตตฺตา “วุตฺตตฺถานมปฺปโยโค”ติ **จ**สทฺท **ต**สทฺทานมปฺปโยโค.

๓๔๐. มหตํ มหา ตุลฺยาธิกรเณ ปเท.

มหนฺต สทฺทสฺส **มหา** โหติ ตุลฺยาธิกรเณ อุตฺตรปเท ปเร. **มหต**นฺติ พหุวจนคฺคหเณน กฺวจิ **มห**อาเทโส จ, เอตฺถ จ วิเสสนสฺส ปุพฺพนิปาโต วิเสสนภูตสฺส ปุพฺพปทสฺส **มหา**เทสวิธานโตว วิญฺญายติ.

“กมฺมธารโย, ทิคู”ติ จ วตฺตเต.

๓๔๑. อุเภ ตปฺปุริสา.

อุเภ กมฺมธารยทิคุสมาสา ตปฺปุริสสญฺญา โหนฺติ.

ตสฺส ปุริโส ตปฺปุริโส, ตปฺปุริสสทิสตฺตา อยมฺปิ สมาโส อนฺวตฺถสญฺญาย **ตปฺปุริโส**ติ วุตฺโต. ยถา หิ **ตปฺปุริส**สทฺโท คุณมติวตฺโต, ตถา อยํ สมาโสปิ. อุตฺตรปทตฺถปฺปธาโน หิ ตปฺปุริโสติ. ตโต นามพฺยปเทโส สฺยาทฺยุปฺปตฺติ. อยํ ปน ตปฺปุริโส อภิเธยฺยวจโน, ปรลิงฺโค จ.

มหาปุริโส, มหาปุริสา อิจฺจาทิ **ปุริส**สทฺทสมํ, เอวํ มหาวีโร, มหามุนิ, มหนฺตญฺจ ตํ พลญฺจาติ มหาพลํ, มหพฺภยํ, **มห**อาเทโส. สนฺโต จ โส ปุริโส จาติ สปฺปุริโส, “สนฺตสทฺทสฺส โส เภ โพ จนฺเต”ติ เอตฺถ **จ**สทฺเทน **สนฺต**สทฺทสฺส สมาเส อ**ภ**กาเรปิ **สา**เทโส, ตถา ปุพฺพปุริโส, ปรปุริโส, ปธมปุริโส, มชฺฌิมปุริโส, อุตฺตมปุริโส, ทนฺตปุริโส, ปรมปุริโส, วีรปุริโส, เสตหตฺถี, กณฺหสปฺโป, นีลุปฺปลํ, โลหิตจนฺทนํ.

กฺวจิ วิภาสาธิการโต น ภวติ, ยถา – ปุณฺโณ มนฺตานิปุตฺโต, จิตฺโต คหปติ, สกฺโก เทวราชาติ.

ปุมา จ โส โกกิโล จาติ อตฺเถ สมาเส กเต –

“โลป”นฺติ วตฺตเต.

๓๔๒. ปุมสฺส ลิงฺคาทีสุ สมาเสสุ.

ปุมอิจฺเจตสฺส อนฺโต **อ**กาโร โลปมาปชฺชเต **ลิงฺคา**ทีสุ ปรปเทสุ สมาเสสุ, “อํโม นิคฺคหีตํ ฌลเปหี”ติ **ม**การสฺส นิคฺคหีตํ. ปุงฺโกกิโล. เอวํ ปุนฺนาโค.

ขตฺติยา จ สา กญฺญา จาติ วิคฺคยฺห สมาเส กเต –

“ตุลฺยาธิกรเณ, ปเท, อิตฺถิยํ ภาสิตปุมิตฺถี ปุมาว เจ”ติ จ วตฺตเต.

๓๔๓. กมฺมธารยสญฺเญ จ.

กมฺมธารยสญฺเญ จ สมาเส อิตฺถิยํ วตฺตมาเน ตุลฺยาธิกรเณ อุตฺตรปเท ปเร ปุพฺพภูโต อิตฺถิวาจโก สทฺโท ปุพฺเพ ภาสิตปุมา เจ, โส ปุมา อิว ทฏฺฐพฺโพติ ปุพฺพปเท อิตฺถิปฺปจฺจยสฺส นิวตฺติ โหติ.

ขตฺติยกญฺญา, ขตฺติยกญฺญาโย อิจฺจาทิ. เอวํ รตฺตลตา, ทุติยภิกฺขา, พฺราหฺมณี จ สา ทาริกา จาติ พฺราหฺมณทาริกา, นาคมาณวิกา.

ปุพฺพปทสฺเสวายํ ปุมฺภาวาติเทโส, เตน “ขตฺติยกุมารี กุมารสมณี ตรุณพฺราหฺมณี”ติอาทีสุ อุตฺตรปเทสุ อิตฺถิปฺปจฺจยสฺส น นิวตฺติ โหติ.

อิตฺถิยมิจฺเจว กึ? กุมารีรตนํ, สมณีปทุมํ.

ภาสิตปุมาติ กึ? คงฺคานที, ตณฺหานที, ปถวีธาตุ. “นนฺทาโปกฺขรณี, นนฺทาเทวี”ติอาทีสุ ปน สญฺญาสทฺทตฺตา น โหติ.

ตถา ปุรตฺถิโม จ โส กาโย จาติ ปุรตฺถิมกาโย, เอตฺถ จ กาเยกเทโส **กาย**สทฺโท. เอวํ ปจฺฉิมกาโย, เหฏฺฐิมกาโย, อุปริมกาโย, สพฺพกาโย, ปุราณวิหาโร, นวาวาโส, กตรนิกาโย, กตมนิกาโย, เหตุปฺปจฺจโย, อพหุลํ พหุลํ กตนฺติ พหุลีกตํ, ชีวิตปฺปธานํ นวกํ ชีวิตนวกํ อิจฺจาทิ.

วิเสสนุตฺตรปเท ชินวจนานุปโรธโต เถราจริยปณฺฑิตาทิ วิเสสนํ ปรญฺจ ภวติ. ยถา – สาริปุตฺโต จ โส เถโร จาติ สาริปุตฺตตฺเถโร. เอวํ มหาโมคฺคลฺลานตฺเถโร, มหากสฺสปตฺเถโร, พุทฺธโฆสาจริโย, ธมฺมปาลาจริโย, อาจริยคุตฺติโลติ วา, มโหสโธ จ โส ปณฺฑิโต จาติ มโหสธปณฺฑิโต. เอวํ วิธุรปณฺฑิโต, วตฺถุวิเสโส.

วิเสสโนภยปโท ยถา – สีตญฺจ ตํ อุณฺหญฺจาติ สีตุณฺหํ, สินิทฺโธ จ โส อุณฺโห จาติ สินิทฺธุณฺโห, มาโส. ขญฺโช จ โส ขุชฺโช จาติ ขญฺชขุชฺโช. เอวํ อนฺธพธิโร, กตากตํ, ฉิทฺทาวฉิทฺทํ, อุจฺจาวจํ, ฉินฺนภินฺนํ, สิตฺตสมฺมฏฺฐํ, คตปจฺจาคตํ.

อุปมานุตฺตรปเท อภิธานานุโรธโต อุปมานภูตํ วิเสสนํ ปรํ ภวติ. ยถา – สีโห วิย สีโห, มุนิ จ โส สีโห จาติ มุนิสีโห. เอวํ มุนิวสโภ, มุนิปุงฺคโว, พุทฺธนาโค, พุทฺธาทิจฺโจ, รํสิ วิย รํสิ, สทฺธมฺโม จ โส รํสิ จาติ สทฺธมฺมรํสิ. เอวํ วินยสาคโร, ปุณฺฑรีกมิว ปุณฺฑรีโก, สมโณ จ โส ปุณฺฑรีโก จาติ สมณปุณฺฑรีโก, สมณปทุโม. จนฺโท วิย จนฺโท, มุขญฺจ ตํ จนฺโท จาติ มุขจนฺโท. เอวํ มุขปทุมํ อิจฺจาทิ.

สมฺภาวนาปุพฺพปโท ยถา – ธมฺโม อิติ พุทฺธิ ธมฺมพุทฺธิ. เอวํ ธมฺมสญฺญา, ธมฺมสงฺขาโต, ธมฺมสมฺมโต, ปาณสญฺญิตา, อสุภสญฺญา, อนิจฺจสญฺญา, อนตฺตสญฺญา, ธาตุสญฺญา, ธีตุสญฺญา, อตฺตสญฺญา, อตฺถิสญฺญา, อตฺตทิฏฺฐิ อิจฺจาทิ.

อวธารณปุพฺพปโท ยถา – คุโณ เอว ธนํ คุณธนํ. เอวํ สทฺธาธนํ, สีลธนํ, ปญฺญาธนํ, จกฺขุ เอว อินฺทฺริยํ จกฺขุนฺทฺริยํ. เอวํ จกฺขายตนํ, จกฺขุธาตุ, จกฺขุทฺวารํ, รูปารมฺมณมิจฺจาทิ.

นนิปาตปุพฺพปโท ยถา – น พฺราหฺมโณติ อตฺเถ กมฺมธารยสมาเส, วิภตฺติโลปาทิมฺหิ จ กเต – “อุเภ ตปฺปุริสา”ติ ตปฺปุริสสญฺญา.

๓๔๔. อตฺตํ นสฺส ตปฺปุริเส.

นสฺส นิปาตปทสฺส ตปฺปุริเส อุตฺตรปเท ปเร สพฺพสฺเสว **อ**ตฺตํ โหติ. ตปฺปุริเสกเทสตฺตา ตปฺปุริโส, อพฺราหฺมโณ.

น นิเสโธ สโต ยุตฺโต, เทสาทินิยมํ วินา;
อสโต จาผโล ตสฺมา, กถมพฺราหฺมโณติ เจ?
นิเสธตฺถานุวาเทน, ปฏิเสธวิธิ กฺวจิ;
ปรสฺส มิจฺฉาญาณตฺตา- ขฺยาปนาโยปปชฺชเต.

ทุวิโธ จสฺสตฺโถ ปสชฺชปฺปฏิเสธปริยุทาสวเสน.

ตตฺถ โย “อสูริยปสฺสา ราชทารา”ติอาทีสุ วิย อุตฺตรปทตฺถสฺส สพฺพถา อภาวํ ทีเปติ, โส **ปสชฺชปฺปฏิเสธวาจี** นาม. โย ปน “อพฺราหฺมณ อมนุสฺสา”ติอาทีสุ วิย อุตฺตรปทตฺถํ ปริยุทาสิตฺวา ตํสทิเส วตฺถุมฺหิ การิยํ ปฏิปาทยติ, โส **ปริยุทาสวาจี** นาม.

วุตฺตญฺจ

“ปสชฺชปฺปฏิเสธสฺส, ลกฺขณํ วตฺถุนตฺถิตา;
วตฺถุโต อญฺญตฺร วุตฺติ, ปริยุทาสลกฺขณ”นฺติ.

นนฺเววํ สนฺเตปิ “อพฺราหฺมโณ”ติอาทีสุ กถมุตฺตรปทตฺถปฺปธานตา สิยาติ?

วุจฺจเต – **พฺราหฺมณา**ทิสทฺทานํ พฺราหฺมณาทิอตฺถสฺเสว ตํสทิสาทิอตฺถสฺสาปิ วาจกตฺตา, **พฺราหฺมณา**ทิสทฺทา หิ เกวลาพฺราหฺมณาทิอตฺเถสฺเวว ปากฏา, **ภู**สทฺโท วิยสตฺตายํ, ยทา เต ปน อญฺเญน สทิสาทิวาจเกน **น**อิติ นิปาเตน ยุชฺชนฺติ, ตทา ตํสทิสตทญฺญตพฺพิรุทฺธตทภาเวสุปิ วตฺตนฺติ, **ภู**สทฺโท วิย **อนฺวภิ**ยาทิโยเค อนุภวนอภิภวนาทีสุ, ตสฺมา อุตฺตรปทตฺถโชตโกเยเวตฺถ **น**อิติ นิปาโตติ น โทโส, เตน อพฺราหฺมโณติ พฺราหฺมณสทิโสติ วุตฺตํ โหติ. เอวํ อมนุสฺโส, อสฺสมโณ.

อญฺญตฺเถ – น พฺยากตา อพฺยากตา, อสํกิลิฏฺฐา, อปริยาปนฺนา.

วิรุทฺธตฺเถ – น กุสลา อกุสลา, กุสลปฏิปกฺขาติ อตฺโถ. เอวํ อโลโภ, อมิตฺโต.

ปสชฺชปฺปฏิเสเธ – น กตฺวา อกตฺวา, อกาตุน ปุญฺญํ อกโรนฺโต.

“นสฺส, ตปฺปุริเส”ติ จ วตฺตเต.

๓๔๕. สเร อน.

นอิจฺเจตสฺส ปทสฺส ตปฺปุริเส อุตฺตรปเท **อน** โหติ สเร ปเร.

น อสฺโส อนสฺโส, น อริโย อนริโย. เอวํ อนิสฺสโร, อนิฏฺโฐ, อนุปวาโท, น อาทาย อนาทาย, อโนโลเกตฺวา อิจฺจาทิ.

กุปุพฺพปโท ยถา – กุจฺฉิตมนฺนนฺติ นิจฺจสมาสตฺตา อญฺญปเทน วิคฺคโห, กมฺมธารยสมาเส กเต –

“ตปฺปุริเส, สเร”ติ จ วตฺตเต.

๓๔๖. กทท กุสฺส.

กุอิจฺเจตสฺส นิปาตสฺส ตปฺปุริเส อุตฺตรปเท **กท** โหติ สเร ปเร. กทนฺนํ. เอวํ กทสนํ.

สเรติ กึ? กุทารา, กุปุตฺตา, กุทาสา, กุทิฏฺฐิ.

“กุสฺสา”ติ วตฺตเต.

๓๔๗. กาปฺปตฺเถสุ จ.

กุอิจฺเจตสฺส อปฺปตฺเถ วตฺตมานสฺส **กา** โหติ ตปฺปุริเส อุตฺตรปเท ปเร. พหุวจนุจฺจารณโต กุจฺฉิตตฺเถ จ กฺวจิ ตปฺปุริเส. อปฺปกํ ลวณํ กาลวณํ. เอวํ กาปุปฺผํ, กุจฺฉิโต ปุริโส กาปุริโส, กุปุริโส วา.

ปาทิปุพฺพปโท จ นิจฺจสมาโสว, ปธานํ วจนํ ปาวจนํ, ภุสํ วทฺธํ ปวทฺธํ, สรีรํ, สมํ, สมฺมา วา อาธานํ สมาธานํ, วิวิธา มติ วิมติ, วิวิโธ กปฺโป วิกปฺโป, วิสิฏฺโฐ วา กปฺโป วิกปฺโป, อธิโก เทโว อติเทโว. เอวํ อธิเทโว, อธิสีลํ, สุนฺทโร คนฺโธ สุคนฺโธ, กุจฺฉิโต คนฺโธ ทุคฺคนฺโธ, โสภนํ กตํ สุกตํ, อโสภนํ กตํ ทุกฺกฏํ อิจฺจาทิ.

เย อิธ อวิหิตลกฺขณา นามนิปาโตปสคฺคา, เตสํ “นามานํ สมาโส”ติ โยควิภาเคน สมาโส ทฏฺฐพฺโพ. ยถา – อปุนเคยฺยา คาถา, อจนฺทมุลฺโลกิกานิ มุขานิ, อสฺสทฺธโภชี, อลวณโภชีติ-อาทีสุ อยุตฺตตฺถตฺตา นาญฺเญน สมาโส.

ตถา ทิฏฺโฐ ปุพฺพนฺติ ทิฏฺฐปุพฺโพ ตถาคตํ. เอวํ สุตปุพฺโพ ธมฺมํ, คตปุพฺโพ มคฺคํ, **กมฺมนิ** ทิฏฺฐา ปุพฺพนฺติ ทิฏฺฐปุพฺพา เทวา เตน. เอวํ สุตปุพฺพา ธมฺมา, คตปุพฺพา ทิสา, ปหาโร, ปราภโว, วิหาโร, อาหาโร, อุปหาโร อิจฺจาทิ.

กมฺมธารยสมาโส.

ทิคุสมาส

อถ ทิคุสมาโส วุจฺจเต.

ตโย โลกา สมาหฏา จิตฺเตน สมฺปิณฺฑิตา, ติณฺณํ โลกานํ สมาหาโรติ วา อตฺเถ –

“นามานํ สมาโส ยุตฺตตฺโถ”ติ วตฺตมาเน “ทฺวิปเท”ติอาทินา กมฺมธารยสมาโส, ตโต สมาสสญฺญายํ, วิภตฺติโลเป, ปกติภาเว จ กเต –

“กมฺมธารโย”ติ วตฺตเต.

๓๔๘. สงฺขฺยาปุพฺโพ ทิคุ.

สงฺขฺยาปุพฺโพ กมฺมธารยสมาโส ทิคุสญฺโญ โหติ.

ทฺเว คาโว ทิคุ, ทิคุสทิสตฺตา อยมฺปิ สมาโส **ทิคู**ติ วุตฺโต. อถ วา สงฺขฺยาปุพฺพตฺตนปุํสเกกตฺตสงฺขาเตหิ ทฺวีหิ ลกฺขเณหิ คโต อวคโตติ ทิคูติ วุจฺจติ, ทฺวีหิ วา ลกฺขเณหิ คจฺฉติ ปวตฺตตีติ ทิคุ. เอตฺถ จ “สงฺขฺยาปุพฺโพ”ติ วุตฺตตฺตา สงฺขฺยาสทฺทสฺเสว ปุพฺพนิปาโต, “อุเภ ตปฺปุริสา”ติ ตปฺปุริสสญฺญา.

“นปุํสกลิงฺโค”ติ วตฺตเต.

๓๔๙. ทิคุสฺเสกตฺตํ.

ทิคุสฺส สมาสสฺส เอกตฺตํ โหติ, นปุํสกลิงฺคตฺตญฺจ.

สมาหารทิคุสฺเสตํ คหณํ, ตตฺถ สพฺพตฺเถกวจนเมว โหติ, อญฺญตฺร ปน พหุวจนมฺปิ, นามพฺยปเท สสฺยาทฺยุปฺปตฺติ **อ**มาเทสาทิ.

ติโลกํ, เห ติโลก, ติโลกํ, ติโลเกน, ติโลกสฺส, ติโลกา ติโลกสฺมา ติโลกมฺหา, ติโลกสฺส, ติโลเก ติโลกมฺหิ ติโลกสฺมึ.

เอวํ ตโย ทณฺฑา ติทณฺฑํ, ตีณิ มลานิ สมาหฏานิ, ติณฺณํ มลานํ สมาหาโรติ วา ติมลํ, ติลกฺขณํ, จตุสฺสจฺจํ, จตสฺโส ทิสา จตุทฺทิสํ, “สโร รสฺโส นปุํสเก”ติ รสฺสตฺตํ, ปญฺจสิกฺขาปทํ, สฬายตนํ, สตฺตาหํ, อฏฺฐสีลํ, นวโลกุตฺตรํ, ทสสีลํ, สตโยชนํ.

ตถา – ทฺเว รตฺติโย ทฺวิรตฺตํ, ติสฺโส รตฺติโย ติรตฺตํ, ทฺเว องฺคุลิโย ทฺวงฺคุลํ, สตฺต โคทาวริโย, ตาสํ สมาหาโรติ วา สตฺตโคทาวรํ.

เอตฺถ จ รตฺติ องฺคุลิ โคทาวรีนมนฺตสฺส –

๓๕๐. กฺวจิ สมาสนฺตคตานมการนฺโต.

ราชาทิคณสฺเสตํ คหณํ, เตน สมาสนฺตคตานํ **ราชาที**นํ นามานํ อนฺโต กฺวจิ **อ**กาโร โหตีติ อตฺโถ. **การ**คฺคหเณน พหุพฺพีหาทิมฺหิ สมาสนฺเต กฺวจิ **ก**ปฺปจฺจโย โหติ, **สุรภิ สุ ทุ ปูตี**หิ **คนฺธ**นฺตสฺสิกาโร จ.

อถ วา **อ** จ **โก** จ อกา, **ร**กาโร ปทสนฺธิกโร, เตน กฺวจิ สมาสนฺตคตานมนฺโต หุตฺวา **อ ก** อิจฺเจเต ปจฺจยา โหนฺตีติ อตฺโถ. เตน ปญฺจ คาโว สมาหฏาติ อตฺเถ สมาสาทึ กตฺวา สมาสนฺเต **อ**ปฺปจฺจเย, “โอ สเร จา”ติ **อวา**เทเส จ กเต “ปญฺจคว”นฺติอาทิ จ สิชฺฌติ. “ทฺวิรตฺต”นฺติ-อาทีสุ ปน **อ**ปฺปจฺจเย กเต ปุพฺพสรสฺส “สรโลโป”ติอาทินา โลโป.

อสมาหารทิคุ ยถา – เอโก จ โส ปุคฺคโล จาติ เอกปุคฺคโล. เอวํ เอกธมฺโม, เอกปุตฺโต, ตโย ภวา ติภวา, จตสฺโส ทิสา จตุทฺทิสา, ทสสหสฺสจกฺกวาฬานิ อิจฺจาทิ.

ทิคุสมาโส.

ตปฺปุริสสมาส

อถ ตปฺปุริสสมาโส วุจฺจเต.

โส ปน ทุติยาทีสุ ฉสุ วิภตฺตีสุ ภาวโต ฉพฺพิโธ. ตตฺถ ทุติยาตปฺปุริโส คตนิสฺสิตาตีตา-ติกฺกนฺตปฺปตฺตาปนฺนาทีหิ ภวติ.

สรณํ คโตติ วิคฺคเห –

“ตปฺปุริโส”ติ วตฺตเต.

๓๕๑. อมาทโย ปรปเทภิ.

อมาทิวิภตฺยนฺตานิ ยุตฺตตฺถานิ ปุพฺพปทานิ นาเมหิ ปรปเทภิ สห วิภาสา สมสฺยนฺเต, โส สมาโส ตปฺปุริสสญฺโญ โหติ. อยญฺจ ตปฺปุริโส อภิเธยฺยวจนลิงฺโค.

คตาทิสทฺทา กิตนฺตตฺตา ติลิงฺคา, วิภตฺติโลปาทิ สพฺพํ ปุพฺพสมํ. โส สรณคโต, เต สรณคตา สา สรณคตา, ตา สรณคตาโย. ตํ กุลํ สรณคตํ, ตานิ กุลานิ สรณคตานิ อิจฺจาทิ.

เอวํ อรญฺญคโต, ภูมิคโต, ธมฺมํ นิสฺสิโต ธมฺมนิสฺสิโต, อตฺถนิสฺสิโต, ภวํ อตีโต ภวาตีโต, กาลาตีโต, ปมาณํ อติกฺกนฺตํ ปมาณาติกฺกนฺตํ. โลกาติกฺกนฺตํ, สุขํ ปตฺโต สุขปฺปตฺโต, ทุกฺขปฺปตฺโต, โสตํ อาปนฺโน โสตาปนฺโน, นิโรธสมาปนฺโน, รถํ อารุฬฺโห รถารุฬฺโห, สพฺพรตฺตึ โสภโน สพฺพรตฺติโสภโน, มุหุตฺตสุขํ.

อุปปทสมาเส ปน วุตฺติเยว ตสฺส นิจฺจตฺตา. ยถา – กมฺมํ กโรตีติ กมฺมกาโร, กุมฺภกาโร, อตฺถํ กาเมตีติ อตฺถกาโม, ธมฺมกาโม, ธมฺมํ ธาเรตีติ ธมฺมธโร, วินยธโร, สจฺจํ วทิตุํ สีลมสฺสาติ สจฺจวาที อิจฺจาทิ.

ตวนฺตุมานนฺตาทิกิตนฺเตหิ วากฺยเมว วตฺติตวิภาสาธิการโต. ยถา – โอทนํ ภุตฺตวา, ธมฺมํ สุณมาโน, ธมฺมํ สุณนฺโต, กฏํ กราโน, อนภิธานโต วา, อภิธานลกฺขณา หิ ตทฺธิตสมาสกิตกาติ.

ทุติยาตปฺปุริโส.

ตติยา กิตก ปุพฺพ สทิส สมูนตฺถ กลห นิปุณ มิสฺสสขิลาทีหิ.

พุทฺเธน ภาสิโต พุทฺธภาสิโต, ธมฺโม. เอวํ ชินเทสิโต, สตฺถารา วณฺณิโต สตฺถุวณฺณิโต, วิญฺญูหิ ครหิโต วิญฺญุครหิโต, วิญฺญุปฺปสตฺโถ, อิสฺสรกตํ, สยํกตํ, สุเกหิ อาหฏํ สุกาหตํ, รญฺญา หโต ราชหโต, โรคปีฬิโต, อคฺคิทฑฺโฒ, สปฺปทฏฺโฐ, สลฺเลน วิทฺโธ สลฺลวิทฺโธ, อิจฺฉาย อปกโต

อิจฺฉาปกโต, สีเลน สมฺปนฺโน สีลสมฺปนฺโน. เอวํ สุขสหคตํ, ญาณสมฺปยุตฺตํ, มิตฺตสํสคฺโค, ปิยวิปฺปโยโค, ชาติตฺถทฺโธ, คุณหีโน, คุณวุฑฺโฒ, จตุวคฺคกรณียํ, จตุวคฺคาทิกตฺตพฺพํ, กาเกหิ เปยฺยา กากเปยฺยา, นที.

กฺวจิ วุตฺติเยว, อุเรน คจฺฉตีติ อุรโค, ปาเทน ปิวตีติ ปาทโป. กฺวจิ วากฺยเมว, ปรสุนา ฉินฺนวา, กาเกหิ ปาตพฺพา, ทสฺสเนน ปหาตพฺพา.

ปุพฺพาทิโยเค – มาเสน ปุพฺโพ มาสปุพฺโพ. เอวํ มาตุสทิโส, ปิตุสโม, เอกูนวีสติ, สีลวิกโล, อสิกลโห, วาจานิปุโณ, ยาวกาลิกสํมิสฺสํ, วาจาสขิโล, สตฺถารา สทิโส สตฺถุกปฺโป, ปุญฺเญน อตฺถิโก ปุญฺญตฺถิโก, คุณาธิโก, คุเฬน สํสฏฺโฐ โอทโน คุโฬทโน, ขีโรทโน, อสฺเสน ยุตฺโต รโถ อสฺสรโถ, มคฺคจิตฺตํ, ชมฺพุยา ปญฺญาโต ลกฺขิโต ทีโป ชมฺพุทีโป, เอเกน อธิกา ทส เอกาทส, ชาติยา อนฺโธ ชจฺจนฺโธ, ปกติยา เมธาวี ปกติเมธาวี อิจฺจาทิ.

ตติยาตปฺปุริโส.

จตุตฺถี ตทตฺถอตฺถหิตเทยฺยาทีหิ.

ตทตฺเถ – กถินสฺส ทุสฺสํ กถินทุสฺสํ, กถินจีวรตฺถายาติ อตฺโถ. เอวํ จีวรทุสฺสํ, จีวรมูลฺยํ, ยาคุยา อตฺถาย ตณฺฑุลา ยาคุตณฺฑุลา, ภตฺตตณฺฑุลา, สงฺฆสฺสตฺถาย ภตฺตํ สงฺฆภตฺตํ, อาคนฺตุกาน-มตฺถาย ภตฺตํ อาคนฺตุกภตฺตํ. เอวํ คมิกภตฺตํ, ปาสาทาย ทพฺพํ ปาสาททพฺพํ.

อตฺเถ ภิกฺขุสงฺฆสฺสตฺถาย วิหาโร ภิกฺขุสงฺฆตฺโถ วิหาโร, ภิกฺขุสงฺฆตฺถา ยาคุ, ภิกฺขุสงฺฆตฺถํ จีวรํ. ยสฺสตฺถาย ยทตฺโถ, ยทตฺถา, ยทตฺถํ. เอวํ ตทตฺโถ, ตทตฺถา. ตทตฺถํ. เอตทตฺโถ วายาโม, เอตทตฺถา กถา, เอตทตฺถํ โสตาวธานํ. กิมตฺถํ, อตฺตตฺถํ, ปรตฺถํ, วินโย สํวรตฺถาย, สุขํ สมาธตฺถาย, นิพฺพิทา วิราคตฺถาย, วิราโค วิมุตฺตตฺถาย. ตถา โลกสฺส หิโต โลกหิโต, พุทฺธสฺส เทยฺยํ พุทฺธเทยฺยํ, ปุปฺผํ. สงฺฆเทยฺยํ, จีวรํ. อิธ น ภวติ, สงฺฆสฺส ทาตพฺพํ, สงฺฆสฺส ทาตุํ อิจฺจาทิ.

จตุตฺถีตปฺปุริโส.

ปญฺจมี อปคมน ภย วิรติ โมจนตฺถาทีหิ.

เมถุนสฺมา อเปโต เมถุนาเปโต. เอวํ ปลาปาปคโต, นครนิคฺคโต, ปิณฺฑปาตปฏิกฺกนฺโต. คามโต นิกฺขนฺตํ คามนิกฺขนฺตํ, รุกฺขคฺคา ปติโต รุกฺขคฺคปติโต, สาสนจุโต, อาปตฺติวุฏฺฐานํ, ธรณิต-ลุคฺคโต, สพฺพภเวหิ นิสฺสโฏ สพฺพภวนิสฺสโฏ.

ภยตฺถาทิโยเค ยถา – ราชโต ภยํ ราชภยํ, โจเรหิ ภยํ โจรภยํ, อมนุสฺเสหิ ภยํ อมนุสฺสภยํ, อคฺคิโต ภยํ อคฺคิภยํ. ปาปโต ภีโต ปาปภีโต , ปาปภีรุโก, อกตฺตพฺพโต วิรติ อกตฺตพฺพวิรติ. เอวํ กายทุจฺจริตวิรติ, วจีทุจฺจริตวิรติ, พนฺธนา มุตฺโต พนฺธนมุตฺโต, วนมุตฺโต, พนฺธนโมกฺโข, กมฺมโต สมุฏฺฐิตํ กมฺมสมุฏฺฐิตํ, อุกฺกฏฺฐุกฺกฏฺฐํ, โอมโกมกํ.

กฺวจิ วุตฺติเยว, กมฺมโต ชาตํ กมฺมชํ. เอวํ จิตฺตชํ, อุตุชํ, อาหารชํ. อิธ น ภวติ, ปาสาทา ปติโต.

ปญฺจมีตปฺปุริโส.

ฉฏฺฐี รญฺโญ ปุตฺโต ราชปุตฺโต. เอวํ ราชปุริโส, อาจริยปูชโก, พุทฺธสาวโก, พุทฺธรูปํ, ชินวจนํ, สมุทฺทโฆโส, ธญฺญานํ ราสิ ธญฺญราสิ, ปุปฺผคนฺโธ, ผลรโส, กายสฺส ลหุตา กายลหุตา, มรณสฺสติ, รุกฺขมูลํ, อยสฺส ปตฺโต อโยปตฺโต, เอวํ สุวณฺณกฏาหํ, ปานียถาลกํ, สปฺปิกุมฺโภ.

“เทวานํ ราชา”ติ อตฺเถ สมาสาทิมฺหิ กเต “กฺวจิ สมาสนฺตคตานมการนฺโต”ติ **อ**กาโร, ตโต “สฺยา จา”ติ **อา**ตฺตํ **น** ภวติ. เทวราโช, เทวราชา, เทวราชํ, เทวราเช อิจฺจาทิ **ปุริส**สทฺทสมํ. **อ**ตฺตาภาเว โส เทวราชา, เต เทวราชาโน อิจฺจาทิ **ราช**สทฺทสมํ. ตถา เทวานํ สขา เทวสโข, เทวสขา, โส เทวสขา, เต เทวสขาโน อิจฺจาทิ.

ปุมสฺส ลิงฺคํ ปุลฺลิงฺคํ. เอวํ ปุมฺภาโว, ปุมนฺตโลปาทิ.

หตฺถิปทํ, อิตฺถิรูปํ, ภิกฺขุนิสงฺโฆ, ชมฺพุสาขา, เอตฺถ จ “กฺวจาทิมชฺฌุตฺตราน”นฺติอาทินา มชฺเฌ **อี**การูการานํ รสฺสตฺตํ.

วิภาสาธิการโต กฺวจิ วากฺยเมว, สหสา กมฺมสฺส กตฺตาโร, ภินฺนานํ สนฺธาตา, กปฺปสฺส ตติโย ภาโค, ยา จ ปกฺขสฺส อฏฺฐมี, มนุสฺสานํ ขตฺติโย สูรตโม.

ยุตฺตตฺโถ อิจฺเจว? “ภโฏ รญฺโญ ปุริโส เทวทตฺตสฺสา”ติ เอตฺถ “ภฏสมฺพนฺเธ ฉฏฺฐี”ติ อญฺญมญฺญานเปกฺขตาย อยุตฺตตฺถภาวโต สมาโส น ภวติ, “โกสลสฺส รญฺโญ ปุตฺโต”ติอาทีสุ ปน สาเปกฺขตาย อสมตฺถตฺตา น ภวติ, **สมฺพนฺธี**สทฺทานํ ปน นิจฺจํ สาเปกฺขตฺเตปิ คมกตฺตา สมาโส, ยถา – เทวทตฺตสฺส คุรุกุลํ, ภควโต สาวกสงฺโฆติอาทิ.

ฉฏฺฐีตปฺปุริโส.

สตฺตมี รูเป สญฺญา รูปสญฺญา, เอวํ รูปสญฺเจตนา, สํสารทุกฺขํ, จกฺขุมฺหิ สนฺนิสฺสิตํ วิญฺญาณํ จกฺขุวิญฺญาณํ, ธมฺเม รโต ธมฺมรโต, ธมฺมาภิรติ, ธมฺมรุจิ, ธมฺมคารโว, ธมฺเมสุ นิรุตฺติ ธมฺมนิรุตฺติ,

ทานาธิมุตฺติ, ภวนฺตรกตํ, ทสฺสเน อสฺสาโท ทสฺสนสฺสาโท, อรญฺเญ วาโส อรญฺญวาโส, วิกาเล โภชนํ วิกาลโภชนํ, กาเล วสฺสํ กาลวสฺสํ, วเน ปุปฺผํ วนปุปฺผํ. เอวํ วนมหิโส, คามสูกโร, สมุทฺทมจฺโฉ, อาวาฏกจฺฉโป, อาวาฏมณฺฑูโก, กูปมณฺฑูโก, ติตฺถนาวา, อิตฺถีสุ ธุตฺโต อิตฺถิธุตฺโต ฉายาย สุกฺโข ฉายาสุกฺโข, องฺคารปกฺกํ, จารกพทฺโธ.

อิธ วุตฺติเยว, ยถา – วเน จรตีติ วนจโร, กุจฺฉิมฺหิ สยตีติ กุจฺฉิสโย, ถเล ติฏฺฐตีติ ถลฏฺโฐ. เอวํ ชลฏฺโฐ, ปพฺพตฏฺโฐ, มคฺคฏฺโฐ, ปงฺเก ชาตํ ปงฺกชํ, สิเร รุหตีติ สิโรรุหํ อิจฺจาทิ.

อิธ น ภวติ, โภชเน มตฺตญฺญุตา, อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวารตา, อาสเน นิสินฺโน, อาสเน นิสีทิตพฺพํ.

สตฺตมีตปฺปุริโส.

“ตทนุปโรเธนา”ติ วุตฺตตฺตา ยถาภิธานํ ตปฺปุริเส กฺวจิ **อจฺจนฺตา**ทีสุ **อ**มาทิวิภตฺยนฺตํ ปุพฺพปทํ ปรํ สมฺภวติ.

ยถา – อนฺตํ อติกฺกนฺตํ อจฺจนฺตํ, อจฺจนฺตานิ, เวลํ อติกฺกนฺโต อติเวโล, รสฺสตฺตํ. เอวํ มาลํ อตีโต อติมาโล, ปตฺตชีวิโก, อาปนฺนชีวิโก, อกฺขํ ปติคตํ นิสฺสิตนฺติ ปจฺจกฺขํ ทสฺสนํ, ปจฺจกฺโข อตฺตภาโว, ปจฺจกฺขา พุทฺธิ, อตฺถํ อนุคตํ อนฺวตฺถํ, โกกิลาย อวกุฏฺฐํ อวโกกิลํ วนํ, ปริจฺจตฺตนฺติ อตฺโถ. อวมยูรํ, อชฺฌยนาย ปริคิลาโน ปริยชฺฌยโน, กมฺมสฺส อลํ สมตฺโถติ อลํกมฺโม, วจนาย อลนฺติ อลํวจโน, วานโต นิกฺขนฺตํ นิพฺพานํ, กิเลเสหิ นิกฺขนฺโต นิกฺกิเลโส, นิรงฺคโณ, โกสมฺพิยา นิกฺขนฺโต นิกฺโกสมฺพี, วนโต นิยฺยาโต นิพฺพโน, อาจริยโต ปโร ปาจริโย. เอวํ ปยฺยโก, ปรหิยฺโย, คงฺคาย อุปริ อุปริคงฺคํ. เอวํ เหฏฺฐานที, อนฺโตสมาปตฺติ, หํสานํ ราชา ราชหํโส, หํสราชา วา, มาสสฺส อทฺธํ อทฺธมาสํ, มาสทฺธํ วา, อามลกสฺส อทฺธํ อทฺธามลกํ, อามลกทฺธํ วา, กหาปณสฺส อฑฺฒํ อฑฺฒกหาปณํ, อฑฺฒมาสกํ, รตฺติยา อฑฺฒํ อฑฺฒรตฺตํ, รตฺติยา ปุพฺพํ ปุพฺพรตฺตํ, รตฺติยา ปจฺฉา ปจฺฉารตฺตํ. เอตฺถ จ “กฺวจิ สมาสนฺตคตานมการนฺโต”ติ **รตฺติ**สทฺทนฺตสฺส **อ**ตฺตํ, อหสฺส ปุพฺพํ ปุพฺพนฺหํ. เอวํ สายนฺหํ, “เตสุ วุทฺธี”ติอาทินา **อห**สฺส **อนฺหา**เทโส.

อมาทิปรตปฺปุริโส.

กฺวจิ ตปฺปุริเส “ปภงฺกรา”ทีสุ วิภตฺติโลโป น ภวติ.

ยถา – ปภํ กโรตีติ อตฺเถ “อมาทโย ปรปเทภี”ติ สมาโส, “นามานํ สมาโส ยุตฺตตฺโถ”ติ สมาสสญฺญา, ตโต “เตสํ วิภตฺติโย โลปา จา”ติ วิภตฺติโลเป สมฺปตฺเต ตตฺเถว **จ**คฺคหเณน

ปุพฺพปเท วิภตฺติโลปาภาโว. เสสํ สมํ. ปภงฺกโร, อมตํ ททาตีติ อมตนฺทโท, รณํ ชหาตีติ รณญฺชโห, ชุตึ ธาเรตีติ ชุตินฺธโร, ตถา สหสากตํ, ปรสฺสปทํ. อตฺตโนปทํ, ภยโต อุปฏฺฐานํ ภยตูปฏฺฐานํ, ปรโตโฆโส, ควํปติตฺเถโร, มนสิกาโร, ปุพฺเพนิวาโส, ปุพฺเพนิวาสานุสฺสติ, มชฺเฌ กลฺยาณํ, อนฺเตวาสี, อนฺเตวาสิโก, ชเนสุโต, อุรสิโลโม, กณฺเฐกาโฬ, สรสิชมิจฺจาทิ.

อโลปตปฺปุริโส.

ตปฺปุริสสมาโส นิฏฺฐิโต.

พหุพฺพีหิสมาส

อถ พหุพฺพีหิสมาโส วุจฺจเต.

โส จ นววิโธ ทฺวิปโท ตุลฺยาธิกรโณ, ทฺวิปโท ภินฺนาธิกรโณ, ติปโท **น**นิปาตปุพฺพปโท, **สห** ปุพฺพปโท อุปมานปุพฺพปโท สงฺขฺโยภยปโท ทิสนฺตราฬตฺโถ พฺยติหารลกฺขโณ จาติ.

ตตฺถ **ทฺวิปโท ตุลฺยาธิกรโณ** พหุพฺพีหิ กมฺมาทีสุ ฉสุ วิภตฺยตฺเถสุ ภวติ.

ตตฺถ **ทุติยตฺเถ** ตาว – “อาคตา สมณา อิมํ สงฺฆาราม”นฺติ วิคฺคเห –

๓๕๒. อญฺญปทตฺเถสุ พหุพฺพีหิ.

สมสฺยมานปทโต อญฺเญสํ ปฐมทุติยาทิวิภตฺยนฺตานํ ปทานมตฺเถสุ ยุตฺตตฺถานิ นามานิ วิภาสา สมสฺยนฺเต, โส สมาโส พหุพฺพีหิสญฺโญ จ โหติ.

พหโว วีหโย ยสฺส โส พหุพฺพีหิ, พหุพฺพีหิสทิสตฺตา อยมฺปิสมาโส อนฺวตฺถสญฺญาวเสน **พหุพฺพีหี**ติ วุตฺโต, อญฺญปทตฺถปฺปธาโน หิ พหุพฺพีหิ.

ทฺวิโธ จายํ พหุพฺพีหิ ตคฺคุณสํวิญฺญาณาตคฺคุณสํวิญฺญาณวเสน, เตสุ ยตฺถ วิเสสนภูโต อตฺโถ **อญฺญปทตฺถ**คฺคหเณน คยฺหติ, โส **ตคฺคุณสํวิญฺญาโณ,** ยถา – ลมฺพกณฺณมานยาติ.

ยตฺถ ปน น คยฺหติ, โส **อตคฺคุณสํวิญฺญาโณ,** ยถา – พหุธนมานยาติ.

อิธ **พหุพฺพีหิ**สทฺเท วิย วิเสสนสฺส ปุพฺพนิปาโต, เสสํ ปุพฺพสมํ.

อาคตสมโณ สงฺฆาราโม. เอตฺถ จ **อาคต**สทฺโท, **สมณ**สทฺโท จ อตฺตโน อตฺเถ อฏฺฐตฺวา ทุติยาวิภตฺยตฺถภูเต สงฺฆารามสงฺขาเต อญฺญปทตฺเถ วตฺตนฺติ, ตทตฺถโชตนตฺถเมว ตทนนฺตรํ “สงฺฆาราโม”ติ ปทนฺตรํ ปยุชฺชติ, ตโต สมาเสเนว กมฺมตฺถสฺส อภิหิตตฺตา ปุน ทุติยา น โหติ. **อิทํ**สทฺทสฺส จ อปฺปโยโค, เอวํ สพฺพตฺถ. พหุพฺพีหิ จายํ อภิเธยฺยลิงฺควจโน.

ตถา อาคตสมณา สาวตฺถิ, อาคตสมณํ เชตวนํ, ปฏิปนฺนา อทฺธิกา ยํ ปถํ โสยํ ปฏิปนฺนทฺธิโก ปโถ , อภิรุฬฺหา วาณิชา ยํ นาวํ สา อภิรุฬฺหวาณิชา นาวา. เอวํ กมฺมตฺเถ พหุพฺพีหิ.

ตติยตฺเถ พหุพฺพีหิ ยถา – ชิตานิ อินฺทฺริยานิ เยน สมเณน โสยํ ชิตินฺทฺริโย สมโณ. เอวํ ทิฏฺฐธมฺโม, ปตฺตธมฺโม, กตกิจฺโจ, ชิตา มารา อเนนาติ ชิตมาโร ภควา, ปฏิวิทฺธสพฺพธมฺโม.

จตุตฺถิยตฺเถ พหุพฺพีหิ ยถา – ทินฺโน สุงฺโก ยสฺส รญฺโญ โสยํ ทินฺนสุงฺโก ราชา, อุปนีตํ โภชนํ อสฺส สมณสฺสาติ อุปนีตโภชโน สมโณ, อุปหโฏ พลิ อสฺสาติ อุปหฏพลิ ยกฺโข.

ปญฺจมิยตฺเถ พหุพฺพีหิ ยถา – นิคฺคตา ชนา อสฺมา คามา โสยํ นิคฺคตชโน คาโม, นิคฺคโต อโย อสฺมาติ นิรโย, นิคฺคตา กิเลสา เอตสฺมาติ นิกฺกิเลโส, อเปตํ วิญฺญาณํ อสฺมาติ อเปตวิญฺญาโณ มตกาโย, อปคตํ ภยเภรวํ อสฺมาติ อปคตภยเภรโว อรหา.

ฉฏฺฐิยตฺเถ พหุพฺพีหิ ยถา – ฉินฺนา หตฺถา ยสฺส ปุริสสฺส โสยํ ฉินฺนหตฺโถ ปุริโส. เอวํ ปริปุณฺณสงฺกปฺโป, ขีณาสโว, วีโต ราโค อสฺสาติ วีตราโค, ทฺเว ปทานิ อสฺสาติ ทฺวิปโท, ทฺวิหตฺโถ ปโฏ, เตวิชฺโช, จตุปฺปโท, ปญฺจ จกฺขูนิ อสฺสาติ ปญฺจจกฺขุ ภควา, ฉฬภิญฺโญ, รสฺสตฺตํ, นวงฺคํ สตฺถุสาสนํ, ทสพโล, อนนฺตญาโณ, ตีณิ ทส ปริมาณเมเตสนฺติ ติทสา เทวา, สมาสนฺตสฺส **อ**ตฺตํ, อิธ **ปริมาณ**สทฺทสฺส สนฺนิธานโต **ทส**สทฺโท สงฺขฺยาเน วตฺตเต, อยํ ปจฺจโย เอเตสนฺติ อิทปฺปจฺจยา, โก ปภโว อสฺสาติ กึปภโว อยํ กาโย, วิคตํ มลมสฺสาติ วิมโล, สุนฺทโร คนฺโธ อสฺสาติ สุคนฺธํ จนฺทนํ. เอวํ สุสีโล, สุมุโข, กุจฺฉิโต คนฺโธ อสฺสาติ ทุคฺคนฺธํ กุณปํ, ทุฏฺฐุ มโน อสฺสาติ ทุมฺมโน. เอวํ ทุสฺสีโล, ทุมฺมุโข, ตโป เอว ธนํ อสฺสาติ ตโปธโน, ขนฺติสงฺขาตํ พลํ อสฺสาติ ขนฺติพโล, อินฺโทติ นามํ เอตสฺสาติ อินฺทนาโม.

ฉนฺทชาตาทีสุ วิเสสนวิเสสิตพฺพานํ ยถิจฺฉิตตฺตา อุภยํ ปุพฺพํ นิปตติ, ยถา – ฉนฺโท ชาโต อสฺสาติ ฉนฺทชาโต, ชาโต ฉนฺโท อสฺสาติปิ ชาตฉนฺโท. เอวํ สญฺชาตปีติโสมนสฺโส, ปีติโสมนสฺสสญฺชาโต, มาสชาโต, ชาตมาโส, ฉินฺนหตฺโถ, หตฺถจฺฉินฺโน.

“ทีฆา ชงฺฆายสฺสา”ติ วิคฺคยฺห สมาสาทิมฺหิ กเต –

“ตุลฺยาธิกรเณ, ปเท”ติ จ วตฺตเต.

๓๕๓. อิตฺถิยํ ภาสิตปุมิตฺถี ปุมาว เจ.

อิตฺถิยํ วตฺตมาเน ตุลฺยาธิกรเณ ปเท ปเร ปุพฺเพ ภาสิตปุมา อิตฺถิวาจโก สทฺโท อตฺถิ เจ, โส ปุมา อิว ทฏฺฐพฺโพติ ปุพฺพปเท อิตฺถิปฺปจฺจยาภาโว, พหุพฺพีหิวิสโยยํ, อุปริ “กมฺมธารยสญฺเญ จา”ติ วกฺขมานตฺตา.

๓๕๔. กฺวจาทิมชฺฌุตฺตรานํ ทีฆรสฺสาปจฺจเยสุ จ.

กฺวจิ ตทฺธิตสมาสนาโมปสคฺคาทีสุ ปเทสุ อาทิมชฺฌุตฺตรภูตานํ สรานํ ชินวจนานุปโรเธน ทีฆรสฺสา โหนฺติ ปจฺจเยสุ, อปจฺจเยสุ ปเรสุ, อปรภูเตสุ จ.

ตตฺถ

ทีฆตฺตํ ปากฏานุป- ฆาตาโท มธุวาทิสุ;

รสฺสตฺตํ อชฺชเว อิตฺถิ- รูปาโท จ ก, ตาทิสูติ.

พหุพฺพีหิสมาเส สติ ปุลฺลิงฺเค อุตฺตรปทนฺตสฺส รสฺสตฺตํ. ทีฆชงฺโฆ ปุริโส, ตถา ปหูตา ชิวฺหา อสฺสาติ ปหูตชิวฺโห ภควา. มหตี ปญฺญา อสฺสาติ มหาปญฺโญ. “มหตํ มหา ตุลฺยาธิกรเณ ปเท” ติ **มหา**เทโส.

อิตฺถิยมิติ กึ? ขมาธโน. **ภาสิตปุมา**ติ กึ? สทฺธาธุโร, สทฺธาปกติโก, ปญฺญาปกติโก, ปญฺญา-วิสุทฺธิโก, เอตฺถ จ “กฺวจิ สมาสนฺตคตานมการนฺโต”ติ **ก**ปฺปจฺจโย. **ตุลฺยาธิกรเณ** อิจฺเจว? สมณิภตฺติโก, กุมาริภตฺติโก, กุมาริภตฺติ.

ปุพฺพปทสฺเสวายํ ปุมฺภาวาติเทโส, เตน อิธ น ภวติ. พหุทาสิโก ปุริโส. พหุกุมาริกํ กุลํ.

“คาณฺฑิโว ธนุ อสฺสา”ติ วิคฺคยฺห สมาสาทิมฺหิ กเต –

๓๕๕. ธนุมฺหา จ.

ติปทมิทํ. กฺวจิสมาสนฺตคตา **ธนุ**สทฺทา **อา**ปจฺจโย โหติ, **จ**สทฺเทน **ธมฺมา**ทิโต จ, “วโมทุทนฺตาน”นฺติ **ว**กาโร, คาณฺฑิวธนฺวา. เอวํ ปจฺจกฺขธมฺมา.

กฺวจีติ กึ? สหสฺสถามธนุ, ปจฺจกฺขธมฺโม, วิทิตธมฺโม.

นานาทุมปติตปุปฺผวาสิตสานุ อิจฺจตฺร – นานปฺปการา ทุมา นานาทุมา, นานาทุเมหิ ปติตานิ นานาทุมปติตานิ, นานาทุมปติตานิ จ ตานิ ปุปฺผานิ จาติ นานาทุมปติตปุปฺผานิ, เตหิ วาสิตา นานาทุมปติตปุปฺผวาสิตา, นานาทุมปติตปุปฺผวาสิตา สานู ยสฺส ปพฺพตสฺส โสยํ นานาทุม-ปติตปุปฺผวาสิตสานุ ปพฺพโต. อยํ ปน กมฺมธารยตปฺปุริสคพฺโภ ตุลฺยาธิกรณพหุพฺพีหิ.

ตถา พฺยาลมฺโพ อมฺพุธโร พฺยาลมฺพมฺพุธโร, ตสฺส พินฺทูนิ พฺยาลมฺพมฺพุธรพินฺทูนิ, เตหิ จุมฺพิโต พฺยาลมฺพมฺพุธรพินฺทุจุมฺพิโต, ตาทิโส กูโฏ ยสฺส โสยํ **พฺยาลมฺพมฺพุธรพินฺทุจุมฺพิตกูโฏ** อิจฺจาทิ.

สตฺตมิยตฺเถ พหุพฺพีหิ ยถา – สมฺปนฺนานิ สสฺสานิ ยสฺมึ ชนปเท โสยํ สมฺปนฺนสสฺโส ชนปโท, สุลโภ ปิณฺโฑ อิมสฺมินฺติ สุลภปิณฺโฑ เทโส. อากิณฺณา มนุสฺสา ยสฺสํ ราชธานิยํ สา อากิณฺณ-มนุสฺสา ราชธานี, พหโว ตาปสา เอตสฺมินฺติ พหุตาปโส อสฺสโม, อุปจิตํ มํสโลหิตํ อสฺมินฺติ อุปจิตมํสโลหิตํ สรีรํ, พหโว สามิโน อสฺมินฺติ พหุสฺสามิกํ นครํ.

“พหู นทิโย อสฺมิ”นฺติ อตฺเถ สมาสาทิมฺหิ กเต –

สมาสนฺตคฺคหณํ, **ก**ปฺปจฺจโย จ วตฺตเต.

๓๕๖. นทิมฺหา จ.

สมาสนฺตคตา **นทิ**มฺหา **ก**ปฺปจฺจโย โหติ, **จ**สทฺเทน ตุอนฺตา จ. นิจฺจตฺถํ วจนํ. **นที**ติ เจตฺถ อิตฺถิวาจกานํ **อี**การูการานํ ปรสมญฺญา, ตโต “กฺวจาทิมชฺฌุตฺตราน”นฺติอาทินา นทิสญฺญสฺส **ก**ปฺปจฺจเย รสฺสตฺตํ, พหุนทิโก ชนปโท. เอวํ พหุชมฺพุกํ วนํ. พหุนาริโกติ ฉฏฺฐีพหุพฺพีหินา สิทฺธํ. พหโว กตฺตาโร อสฺมึ, อสฺสาติ วา พหุกตฺตุโก เทโส. เอวํ พหุภตฺตุโก.

ภินฺนาธิกรโณ ยถา – เอกรตฺตึ วาโส อสฺสาติ เอกรตฺติวาโส, สมาเนน ชเนน สทฺธึ วาโส อสฺสาติ สมานวาโส ปุริโส. อุภโต พฺยญฺชนมสฺส อตฺถีติ อุภโตพฺยญฺชนโก, ฉตฺตํ ปาณิมฺหิ อสฺสาติ ฉตฺตปาณิ ปุริโส. เอวํ ทณฺฑปาณิ, สตฺถปาณิ, วชิรปาณิ, ขคฺคหตฺโถ, สตฺถหตฺโถ, ทาเนน อชฺฌาสโย อสฺสาติ ทานชฺฌาสโย, ทานาธิมุตฺติโก, พุทฺธภตฺติโก, สทฺธมฺมคารโว อิจฺจาทิ.

ติปโท ยถา – ปรกฺกเมนาธิคตา สมฺปทา เยหิ เต ภวนฺติ ปรกฺกมาธิคตสมฺปทา มหาปุริสา. เอวํ ธมฺมาธิคตโภคา, โอณีโต ปตฺตโต ปาณิ เยน โสยํ โอณีตปตฺตปาณิ, สีหสฺส ปุพฺพทฺธํ วิย กาโย อสฺสาติ สีหปุพฺพทฺธกาโย, มตฺตา พหโว มาตงฺคา อสฺมินฺติ มตฺตพหุมาตงฺคํ วนํ อิจฺจาทิ.

นนิปาตปุพฺพปโท ยถา – นตฺถิ เอตสฺส สโมติ อสโม ภควา. อิธ “อตฺตํ นสฺส ตปฺปุริเส”ติ สุตฺเต “อตฺตํ นสฺสา”ติ โยควิภาเคน **น**สฺส **อ**ตฺตํ. เอวํ อปฺปฏิปุคฺคโล, อปุตฺตโก, อเหตุโก, “กฺวจิ สมาสนฺต”อิจฺจาทินา **ก**ปฺปจฺจโย, นตฺถิ สํวาโส เอเตสนฺติ อสํวาสา, **น** วิชฺชเต วุฏฺฐิ เอตฺถาติ อวุฏฺฐิโก ชนปโท, อภิกฺขุโก วิหาโร, นตฺถิ เอตสฺส อุตฺตโรติ อนุตฺตโร, “สเร อน”ติ **อน, ตปฺปุริส**คฺคหณมุปลกฺขณํ, อถวา “เตสุ วุทฺธี”ติอาทินา **น**สฺส **อน**. เอวํ นตฺถิ อนฺโต อสฺสาติ อนนฺตํ, น วิชฺชนฺติ อาสวา เอเตสนฺติ อนาสวา อิจฺจาทิ.

ปฐมายตฺเถ สหปุพฺพปโท ยถา – สห เหตุนา โย วตฺตเตติ สเหตุโก, สเหตุ วา, “เตสุ วุทฺธี”ติ อาทินา **สห**สทฺทสฺส **สา**เทโส, “กฺวจิ สมาสนฺต”อิจฺจาทินา **ก**ปฺปจฺจโย จ, สห ปีติยา อิเม วตฺตนฺตีติ สปฺปีติกา. เอวํ สห ปจฺจเยหิ วตฺตนฺตีติ สปฺปจฺจยา, สกิเลสา, สอุปาทาโน, สปริวาโร, สห มูเลน อุทฺธโต สมูลุทฺธโต รุกฺโข.

อุปมานปุพฺพปโท ปฐมายตฺเถ ตาว – อุปมาโนปเมยฺยภาวปฺปสิทฺธตฺถํ **อิว**สทฺทปฺปโยโค, กายพฺยามานํ สมปฺปมาณตาย นิคฺโรโธ อิว ปริมณฺฑโล โย ราชกุมาโร โสยํนิคฺโรธปริมณฺฑโล ราชกุมาโร. “วุตฺตตฺถานมปฺปโยโค”ติ **อิว**สทฺทสฺส อปฺปโยโค, สงฺโข วิย ปณฺฑโร อยนฺติ สงฺขปณฺฑโร, กาโก วิย สูโร อยนฺติ กากสูโร, จกฺขุ อิว ภูโต อยํ ปรมตฺถทสฺสนโตติ จกฺขุภูโต

ภควา. เอวํ อตฺถภูโต. ธมฺมภูโต, พฺรหฺมภูโต, อนฺโธ วิย ภูโต อยนฺติ อนฺธภูโต พาโล. มุญฺช-ปพฺพชมิว ภูตา อยนฺติ มุญฺชปพฺพชภูตา กุทิฏฺฐิ. ตนฺตากุลกมิว ชาตา อยนฺติ ตนฺตากุลกชาตา.

ฉฏฺฐิยตฺเถ – สุวณฺณวณฺโณ วิย วณฺโณ ยสฺส โสยํ สุวณฺณวณฺโณ ภควา. อุตฺตรปทโลโป, นาคสฺส วิย อสฺส คตีติ นาคคติ. เอวํ สีหคติ, นาควิกฺกโม, สีหวิกฺกโม, สีหหนุ, เอณิสฺส วิย อสฺส ชงฺฆาติ เอณิชงฺโฆ, สีหสฺส ปุพฺพทฺธํ วิย อสฺส กาโยติ สีหปุพฺพทฺธกาโย, พฺรหฺมุโน วิย อฏฺฐงฺคสมนฺนาคโต สโร อสฺสาติ พฺรหฺมสฺสโร.

วาสทฺทตฺเถ สงฺขฺโยภยปโท ยถา – ทฺเว วา ตโย วา ปตฺตา ทฺวตฺติปตฺตา, "ทฺเวกฏฺฐานมากาโร วา"ติ **ทฺวิ**สทฺทนฺตสฺส **อา**ตฺตํ, รสฺสตฺตํ, ทฺวีหํ วา ตีหํ วา ทฺวีหตีหํ, ฉ วา ปญฺจ วา วาจา ฉปฺปญฺจวาจา. เอวํ สตฺตฏฺฐมาสา, เอกโยชนทฺวิโยชนานิ.

ทิสนฺตราฬตฺโถ ยถา – ปุพฺพสฺสา จ ทกฺขิณสฺสา จ ทิสาย ยทนฺตราฬํ สายํ ปุพฺพทกฺขิณา วิทิสา. เอตฺถ ตุลฺยาธิกรณปทปรตฺตาภาวา น ปุมฺภาวาติเทโส, "กฺวจาทิมชฺฌุตฺตราน"นฺติ-อาทินา ทิสนฺตราฬตฺเถ ปุพฺพปทสฺส รสฺสตฺตํ. เอวํ ปุพฺพุตฺตรา, อปรทกฺขิณา, ปจฺฉิมุตฺตรา. ยทา ปน ทกฺขิณา จ สา ปุพฺพา จาติ กมฺมธารยสมาโส โหติ, ตทา ปุมฺภาวาติเทโส อุตฺตรปทตฺถปฺปธานตฺตา, สพฺพนามิกวิธานมฺปิ นิจฺจํ ภวติเยว, ยถา – ทกฺขิณปุพฺพสฺสา, ทกฺขิณปุพฺพสฺสมิติ.

พฺยติหารลกฺขโณ ยถา – เกเสสุ จ เกเสสุ จ คเหตฺวา อิทํ ยุทฺธํ ปวตฺตตีติ เกสาเกสิ, ทณฺเฑหิ จ ทณฺเฑหิ จ ปหริตฺวา อิทํ ยุทฺธํ ปวตฺตตีติ ทณฺฑาทณฺฑิ, "กฺวจาทิมชฺฌุตฺตราน"นฺติอาทินา มชฺเฌทีโฆ, "เตสุ วุทฺธี"ติอาทินา อนฺตสฺสิกาโร.

ปฐมาวิภตฺยตฺถพหุพฺพีหิ.

พหุพฺพีหิสมาโส นิฏฺฐิโต.

ทฺวนฺทสมาส

อถ ทฺวนฺทสมาโส วุจฺจเต.

โส จ ทุวิโธ อิตรีตรโยค สมาหารตฺถเภเทน.

ตตฺถ **อิตรีตรโยเค** ตาว – “สาริปุตฺตโมคฺคลฺลาน”อิตีธ อุภยตฺถาปิ ปธเมกวจนํ, สมุจฺจย-โชตนตฺถํ **จ**สทฺทปฺปโยโค จ.

“สาริปุตฺโต จ โมคฺคลฺลาโน จา”ติ วิคฺคเห –

๓๕๗. นามานํ สมุจฺจโย ทฺวนฺโท.

นานานามานเมว เอกวิภตฺติกานํ ยุตฺตตฺถานํ โย สมุจฺจโย, โส วิภาสา สมาโส ภวติ, ทฺวนฺทสญฺโญ จ.

เอตฺถ จ **สมุจฺจโย** นาม สมฺปิณฺฑนํ, โส ปน อตฺถวเสน เกวลสมุจฺจโย อนฺวาจโย อิตรีตรโยโค สมาหาโร จาติ จตุพฺพิโธ.

ตตฺถ เกวลสมุจฺจเย, อนฺวาจเย จ สมาโส น ภวติ, กฺริยาสาเปกฺขตาย นามานํ อญฺญมญฺญํ อยุตฺตตฺถภาวโต, ยถา – จีวรํ ปิณฺฑปาตญฺจ ปจฺจยํ สยนาสนํ อทาสิ, ทานญฺจ เทหิ, สีลญฺจ รกฺขาหิ. อิตรีตรโยเค, สมาหาเร จ สมาโส ภวติ, ตตฺถ นามานํ อญฺญมญฺญํ ยุตฺตตฺถภาวโต.

ทฺเว ทฺเว ปทานิ ทฺวนฺทา, ทฺวนฺทฏฺฐา วา ทฺวนฺทา, ทฺวนฺทสทิสตฺตา อยํ สมาโสปิ อนฺวตฺถสญฺญาย **ทฺวนฺโท**ติ วุจฺจติ, อุภยปทตฺถปฺปธาโน หิ ทฺวนฺโท.

นนุ จ อุภยปทตฺถปฺปธานตฺเต สติ ทฺวนฺเท กถเมกตฺถีภาโว สิยาติ? วุจฺจเต – สทิสาทิอตฺเถปิ สทฺทปฺปวตฺติสมฺภเวนทฺวินฺนํ ปทานํ เอกกฺขเณเยว อตฺถทฺวยทีปกตฺตา น วิโรโธ, ตญฺจ ทฺวนฺท-วิสยเมว, เตสมตฺถทฺวยทีปกตฺตา. ยถา หิ **ภู**สทฺโท อนุภวอภิภวาทิเก อตฺเถ **อนฺวภิ**อาทิอุปสคฺค-สหิโตว ทีเปติ, น เกวโล, เอวํ “ควสฺสก”นฺติอาทีสุ ควาทีนํ **อสฺสา**ทิสทฺทนฺตรสหิตานเมว อตฺถทฺวยทีปนํ, น เกวลานนฺติ ตญฺจ ทฺวนฺทวิสยเมว, น สพฺพตฺถาติ ทฏฺฐพฺพํ. อถ วา ทฺวินฺนมฺปิ ยถาวุตฺตสมุจฺจยทีปกตฺตา อตฺถิ ทฺวนฺเทเปกตฺถิตาติ น โกจิ วิโรโธ, ตโต สมาสสญฺญาวิภตฺติ-โลปาทิ วุตฺตนยเมว, สมาเสเนว จตฺถสฺส วุตฺตตฺตา “วุตฺตตฺถานมปฺปโยโค”ติ **จ**สทฺทสฺส อปฺปโยโค.

อิธ ทฺวนฺเท อจฺจิตตรํ ปุพฺพํ นิปตติ, ปรสฺเสว ลิงฺคญฺจ. อิตรีตรโยคสฺส อวยวปฺปธานตฺตา สพฺพตฺถ พหุวจนเมว.

สาริปุตฺตโมคฺคลฺลานา, สาริปุตฺตโมคฺคลฺลาเน, สาริปุตฺตโมคฺคลฺลาเนหิ อิจฺจาทิ, สมโณ จ พฺราหฺมโณ จ สมณพฺราหฺมณา. เอวํ พฺราหฺมณคหปติกา, ขตฺติยพฺราหฺมณา, เทวมนุสฺสา, จนฺทิมสูริยา, มาตา จ ปิตา จ มาตาปิตโร, “เตสุ วุทฺธี”ติอาทินา ทฺวนฺเท **มาตุ**อาทิปุพฺพ-ป**ทุ**การสฺส **อา**กาโร. เอวํ ปิตาปุตฺตา.

“ชายา จ ปติ จาติ ชายาปติ”อิตีธ –

“กฺวจี”ติ วตฺตเต.

๓๕๘. ชายาย ตุทํ ชานิ ปติมฺหิ.

ชายาสทฺทสฺส **ตุทํ ชานิ**อิจฺเจเต อาเทสา โหนฺติ **ปติ**สทฺเท ปเร กฺวจิ. ตุทํปติ, ชานิปติ, ชยมฺปติกา. **เอ**ตฺถ นิคฺคหีตาคโม, “กฺวจา”ทินา รสฺสตฺตญฺจ.

กฺวจิ อปฺปสรํ ปุพฺพํ นิปตติ, ยถา – จนฺโท จ สูริโย จ จนฺทสูริยา, นิคมา จ ชนปทา จ นิคมชน-ปทา, สุรา จ อสุรา จ ครุฬา จ มนุชา จ ภุชคา จ คนฺธพฺพา จ สุราสุรครุฬมนุชภุชคคนฺธพฺพา.

กฺวจิ **อิวณฺณุ**วณฺณนฺตานํ ปุพฺพนิปาโต, ยถา – อคฺคิ จ ธูโม จ อคฺคิธูมา. เอวํ คติพุทฺธิภุชปฐห-รกรสยา, ธาตโว จ ลิงฺคานิ จ ธาตุลิงฺคานิ.

กฺวจิ สราทิ**อ**การนฺตานํ ปุพฺพนิปาโต, ยถา – อตฺโถ จ ธมฺโม จ อตฺถธมฺมา. เอวํ อตฺถสทฺทา, สทฺทตฺถา วา.

สมาหาเร ปน – “จกฺขุ จ โสตญฺจา”ติ อตฺเถ “นามานํ สมุจฺจโย ทฺวนฺโท”ติ ทฺวนฺทสมาสํ กตฺวา วิภตฺติโลปาทิมฺหิ กเต –

“นปุํสกลิงฺคํ, เอกตฺตญฺจา”ติ วตฺตเต.

๓๕๙. ตถา ทฺวนฺเท ปาณิ ตูริย โยคฺค เสนงฺค ขุทฺทชนฺตุก วิวิธ วิรุทฺธ วิสภาคตฺถาทีนญฺจ.

ยถา ทิคุสมาเส, ตถา สมาหารทฺวนฺทสมาเสปิ ปาณิ ตูริย โยคฺค เสนงฺคตฺถานํ, ขุทฺทชนฺตุก-วิวิธ วิรุทฺธวิสภาคตฺถอิจฺเจวมาทีนญฺจ เอกตฺตํ โหติ, นปุํสกลิงฺคตฺตญฺจ.

ปาณิโน จ ตูริยานิ จ โยคฺคานิ จ เสนา จาติ ปาณิตูริย โยคฺคเสนา, ตาสมงฺคานิ **ปาณิตูริย-โยคฺคเสนงฺคานิ,** ทฺวนฺทโต ปรตฺตา **องฺค**สทฺโท ปจฺเจกมภิสมฺพชฺฌเต. ขุทฺทา จ เต ชนฺตุกา เจติ **ขุทฺทชนฺตุกา,** วิวิเธนาการเรน วิรุทฺธา **วิวิธวิรุทฺธา,** นิจฺจวิโรธิโน. สมาโน ภาโค เยสํ เต สภาคา, “เตสุ วุทฺธี”ติอาทินา **สมาน**สฺส **ส**อาเทโส, วิวิธา จ เต ลกฺขณโต สภาคา จ กิจฺจโตติ **วิสภาคา**. ปาณิตูริยโยคฺคเสนงฺคานิ จ ขุทฺทชนฺตุกา จ วิวิธวิรุทฺธา จ วิสภาคา จาติ ทฺวนฺโท,

อิธ พหุตฺตา ปุพฺพนิปาตสฺส อนิยโม, เต อตฺถา เยสํ เต ปาณิตูริยโยคฺคเสนงฺคขุทฺทชนฺตุกวิวิธ-วิรุทฺธวิสภาคตฺถา, เต อาทโย เยสํ เต ตทาทโย.

อาทิคฺคหเณน อญฺโญญฺญลิงฺควิเสสิต สงฺขฺยาปริมาณตฺถ ปจนจณฺฑาลตฺถ ทิสตฺถาทีนญฺจ ทฺวนฺเท เอกตฺตํ, นปุํสกลิงฺคตฺตญฺจ, อิติ ปาณฺยงฺคตฺถภาวโต จกฺขุโสตสทฺทานํ อิมินา เอกตฺตํ, นปุํสกลิงฺคตฺตญฺจ กตฺวา สมาสตฺตา นามพฺยปเทเส กเต **สฺยา**ทฺยุปฺปตฺติ **อ**มาเทสาทิ.

จกฺขุโสตํ, เห จกฺขุโสต, จกฺขุโสตํ, จกฺขุโสเตน. เอวํ สพฺพตฺเถกวจนเมว. มุขญฺจ นาสิกา จ มุขนาสิกํ, “สโร รสฺโส นปุํสเก”ติ อนฺตสฺส รสฺสตฺตํ, หนุ จ คีวา จ หนุคีวํ. เอวํ กณฺณนาสํ, ปาณิปาทํ, ฉวิมํสโลหิตํ. หตฺถปาทา มํสโลหิตานีติอาทีนํ ปน อิตรีตรโยเคน สิทฺธํ. เอวํ **ปาณฺยงฺคตฺเถ**.

ตูริยงฺคตฺเถ คีตญฺจ วาทิตญฺจ คีตวาทิตํ, สมฺมญฺจ ตาฬญฺจ สมฺมตาฬํ, **สมฺม**นฺติ กํสตาฬํ. **ตาฬ**นฺติ หตฺถตาฬํ. สงฺเข จ ปณโว จ ฑิณฺฑิโม จ, สงฺขา จ ปณวา จ ฑิณฺฑิมา จาติ วา สงฺขปณวฑิณฺฑิมํ, ปณวาทโย ทฺเวปิ เภริวิเสโส.

โยคฺคงฺคตฺเถ ยถา – ผาโล จ ปาจนญฺจ ผาลปาจนํ, ยุคญฺจ นงฺคลญฺจ ยุคนงฺคลํ.

เสนงฺคตฺเถ หตฺถิโน จ อสฺสา จ หตฺถิอสฺสํ, รถา จ ปตฺติกา จ รถปตฺติกํ, อสิ จ จมฺมญฺจ อสิจมฺมํ, **จมฺม**นฺติ สรวารณผลกํ. ธนุ จ กลาโป จ ธนุกลาปํ, **กลาโป**ติ ตูณีรํ.

ขุทฺทชนฺตุกตฺเถ ฑํสา จ มกสา จ ฑํสมกสํ. เอวํ กุนฺถกิปิลฺลิกํ, กีฏปฏงฺคํ, กีฏสรีสปํ. ตตฺถ **กุนฺถา** สุขุมกิปิลฺลิกา, **กีฏา** กปาลปิฏฺฐิกปาณา.

วิวิธวิรุทฺธตฺเถ อหิ จ นกุโล จ, อหี จ นกุลา จาติ วา อหินกุลํ. เอวํ พิฬารมูสิกํ, อนฺตสฺส รสฺสตฺตํ, กาโกลูกํ, สปฺปมณฺฑูกํ, ครุฬสปฺปํ.

วิสภาคตฺเถ สีลญฺจ ปญฺญาณญฺจ สีลปญฺญาณํ, สมโถ จ วิปสฺสนา จ สมถวิปสฺสนํ. เอวํ นามรูปํ, หิโรตฺตปฺปํ. สติสมฺปชญฺญํ, โลภโมหํ, โทสโมหํ, อหิริกาโนตฺตปฺปํ, ถินมิทฺธํ, อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจมิจฺจาทิ. “อํโม นิคฺคหีตํ ฌลเปหี”ติ เอตฺถ “อํโม”ติ นิทฺเทสทสฺสนโต กตฺถจิ นปุํสกลิงฺคตฺตํ น โหตีติ ทฏฺฐพฺพํ, เตน อาธิปจฺจปริวาโร ฉนฺทปาริสุทฺธิ ปฏิสนฺธิปฺปวตฺติยนฺติ-อาทิ สิชฺฌติ.

อญฺโญญฺญลิงฺควิเสสิตานํ ทฺวนฺเท ทาสี จ ทาโส จ ทาสิทาสํ, “กฺวจาที”ติอาทินา มชฺเฌ รสฺสตฺตํ. เอวํ อิตฺถิปุมํ, ปตฺตจีวรํ, สาขาปลาสมิจฺจาทิ.

สงฺขฺยาปริมาณตฺถานํ ทฺวนฺเท เอกกญฺจ ทุกญฺจ เอกกทุกํ, สงฺขฺยาทฺวนฺเท อปฺปสงฺขฺยา ปุพฺพํ นิปตติ. เอวํ ทุกติกํ, ติกจตุกฺกํ, จตุกฺกปญฺจกํ, ทีโฆ จ มชฺฌิโม จ ทีฆมชฺฌิมํ.

ปจนจณฺฑาลตฺถานํ ทฺวนฺเท โอรพฺภิกา จ สูกริกา จ โอรพฺภิกสูกริกํ. เอวํ สากุณิกมาควิกํ, สปาโก จ จณฺฑาโล จ สปากจณฺฑาลํ, ปุกฺกุสฉวฑาหกํ, เวนรถการํ. ตตฺถ **เวนา** ตจฺฉกา, **รถการา** จมฺมการา.

ทิสตฺถานํ ทฺวนฺเท ปุพฺพา จ อปรา จาติ อตฺเถ ทฺวนฺทสมาสํ, วิภตฺติโลปญฺจ กตฺวา อิธา**ทิ**คฺคหเณน เอกตฺเต, นปุํสกลิงฺคตฺเต จ กเต “สโร รสฺโส นปุํสเก”ติ รสฺสตฺตํ, ปุพฺพาปรํ , เห ปุพฺพาปร, ปุพฺพาปรํ, ปุพฺพาปเรน, ปุพฺพาปรสฺส อิจฺจาทิ. เอวํ ปุรตฺถิมปจฺฉิมํ, ทกฺขิณุตฺตรํ, อธรุตฺตรํ.

“นปุํสกลิงฺคํ, เอกตฺตํ, ทฺวนฺเท”ติ จ วตฺตเต.

๓๖๐. วิภาสา รุกฺข ติณ ปสุ ธน ธญฺญ ชนปทาทีนญฺจ.

รุกฺข ติณ ปสุ ธน ธญฺญ ชนปทาทีนเมกตฺตํ, นปุํสกลิงฺคตฺตญฺจ วิภาสา โหติ ทฺวนฺเท สมาเส. **เอ**กตฺตาภาเว พหุวจนํ, ปรสฺเสว ลิงฺคญฺจ.

ตตฺถ **รุกฺขานํ ทฺวนฺเท** อสฺสตฺถา จ กปิตฺถา จาติ อตฺเถ สมาหาเร ทฺวนฺทสมาสาทิมฺหิ กเต อิมินา วิกปฺเปเนกตฺตํ, นปุํสกลิงฺคตฺตญฺจ. อสฺสตฺถกปิตฺถํ, อสฺสตฺถกปิตฺถา วา. เอวํ อมฺพปนสํ, อมฺพปนสา วา, ขทิรปลาสํ, ขทิรปลาสา วา, ธวสฺสกณฺณกํ, ธวสฺสกณฺณกา วา.

ติณานํ ทฺวนฺเท อุสีรานิ จ พีรณานิ จ อุสีรพีรณํ, อุสีรพีรณานิ วา. เอวํ มุญฺชปพฺพชํ, มุญฺชปพฺพชา วา, กาสกุสํ, กาสกุสา วา.

ปสูนํ ทฺวนฺเท อชา จ เอฬกา จ อเชฬกํ, อเชฬกา วา, หตฺถี จ คาโว จ อสฺสา จ วฬวา จ หตฺถิควสฺสวฬวํ, หตฺถิควสฺสวฬวา วา, “กฺวจา”ติอาทินา รสฺสตฺตํ, “โอสเร จา”ติ **อวา**เทโส จ, โคมหึสํ, โคมหึสา วา, เอเณยฺยวราหํ, เอเณยฺยวราหา วา, สีหพฺยคฺฆตรจฺฉํ, สีหพฺยคฺฆ-ตรจฺฉา วา.

ธนานํ ทฺวนฺเท หิรญฺญญฺจ สุวณฺณญฺจ หิรญฺญสุวณฺณํ, หิรญฺญสุวณฺณานิ วา. เอวํ ชาตรูปรชตํ, ชาตรูปรชตานิ วา, มณิมุตฺตสงฺขเวฬุริยํ, มณิมุตฺตสงฺขเวฬุริยา วา.

ธญฺญานํ ทฺวนฺเท สาลี จ ยวา จ สาลิยวํ, สาลิยวา วา. เอวํ ติลมุคฺคมาสํ, ติลมุคฺคมาสา วา.

ชนปทานํ ทฺวนฺเท กาสี จ โกสลา จ กาสิโกสลํ, กาสิโกสลา วา, วชฺชี จ มลฺลา จ วชฺชิมลฺลํ, วชฺชิมลฺลา วา, องฺคา จ มคธา จ องฺคมคธํ, องฺคมคธา วา.

อาทิคฺคหเณน อญฺโญญฺญปฺปฏิปกฺขธมฺมานํ, สกุณตฺถานญฺจ ทฺวนฺเท วิภาสา เอกตฺตํ โหติ, นปุํสกลิงฺคตฺตญฺจ. กุสลญฺจ อกุสลญฺจ กุสลากุสลํ, กุสลากุสลา วา, เอวํ สาวชฺชานวชฺชํ, สาวชฺชานวชฺชา วา, หีนปฺปณีตํ, หีนปฺปณีตา วา, กณฺหสุกฺกํ, กณฺหสุกฺกา วา, สุขทุกฺขํ, สุขทุกฺขานิ วา, ปฏิฆานุนยํ, ปฏิฆานุนยา วา, ฉายาตปํ, ฉายาตปา วา, อาโลกนฺธการํ, อาโลกนฺธการา วา, รตฺติ จ ทิวา จ รตฺตินฺทิวํ, รตฺตินฺทิวา วา, อหญฺจ รตฺติ จ อโหรตฺตํ, อโหรตฺตา วา, “กฺวจิ สมาสนฺต”อิจฺจาทินา **อา**การิการานมตฺตํ.

สกุณานํ ทฺวนฺเท หํสา จ พกา จ หํสพกํ, หํสพกา วา. เอวํ การณฺฑวจกฺกวากํ, การณฺฑวจกฺกวากา วา, มยูรโกญฺจํ, มยูรโกญฺจา วา, สุกสาลิกํ, สุกสาลิกา วา.

สมาหารทฺวนฺโท.

เยภุยฺเยน เจตฺถ –

อจฺจิตปฺปสรํ ปุพฺพํ, อิวณฺณุวณฺณกํ กฺวจิ;
ทฺวนฺเท สราทฺยการนฺตํ, พหูสฺวนิยโม ภเว.

ทฺวนฺทสมาโส นิฏฺฐิโต.

ปุพฺพุตฺตรุภยญฺญตฺถ- ปฺปธานตฺตา จตุพฺพิโธ;
สมาโสยํ ทิคุ กมฺม- ธารเยหิ จ ฉพฺพิโธ.
ทฺวิโธ อพฺยยีภาโว, นวธา กมฺมธารโย;
ทิคุ ทฺธา ตปฺปุริโส, อฏฺฐธา นวธา ภเว;
พหุพฺพีหิ ทฺวิธา ทฺวนฺโท, สมาโส จตุรฏฺฐธาติ.

อิติ ปทรูปสิทฺธิยํ สมาสกณฺโฑ จตุตฺโถ.

๕. ตทฺธิตกณฺฑ

อปจฺจตทฺธิต

อถ นามโต เอว วิภตฺยนฺตา อปจฺจาทิอตฺถวิเสเส ตทฺธิตุปฺปตฺตีติ นามโต ปรํ ตทฺธิตวิธาน- มารภียเต.

ตตฺถ ตสฺมา ติวิธลิงฺคโต ปรํ หุตฺวา หิตา สหิตาติ **ตทฺธิตา, ณา**ทิปจฺจยานเมตํ อธิวจนํ, เตสํ วา นามิกานํ หิตา อุปการา ตทฺธิตาติ อนฺวตฺถภูตปรสมญฺญาวเสนาปิ **ณา**ทิปฺปจฺจยาว ตทฺธิตา นาม.

“วสิฏฺฐสฺส อปจฺจ”นฺติ วิคฺคเห –

“ลิงฺคญฺจ นิปจฺจเต”ติ อิโต **ลิงฺค**คฺคหณมนุวตฺตเต.

๓๖๑. วา ณ’ปจฺเจ.

ฉฏฺฐิยนฺตโต ลิงฺคมฺหา **ณ**ปฺปจฺจโย โหติ วิกปฺเปน “ตสฺส อปจฺจ”มิจฺเจตสฺมึ อตฺเถ.

โส จ –

๓๖๒. ธาตุลิงฺเคหิ ปรา ปจฺจยา.

ธาตูหิ, ลิงฺเคหิ จ ปจฺจยา ปราว โหนฺตีติ ปริภาสโต อปจฺจตฺถสมฺพนฺธิลิงฺคโต ฉฏฺฐิยนฺตาเยว ปโร โหติ. ปฏิจฺจ เอตสฺมา อตฺโถ เอตีติ **ปจฺจโย,** ปตียนฺติ อเนน อตฺถาติ วา ปจฺจโย, “วุตฺตตฺถานมปฺปโยโค”ติ **อปจฺจ**สทฺทสฺส อปฺปโยโค, “เตสํ วิภตฺติโย โลปา เจ”ติ วิภตฺติโลโป จ.

๓๖๓. เตสํ โณ โลปํ.

เตสํ ตทฺธิตปฺปจฺจยานํ **ณา**นุพนฺธานํ **ณ**กาโร โลปมาปชฺชเต.

๓๖๔. วุทฺธาทิสรสฺส วาสํโยคนฺตสฺส สเณ จ.

อาทิสรสฺส วา อาทิพฺยญฺชนสฺส วา อสํโยคนฺตสฺส วุทฺธิ โหติ ส**ณ**การปฺปจฺจเย ปเร. สํโยโค อนฺโต อสฺสาติ สํโยคนฺโต, ตทญฺโญ **อสํโยคนฺโต**. อถ วา ววตฺถิตวิภาสตฺโถยํ **วา**สทฺโท, ตทา จ ปกติภูเต ลิงฺเค สรานมาทิสรสฺส อสํโยคนฺตสฺส วุทฺธิ โหติ ส**ณ**กาเร ตทฺธิตปฺปจฺจเย ปเรติ อตฺโถ.

เตน –

วาสิฏฺฐาทีสุ นิจฺจายํ, อนิจฺโจฬุมฺปิกาทิสุ;
น วุทฺธิ นีลปีตาโท, ววตฺถิตวิภาสโต.

จสทฺทคฺคหณมวธารณตฺถํ.

ตสฺสา วุทฺธิยา อนิยมปฺปสงฺเค นิยมตฺถํ ปริภาสมาห.

๓๖๕. อยุวณฺณานญฺจาโย วุทฺธี.

เตสํ **อ**การ**อิวณฺณุ**วณฺณานเมว ยถากฺกมํ **อา เอโอ**อิจฺเจเต วุทฺธิโย โหนฺติ. **จ**สทฺทคฺคหณมวุทฺธิสมฺปิณฺฑนตฺถํ, อวธารณตฺถํ วา. อิ จ อุ จ ยุ, ยุ เอว วณฺณา ยุวณฺณา, อ จ ยุวณฺณา จ **อยุวณฺณา**. อา จ เอ จ โอ จ **อาโย**. ปุน **วุทฺธิ**คฺคหณํ “เนคมชานปทา”ติอาทีสุ อุตฺตรปทวุทฺธิภาวตฺถํ, เอตฺถ จ “อยุวณฺณาน”นฺติ ฐานนิยมวจนํ อาโยนํ วุทฺธิภาวปฺปสงฺคนิวตฺตนตฺถํ.

ยถา หิ กตวุทฺธีนํ, ปุน วุทฺธิ น โหติห;
ตถา สภาววุทฺธีนํ, อาโยนํ ปุน วุทฺธิ น.

ตโต **อ**การสฺส **อา**กาโร วุทฺธิ, “สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกตี”ติ สรโลปปกติภาวา, “นเย ปรํ ยุตฺเต”ติ ปรนยนํ กตฺวา ตทฺธิตตฺตา “ตทฺธิตสมาส”อิจฺจาทินา นามพฺยปเทเส กเต ปุเร วิย **สฺยา**ทฺยุปฺปตฺติ.

วาสิฏฺโฐ, วสิฏฺฐสฺส ปุตฺโต วา, วาสิฏฺฐา อิจฺจาทิ **ปุริส**สทฺทสมํ. ตสฺส นตฺตุปนตฺตาทโยปิ ตทุปจารโต วาสิฏฺฐาเยว. เอวํ สพฺพตฺถ โคตฺตตทฺธิเต ปรมปฺปกติโตเยว ปจฺจโย โหติ.

อิตฺถิยํ ณปฺปจฺจยนฺตตฺตา “ณว ณิก เณยฺย ณ นฺตูหี”ติ **วาสิฏฺฐ**สทฺทโต อีปจฺจโย. สรโลปาทึ กตฺวา อิตฺถิปฺปจฺจยนฺตตฺตา “ตทฺธิตสมาส”อิจฺจาทิสุตฺเต **จ**คฺคหเณน นามพฺยปเทเส กเต **สฺยา**ทฺยุปฺปตฺติ, วาสิฏฺฐี กญฺญา, วาสิฏฺฐี, วาสิฏฺฐิโย อิจฺจาทิ **อิตฺถิ**สทฺทสมํ.

นปุํสเก วาสิฏฺฐํ อปจฺจํ, วาสิฏฺฐานิ อปจฺจานิ อิจฺจาทิ **จิตฺต**สทฺทสมํ. เอวํ อุปริปิ ตทฺธิตนฺตสฺส ติลิงฺคตา เวทิตพฺพา.

ภารทฺวาชสฺส ปุตฺโต ภารทฺวาโช, เวสามิตฺตสฺส ปุตฺโต เวสามิตฺโต, โคตมสฺส ปุตฺโต โคตโม. เอตฺถ จ อยุวณฺณตฺตาภาวา **อา**การาทีนํ น วุทฺธิ โหติ. วสุเทวสฺส อปจฺจํ วาสุเทโว, พลเทโว. “จิตฺตโก”ติอาทีสุ ปน สํโยคนฺตตฺตา วุทฺธิ น ภวติ.

“วจฺฉสฺส อปจฺจ”นฺติ วิคฺคเห **ณ**มฺหิ สมฺปตฺเต “วา ณ’ปจฺเจ”ติ อิโต **วา**ติ ตทฺธิตวิธาเน สพฺพตฺถ วตฺตเต, เตน สพฺพตฺถ วากฺยวุตฺติโย ภวนฺติ. “อปจฺเจ”ติ ปทํ ยาว **สํสฏฺฐ**คฺคหณาว วตฺตเต.

๓๖๖. ณายน ณาน วจฺฉาทิโต.

วจฺฉ กจฺจอิจฺเจวมาทิโต ฉฏฺฐิยนฺตโต โคตฺตคณโต **ณายน ณาน**อิจฺจเต ปจฺจยา โหนฺติ วา “ตสฺสาปจฺจ”มิจฺเจตสฺมึ อตฺเถ. สพฺพตฺถ **ณ**การานุพนฺโธ วุทฺธตฺโถ, เสสํ ปุพฺพสมํ, สํโยคนฺตตฺตา วุทฺธิอภาโวว วิเสโส.

วจฺฉายโน วจฺฉาโน วจฺฉสฺส ปุตฺโต วา. เอวํ กจฺจสฺส ปุตฺโต กจฺจายโน กจฺจาโน, โมคฺคลฺลสฺส ปุตฺโต โมคฺคลฺลายโน โมคฺคลฺลาโน. เอวํ อคฺคิเวสฺสายโน อคฺคิเวสฺสาโน, กณฺหายโน กณฺหาโน, สากฏฺฐายโน สากฏฺฐาโน, มุญฺจายโน มุญฺจาโน, กุญฺชายโน กุญฺชาโน อิจฺจาทิ. อากติคโณ’ยํ.

“กตฺติกาย อปจฺจ”นฺติ วิคฺคเห –

๓๖๗. เณยฺโย กตฺติกาทีหิ.

อาทิสทฺโทยํ ปกาเร วตฺตเต. **กตฺติกา วินตาโรหิณี**อิจฺเจวมาทีหิ อิตฺถิยํ วตฺตมาเนหิ ลิงฺเคหิ **เณยฺย**ปฺปจฺจโย โหติ วา “ตสฺสาปจฺจ”มิจฺเจตสฺมึ อตฺเถ.

วิภตฺติโลเป “ปกติ จสฺส สรนฺตสฺสา”ติ ปกติภาโว. กตฺติเกยฺโย, กตฺติกาย ปุตฺโต วา. เอวํ วินตาย อปจฺจํ เวนเตยฺโย, **อิ**การ**สฺเส**กาโร วุทฺธิ, โรหิณิยา ปุตฺโต โรหิเณยฺโย, คงฺคาย อปจฺจํ คงฺเคยฺโย, ภคินิยา ปุตฺโต ภาคิเนยฺโย, นทิยาปุตฺโต นาเทยฺโย. เอวํ อนฺเตยฺโย, อาเหยฺโย, กาเมยฺโย. สุจิยา อปจฺจํ โสเจยฺโย, เอตฺถ **อุ**การ**สฺโส**กาโร วุทฺธิ, พาลาย อปจฺจํ พาเลยฺโย อิจฺจาทิ.

“ทกฺขสฺสาปจฺจ”นฺติ วิคฺคเห ณมฺหิ สมฺปตฺเต –

๓๖๘. อโต ณิ วา.

อการนฺตโต ลิงฺคมฺหา **ณิ**ปจฺจโย โหติ วา “ตสฺสาปจฺจ”มิจฺเจตสฺมึ อตฺเถ. ทกฺขิ, ทกฺขี, ทกฺขโย, โทณสฺส อปจฺจํ โทณิ. เอวํ วาสวิ, สกฺยปุตฺติ, นาฏปุตฺติ, ทาสปุตฺติ, ทาสรถิ. วารุณิ, กณฺฑิ, พาลเทวิ, ปาวกิ, ชินทตฺตสฺส อปจฺจํ เชนทตฺติ, สุทฺโธทนิ, อนุรุทฺธิ อิจฺจาทิ.

ปุน **วา**คฺคหเณน อปจฺจตฺเถ **ณิก**ปฺปจฺจโย, **อทิติ**อาทิโต **ณฺย**ปฺปจฺจโย จ. ยถา – สกฺยปุตฺตสฺส ปุตฺโต สกฺยปุตฺติโก, “เตสุ วุทฺธี”ติอาทินา **ก**การสฺส **ย**กาโร, สกฺยปุตฺติโย. เอวํ นาฏปุตฺติโก, เชนทตฺติโก, วิมาตุยา ปุตฺโต เวมาติโก.

“อทิติยา ปุตฺโต”ติ อตฺเถ **ณฺย**ปฺปจฺจโย, วุทฺธิ จ.

๓๖๙. อวณฺโณ เย โลปญฺจ.

อวณฺโณ ตทฺธิตภูเต **ย**ปฺปจฺจเย ปเร โลปมาปชฺชเต. **จ**สทฺเทน อิวณฺโณปีติ **อิ**การโลโป, "ยวตํ ตลนทการานํ พฺยญฺชนานิ จ ล ญ ชการตฺต"นฺติ **ตฺย**การสํโยคสฺส **จ**กาโร, "ปรทฺเวภาโว ฐาเน"ติ ทฺวิตฺตํ, อาทิจฺโจ. เอวํ ทิติยา ปุตฺโต เทจฺโจ.

"กุณฺฑนิยา ปุตฺโต"ติ อตฺเถ **ณฺย**ปฺปจฺจเย กเต –

"กฺวจาทิมชฺฌุตฺตเรสู"ติ วตฺตเต.

๓๗๐. เตสุ วุทฺธิโลปาคมวิการวิปรีตาเทสา จ.

เตสุ อาทิมชฺฌุตฺตเรสุ อวิหิตลกฺขเณสุ ชินวจนานุปโรเธน กฺวจิ วุทฺธิ โลป อาคม วิการ - วิปรีตอาเทสา โหนฺตีติ สํโยคนฺตตฺเตปิ อาทิวุทฺธิ, **อิ**การโลเป **นฺย**สฺส**ญา**เทโส, โกณฺฑญฺโญ, กุรุโน ปุตฺโต โกรพฺโย, เอตฺถาปิ เตเนว **อุ**การสฺส **อวา**เทโส, ภาตุโน ปุตฺโต ภาตพฺโย.

"อุปคุสฺส อปจฺจ"นฺติ วิคฺคเห –

๓๗๑. ณโวปคฺวาทีหิ.

อุปคุ มนุอิจฺเจวมาทีหิ **อุ**การนฺเตหิ โคตฺตคเณหิ **ณว**ปฺปจฺจโย โหติ วา "ตสฺสาปจฺจ"มิจฺเจตสฺมึ อตฺเถ. **อาทิ**สทฺทสฺส เจตฺถ ปการวาจกตฺตา **อุ**การนฺตโตเยวายํ. โอปคโว, โอปควี, โอปควํ, มนุโน อปจฺจํ มานโว, "มานุโส"ติ **ณ**ปฺปจฺจเย, **สา**คเม จ กเต รูปํ, ภคฺคุโน อปจฺจํ ภคฺคโว, ปณฺฑุโน อปจฺจํ ปณฺฑโว, อุปวินฺทุสฺส อปจฺจํ โอปวินฺทโว อิจฺจาทิ.

"วิธวาย อปจฺจ"นฺติ อตฺเถ –

๓๗๒. เณร วิธวาทิโต.

วิธวาทิโต **เณร**ปฺปจฺจโย โหติ วา อปจฺจตฺเถ. วิคโต ธโว ปติ เอติสฺสาติ วิธวา, เวธเวโร, พนฺธุกิยา อภิสาริณิยา ปุตฺโต พนฺธุเกโร, สมณสฺส อุปชฺฌายสฺส ปุตฺโต ปุตฺตฏฺฐานิยตฺตาติ สามเณโร, นาฬิเกโร อิจฺจาทิ.

อปจฺจตทฺธิตํ.

สํสฏฺฐาทิอเนกตฺถตทฺธิต

“ติเลน สํสฏฺฐ”นฺติ วิคฺคเห –

๓๗๓. เยน วา สํสฏฺฐํ ตรติ จรติ วหติ ณิโก.

เยน วา สํสฏฺฐํ, เยน วา ตรติ, เยน วา จรติ, เยน วา วหติ, ตโต ตติยนฺตโต ลิงฺคมฺหา เตสุ สํสฏฺฐาทีสฺวตฺเถสุ **ณิก**ปฺปจฺจโย โหติ วา. เตลิกํ โภชนํ, ติเลน อภิสงฺขตนฺติ อตฺโถ. เตลิกี ยาคุ. คุเฬน สํสฏฺฐํ เอคาฬิกํ. เอวํ ฆาติกํ, ทาธิกํ, มาริจิกํ, โลณิกํ.

นาวาย ตรตีติ นาวิโก, อุฬุมฺเปน ตรตีติ โอฬุมฺปิโก, วุทฺธิอภาวปกฺเข อุฬุมฺปิโก. เอวํ กุลฺลิโก, โคปุจฺฉิโก. สกเฏน จรตีติ สากฏิโก. เอวํ ปาทิโก, ทณฺฑิโก, ธมฺเมน จรติ ปวตฺตตีติ ธมฺมิโก. สีเสน วหตีติ สีสิโก, **วา**คฺคหเณน **อี**การสฺส วุทฺธิ น โหติ. เอวํ อํสิโก, ขนฺธิโก, หตฺถิโก, องฺคุลิโก. ปุน **วา**คฺคหเณน อญฺญตฺเถสุปิ **ณิก**ปฺปจฺจโย, ปรทารํ คจฺฉตีติ ปารทาริโก, ปถํ คจฺฉตีติ ปถิโก.

“วินยมธีเต, อเวจฺจาธีเต”ติ วา วิคฺคเห –

“ณิโก”ติ วตฺตเต.

๓๗๔. ตมธีเต เตนกตาทิสนฺนิธานนิโยคสิปฺปภณฺฑชีวิกตฺเถสุ จ.

จตุปฺปทมิทํ. ตมธีเตติ อตฺเถ, เตน กตาทีสฺวตฺเถสุ จ ตมฺหิ สนฺนิธาโน, ตตฺถ นิยุตฺโต, ตมสฺส สิปฺปํ, ตมสฺส ภณฺฑํ , ตมสฺส ชีวิกา อิจฺเจเตสฺวตฺเถสุ จ ทุติยาทิวิภตฺยนฺเตหิ ลิงฺเคหิ **ณิก**ปฺปจฺจโย โหติ วา. เวนยิโก. เอวํ สุตฺตนฺติโก, อาภิธมฺมิโก.

“พฺยากรณมธีเต”ติ อตฺเถ **ณิก**ปฺปจฺจยาทิมฺหิ กเต –

“วุทฺธาทิสรสฺส วาสํโยคนฺตสฺส สเณ จา”ติ วตฺตมาเน –

๓๗๕. มายูนมาคโม ฐาเน.

อิ อุอิจฺเจเภสํ อาทิสรานํ อสํโยคนฺตานํ มา วุทฺธิ โหติ สเณ, ตตฺเรว วุทฺธิ อาคโม โหติ จ ฐาเนติ เอการวุทฺธาคโม.

“ฐาเน”ติ วจนา เจตฺถ, **ยู**นมาเทสภูตโต;
ยเวหิ ปุพฺเพว เอโอ- วุทฺธิโย โหนฺติ อาคมา.

ยการสฺส ทฺวิภาโว.

เวยฺยากรณิโก, นฺยายมธีเตติ เนยฺยายิโก. เอวํ ตกฺกิโก, เวทิโก, เนมิตฺติโก, กาเยน กโต ปโยโค กายิโก, กาเยน กตํ กมฺมํ กายิกํ, วจสา กตํ กมฺมํ วาจสิกํ. เอวํ มานสิกํ, เอตฺถ จ “สสเร วาคโม”ติ สุตฺเต ววตฺถิต**วา**สทฺเทน ปจฺจเย ปเรปิ **สา**คโม, เถเรหิ กตา สงฺคีติ เถริกา. เอวํ ปญฺจสติกา, สตฺตสติกา, เอตฺถ “ณวณิกา”ทิสุตฺเต อนุวตฺติต**วา**คฺคหเณน อีปจฺจโย น โหติ.

สนฺนิธานตฺเถ สรีเร สนฺนิธานา เวทนา สารีริกา, สารีริกํ ทุกฺขํ. เอวํ มานสิกา, มานสิกํ.

นิยุตฺตตฺเถ ทฺวาเร นิยุตฺโต โทวาริโก, เอตฺถ “มายูนมาคโม ฐาเน”ติ **ว**การโต ปุพฺเพ **โอ**การาคโม. เอวํ ภณฺฑาคาริโก, นาคริโก, นวกมฺมิโก, วนกมฺมิโก, อาทิกมฺมิโก, โอทริโก, รถิโก, ปถิโก, อุปาเย นิยุตฺโต โอปายิโก, เจตสิ นิยุตฺตา เจตสิกา.

สิปฺปตฺเถ วีณาวาทนํ วีณา, วีณา อสฺส สิปฺปํ เวณิโก. **เอว**ํ ปาณวิโก, โมทิงฺคิโก, วํสิโก.

ภณฺฑตฺเถ คนฺโธ อสฺส ภณฺฑนฺติ คนฺธิโก. เอวํ เตลิโก, โคฬิโก, ปูวิโก, ปณฺณิโก, ตมฺพูลิโก, โลณิโก.

ชีวิกตฺเถ อุรพฺภํ หนฺตฺวา ชีวติ, อุรพฺภมสฺส ชีวิกาติ วา โอรพฺภิโก. เอวํ มาควิโก, เอตฺถ **ว**การาคโม. สูกริโก, สากุณิโก, มจฺฉิโก อิจฺจาทิ.

“เตน กตาที”ติ เอตฺถ **อาทิ**คฺคหเณน เตน หตํ, เตน พทฺธํ, เตน กีตํ, เตน ทิพฺพติ, โส อสฺส อาวุโธ, โส อสฺส อาพาโธ, ตตฺถ ปสนฺโน, ตสฺส สนฺตกํ, ตมสฺส ปริมาณํ, ตสฺส ราสิ, ตํ อรหติ, ตมสฺส สีลํ, ตตฺถ ชาโต, ตตฺถ วสติ, ตตฺร วิทิโต, ตทตฺถาย สํวตฺตติ, ตโต อาคโต, ตโต สมฺภูโต, ตทสฺส ปโยชนนฺติ เอวมาทิอตฺเถ จ **ณิก**ปฺปจฺจโย โหติ. ยถา – ชาเลน หโต, หนฺตีติ วา ชาลิโก. เอวํ พาฬิสิโก, วากริโก, สุตฺเตน พทฺโธ สุตฺติโก, วรตฺตาย พทฺโธ วารตฺติโก นาโค.

วตฺเถน กีตํ ภณฺฑํ วตฺถิกํ. เอวํ กุมฺภิกํ, ผาลิกํ, โสวณฺณิกํ, สาติกํ. อกฺเขน ทิพฺพตีติ อกฺขิโก. เอวํ สาลากิโก, ตินฺทุกิโก, อมฺพผลิโก. จาโป อสฺส อาวุโธติ จาปิโก. เอวํ โตมริโก, มุคฺคริโก, โมสลิโก.

วาโต อสฺส อาพาโธติ วาติโก. เอวํ เสมฺหิโก, ปิตฺติโก.

พุทฺเธ ปสนฺโน พุทฺธิโก. เอวํ ธมฺมิโก, สงฺฆิโก. พุทฺธสฺส สนฺตโก พุทฺธิโก. เอวํ ธมฺมิโก, สงฺฆิโก วิหาโร, สงฺฆิกา ภูมิ, สงฺฆิกํ จีวรํ, ปุคฺคลิกํ.

กุมฺโภ อสฺส ปริมาณนฺติ กุมฺภิกํ. เอวํ ขาริกํ, โทณิกํ. กุมฺภสฺส ราสิ กุมฺภิโก. กุมฺภํ อรหตีติ กุมฺภิโก. เอวํ โทณิโก, อฑฺฒมาสิโก, กหาปณิโก, อาสีติกา คาถา, นาวุติกา, สาติกํ, สาหสฺสิกํ. สนฺทิฏฺฐมรหตีติ สนฺทิฏฺฐิโก, “เอหิ ปสฺสา”ติ อิมํ วิธึ อรหตีติ เอหิปสฺสิโก.

สีลตฺเถ ปํสุกูลธารณํ ปํสุกูลํ, ตํ สีลมสฺสาติ ปํสุกูลิโก. เอวํ เตจีวริโก, เอกาสเน โภชนสีโล เอกาสนิโก, รุกฺขมูเล วสนสีโล รุกฺขมูลิโก, ตถา อารญฺญิโก, โสสานิโก.

ชาตตฺเถ อปาเย ชาโต อาปายิโก. เอวํ เนรยิโก, สามุทฺทิโก มจฺโฉ, วสฺเสสุ ชาโต วสฺสิโก, วสฺสิกา, วสฺสิกํ ปุปฺผํ, สารทิโก, เหมนฺติโก, วาสนฺติโก, จาตุทฺทสิโก, ราชคเห ชาโต, ราชคเห วสตีติ วา ราชคหิโก ชโน, มคเธสุ ชาโต, วสตีติ วา มาคธิโก, มาคธิกา, มาคธิกํ, สาวตฺถิยํ ชาโต, วสตีติ วา สาวตฺถิโก, กาปิลวตฺถิโก, เวสาลิโก.

โลเก วิทิโต โลกิโก, โลกาย สํวตฺตตีติปิ โลกิโก. ตถา มาติโต อาคตํ มาติกํ, ปิติโต อาคตํ เปตฺติกํ นามํ.

สมฺภูตตฺเถ มาติโต สมฺภูตํ มตฺติกํ. เอวํ เปตฺติกํ. อุปธิตสฺส ปโยชนํ โอปธิกํ.

สกตฺเถปิ อสงฺขาโรเยว อสงฺขาริกํ. เอวํ สสงฺขาริกํ, นามเมว นามิกํ. เอวํ อาขฺยาติกํ, โอปสคฺคิกํ, เนปาติกํ, จตุมหาราเช ภตฺติ เอเตสนฺติ จาตุมหาราชิกา. เอวํ อญฺญตฺเถปิ โยเชตพฺพํ.

“กสาเวน รตฺต”นฺติ วิคฺคเห –

๓๗๖. ณ ราคา เตนรตฺตํ ตสฺเสทมญฺญตฺเถสุ จ.

ราคตฺถวาจกา ลิงฺคมฺหา “เตน รตฺต”มิจฺเจตสฺมึ อตฺเถ, “ตสฺเส”ติ ฉฏฺฐิยนฺตโต “อิท”มิจฺเจตสฺมึ อตฺเถ จ อญฺญตฺเถสุ จ **ณ**ปฺปจฺจโย โหติ วา.

กาสาวํ วตฺถํ. เอวํ กาสายํ, กุสุมฺเภน รตฺตํ โกสุมฺภํ, หลิทฺทิยา รตฺตํ หาลิทฺทํ, ปตฺตงฺคํ, มญฺชิฏฺฐํ, กุงฺกุมํ, นีเลน รตฺตํ นีลํ. เอวํ ปีตํ.

อิทมตฺเถ มหึสสฺส อิทํ มาหึสํ มํสํ, ทธิ สปฺปิ จมฺมาทิกํ วา, สูกรสฺส อิทํ สูกรํ, กจฺจายนสฺส อิทํ กจฺจายนํ พฺยากรณํ. เอวํ โสคตํ สาสนํ.

“อิสิสฺส อิท”นฺติ อตฺเถ **ณ**ปฺปจฺจเย กเต วุทฺธิมฺหิ สมฺปตฺเต –

“สเณ, ยูนมาคโม ธาเน”ติ จ วตฺตเต.

๓๗๗. อาตฺตญฺจ.

อิ อุอิจฺเจเตสํ อาทิสรานํ **อา**ตฺตญฺจ โหติ **สณ**การปฺปจฺจเย ปเร, **จ**สทฺเทน **ริ**การาคโม จ ธาเนติ **อิ**การสฺส **อา**ตฺตํ.

ธานาธิการโต อาตฺตํ, อิสูสภอุชาทินํ;

อิสิสฺส ตุ ริการาค- โม จาตฺตานนฺตเร ภเว.

อาริสฺยํ, อุสภสฺส อิทํ อาสภํ ธานํ, อาสภี วาจา.

อณฺณตฺถคฺคหเณน ปน อวิทูรภโว, ตตฺร ภโว, ตตฺร ชาโต, ตโต อาคโต, โส อสฺส นิวาโส, ตสฺส อิสฺสโร, กตฺติกาทีหิ นิยุตฺโต มาโส, สาสฺส เทวตา, ตมเวจฺจาธีเต, ตสฺส วิสโย เทโส, ตสฺมึ เทเส อตฺถิ, เตน นิพฺพตฺตํ, ตํ อรหติ, ตสฺส วิกาโร, ตมสฺส ปริมาณนฺติ อิจฺเจวมาทีสฺวตฺเถสุ จ **ณ**ปฺปจฺจโย. ยถา – วิทิสาย อวิทูเร ภโว เวทิโส คาโม, อุทุมฺพรสฺส อวิทูเร ภวํ โอทุมฺพรํ วิมานํ. **ภวตฺเถ** มนสิ ภวํ มานสํ สุขํ, สาคโม. สเร ภโว สารโส สกุโณ, สารสา สกุณี, สารสํ ปุปฺผํ , อุรสิ ภโว โอรโส ปุตฺโต, อุรสิ สํวฑฺฒิตตฺตา, มิตฺเต ภวา เมตฺตา, เมตฺตี วา, ปุเร ภวา โปรี วาจา.

ชาตาทีสุ ปาวุเส ชาโต ปาวุโส เมโฆ, ปาวุสา รตฺติ, ปาวุสํ อพฺภํ, สรเท ชาโต สารโท มาโส, สารทา รตฺติ, สารทํ ปุปฺผํ. เอวํ สิสิโร, เหมนฺโต, วสนฺโต, วิมฺโห, มถุรายํ ชาโต มาถุโร ชโน, มาถุรา คณิกา, มาถุรํ วตฺถํ. มถุราย อาคโต มาถุโร, มถุรา อสฺส นิวาโสติ มาถุโร, มถุราย อิสฺสโร มาถุโร ราชา. “สพฺพโต โก”ติ เอตฺถ ปุน **สพฺพโต**คฺคหเณน ตทฺธิตโตปิ กฺวจิ สสร**ก**การาคโม, มาถุรโก วา, ราชคเห ชาโต, ราชคหา อาคโต, ราชคโห อสฺส นิวาโสติ วา, ราชคหสฺส อิสฺสโรติ วา ราชคโห, ราชคหโก วา. เอวํ สาคโล, สาคลโก วา, ปาฏลิปุตฺโต, ปาฏลิปุตฺตโก วา, เวสาลิยํ ชาโตติอาทิอตฺเถ เวสาโล, เวสาลโก วา, กุสินาเร ชาโต โกสินาโร, โกสินารโก วา. เอวํ สาเกโต, สาเกตโก วา, โกสมฺโพ, โกสมฺพโก วา, อินฺทปตฺโต, อินฺทปตฺตโก วา, กปิลฺโล, กปิลฺลโก วา, ภารุกจฺโฉ, ภารุกจฺฉโก วา, นคเร ชาโต, นครา อาคโต, นคเร วสตีติ วา นาคโร, นาครโก วา. เอวํ ชานปโท.

ชนปทนาเมสุ ปน สพฺพตฺถ พหุวจนเมว ภวติ. ยถา – องฺเคสุ ชาโต, องฺเคหิ อาคโต, องฺคา อสฺส นิวาโส, องฺคานํ อิสฺสโร วา องฺโค, องฺคโก วา, มาคโธ, มาคธโก วา, โกสโล, โกสลโก วา , เวเทโห, เวเทหโก วา, กมฺโพโช, กมฺโพชโก วา, คนฺธาโร, คนฺธารโก วา, โสวีโร, โสวีรโก วา, สินฺธโว, สินฺธวโก วา, อสฺสโก, กาลิงฺโค, ปญฺจาโล, สกฺโก, ตถา สุรฏฺเฐ ชาโต, สุรฏฺฐสฺส อิสฺสโร วา โสรฏฺโฐ, โสรฏฺฐโก วา. เอวํ มหารฏฺโฐ, มหารฏฺฐโก วา อิจฺจาทิ.

นกฺขตฺตโยเค กตฺติกาย ปุณฺณจนฺทยุตฺตาย ยุตฺโต มาโส กตฺติโก, มคสิเรน จนฺทยุตฺเตน นกฺขตฺเตน ยุตฺโต มาโส มาคสิโร. เอวํ ผุสฺเสน ยุตฺโต มาโส ผุสฺโส, มฆาย ยุตฺโต มาโส มาโฆ, ผคฺคุนิยา ยุตฺโต มาโส ผคฺคุโน, จิตฺตาย ยุตฺโต มาโส จิตฺโต, วิสาขาย ยุตฺโต มาโส เวสาโข,

เชฏฺฐาย ยุตฺโต มาโส เชฏฺโฐ, อุตฺตราสาฬฺหาย ยุตฺโต มาโส อาสาฬฺโห, อาสาฬฺหี วา, สวเณน ยุตฺโต มาโส สาวโณ, สาวณี. ภทฺเทน ยุตฺโต มาโส ภทฺโท, อสฺสยุเชน ยุตฺโต มาโส อสฺสยุโช, พุทฺโธ อสฺส เทวตาติ พุทฺโธ. เอวํ โสคโต, มาหินฺโท, ยาโม, โสโม.

พฺยากรณํ อเวจฺจาธีเต เวยฺยากรโณ. เอวํ โมหุตฺโต, เนมิตฺโต, องฺควิชฺโช, วตฺถุวิชฺโช. วสาตีนํ วิสโย เทโส วาสาโต, อุทุมฺพรา อสฺมึ ปเทเส สนฺตีติ โอทุมฺพโร เทโส.

สหสฺเสน นิพฺพตฺตา สาหสฺสี ปริขา, ปยสา นิพฺพตฺตํ ปายาสํ, สหสฺสํ อรหตีติ สาหสฺสี คาถา, อยโส วิกาโร อายโส. เอวํ โสวณฺโณ, ปุริโส ปริมาณมสฺสาติ โปริสํ อุทกํ.

จคฺคหเณน ตตฺถ ชาโต, ตตฺถ วสติ, ตสฺส หิตํ, ตํ อรหตีติอาทีสุ **เณยฺย**ปฺปจฺจโย. พาราณสิยํ ชาโต, วสตีติ วา พาราณเสยฺยโก, ปุเร วิย **ก**การาคโม. เอวํ จมฺเปยฺยโก, สาคเลยฺยโก, มิถิเลยฺยโก ชโน, คงฺเคยฺโย มจฺโฉ, สิลาย ชาตํ เสเลยฺยกํ, กุเล ชาโต โกเลยฺยโก สุนโข, วเน ชาตํ วาเนยฺยํ ปุปฺผํ. เอวํ ปพฺพเตยฺโย มานุโส, ปพฺพเตยฺยา นที, ปพฺพเตยฺยํ โอสธํ, ปถสฺส หิตํ ปาเถยฺยํ, สปติสฺส หิตํ สาปเตยฺยํ ธนํ, ปทีเปยฺยํ เตลํ, มาตุ หิตํ มตฺเตยฺยํ. เอวํ เปตฺเตยฺยํ. ทกฺขิณมรหตีติ ทกฺขิเณยฺโย อิจฺจาทิ.

๓๗๘. ชาตาทีนมิมิยา จ.

ชาตอิจฺเจวมาทีนํ สทฺทานํ อตฺเถ **อิม อิย**อิจฺเจเต ปจฺจยา โหนฺติ วา.

ปจฺฉา ชาโต ปจฺฉิโม, ปจฺฉิมา ชนตา, ปจฺฉิมํ จิตฺตํ, อนฺเต ชาโต อนฺติโม, อนฺติมา, อนฺติมํ. เอวํ มชฺฌิโม, ปุริโม, อุปริโม, เหฏฺฐิโม, ปจฺจนฺติโม, โคปฺผิโม, คนฺถิโม.

ตถา **อิย**ปฺปจฺจเย มนุสฺสชาติยา ชาโต มนุสฺสชาติโย, มนุสฺสชาติยา, มนุสฺสชาติยํ. เอวํ อสฺส ชาติโย, หตฺถิชาติโย, โพธิสตฺตชาติโย, **ทพฺพ**ชาติโย, สมานชาติโย, โลกิโย อิจฺจาทิ.

อาทิคฺคหเณน ตตฺถ นิยุตฺโต, ตทสฺส อตฺถิ, ตตฺถ ภโวติอาทีสฺวปิ **อิม อิย**ปฺปจฺจยา โหนฺติ, **จ**สทฺเทน **อิก**ปฺปจฺจโย จ. อนฺเต นิยุตฺโต อนฺติโม, อนฺติโย, อนฺติโก, ปุตฺโต อสฺส อตฺถิ, ตสฺมึ วา วิชฺชตีติ ปุตฺติโม, ปุตฺติโย, วุตฺติโก, กปฺโป อสฺส อตฺถีติ กปฺปิโย, ชฏา อสฺส อตฺถีติ ชฏิโย, หานภาโค อสฺส อตฺถีติ หานภาคิโย. เอวํ ฐิติภาคิโย, โพธิสฺส ปกฺเข ภวา โพธิปกฺขิยา, ปญฺจวคฺเค ภวา ปญฺจวคฺคิยา. เอวํ ฉพฺพคฺคิยา, อุทริยํ, อตฺตโน อิทนฺติ อตฺตนิยํ, นการาคโม.

จสทฺทคฺคหเณน **กิย ยณฺย**ปฺปจฺจยา จ. ชาติยา นิยุตฺโต ชาติกิโย. เอวํ อนฺธกิโย, ชจฺจนฺเธ นิยุตฺโต ชจฺจนฺธกิโย. สสฺส อยนฺติ สกิโย. เอวํ ปรกิโย.

ยปฺปจฺจโย **สาธุหิตภวชาตา**ทิอตฺเถสุ. ยถา – กมฺมนิ สาธุ กมฺมญฺญํ. สภายํ สาธุ สพฺภํ, “ยวตํ ตลนา”ทินา **อุ**การาทิ. เอวํ เมธาย หิตํ เมชฺฌํ ฆฏํ. ปาทานํ หิตํ ปชฺชํ เตลํ, รถสฺส หิตา รจฺฉา, คาเม ภโว คมฺโม , คเว ภวํ คพฺยํ, “โอสเร จา”ติ สุตฺเต **จ**สทฺเทน **ย**ปฺปจฺจเย ปเรปิ **อวา**เทโส. กวิมฺหิ ภวํ กพฺยํ, ทิวิ ภวา ทิพฺยา, **ถ**นโต ชาตํ ถญฺญํ, ธนาย สํวตฺตตีติ ธญฺญํ.

ณฺยปฺปจฺจโย ปริสายํ สาธุ ปาริสชฺโช, **ท**การาคโม, สมณานํ หิตา สามญฺญา ชนา, พฺราหฺมณานํ หิตา พฺราหฺมญฺญา, อรูเป ภวา อารุปฺปา อิจฺจาทิ.

“ราชปุตฺตานํ สมูโห”ติ วิคฺคเห –

๓๗๙. สมูหตฺเถ กณฺณา.

ฉฏฺฐิยนฺตโต “เตสํ สมูโห”ติ อตฺเถ **กณฺณ**อิจฺเจเต ปจฺจยา โหนฺติ. ราชปุตฺตโก, ราชปุตฺตกํ วา, ราชปุตฺโต. เอวํ มานุสฺสโก, มานุสฺโส, มาถุรโก, มาถุโร, โปริสโก, โปริโส, วุทฺธานํ สมูโห วุทฺธโก, วุทฺโธ. เอวํ มายูรโก, มายูโร, กาโปโต, โกกิโล, มาหึสโก, มาหึโส, โอฏฺธโก, โอรพฺภโก, อฏฺธนฺนํ สมูโห อฏฺธโก, ราชานํ สมูโห ราชโก, ภิกฺขานํ สมูโห ภิกฺโข, สิกฺขานํ สมูโห สิกฺโข, ทฺวินฺนํ สมูโห ทฺวยํ, “เตสุ วุทฺธี”ติอาทินา **อิ**การสฺส **อยา**เทโส. เอวํ ติณฺณํ สมูโห ตยํ อิจฺจาทิ.

“สมูหตฺเถ”ติ วตฺตเต.

๓๘๐. คามชนพนฺธุสหายาทีหิ ตา.

คามชนพนฺธุสหายอิจฺเจวมาทีหิ **ตา**ปจฺจโย โหติ สมูหตฺเถ. คามานํ สมูโห คามตา. เอวํ ชนตา, พนฺธุตา, สหายตา, นาครตา. “ตา”ติ โยควิภาเคน **สกตฺเถปิ** เทโวเยว เทวตา, **ตา**ปจฺจยนฺตสฺส นิจฺจมิตฺถิลิงฺคตา.

๓๘๑. ตทสฺส ฐานมิโย จ.

“ตทสฺส ฐาน”มิจฺเจตสฺมึ อตฺเถ ฉฏฺฐิยนฺตโต **อิย**ปฺปจฺจโย โหติ. มทนสฺส ฐานํ มทนิโย, มทนิยา, มทนิยํ, พนฺธนสฺส ฐานํ พนฺธนิยํ. เอวํ มุจฺฉนิยํ. รชนิยํ, คมนิยํ, ทสฺสนิยํ, อุปาทานิยํ, ปสาทนิยํ. **จ**สทฺเทน **หิตา**ทิอตฺเถปิ อุปาทานานํ หิตา อุปาทานิยา อิจฺจาทิ.

๓๘๒. อุปมตฺถายิตตฺตํ.

อุปมตฺเถ อุปมาวาจิลิงฺคโต **อายิตตฺต**ปฺปจฺจโย โหติ. ธูโม วิย ทิสฺสตีติ ธูมายิตตฺตํ. เอวํ ติมิรายิตตฺตํ.

“ตทสฺส ธาน”นฺติ วตฺตเต.

๓๘๓. ตนฺนิสฺสิตตฺเถ โล.

“ตนฺนิสฺสิต”นฺติ อตฺเถ, “ตทสฺสธาน”นฺติ อตฺเถ จ **ล**ปฺปจฺจโย โหติ. ทุฏฺฐุ นิสฺสิตํ, ทุฏฺฐุ ธานํ วา ทุฏฺฐุลฺลํ, ทุฏฺฐุลฺลา วาจา, **ล**สฺส ทฺวิภาโว. เอวํ เวทลฺลํ.

“อภิชฺฌา อสฺส ปกติ, อภิชฺฌา อสฺส พหุลา”ติ วา วิคฺคเห –

๓๘๔. อาลุ ตพฺพหุเล.

ปฐมาวิภตฺยนฺตโต **อาลุ**ปฺปจฺจโย โหติ “ตทสฺส พหุล”มิจฺเจตสฺมึ อตฺเถ. อภิชฺฌาลุ, อภิชฺฌาลู, อภิชฺฌาลโว. เอวํ สีตาลุ, ธชาลุ, ทยาลุ. “สพฺพโต โก”ติ เอตฺถ ปุน **สพฺพโต**คฺคหเณน **ก**การาคโม, อภิชฺฌาลุโก, อภิชฺฌาลุกา, อภิชฺฌาลุกํ. เอวํ สีตาลุโก, ทยาลุโก, ตถา หีโนว หีนโก. เอวํ โปตโก, กุมารโก, มาณวโก, มุทุโก, อุชุโก, อปฺปมตฺตกํ, โอรมตฺตกํ, สีลมตฺตกํ อิจฺจาทิ.

“ยทนุปฺปนฺนา นิปาตนา สิชฺฌนฺตี”ติ อิมินา ปฏิภาคกุจฺฉิตสญฺญานุกมฺปาทิอตฺเถสุ **ก**ปฺปจฺจโย. **ปฏิภาคตฺเถ** หตฺถิโน อิว หตฺถิกา. เอวํ อสฺสกา. **กุจฺฉิตตฺเถ** กุจฺฉิโต สมโณ สมณโก. เอวํ พฺราหฺมณโก, มุณฺฑโก, ปณฺฑิตโก, เวยฺยากรณโก. **สญฺญายํ** กตโก, ภฏฺฏโก. **อนุกมฺปายํ** ปุตฺตโก. ตถา **กึยเตต**โต ปริมาณตฺเถ **ตฺตกวนฺตุ**ปฺปจฺจยา. กึ ปริมาณมสฺสาติ กิตฺตกํ. เอวํ ยตฺตกํ, ตตฺตกํ, เอตฺตกํ. **วนฺตุมฺหิ อา**ตฺตญฺจ, ยํ ปริมาณมสฺสาติ ยาวา, ยาวนฺโต , คุณวนฺตุสมํ. เอวํ ตาวา, ตาวนฺโต. เอตาวา, เอตาวนฺโต อิจฺจาทิ.

“สุวณฺเณน ปกต”นฺติ วิคฺคเห –

๓๘๕. ตปฺปกติวจเน มโย.

ตปฺปกติวจนตฺเถ **มย**ปฺปจฺจโย โหติ, ปกรียตีติ ปกติ, เตน ปกติ ตปฺปกติ, ตปฺปกติยา วจนํ กถนํ **ตปฺปกติวจนํ**. สุวณฺณมโย รโถ, โสวณฺณมโย วา, สุวณฺณมยา ภาชนวิกติ, สุวณฺณมยํ ภาชนํ. เอวํ รูปิยมยํ, รชตมยํ, ชตุมยํ, ทารุมยํ, มตฺติกามยํ, อิทฺธิยา นิพฺพตฺตํ อิทฺธิมยํ.

มนโต นิปฺผนฺนา มโนมยา, อยสาปกตํ อโยมยํ. เอตฺถ จ “มโนคณาทีน”นฺติ วตฺตมาเน –

๓๘๖. เอเตสโม โลเป.

เอเตสํ มโนคณาทีนํ อนฺโต **โอ**ตฺตมาปชฺชเต วิภตฺติโลเป กเตติ **โอ**กาโร.

คเวน ปกตํ กรีสํ, โคโต นิพฺพตฺตนฺติ วา โคมยํ. “มโย”ติโยควิภาเคน **สกตฺเถปิ** ทานเมว ทานมยํ, สีลมยํ อิจฺจาทิ.

สํสฏฺฐาทิอเนกตฺถตทฺธิตํ.

ภาวตทฺธิต

“อลสสฺส ภาโว”ติ วิคฺคเห –

๓๘๗. ณฺยตฺตตา ภาเว ตุ.

ฉฏฺฐิยนฺตโต **ณฺยตฺตตา**อิจฺเจเต ปจฺจยา โหนฺติ “ตสฺส ภาโว” อิจฺเจตสฺมึ อตฺเถ, **ตุ**สทฺทคฺคหเณน **ตฺตนเณยฺยา**ทิปฺปจฺจยา จ. ภวนฺติ เอตสฺมา พุทฺธิสทฺทา อิติ **ภาโว,** สทฺทปฺปวตฺตินิมิตฺตํ วุจฺจติ, วุตฺตญฺจ – “ยสฺส คุณสฺส หิ ภาวา ทพฺเพ สทฺทนิเวโส ตทภิธาเนณฺยตฺตตาทโย”ติ. **ณฺยตฺต-ตฺตน**นฺตานํ นิจฺจํ นปุํสกตฺตํ, **ตา**ปจฺจยนฺตสฺส สภาวโต นิจฺจมิตฺถิลิงฺคตา. **ณฺย**ปฺปจฺจโยยํ คุณวจเน **พฺราหฺมณา**ทีหิ, ตตฺถ “อวณฺโณ เย โลปญฺจา”ติ **อวณฺณ**โลโป, อาทิวุทฺธิ.

อาลสฺยํ. เอวํ อาโรคฺยํ, อุทคฺคสฺส ภาโว โอทคฺยํ, สขิโน ภาโว สขฺยํ, อณณสฺส ภาโว อาณณฺยํ, วิธวาย ภาโว เวธพฺยํ, ทุพฺพลสฺส ภาโว ทุพฺพลฺยํ, จปลสฺส ภาโว จาปลฺยํ.

วิยตฺตสฺส ภาโว เวยฺยตฺติยํ, มจฺฉรสฺส ภาโว มจฺฉริยํ. เอวํ อิสฺสริยํ, อาลสิยํ, มุณฺฑิยํ, มูฬฺหิยํ. เอตฺถ “เวยฺยตฺติย”นฺติอาทีสุ “เตสุ วุทฺธี”ติอาทินา **ยมฺหิ อิ**การาคโม.

“ปณฺฑิตสฺส ภาโว ปณฺฑิตฺย”นฺติอาทีสุ “ยวตํ ตลนทการานํ พฺยญฺชนานิ จลญชการตฺต”นฺติ **ตฺย**การสํโยคาทีนํ **จลญช**การาเทสา , ทฺวิตฺตํ. ปณฺฑิจฺจํ, พหุสฺสุตสฺส ภาโว พาหุสฺสจฺจํ, “เตสุ วุทฺธี”ติอาทินา **อุ**การสฺส **อ**กาโร, เอวํ โปโรหิจฺจํ, อธิปติสฺส ภาโว อาธิปจฺจํ, มุฏฺฐสฺสติสฺส ภาโว มุฏฺฐสฺสจฺจํ, **อิวณฺณ**โลโป. กุสลสฺส ภาโว โกสลฺลํ. เอวํ เวปุลฺลํ, สมานานํ ภาโว สามญฺญํ, คิลานสฺส ภาโว เคลญฺญํ, “กฺวจาทิมชฺฌุตฺตรา”ทิสุตฺเตน สํโยเค ปเร รสฺสตฺตํ.

สุหทสฺส ภาโวโสหชฺชํ. เอวํ เวสารชฺชํ, กุสีทสฺสภาโวโกสชฺชํ, “เตสุ วุทฺธี”ติอาทินา อีการสฺส **อ**กาโร. ตถา “ปุริสสฺส ภาโว โปริส”นฺติอาทีสุ “ยวตํ ตลนา”ทิสุตฺเต **การ**คฺคหเณน ยวตํ **ส**การ**กจฏปว**คฺคานํ **ส**การ**กจฏปว**คฺคาเทสา. สุมนสฺส ภาโว โสมนสฺสํ. เอวํ โทมนสฺสํ, โสวจสฺสํ, โทวจสฺสํ, เอตฺถ **ส**การาคโม. ตถา นิปกสฺส ภาโว เนปกฺกํ, ทฺวิตฺตํ. เอวํ อาธิกฺกํ, ทุภคสฺส ภาโว

โทภคฺคํ, วาณิชสฺส ภาโว วาณิชฺชํ, ราชิโน ภาโว รชฺชํ, “กฺวจา”ทินา รสฺสตฺตํ. สรูปสฺส ภาโว สารุปฺปํ. เอวํ โอปมฺมํ, โสขุมฺมํ.

ตถสฺส ภาโว ตจฺฉํ, ทุมฺเมธสฺส ภาโว ทุมฺเมชฺฌํ, สมณสฺส ภาโว สามญฺญํ. เอวํ พฺราหฺมญฺญํ, นิปุณสฺส ภาโว เนปุญฺญํ. “ตจฺฉ”นฺติอาทีสุปิ **การ**คฺคหเณเนว ยวตํ **ถธณ**การานํ **ฉฌญ**การาเทสา.

ตฺตตาปจฺจเยสุ – ปํสุกูลิกสฺส ภาโว ปํสุกูลิกตฺตํ, ปํสุกูลิกตา. เอวํ เตจีวริกตฺตํ, เตจีวริกตา, โอทริกตฺตํ, โอทริกตา, มนุสฺสตฺตํ, มนุสฺสตา ชาติ, นีลตฺตํ, นีลตา คุโณ, ยาจกตฺตํ, ยาจกตา กฺริยา, ทณฺฑิตฺตํ, ทณฺฑิตา ทพฺพํ, สจฺจวาทิตา, ปารมิตา, กตญฺญุตา, สพฺพญฺญุตา, “กฺวจา”ทินา **ตา**ปจฺจเย รสฺสตฺตํ, อปฺปิจฺฉตา, อสํสคฺคตา, ภสฺสารามตา, นิทฺทารามตา, ลหุตา อิจฺจาทิ.

ตฺตนปจฺจเย – ปุถุชฺชนสฺส ภาโว ปุถุชฺชนตฺตนํ, เวทนตฺตนํ, ชายตฺตนํ.

เณยฺเย – สุจิสฺส ภาโว โสเจยฺยํ. เอวํ อาธิปเภยฺยํ, กวิสฺส ภาโวกาเวยฺยํ, เถนสฺส ภาโว เถยฺยํ, มหาวุตฺตินา **น**การสฺส โลโป.

“ณฺยตฺตตา”ติ โยควิภาเคน กมฺมนิ, สกตฺเถ จ **ณฺยา**ทโย, วีรานํ ภาโว, กมฺมํ วา วีริยํ, ปริภฏฺฐสฺส กมฺมํ ปาริภฏฺฐยํ, ปาริภฏฺฐยสฺส ภาโว ปาริภฏฺฐยตา. เอวํ โสวจสฺสตา, ภิสกฺคสฺส กมฺมํ เภสชฺชํ, พฺยาวฏฺฐสฺส กมฺมํ เวยฺยาวจฺจํ, สธสฺส ภาโว, กมฺมํ วา สาเธยฺยํ.

สกตฺเถ ปน – ยถาภูตเมว ยถาภุจฺจํ, กรุณาเยว การุญฺญํ, ปตฺตกาลเมว ปตฺตกลฺลํ, อากาสานนฺตเมว อากาสานญฺจํ, กายปาคุญฺญเมว กายปาคุญฺญตา อิจฺจาทิ.

“วิสมสฺส ภาโว”ติ วิคฺคเห –

“ตฺตตา, ภาเว”ติ จ วตฺตเต.

๓๘๘. ณ วิสมาทีหิ.

วิสมอิจฺเจวมาทีหิ ฉฏฺฐิยนฺเตหิ **ณ**ปฺปจฺจโย โหติ, **ตฺต ตา** จ “ตสฺส ภาโว” อิจฺเจตสฺมึ อตฺเถ. อากติคโณยํ. เวสมํ, วิสมตฺตํ, วิสมตา. สุจิสฺส ภาโว โสจํ, สุจิตฺตํ, สุจิตา, ครุโน ภาโว คารโว, อาทิวุทฺธิ, “โอ สเร จา”ติ สุตฺเต **จ**สทฺทคฺคหเณน **อุ**การสฺส จ **อวา**เทโส. ปฏุโน ภาโว ปาฏวํ, ปฏุตฺตํ, ปฏุตา. อุชุโน ภาโว อชฺชวํ, มุทุโน ภาโว มทฺทวํ อิจฺจตฺร “อาตฺตญฺจา”ติ **ณ**มฺหิ **อิ**การุการานํ **อา**ตฺตํ, **ทฺวิ**ภาโว, สํโยเค อาทิรสฺสตฺตญฺจ. อุชุตา, มุทุตา. เอวํ อิสิสฺส ภาโว อาริสฺยํ, อาสภํ, กุมารสฺส ภาโวโกมารํ, ยุวสฺส ภาโว โยพฺพนํ, มหาวุตฺตินา **น**การาคโม, ปรมานํ ภาโว, กมฺมํ วา ปารมี ทานาทิกฺริยา, “ณวณิกา”ทิสุตฺเตน **อี**ปจฺจโย, สมคฺคานํ ภาโว สามคฺคี.

๓๘๙. รมณียาทิโต กณ.

รมณียอิจฺเจวมาทิโต **กณ**ปจฺจโย โหติ, **ตฺต ตา** จ ภาวตฺเถ. รมณียสฺส ภาโว รามณียกํ, รมณียตฺตํ, รมณียตา . เอวํ มานุญฺญกํ, มนุญฺญตฺตํ, มนุญฺญตา, ปิยรูปกํ, ปิยรูปตฺตํ, ปิยรูปตา, กลฺยาณกํ, กลฺยาณตฺตํ, กลฺยาณตา, โจรกํ, โจริกา วา, โจรตฺตํ, โจรตา, อฑฺฒกํ, อฑฺฒตฺตํ, อฑฺฒตา อิจฺจาทิ.

ภาวตทฺธิตํ.

วิเสสตทฺธิต

"สพฺเพ อิเม ปาปา อยมิเมสํ วิเสเสน ปาโป"ติ วิคฺคเห –

๓๙๐. วิเสเส ตรตมิสิกิยิฏฺฐา.

วิเสสตฺเถ **ตร ตม อิสิก อิย อิฏฺฐ**อิจฺเจเต ปจฺจยา โหนฺติ. ปาปตโร, ปาปตรา, ปาปตรํ. ตโตปิ อธิโก ปาปตโม, ปาปตมา, ปาปตมํ. ปาปิสิโก, ปาปิสิกา, ปาปิสิกํ. ปาปิโย, ปาปิยา, ปาปิยํ. ปาปิฏฺโฐ, ปาปิฏฺฐา, ปาปิฏฺฐํ. อติสเยน ปาปิฏฺโฐ, ปาปิฏฺฐตโร. เอวํ ปฏุตโร, ปฏุตโม, ปฏิสิโก, ปฏิโย, ปฏิฏฺโฐ. สพฺเพสํ อติสเยน วโร วรตโร, วรตโม, วริสิโก, วริโย, วริฏฺโฐ. เอวํ ปณีตตโร, ปณีตตโม.

"สพฺเพ อิเม วุฑฺฒา อยมิเมสํ วิเสเสน วุฑฺโฒ"ติ อตฺเถ **อิยอิฏฺฐ**ปฺปจฺจยา โหนฺติ.

๓๙๑. วุฑฺฒสฺส โช อิยิฏฺเฐสุ.

สพฺพสฺเสว **วุฑฺฒ**สทฺทสฺส **โช** โหติ **อิย อิฏฺฐ**อิจฺเจเตสุ ปจฺจเยสุ. เชยฺโย, เชฏฺโฐ, เอตฺถ จ "สรโลปาทิ"สุตฺเต **ตุ**คฺคหเณน โลปมกตฺวา "สรา สเร โลป"นฺติ ปุพฺพสเร ลุตฺเต "กฺวจาสวณฺณํ ลุตฺเต"ติ **เอ**กาโร.

"อิยิฏฺเฐสู"ติ อธิกาโร, "โช"ติ จ วตฺตเต.

๓๙๒. ปสตฺถสฺส โส จ.

สพฺพสฺเสว **ปสตฺถ**สทฺทสฺส **สา**เทโส โหติ, **โช** จ อิยิฏฺเฐสุ. อยญฺจ ปสตฺโถ อยญฺจ ปสตฺโถ สพฺเพ อิเม ปสตฺถา อยมิเมสํ วิเสเสน ปสตฺโถติ เสยฺโย, เสฏฺโฐ, เชยฺโย, เชฏฺโฐ.

๓๙๓. อนฺติกสฺส เนโท.

สพฺพสฺเสว **อนฺติก**สทฺทสฺส **เนทา**เทโส โหติ อิยิฏฺเฐสุ. วิเสเสน อนฺติโกติ เนทิโย, เนทิฏฺโฐ.

๓๙๔. พาฬฺหสฺส สาโธ.

สพฺพสฺเสว **พาฬฺห**สทฺทสฺส **สาธา**เทโส โหติ อิยิฏฺเฐสุ. วิเสเสน พาฬฺโหติ สาธิโย, สาธิฏฺโฐ.

๓๙๕. อปฺปสฺส กณ.

สพฺพสฺส **อปฺป**สทฺทสฺส **กณ** โหติ อิยิฏฺเฐสุ. วิเสเสน อปฺโปติ กณิโย, กณิฏฺโฐ.

“วิเสเสน ยุวา”ติ อตฺเถ “กณ”อิติ วตฺตเต.

๓๙๖. ยุวานญฺจ .

สพฺพสฺส **ยุว**สทฺทสฺส **กณ** โหติ อิยิฏฺเฐสุ. “เตสุ วุทฺธี”ติอาทินา **ณ**การสฺส **น**กาโร. กนิโย, กนิฏฺโฐ.

๓๙๗. วนฺตุ มนฺตุ วีนญฺจ โลโป.

วนฺตุมนฺตุวี อิจฺเจเตสํ ปจฺจยานํ โลโป โหติ อิยิฏฺเฐสุ. สพฺเพ อิเม คุณวนฺโต อยมิเมสํ วิเสเสน คุณวาติ คุณิโย, คุณิฏฺโฐ, วิเสเสน สติมาติ สติโย, สติฏฺโฐ, วิเสเสน เมธาวีติ เมธิโย, เมธิฏฺโฐ อิจฺจาทิ.

วิเสสตทฺธิตํ.

อสฺสตฺถิตทฺธิต

“เมธา ยสฺส อตฺถิ, ตสฺมึ วา วิชฺชตี”ติ วิคฺคเห –

๓๙๘. ตทสฺสตฺถีติ วี จ.

ปฐมาวิภตฺยนฺตา “ตทสฺส อตฺถิ, ตสฺมึ วา วิชฺชติ” อิจฺเจเตสฺวตฺเถสุ **วี**ปจฺจโย โหติ. **เมธา-มายา** สทฺเทหิ จายํ. เมธาวี, เมธาวิโน. อิตฺถิยํ **อี**การนฺตตฺตา “ปติภิกฺขุราชีการนฺเตหิ อินี”ติ **อินี,** เมธาวินี, เมธาวินิโย. นปุํสเก เมธาวิ กุลํ. เอวํ มายาวี, มายาวินี, มายาวิ จิตฺตํ.

จคฺคหเณน **โส อิ ลว อาลา**ทิปฺปจฺจยา จ. ยถา – สุเมธา ยสฺส อตฺถิ, ตสฺมึ วา วิชฺชตีติ สุเมธโส, รสฺสตฺตํ. เอวํ โลมโส. ปิจฺฉํ อสฺส อตฺถิ, ตสฺมึ วา วิชฺชตีติ ปิจฺฉิโล. เอวํ เผนิโล, ตุณฺฑิโล, ชฏิโล. เกสา อสฺส อตฺถีติ เกสโว, วาจาโล อิจฺจาทิ.

“ตโป อสฺส อตฺถิ, ตสฺมึ วา วิชฺชตี”ติ วิคฺคเห –

“ตทสฺสตฺถี”ติ อธิกาโร.

๓๙๙. ตปาทิโต สี.

ตปอิจฺเจวมาทิโต **สี**ปจฺจโย โหติ “ตทสฺสตฺถิ” อิจฺเจตสฺมึ อตฺเถ. สสฺส ทฺวิภาโว. ตปสฺสี, ตปสฺสิโน, ตปสฺสินี, ตปสฺสิ. เอวํ เตชสฺสี, ยสสฺสี, มนสฺสี, ปยสฺสี.

“ทณฺโฑ อสฺส อตฺถิ, ตสฺมึ วา วิชฺชตี”ติ วิคฺคเห –

๔๐๐. ทณฺฑาทิโต อิกอี.

อาทิสทฺโทยํ ปการตฺโถ, **ทณฺฑ**อิจฺเจวมาทิโต อวณฺณนฺตา **อิก อี** อิจฺเจเต ปจฺจยา โหนฺติ “ตทสฺสตฺถิ” อิจฺเจตสฺมึ อตฺเถ. ทณฺฑิโก, ทณฺฑี, ทณฺฑิโน, ทณฺฑินี. เอวํ มาลิโก, มาลี, มาลินี, ฉตฺติโก, ฉตฺตี, รูปิโก, รูปี, เกสิโก, เกสี, สงฺฆี, ญาณี, หตฺถี อิจฺจาทิ.

๔๐๑. มธฺวาทิโต โร.

มธุอาทิโต **ร**ปฺปจฺจโย โหติ “ตทสฺสตฺถี”ติ อตฺเถ. มธุ อสฺส อตฺถิ, ตสฺมึ วา วิชฺชตีติ มธุโร คุโฬ, มธุรา สกฺขรา, มธุรํ ขีรํ, กุญฺชา หนู เอตสฺส สนฺตีติ กุญฺชโร, สพฺพสฺมึ วตฺตพฺเพ มุขมสฺส อตฺถีติ มุขโร, สุสิ อสฺส อตฺถีติ สุสิโร. เอวํ รุจิโร, นคโร.

“คุโณ อสฺส อตฺถิ, ตสฺมึ วา วิชฺชตี”ติ วิคฺคเห –

๔๐๒. คุณาทิโตวนฺตุ.

คุณอิจฺเจวมาทิโต **วนฺตุ**ปฺปจฺจโย โหติ “ตทสฺส อตฺถี”ติ อตฺเถ. วิภตฺติโลเป, นามพฺยปเทเส จ กเต **สฺยา**ทฺยุปฺปตฺติ. คุณวนฺตุ **สิ,** “สวิภตฺติสฺส, นฺตุสฺสา”ติ อธิกิจฺจ “อา สิมฺหี”ติ **อา**ตฺตํ, คุณวา ปุริโส, เสสํ เณยฺยํ. เอวํ คณวา, กุลวา อิจฺจาทโย. อิตฺถิยํ “ณว ณิก เณยฺยณนฺตูหี”ติ อีปจฺจโย, “วา”ติ วตฺตมาเน “นฺตุสฺส ตมีการเร”ติ **ต**กาโร, คุณวตี, คุณวนฺตี อิจฺจาทิ. นปุํสเก “อํ นปุํสเก”ติ สวิภตฺติสฺส นฺตุสฺส **อ**มาเทโส, คุณวํ อิจฺจาทิ.

“สติ อสฺส อตฺถิ, ตสฺมึ วา วิชฺชตี”ติ วิคฺคเห –

“ตทสฺสตฺถี”ติ วตฺตเต.

๔๐๓. สตฺยาทีหิ มนฺตุ.

สติอิจฺเจวมาทีหิ อวณฺณนฺตรหิเตหิ ปฐมาวิภตฺยนฺเตหิ ลิงฺเคหิ **มนฺตุ**ปฺปจฺจโย โหติ “ตทสฺสตฺถี”ติ อตฺเถ. เสสํ **คุณว**นฺตุสมํ. สติมา, สติมตี, สติมนฺตี, สติมํ. เอวํ ธิติมา, คติมา อิจฺจาทโย.

ตถา “อายุ อสฺส อตฺถีติ **อายุ มนฺตุ**”อิจฺจตฺร –

๔๐๔. อายุสฺสุการาสมนฺตุมฺหิ .

อายุสฺส อุกาโร **อส** โหติ **มนฺตุ**มฺหีติ อสาเทโส. อายสฺมา, เสสํ สมํ. คาโว อสฺส สนฺตีติ โคมา, โคมนฺโต, โคมตี, โคมนฺตี, โคมํ กุลํ อิจฺจาทิ.

“สทฺธา อสฺส อตฺถี”ติ วิคฺคเห –

๔๐๕. สทฺธาทิโต ณ.

สทฺธา ปญฺญาอิจฺเจวมาทิโต **ณ**ปฺปจฺจโย โหติ “ตทสฺสตฺถิ”อิจฺเจตสฺมึ อตฺเถ. สทฺโธ ปุริโส, สทฺธา กญฺญา, สทฺธํ กุลํ. เอวํ ปญฺโญ, อมจฺฉโร, ตถา พุทฺธํ, พุทฺธิ อสฺส อตฺถีติ พุทฺโธ อิจฺจาทิ.

อสฺสตฺถิตทฺธิตํ.

สงฺขฺยาตทฺธิต

“ปญฺจนฺนํ ปูรโณ”ติ วิคฺคเห –

๔๐๖. สงฺขฺยาปูรเณ โม.

ปูรยติ สงฺขฺยา อเนนาติ ปูรโณ, สงฺขฺยาย ปูรโณ **สงฺขฺยาปูรโณ,** ตสฺมึ สงฺขฺยาปูรณตฺเถ ฉฏฺฐิยนฺตโต **ม**ปฺปจฺจโย โหติ. ปญฺจโม, ปญฺจนฺนํ ปูรณี ปญฺจมี, “นทาทิโต วา อี”ติ อีปจฺจโย. “อิตฺถิยมโต อาปจฺจโย”ติ **อา**ปจฺจโย, ปญฺจมา วีริยปารมี, ปญฺจมํ ฌานํ. เอวํ สตฺตโม, สตฺตมี, สตฺตมา, สตฺตมํ, อฏฺฐโม, อฏฺฐมี, อฏฺฐมา, อฏฺฐมํ, นวโม , นวมี, นวมา, นวมํ, ทสโม, ทสมี, ทสมา, ทสมํ อิจฺจาทิ.

“สงฺขฺยาปูรเณ”ติ อธิกาโร.

๔๐๗. จตุจฺเฉหิ ถธา.

จตุฉอิจฺเจเตหิ **ถธ**อิจฺเจเต ปจฺจยา โหนฺติ สงฺขฺยาปูรณตฺเถ. จตุนฺนํ ปูรโณ จตุตฺโถ, ทุติยํ, จตุตฺถี, จตุตฺถา, จตุตฺถํ, ฉนฺนํ ปูรโณ ฉฏฺโฐ, ฉฏฺฐี, ฉฏฺฐา, ฉฏฺฐํ, ฉฏฺโฐ เอว ฉฏฺฐโม.

ฉาหํ, ฉฬายตนํ อิจฺจตฺร –

๔๐๘. ส ฉสฺส วา.

ฉสฺส **ส**การาเทโส โหติ วา สงฺขฺยาเน. ฉาหมสฺส ชีวิตํ สาหํ, ฉาหํ วา, สฬายตนํ.

“ทฺวินฺนํ ปูรโณ”ติ วิคฺคเห –

๔๐๙. ทฺวิตีหิ ติโย.

ทฺวิติอิจฺเจเตหิ **ติย**ปฺปจฺจโย โหติ สงฺขฺยาปูรณตฺเถ. วิปริณาเมน “ทฺวิ ติณฺณ”นฺติ วตฺตมาเน –

๔๑๐. ติเย ทุตาปิ จ.

ทฺวิติอิจฺเจเตสํ **ทุต**อิจฺจาเทสา โหนฺติ **ติย**ปฺปจฺจเย ปเร. ทุติโย ปุริโส, ทุติยา, ทุติยํ. เอวํ ติณฺณํ ปูรโณ ตติโย, ตติยา, ตติยํ. **อปิ**คฺคหเณน อญฺญตฺถาปิ **ทฺวิ**สทฺทสฺส **ทุ**อาเทโส โหติ, **จ**สทฺเทน **ทิ** จ. ทุเว รตฺติโย ทุรตฺตํ, ทุวิธํ, ทุวงฺคํ, ทิรตฺตํ, ทิคุณํ, ทิคุ.

๔๑๑. เตสมฑฺฒูปปเทน อฑฺฒุฑฺฒทิวฑฺฒทิยฑฺฒฑฺฒติยา.

เตสํ จตุตฺถทุติยตติยานํ อฑฺฒูปปทานํ อฑฺฒูปปเทน สห **อฑฺฒุฑฺฒทิวฑฺฒทิยฑฺฒอฑฺฒติยา-**เทสา โหนฺติ.

เอตฺถ จ –

อฑฺฒูปปทปาทาน- สามตฺถา อฑฺฒปุพฺพกา;

เตสํสทฺเทน คยฺหนฺเต, จตุตฺถทุติยาทโย.

อฑฺเฒน จตุตฺโถ อฑฺฒุฑฺโฒ, อฑฺเฒน ทุติโย ทิวฑฺโฒ, ทิยฑฺโฒ, อฑฺเฒน ตติโย อฑฺฒติโย.

“เอกญฺจ ทส จา”ติ อตฺเถ ทฺวนฺทสมาเส, “เอเกน อธิกา ทสา”ติ อตฺเถ ตปฺปุริสสมาเส วา กเต “สงฺขฺยาเน”ติ วตฺตมาเน “ทฺเวกฏฺฐานมากาโร วา”ติ **อา**ตฺตํ. ววตฺถิตวิภาสตฺโถยํ **วา**สทฺโท.

เตน เจตฺถ –

ทฺเวกฏฺฐานํ ทเส นิจฺจํ, ทฺวิสฺสา’นวุติยา นวา;

อิตเรส’มสนฺตญฺจ, อาตฺตํ ทีเปติ **วา**สุติ.

“เอกาทิโต ทสร สงฺขฺยาเน”ติ รตฺตํ.

ราเทโส วณฺณมตฺตตฺตา, วณฺณมตฺตปฺปสงฺคิปิ;

สิยา ทสสฺส ทสฺเสว, นิมิตฺตาสนฺนภาวโต.

ตโต พหุวจนํ โย, “ปญฺจาทีนมกาโร”ติ สวิภตฺติสฺส อนฺตสฺส **อ**ตฺตํ. เอการส, เอกาทส, ลิงฺคตฺตเยปิ สมานํ.

“วา”ติ วตฺตเต.

๔๑๒. เอกาทิโต ทสฺสี.

เอกาทิโต ปรสฺส **ทส**สฺส อนฺเต อีปจฺจโย โหติ วา ปูรณตฺเถ.

ทสสฺส ปจฺจยาโยคา, ลทฺธมนฺเตติ อตฺถโต;

ตทนฺตสฺส สภาเวน, อิตฺถิยํเยว สมฺภโว.

เอกาทสนฺนํ ปูรณี **เอ**กาทสี, อญฺญตฺร เอกาทสโม, เอกาทสมํ.

ทฺเว จ ทส จ, ทฺวีหิ วา อธิกา ทสาติ “ทฺวิ ทส”อิจฺจตฺร “วา”ติ วตฺตเต.

“วีสติ ทเสสุ พา ทฺวิสฺส ตู”ติ **พา**เทโส, **ท**สฺส **รา**เทโส. พารส, อญฺญตฺร **อา**ตฺตํ, ทฺวาทส. ทฺวาทสนฺนํ ปูรโณ พารสโม, ทฺวาทสโม, ทฺวาทสี.

ตโย จ ทส จ, ตีหิ วา อธิกา ทสาติ เตรส, “เตสุ วุทฺธิ โลปา”ทินา **ติ**สฺส **เต**อาทโส อานวุติยา, เตรสโม, เตรสี.

จตฺตาโร จ ทส จ, จตูหิ วา อธิกา ทสาติ จตุทฺทส อิจฺจตฺร “คณเน ทสสฺสา”ติ จ วตฺตมาเน “จตูปปทสฺส โลโป ตุตฺตรปทาทิ จสฺส จุโจปิ นวา”ติ **ตุ**โลโป, **จุโจ** จ. จุทฺทส, โจทฺทส, จตุทฺทส. จุทฺทสโม, จตุทฺทสโม, จกุทฺทสี, จาตุทฺทสี วา.

ปญฺจ จ ทส จ, ปญฺจหิ วา อธิกา ทสาติ ปญฺจทส, “เตสุ วุทฺธิ โลปา”ทินา ปญฺจสทฺทสฺส ทสวีเสสุ **ปนฺนปณฺณ**อาเทสาปิ, “อฏฺฐาทิโต จา”ติ รตฺตํ. ปนฺนรส, ปญฺจทส. ปนฺนรสโม, ปญฺจทสโม, ปนฺนรสี, ปญฺจทสี.

“ฉ จ ทส จ, ฉหิ วา อธิกา ทสา”ติ สมาเส กเต “ฉสฺสา”ติ วตฺตมาเน “ทเส โส นิจฺจญฺจา”ติ **โส,** “สงฺขยานํ, วา”ติ จ วตฺตเต, “ล ทราน”นฺติ ลตฺตํ, ววตฺถิตวิภาสตฺโถยํ **วา**สทฺโท.

โฬ นิจฺจํ โสฬเส ทสฺส, จตฺตาลีเส จ เตรเส;
อญฺญตฺร น จ โหตายํ, ววตฺถิตวิภาสโต.

ลฬานมวิเสโส กฺวจิ, โสฬส. เตฬส, จตฺตาลีสํ, จตฺตารีสํ. โสฬสโม, โสฬสี.

“วา, ทสร สงฺขยาเน”ติ อธิกิจฺจ “อฏฺฐาทิโต จา”ติ รตฺตํ. อฏฺฐารส, อฏฺฐาทส, **อา**ตฺตํ. อฏฺฐารสนฺนํ ปูรโณ อฏฺฐารสโม, อฏฺฐาทสโม. เอวํ สตฺตรส, สตฺตทส. สตฺตรสโม, สตฺตทสโม.

อฏฺฐาทิโตติ กิมตฺถํ? จตุทฺทส.

เอเกน อูนา วีสตีติ ตปฺปุริโส, เอกูนวีสติ. เอกูนวีสตาทโย อานวุติยา **เอ**กวจนนฺตา, อิตฺถิลิงฺคา จ ทฏฺฐพฺพา, เต จ สงฺขยาเน, สงฺขเยยฺเย จ วตฺตนฺเต, ยทา **สงฺขยาเน** วตฺตนฺเต, ตทา ภิกฺขูนเมกูนวีสติ ติฏฺฐติ, โภติ ภิกฺขูนเมกูนวีสติ ติฏฺฐตุ, ภิกฺขูนเมกูนวีสตึ ปสฺส, ภิกฺขูนเมกูนวีสติยา กตํ อิจฺจาทิ.

สงฺขเยยฺเย ปน เอกูนวีสติ ภิกฺขโว ติฏฺฐนฺติ, โภนฺโต เอกูนวีสติ ภิกฺขโว ติฏฺฐถ, เอกูนวีสตึ ภิกฺขู ปสฺส, เอกูนวีสติยา ภิกฺขูหิ กตํ อิจฺจาทิ. เอวํ วีสตาทีสุปิ โยเชตพฺพํ, เอกูนวีสติยา ปูรโณ เอกูนวีสติโม.

ทส จ ทส จาติ อตฺเถ ทฺวนฺทสมาสํ กตฺวา “ทสทสา”ติ วตฺตพฺเพ “สรูปานเมกเสสฺวสกิ”นฺติ เอกเสเส กเต **ทส**สทฺทโต ปฐมาพหุวจนํ **โย**. “ทส โย”อิตีธ –

๔๑๓. คณเน ทสสฺส ทฺวิติ จตุ ปญฺจ ฉ สตฺต อฏฺธนวกานํ วีติ จตฺตาร ปญฺญา ฉ สตฺตาส นวา โยสุ โยนญฺจี สมาสํ ธิริ ตีตฺติ.

คณเน ทสสฺส สมฺพนฺธีนํ ทฺวิก ติก จตุกฺก ปญฺจก ฉกฺกสตฺตก อฏฺธก นวกานํ กเตกเสสานํ ยถากฺกมํ วีติ จตฺตาร ปญฺญา ฉ สตฺต อส นว อิจฺจาเทสา โหนฺติ โยสุ ปเรสุ, โยนญฺจ อีสํ อาสํ ธิริติ อีติ อุติอิจฺเจเต อาเทสา โหนฺตีติ ทฺวิทสตฺถวาจกสฺส ทสสฺส วีอาเทโส โหติ, โยวจนสฺส อีสญฺจ, สรโลปาทิ.

"สงฺขฺยานํ, วา, อนฺเต"ติ จ วตฺตเต.

๔๑๔. ติ จ.

ตาสํ สงฺขฺยานมนฺเต **ติ**การาคโม โหติ วา. ววตฺถิตวิภาสตฺโถยํ **วา**สทฺโท.

วิภาสา วีส ตึสาน- มนฺเต โหติ ติอาคโม;
อญฺญตฺถ น จ โหเตว, ววตฺถิตวิภาสโต.

"พฺยญฺชเน จา"ติ นิคฺคหีตโลโป, ปุน ตทฺธิตตฺตา นามพฺยปเทเส **สฺยา**ทฺยุปฺปตฺติ. ภิกฺขูนํ วีสติ, วีสํ วา, วีสติ ภิกฺขู, วีสํ วา อิจฺจาทิ. วีสติโม. ตถา เอกวีสติ กุสลจิตฺตานิ, เอกวีสํ วา. เอกวีสติโม. พาวีสติ, พาวีสํ วา. พาวีสติโม. ทฺวาวีสติ, ทฺวาวีสํ วา. ทฺวาวีสติโม. เตวีสติ, เตวีสํ วา. เตวีสติโม. จตุวีสติ, จตุวีสํ วา. จตุวีสติโม. ปณฺณวีสติ, ปณฺณวีสํ วา. ปณฺณวีสติโม. ปญฺจวีสติ, ปญฺจวีสํ วา. ปญฺจวีสติโม. ฉพฺพีสติ , ฉพฺพีสํ วา. ฉพฺพีสติโม. สตฺตวีสติ, สตฺตวีสํ วา. สตฺตวีสติโม. อฏฺธวีสติ, อฏฺธวีสํ วา. อฏฺธวีสติโม. เอกูนตึสติ, เอกูนตึสํวา. เอกูนตึสติโม.

ทส จ ทส จ ทส จาติ "ทส ทส ทสา"ติ วตฺตพฺเพ เอกเสเส กเต "คณเน ทสสฺสา"ติอาทินา **ติอีส**มาเทสา, "กฺวจา"ทินา รสฺสตฺตํ, นิคฺคหีตาคโม จ, เสสํ วีสติสมํ. ตึสติ, ตึสํ, ตึส วสฺสานิ, นิคฺคหีตโลโป, ตึสํ, ตึสาย อิจฺจาทิ. เอกตึสติ, เอกตึสํ วา, พาตฺตึสํ, ทฺวตฺตึสํ, เตตฺตึสํ อิจฺจาทิ.

จตุทสตฺถวาจกสฺส กเตกเสสสฺส **ท**สสฺส **จตฺตาร, โย**วจนสฺส **อีสํ,** จตฺตาลีสํ, "ล ทราน"นฺติ รสฺส **ล**ตฺตํ, ตาลีสํ วา. จตฺตาลีสติโม. เอกจตฺตาลีสํ, ทฺวาจตฺตาลีสํ, ทฺวิจตฺตาลีสํ, เตจตฺตาลีสํ, ติจตฺตาลีสํ อิจฺจาทิ.

ปญฺจทสตฺถวาจกสฺส **ทส**สฺส **ปญฺญา, โย**วจนสฺส **อาส**ญฺจ. ปญฺญาสํ, "เตสุ วุทฺธิ โลปา"ทินา **ปณฺณา**เทโส, ปณฺณาสํ วา. เอกปญฺญาสํ, ทฺเวปญฺญาสํ, ทฺวิปญฺญาสํ.

ฉทสตฺถวาจกสฺส **ทส**สฺส **ฉ, โยว**จนสฺส **ฬิ**อาเทโส, “ส ฉสฺส วา”ติ **ส**การาเทโส, สฬิ, ทฺวาสฬิ, ทฺเวสฬิ, ทฺวิสฬิ, เตสฬิ, ติสฬิ.

สตฺตทสตฺถวาจกสฺส **ทส**สฺส **สตฺต, โยว**จนสฺส ริ, **ติ** จ. สตฺตริ, สตฺตติ, ทฺวาสตฺตริ, ทฺวาสตฺตติ, ทฺวิสตฺตริ, ทิสตฺตติ, เตสตฺตติ, ติสตฺตติ อิจฺจาทิ.

อฏฺฐทสตฺถวาจกสฺส **ทส**สฺส **อส, โยว**จนสฺส **อีติ**อาเทโส จ. อสีติ, เอกาสีติ, ทฺเวอสีติ, เตอสีติ, จตุราสีติ, “กฺวจา”ทินา ทีโฆ.

นวทสตฺถวาจกสฺส **ทส**สฺส **นว, โยว**จนสฺส **อุติ** จ, นวุติ, ทฺวานวุติ, ทฺเวนวุติ, ทฺวินวุติ, เตนวุติ, ตินวุติ, จตุนวุติ, ฉนฺนวุติยา, ฉนฺนวุตีนํ ปาสณฺฑานํ.

“คณเน, ทสสฺสา”ติ จ วตฺตเต.

๔๑๕. ทสทสกํ สตํ ทสกานํ สตํ สหสฺสญฺจ โยมฺหิ.

คณเน ปริยาปนฺนสฺส ทสทสกตฺถวาจกสฺส **ทส**สทฺทสฺส **สตํ** โหติ, สตทสกตฺถวาจกสฺส **ทส**สฺส **สหสฺสํ** โหติ **โย**มฺหิ. อิมินา นิปาตเนน **โย**โลโป, ตทฺธิตตฺตา ปุน นามพฺยปเทเส **สฺยา**ทฺยุปฺปตฺติ, นิคฺคหีตสฺส โลโป, “สิ”นฺติ **อ**มาเทโส, โยชนานํ สตํ, สหสฺสํ. สตํ นปุํสกเมกวจนนฺตญฺจ, ตถา สหสฺสํ, วคฺคเภเท สพฺพตฺถ พหุวจนมฺปิ ภวติ. ทฺเว วีสติโย. เอวํ ตึสาทีสุปิ, ทฺเว สตานิ, พหูนิ สตานิ, ทฺเว สหสฺสานิ, พหูนิ สหสฺสานิ.

สตสฺส ทฺวิกนฺติ อตฺเถ ฉฏฺฐีตปฺปุริสํ กตฺวา “สตํ ทฺวิก”นฺติ วตฺตพฺเพ “ทฺวิกาทีนํ ตทุตฺตร-ปทานญฺจ นิปจฺจนฺเต”ติ วุตฺติยํ วจนโต อิมินา นิปาตเนน อุตฺตรปทสฺส ปุพฺพนิปาโต, **ก**การโลโป จ โหติ. ทฺวิสตํ. เอวํ สตสฺส ติกํ ติสตํ, ตถา จตุสตํ, ปญฺจสตํ, ฉสตํ, สตฺตสตํ, อฏฺฐสตํ, นวสตํ, ทสสตํ สหสฺสํ โหติ. อถ วา ทฺเว สตานิ ทฺวิสตนฺติ ทิคุสมาโส. เอวํ ติสตํ, จตุสตํ อิจฺจาทิ.

๔๑๖. ยาว ตทุตฺตริ ทสคุณิตญฺจ.

ยาว ตาสํ สงฺขฺยานมุตฺตริ, ตาว ทสคุณิตญฺจ กาตพฺพํ, เอตฺถ **ท**กาโร สนฺธิโช. ยถา – ทสสฺส คณนสฺส ทสคุณิตํ สตํ โหติ, สตสฺส ทสคุณิตํ สหสฺสํ, สหสฺสสฺส ทสคุณิตํ ทสสหสฺสํ, อิทํ **นหุต**นฺติปิ วุจฺจติ, ทสสหสฺสสฺส ทสคุณิตํ สตสหสฺสํ, ตํ **ลกฺขน**ฺติปิ วุจฺจติ, สตสหสฺสสฺส ทสคุณิตํ ทสสตสหสฺสํ.

“ยทนุปปนฺนา นิปาตนา สิชฺฌนฺตี”ติ วตฺตเต.

๔๑๗. สกนาเมหิ.

ยาสํ ปน สงฺขฺยานํ อนิทฺทิฏฺฐนามเธยฺยานํ ยานิ รูปานิ, ตานิ สเกหิ นาเมหิ นิปจฺจนฺเต. สตสหสฺสานํ สตํ โกฏิ, อิตฺถิลิงฺคา, เอกวจนนฺตา จ, วคฺคเภเท พหุวจนญฺจ ภวติ, โกฏิสตสหสฺสานํ สตํ ปโกฏิ, ปโกฏิสตสหสฺสานํ สตํ โกฏิปฺปโกฏิ. เอวํ นหุตํ, นินฺนหุตํ, อกฺโขภินี, พินฺทุ, อพฺพุทํ, นิรพฺพุทํ, อหหํ, อพพํ, อฏฏํ, โสคนฺธิกํ, อุปฺปลํ, กุมุทํ, ปุณฺฑรีกํ, ปทุมํ, กถานํ, มหากถานํ, อสงฺขฺเยยฺยนฺติ.

อิจฺเจวํ ฐานโต ฐานํ, สตลกฺขคุณํ มตํ;
โกฏิปฺปภุตินํ วีส- สงฺขฺยานญฺจ ยถากฺกมํ.

“ทฺเว ปริมาณานิ เอตสฺสา”ติ วิคฺคเห –

๔๑๘. ทฺวาทิโต โกเนกตฺเถ จ.

ทฺวิอิจฺเจวมาทิโต คณนโต **ก**ปฺปจฺจโย โหติ อเนกตฺเถ. ทฺวิโก ราสิ ทฺวิกํ. เอวํ ติกํ, จตุกฺกํ, ปญฺจกํ, ฉกฺกํ, สตฺตกํ, อฏฺฐกํ, นวกํ, ทสกํ, ปณฺณาสกํ, สตกํ, สหสฺสกํ อิจฺจาทิ.

สงฺขฺยาตทฺธิตํ.

อพฺยยตทฺธิต

“เอกสฺมึ วาเร ภุญฺชติ, ทฺวิวาเร ภุญฺชตี”ติ วิคฺคเห –

๔๑๙. เอกาทิโต สกิสฺส กฺขตฺตุํ.

เอกทฺวิติอิจฺเจวมาทิโต คณนโต สกิสฺส ธาเน วารตฺเถ **กฺขตฺตุํ**ปจฺจโย โหติ. เอกกฺขตฺตุํ, ทฺวิกฺขตฺตุํ ภุญฺชติ, “สพฺพาสมาวุโส”ติอาทินา **สิ**โลโป. เอวํ ติกฺขตฺตุํ, จตุกฺขตฺตุํ, ปญฺจกฺขตฺตุํ, ฉกฺขตฺตุํ, สตฺตกฺขตฺตุํ, อฏฺฐกฺขตฺตุํ, นวกฺขตฺตุํ, ทสกฺขตฺตุํ, สตกฺขตฺตุํ, สหสฺสกฺขตฺตุํ, พหุกฺขตฺตุํ, กติกฺขตฺตุํ.

“เอเกน วิภาเคนา”ติ วิคฺคเห –

มณฺฑูกคติยา **สงฺขฺยา**คฺคหณมนุวตฺตเต.

๔๒๐. วิภาเค ธา จ.

วิภาคตฺเถ เอกาทิสงฺขฺยาโต **ธา**ปจฺจโย โหติ. **จ**สทฺเทน **เอก**ทฺวิโต **ชฺฌ** จ, **สุตฺตา**ทิโต **โส** จ. เอกธา. ทฺวีหิ วิภาเคหิ ทฺวิธา, ทุธา วา, ทฺเวธา. ตีหิ วิภาเคหิ ติธา, เตธา วา, “เตสุ วุทฺธี”ติ-อาทินา อิการสฺเสกาโร. เอวํ จตุธา, ปญฺจธา, ฉธา, สตฺตธา, อฏฺฐธา, นวธา, ทสธา, สตธา, สหสฺสธา, กติธา, พหุธา.

ชฺฌปฺปจฺจเย เอกธา กโรตีติ เอกชฺฌํ. เอวํ ทฺเวชฺฌํ.

โสปจฺจเย สุตฺเตน วิภาเคน สุตฺตโส. เอวํ พฺยญฺชนโส, ปทโส, อตฺถโส, พหุโส, สพฺพากาเรน สพฺพโส , อุปายโส, เหตุโส, ฐานโส, โยนิโส.

๔๒๑. สพฺพนาเมหิ ปการวจเน ตุ ถา.

สพฺพนาเมหิ ปการวจนตฺเถ **ถา**ปจฺจโย โหติ, **ตุ**สทฺเทน **ถตฺตา**ปจฺจโย จ. สามญฺญสฺส เภทโก วิเสโส ปกาโร, ตสฺสาภิธาเนติ อตฺโถ, โส ปกาโร ตถา, ตํ ปการํ ตถา, เตน ปกาเรน ตถา, เยน ปกาเรน ยถา. เอวํ สพฺพถา, อญฺญถา, อิตรถา, อุภยถา, **ถตฺตา**ปจฺจเย เตน ปกาเรน ตถตฺตา. เอวํ ยถตฺตา, อญฺญถตฺตา.

โก ปกาโรติ อตฺเถ –

๔๒๒. กิมิเมหิ ถํ.

กึอิมอิจฺเจเตหิ **ถํ**ปจฺจโย โหติ ปการวจนตฺเถ. “กิสฺส ก เว จา”ติ เอตฺถ **จ**สทฺเทน **กิ**สฺส **กา**เทโส. กถํ, กํ ปการํ กถํ, เกน ปกาเรน กถํ, อยํ ปกาโร อิตฺถํ, อิมํ ปการํ อิตฺถํ. อเนน ปกาเรน อิตฺถํ, “อิมสฺสิ ถํ ทานิห โต เธสุ จา”ติ **อิม**สทฺทสฺส **อิ**กาโร, ทฺวิตฺตํ. เอตฺถ หิ **กฺขตฺตุํ** อาทิ**ถํ**ปริโยสาน ปฺปจฺจยนฺตานํ อพฺยยตทฺธิตตฺตา นามพฺยปเทสํ กตฺวา วิภตฺติมฺหิ กเต “สพฺพาสมาวุโส”ติอาทินา วิภตฺติโลโป, “กฺวจิ โต ปญฺจมฺยตฺเถ”ติอาทินา วุตฺต**โต**อาทิปฺปจฺจยนฺตา จ อิเธว **อ**พฺยยตทฺธิเต สงฺคยฺหนฺติ.

๔๒๓. ยทนุปปนฺนา นิปาตนา สิชฺฌนฺติ.

เย สทฺทา ลกฺขเณน อนุปปนฺนา **อ**นิทฺทิฏฺฐลกฺขณา อกฺขราทิโต, นาโมปสคฺคนิปาตโต วา สมาสตทฺธิตาทิโต วา, เต นิปาตนา สิชฺฌนฺติ.

ตทฺธิตโต ตาว –

อิมสฺมา ชฺช สิยา กาเล, สมานาปรโต ชฺชุ จ;

อิมสทฺทสฺส’กาโร จ, สมานสฺส จ โส สิยา.

อิมสฺมึ กาเล, อิมสฺมึ ทิวเส วา อชฺช, สมาเน กาเล สชฺชุ, อปรสฺมึทิวเส อปรชฺชุ. นิปาเตหิ **ภวตฺเถ ตน**ปฺปจฺจโย. อชฺช ภวํ อชฺชตนํ, อชฺช ภวา อชฺชตนี, สฺเว ภวํ สฺวาตนํ. เอวํ ปุราตนํ, หิยฺโย ภวํ หิยฺยตฺตนํ, หิยฺโย ภวา หิยฺยตฺตนี อิจฺจาทิ.

อพฺยยตทฺธิตํ.

สามญฺญวุตฺติภาวตฺถา- พฺยโต ตทฺธิตํ ติธา;

ตตฺราทิ จตฺุธาปจฺจา- เนกตฺถสฺสตฺถิสงฺขยาโต.

อิติ ปทรูปสิทฺธิยํ ตทฺธิตกณฺโฑ

ปญฺจโม.

๖. อาขฺยาตกณฺฑ

ภูวาทิคณ

วิภตฺติวิธาน

อถ อาขฺยาตวิภตฺติโย กฺริยาวาจีหิ ธาตูหิ ปรา วุจฺจนฺเต.

ตตฺถ กฺริยํ อาจิกฺขตีติ **อาขฺยาตํ,** กฺริยาปทํ. วุตฺตญฺหิ “กาลการกปุริสปริทีปกํ กฺริยาลกฺขณ-มาขฺยาติก”นฺติ. ตตฺถ **กาโล**ติ อตีตาทโย, **การก**มิติ กมฺมกตฺตุภาวา, **ปุริสา**ติ ปฐมมชฺฌิมุตฺตมา, **กฺริยา**ติ คมนปจนาทิโก ธาตฺวตฺโถ, กฺริยาลกฺขณํ สญฺญาณํ เอตสฺสาติ **กฺริยาลกฺขณํ,** อติลิงฺคญฺจ.

วุตฺตมฺปิ เจตํ –

“ยํ ติกาลํ ติปุริสํ, กฺริยาวาจิ ติการกํ;

อติลิงฺคํ ทฺวิวจนํ, ตทาขฺยาตนฺติ วุจฺจตี”ติ.

กาลาทิวเสน ธาตฺวตฺถํ วิภชนฺตีติ **วิภตฺติโย,** ตฺยาทโย, ตา ปน วตฺตมานา ปญฺจมี สตฺตมี ปโรกฺขาหิยฺยตฺตนี อชฺชตนี ภวิสฺสนฺตี กาลาติปตฺติ จาติ อฏฺฐวิธา ภวนฺติ.

กฺริยํ ธาเรนฺตีติ **ธาตโว,** ภูวาทโย, ขาทิธาตุปฺปจฺจยนฺตา จ, เต ปน อตฺถวสา ทฺวิธา ภวนฺติ สกมฺมกา, อกมฺมกา จาติ. ตตฺร **สกมฺมกา** เย ธาตโวกมฺมาเปกฺขํ กฺริยํ วทนฺติ, ยถา – กฏํ กโรติ, คามํ คจฺฉติ, โอทนํ ปจตีติอาทโย, **อกมฺมกา** เย กมฺมนิรเปกฺขํ กฺริยํ วทนฺติ, ยถา – อจฺฉติ, เสติ, ติฏฺฐตีติอาทโย.

เต ปน สตฺตวิธา ภวนฺติ วิกรณปฺปจฺจยเภเทน, กถํ? **อ**วิกรณา ภูวาทโย. นิคฺคหีตปุพฺพก-**อ**วิกรณา รุธาทโย, **ย**วิกรณา ทิวาทโย, ณุ**ณา อุณา**วิกรณา สฺวาทโย, **นาปฺปณฺหา**วิกรณา กิยาทโย, **โอยิร**วิกรณา ตนาทโย, สกตฺเถ **เณ ณย**นฺตา จุราทโยติ.

ตตฺถ ปฐมํ **อ**วิกรเณสุ ภูวาทีสุ ธาตูสุ ปฐมภูตา อกมฺมกา **ภู**อิจฺเจตสฺมา ธาตุโต **ตฺยา**ทโย ปรา โยชียนฺเต.

ภูสตฺตายํ, “ภู”อิจฺจยํ ธาตุ สตฺตายมตฺเถ วตฺตเต, กฺริยาสามญฺญภูเต ภวเน วตฺตเตติ อตฺโถ.

“ภู”อิติ ฐิเต –

๔๒๔. ภูวาทโย ธาตโว.

ภูอิจฺเจวมาทโย เย กฺริยาวาจิโน สทฺทคณา, เต **ธาตุ**สญฺญา โหนฺติ. ภู อาทิ เยสํ เต **ภูวาทโย,** อถ วา ภูวา อาที ปการา เยสํ เต **ภูวาทโย**.

ภูวาทีสุ วกาโรยํ, เญยฺโย อาคมสนฺธิโช;
ภูวาปฺปการา วา ธาตู, สกมฺมากมฺมกตฺถโต.

“กฺวจิ ธาตู”ติอาทิโต “กฺวจี”ติ วตฺตเต.

๔๒๕. ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส.

อเนกสฺสรสฺส ธาตุสฺส อนฺโต กฺวจิ โลโป โหติ.

กฺวจิคฺคหณํ “มหียติ สมโถ”ติอาทีสุ นิวตฺตนตฺถํ, อิติ อเนกสฺสรตฺตาภาวา อิธ ธาตฺวนฺตโลโป น โหติ.

ตโต ธาตฺวาธิการวิหิตาเนกปฺปจฺจยปฺปสงฺเค “วตฺติจฺฉานุปุพฺพิกา สทฺทปฺปฏิปตฺตี”ติ กตฺวา วตฺตมานวจนิจฺฉายํ –

๔๒๖. วตฺตมานา ติอนฺติ, สิถ, มิม, เตอนฺเต, เสวฺเห, เอมฺเห.

ตฺยาทโย ทฺวาทส วตฺตมานาสญฺญา โหนฺตีติ **ตฺยาทีนํ** วตฺตมานตฺถวิสยตฺตา **วตฺตมานา**สญฺญา.

๔๒๗. ก าเล.

อยมธิกาโร.

อิโต ปรํ **ตฺยา**ทิวิภตฺติวิธาเน สพฺพตฺถ วตฺตเต.

๔๒๘. วตฺตมานา ปจฺจุปฺปนฺเน.

ปจฺจุปฺปนฺเน กาเล คมฺยมาเน วตฺตมานาวิภตฺติ โหติ, **กาโล**ติ เจตฺถ กฺริยา, กรณํ กาโร, **ร**การสฺส **ล**กาโร, กาโล.

ตสฺมา –

กฺริยาย คมฺยมานาย, วิภตฺตีนํ วิธานโต;
ธาตูเหว ภวนฺตีติ, สิทฺธํ ตฺยาทิวิภตฺติโย.

อิธ ปน กาลสฺส อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนาณตฺติปริกปฺปกาลาภิปตฺติวเสน ฉธา ภินฺนตฺตา “ปจฺจุปฺปนฺเน”ติ วิเสเสติ. ตํ ตํ การณํ ปฏิจฺจ อุปฺปนฺโน **ปจฺจุปฺปนฺโน,** ปฏิลทฺธสภาโว, น ตาว อตีโตติ อตฺโถ.

ปจฺจุปฺปนฺนสมีเปปิ, ตพฺโพหารูปจารโต;

วตฺตมานา อตีเตปิ, ตํกาลวจนิจฺฉยาติ.

ตสฺมึ ปจฺจุปฺปนฺเน วตฺตมานาวิภตฺตึ กตฺวา, ตสฺสา ธานานิยเม “ธาตุลิงฺเคหิ ปรา ปจฺจยา”ติ ปริภาสโต ธาตุโต ปรํ วตฺตมานปฺปจฺจเย กตฺวา, เตสมนิยมปฺปสงฺเคสติ “วตฺติจฺฉานุปุพฺพิกา สทฺทปฺปฏิปตฺตี”ติ ปรสฺสปทวจนิจฺฉยํ –

๔๒๙. อถ ปุพฺพานิ วิภตฺตีนํ ฉ ปรสฺสปทานิ.

อถ ตทฺธิตานนฺตรํ วุจฺจมานานํ สพฺพาสํ วตฺตมานาทีนํ อฏฺฐวิธานํ วิภตฺตีนํ ยานิ ยานิ ปุพฺพกานิ **ฉ** ปทานิ, ตานิ ตานิ อตฺถโต อฏฺฐจตฺตาลีสมตฺตานิ **ปรสฺสปท**สญฺญานิ โหนฺตีติอาทิมฺหิ ฉนฺนํ ปรสฺสปทสญฺญา, ปรสฺสตฺถานิ ปทานิ **ปรสฺสปทานิ,** ตพฺพาหุลฺลโต ตพฺโพหาโร.

“ธาตูหิ เณ ณย”อิจฺจาทิโต “ธาตูหี”ติ วตฺตมาเน –

๔๓๐. กตฺตริ ปรสฺสปทํ.

กตฺตริการเก อภิเธยฺเย สพฺพธาตูหิ **ปรสฺสปทํ** โหตีติ ปรสฺสปทํ กตฺวา, ตสฺสาปฺยนิยมปฺปสงฺเค วตฺติจฺฉาวสา –

วิปริณาเมน “ปรสฺสปทานํ, อตฺตโนปทาน”นฺติ จ วตฺตเต.

๔๓๑. ทฺเว ทฺเว ปฐมมชฺฌิมุตฺตมปุริสา.

ตาสํ วิภตฺตีนํ ปรสฺสปทาน’มตฺตโนปทานญฺจ **ทฺเว ทฺเว** วจนานิ ยถากฺกมํ **ปฐมมชฺฌิมุตฺตม-ปุริส**สญฺญานิ โหนฺติ. ตํ ยถา? **ติ อนฺติ**อิติ ปฐมปุริสา, **สิ ถ**อิติ มชฺฌิมปุริสา, **มิ ม**อิติ อุตฺตมปุริสา. อตฺตโนปเทสุปิ **เต อนฺเต**อิติ ปฐมปุริสา, **เส วฺเห**อิติ มชฺฌิมปุริสา, **เอ มฺเห**อิติ อุตฺตมปุริสา. เอวํ เสสาสุ สตฺตสุ วิภตฺตีสุปิ โยเชตพฺพนฺติ . เอวํ อฏฺฐวิภตฺติวเสน ฉนฺนวุติวิเธ อาขฺยาตปเท ทฺวตฺตึส ทฺวตฺตึส ปฐมมชฺฌิมอุตฺตมปุริสา โหนฺตีติ วตฺตมานปรสฺสปทาทิมฺหิ ทฺวินฺนํ ปฐมปุริสสญฺญา.

๔๓๒. นามมฺหิ ปยุชฺชมาเนปิตุลฺยาธิกรเณ ปรโม.

ตุมฺหามฺหสทฺทวชฺชิเต ตุลฺยาธิกรณภูเต สาธกวาจเก นามมฺหิ ปยุชฺชมาเนปิ อปฺปยุชฺชมาเนปิ ธาตูหิ ปรมปุริโส โหตีติ ปรมปุริสํ กตฺวา, ตสฺสาปฺยนิยมปฺปสงฺเค กฺริยาสาธกสฺส กตฺตุโน เอกตฺเต วตฺตุมิจฺฉิเต "เอกมฺหิ วตฺตพฺเพ เอกวจน"นฺติ วตฺตมานปรสฺสปทปรมปุริเสกวจนํ **ติ**.

"ปโร, ปจฺจโย, ธาตู"ติ จ อธิกาโร, "ยถา กตฺตริ จา"ติ อิโต "กตฺตรี"ติ วิกรณปฺปจฺจยวิธาเน สพฺพตฺถ วตฺตเต.

๔๓๓. ภูวาทิโต อ.

ภูอิจฺเจวมาทิโต ธาตุคณโต ปโร **อ**ปจฺจโย โหติ กตฺตริ วิหิเตสุ วิภตฺติปฺปจฺจเยสุ ปเรสุ. สพฺพธาตุกมฺหิเยวายมิสฺสเต.

"อสํโยคนฺตสฺส, วุทฺธี"ติ จ วตฺตเต.

๔๓๔. อณฺเณสุ จ.

การิตโต อณฺเณสุ ปจฺจเยสุ อสํโยคนฺตานํ ธาตูนํ วุทฺธิ โหติ. **จ**คฺคหเณน **ณุ**ปฺปจฺจยสฺสาปิ วุทฺธิ โหติ. เอตฺถ จ "ฆฏาทีนํ วา"ติ อิโต **วา**สทฺโท อนุวตฺเตตพฺโพ, โส จ ววตฺถิตวิภาสตฺโถ. เตน –

อิวณฺณุวณฺณนฺตานญฺจ,	ลหูปนฺตาน ธาตุนํ;
อิวณฺณุวณฺณานเมว,	วุทฺธิ โหติ ปรสฺส น.
ยุวณฺณานมฺปิ ย ณุ ณา-	นานิฏฺฐาทีสุ วุทฺธิ น;
ตุทาทิสฺสาวิกรเณ,	น เฉตฺวาทีสุ วา สิยา.

ตสฺสาปฺยนิยมปฺปสงฺเค – "อยุวณฺณานญฺจาโย วุทฺธี"ติ ปริภาสโต **อู**การ**สฺโส**กาโร วุทฺธิ. วิปริณาเมน "ธาตูน"นฺติ วตฺตเต.

๔๓๕. โอ อว สเร.

โอการสฺส ธาตฺวนฺตสฺส สเร ปเร **อวา**เทโส โหติ. "สรโลโป มาเทส"อิจฺจาทินา สรโลปาทิมฺหิ กเต "นเย ปรํ ยุตฺเต"ติ ปรนยนํ กาตพฺพํ.

โส ปุริโส สาธุ ภวติ, สา กญฺญา สาธุ ภวติ, ตํ จิตฺตํ สาธุ ภวติ.

เอตฺถ หิ –

กตฺตุโนภิหิตตฺตาว,	อาขฺยาเตน น กตฺตริ;

ตติยา ปรมา โหติ, ลิงฺคตฺถํ ปนเปกฺขิย.

สติปิ กฺริยาเยกตฺเต กตฺตูนํ พหุตฺตา “พหุมฺหิ วตฺตพฺเพ พหุวจน”นฺติ วตฺตมานปรสฺสปทปฐม-ปุริสพหุวจนํ **อนฺติ,** ปุเร วิย อปฺปจฺจยวุทฺธิอวาเทสา, สรโลปาทิ. เต ปุริสา ภวนฺติ, อปฺปยุชฺชมาเนปิ ภวติ, ภวนฺติ.

“ปยุชฺชมาเนปิ, ตุลฺยาธิกรเณ”ติ จ วตฺตเต.

๔๓๖. ตุมฺเห มชฺฌิโม.

ตุลฺยาธิกรณภูเต **ตุมฺห**สทฺเท ปยุชฺชมาเนปิ อปฺปยุชฺชมาเนปิ ธาตูหิ **มชฺฌิม**ปุริโส โหตีติ วตฺตมานปรสฺสปทมชฺฌิมปุริเสกวจนํ**สิ,** เสสํ ปุริมสมํ. ตฺวํ ภวสิ, ตุมฺเห ภวถ, อปฺปยุชฺชมาเนปิ ภวสิ, ภวถ.

ตุลฺยาธิกรเณติ กิมตฺถํ? ตยา ปจฺจเต โอทโน.

ตสฺมึเยวาธิกาเร –

๔๓๗. อมฺเห อุตฺตโม.

ตุลฺยาธิกรณภูเต **อมฺห**สทฺเท ปยุชฺชมาเนปิ อปฺปยุชฺชมาเนปิ ธาตูหิ **อุตฺตม**ปุริโส โหตีติ วตฺตมานปรสฺสปทอุตฺตมปุริเสกวจนํ **มิ, อ**ปฺปจฺจยวุทฺธิ**อวา**เทสา.

๔๓๘. อกาโร ทีฆํ หิมิเมสุ.

อกาโร **ทีฆ**มาปชฺชเต **หิมิม**อิจฺเจตาสุ วิภตฺตีสุ. อหํ ภวามิ, มยํ ภวาม. ภวามิ, ภวาม.

“วิภตฺตีนํ, ฉา”ติ จ วตฺตเต.

๔๓๙. ปราณฺยตฺตโนปทานิ.

สพฺพาสํ วตฺตมานานํ อฏฺฐวิธานํ วิภตฺตีนํ ยานิ ยานิ ปรานิ ฉ ปทานิ, ตานิ ตานิ **อตฺตโน ปท**สญฺญานิ โหนฺตีติ **เต**อาทีนํ อตฺตโนปทสญฺญา.

“ธาตูหิ, อตฺตโนปทานี”ติ จ วตฺตเต.

๔๔๐. กตฺตริ จ.

กตฺตริ จ การเก อภิเธยฺเย ธาตูหิ อตฺตโนปทานิ โหนฺติ. **จ**คฺคหณํ กตฺถจิ นิวตฺตนตฺถํ, เสสํ ปรสฺสปเท วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํ. ภวเต, ภวนฺเต, ภวเส, ภววฺเห, ภเว, ภวามฺเห.

ปจ ปาเก, ธาตุสญฺญายํ ธาตฺวนฺตโลโป, วุตฺตนเยเนว **ตฺยา**ทฺยุปฺปตฺติ, อิวณฺณุวณฺณานมภาวา วุทฺธิอภาโวเวตฺถ วิเสโส. โส เทวทตฺโต โอทนํ ปจติ, ปจนฺติ, ปจสิ , ปจถ, ปจามิ, ปจาม, โส โอทนํ ปจเต, เต ปจนฺเต, ตฺวํ ปจเส, ตุมฺเห ปจวฺเห, อหํ ปเจ, มยํ ปจามฺเห.

ปธมปุริสาทีนเมกชฺฌปฺปวตฺติปฺปสงฺเค ปริภาสมาห –

๔๔๑. สพฺเพสเมกาภิธาเน ปโร ปุริโส.

สพฺเพสํ ปธมมชฺฌิมานํ, ปธมุตฺตมานํ, มชฺฌิมุตฺตมานํ ติณฺณํ วา ปุริสานํ เอกโตภิธาเน กาตพฺเพ ปโร ปุริโส โยเชตพฺโพ. เอกกาลานเมวาภิธาเน จายํ. โส จ ปจติ, ตฺวญฺจ ปจสีติ ปริยายปฺปสงฺเค **ตุมฺเห ปจถา**ติ ภวติ. เอวํ โส จ ปจติ, อหญฺจ ปจามีติ **มยํ ปจาม,** ตถา ตฺวญฺจ ปจสิ, อหญฺจ ปจามิ, **มยํ ปจาม,** โส จ ปจติ, ตฺวญฺจ ปจสิ, อหญฺจ ปจามิ, **มยํ ปจาม**. เอวํ สพฺพตฺถ โยเชตพฺพํ.

เอกาภิธาเนติ กิมตฺถํ? “โส จ ปจติ, ตฺวญฺจ ปจิสฺสสิ, อหํ ปจึ” เอตฺถ ภินฺนกาลตฺตา “มยํ ปจิมฺหา”ติ น ภวติ.

คมุ สปฺป คติมฺหิ, ปุเร วิย ธาตุสญฺญายํ ธาตฺวนฺตโลโป.

กตฺตริ **ตฺยา**ทฺยุปฺปตฺติ.

๔๔๒. คมิสฺสนฺโต จฺโฉ วา สพฺพาสุ.

คมุอิจฺเจตสฺส ธาตุสฺสนฺโต **ม**กาโร **จฺโฉ** โหติ วา สพฺพาสุ วิภตฺตีสุ, **สพฺพ**คฺคหเณน **มานนฺต-ย** การิตปฺปจฺจเยสุ จ. ววตฺถิตวิภาสตฺโถยํ **วา**สทฺโท. เตนายํ –

วิธึ นิจฺจญฺจ วาสทฺโท, มาน’นฺเตสุ ตุ กตฺตริ;
ทีเปตานิจฺจมญฺญตฺถ, ปโรกฺขายมสนฺตกํ.

อปฺปจฺจยปรนยนานิ , โส ปุริโส คามํ คจฺฉติ, เต คจฺฉนฺติ, “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา ครุปุพฺพ-รสฺสโต ปรสฺส ปธมปุริสพหุวจนสฺส **เร** วา โหติ, คจฺฉเร. ตฺวํ คจฺฉสิ, ตุมฺเห คจฺฉถ. อหํ คจฺฉามิ, มยํ คจฺฉาม.

จฺฉาเทสาภาเว “โลปญฺเจตฺตมกาโร”ติ **อ**ปฺปจฺจยสฺส **เอ**กาโร. คเมติ, คเมนฺติ, สรโลโป. คเมสิ, คเมถ. คเมมิ, คเมม.

อตฺตโนปเทปิ โส คามํ คจฺฉเต, คจฺฉนฺเต, คจฺฉเร. คจฺฉเส, คจฺฉวฺเห. คจฺเฉ, คจฺฉามฺเห.

“กุโต นุ ตฺวํ อาคจฺฉสิ, ราชคหโต อาคจฺฉามี”ติอาทีสุ ปน ปจฺจุปฺปนฺนสมีเป วตฺตมานวจนํ.

“วา”ติ วตฺตเต.

๔๔๓. คมิสฺส ฆมฺมํ.

คมุอิจฺเจตสฺส ธาตุสฺส สพฺพสฺส **ฆมฺมา**เทโส โหติ วา. ฆมฺมติ, ฆมฺมนฺติ อิจฺจาทิ.

ภาวกมฺเมสุ ปน –

๔๔๔. อตฺตโนปทานิ ภาเว จ กมฺมนิ.

ภาเว จ **กมฺมนิ** จ การเก อภิเธยฺเย อตฺตโนปทานิ โหนฺติ, **จ**สทฺเทน กมฺมกตฺตริปิ. ภวนํ **ภาโว,** โส จ การกนฺตเรน อสํสฏฺโฐ เกวโล ภวนลวนาทิโก ธาตฺวตฺโถ. กรียตีติ **กมฺมํ**. อกมฺมกาปิ ธาตโว โสปสคฺคา สกมฺมกาปิ ภวนฺติ, ตสฺมา กมฺมนิ อนุปุพฺพา ภูธาตุโต วตฺตมานตฺตโนปท-ปฐมปุริเสกวจนํ **เต**.

“ธาตูหิ เณ ณย”อิจฺจาทิโต “ธาตูหี”ติ วตฺตมาเน –

๔๔๕. ภาวกมฺเมสุ โย.

สพฺพธาตูหิ ปโร ภาวกมฺเมสุ **ย**ปฺปจฺจโย โหติ. อตฺตโนปทวิสเยวายมิสฺสเต, “อณเณสุ จา”ติ สุตฺเต อนุวตฺติต**วา**คฺคหเณน **ย**ปฺปจฺจเย วุทฺธิ น ภวติ, อนุภูยเต สุขํ เทวทตฺเตน.

อาขฺยาเตน อวุตฺตตฺตา, ตติยา โหติ กตฺตริ;
กมฺมสฺสาภิหิตตฺตา น, ทุติยา ปฐมาวิธ.

อนุภูยนฺเต สมฺปตฺติโย ตยา. อนุภูยเส ตฺวํ เทวทตฺเตน, อนุภูยวฺเห ตุมฺเห. อหํ อนุภูเย ตยา, มยํ อนุภูยามฺเห.

“กฺวจิ ธาตุ”อิจฺจาทิโต “กฺวจี”ติ วตฺตมาเน –

๔๔๖. อตฺตโนปทานิ ปรสฺสปทตฺตํ.

อตฺตโนปทานิ กฺวจิ ปรสฺสปทตฺตมาปชฺชนฺเต, อกตฺตริเยเวตํ. **ย**การสฺส ทฺวิตฺตํ, อนุภูยฺยติ มยา สุขํ, อนุภูยฺยเต วา, อนุภูยฺยนฺติ. อนุภูยฺยสิ, อนุภูยฺยถ. อนุภูยฺยามิ, อนุภูยฺยาม. ทฺวิตฺตาภาเว – อนุภูยติ, อนุภูยนฺติ.

กฺวจีติ กึ? อนุภูยเต.

ภาเว อทพฺพวุตฺติโน ภาวสฺเสกตฺตา **เอ**กวจนเมว, ตญฺจ ปฐมปุริสสฺเสว, ภูยเต เทวทตฺเตน, เทวทตฺเตน สมฺปติ ภวนฺติ อตฺโถ.

ปจธาตุโต กมฺมนิ อตฺตโนปเท ยปฺปจฺจเย จ กเต –

วิปริณาเมน “ยสฺสา”ติ วตฺตมาเน –

๔๔๗. ตสฺส จวคฺคยการวการตฺตํ สธาตฺวนฺตสฺส.

ตสฺส ภาวกมฺมวิสยสฺส **ย**ปฺปจฺจยสฺส **จวคฺคย**การ**ว**การตฺตํ โหติ ธาตฺวนฺเตน สห ยถาสมฺภวํ. เอตฺถ **จ** “อิวณฺณาคโม วา”ติ อิโต สีหคติยา **วา**สทฺโท อนุวตฺเตตพฺโพ, โส **จ** ววตฺถิตวิภาสตฺโถ. เตน –

จวคฺโค จ ต วคฺคานํ, ธาตฺวนฺตานํ ยวตฺตนํ;
รวานญฺจ สยปฺปจฺจ- ยานํ โหติ ยถากฺกมนฺติ.

ธาตฺวนฺตสฺส จวคฺคาทิตฺตา **จ**กาเร กเต “ปรทฺเวภาโว ธาเน”ติ **จ**การสฺส ทฺวิตฺตํ. ปจฺจเต โอทโน เทวทตฺเตน, “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา ครุปุพฺพรสฺสโต ปรสฺส ปธมปุริสพหุวจนสฺส กฺวจิ **เร** โหติ. ปจฺจเร, ปจฺจนฺเต. ปจฺจเส, ปจฺจวฺเห. ปจฺเจ, ปจฺจามฺเห.

ปรสฺสปทาเทเส ปจฺจติ, ปจฺจนฺติ. ปจฺจสิ, ปจฺจถ. ปจฺจามิ, ปจฺจาม. ตถา กมฺมกตฺตริ ปจฺจเต โอทโน สยเมว, ปจฺจนฺเต. ปจฺจติ, ปจฺจนฺติ วา อิจฺจาทิ.

คมิโต กมฺมนิ อตฺตโนปเท, **ย**ปฺปจฺจเย จ กเต –

“ธาตูหิ, ตสฺมึ, เย”ติ จ วตฺตเต.

๔๔๘. อิวณฺณาคโม วา.

สพฺเพหิ ธาตูหิ ตสฺมึ ภาวกมฺมวิสเย **ย**ปฺปจฺจเย ปเร อิวณฺณาคโม โหติ วาติ อีการาคโม. ววตฺถิตวิภาสตฺโถยํ **วา**สทฺโท. **จฺฉา**เทโส, คจฺฉียเต คาโม เทวทตฺเตน , คจฺฉียนฺเต. คจฺฉียเส, คจฺฉียวฺเห. คจฺฉีเย, คจฺฉียามฺเห.

จฺฉาเทสาภาเว –

“ธาตูหิ, โย, วา”ติ จ วตฺตเต.

๔๔๙. ปุพฺพรูปญฺจ.

เหฏฺฐานฺตฺเตหิ ปรสฺเสเวทํ, เตน **กฏฺฐป**วคฺค**ย**การ**ลส**นฺเตเหว ธาตูหิ ปโร **ย**ปฺปจฺจโย ปุพฺพ-รูปมาปชฺชเต วาติ **ม**การา ปรสฺส **ย**การสฺส **ม**กาโร. คมฺมเต, คมียเต, คมฺมนฺเต, คมียนฺเต. คมฺมเส, คมียเส, คมฺมวฺเห, คมียวฺเห. คมฺเม, คมีเย, คมฺมามฺเห, คมียามฺเห.

ปรสฺสปทตฺเต – คจฺฉิยฺยติ, คจฺฉิยฺยนฺติ. คจฺฉียติ, คจฺฉียนฺติ วา. คมฺมติ, คมฺมนฺติ. คมียติ, คมียนฺติ. **อิ**การาคเม คมิยฺยติ, คมิยฺยนฺติ. ตถา ฆมฺมียติ, ฆมฺมียนฺติ อิจฺจาทิ.

วตฺตมานาวิภตฺติ.

๔๕๐. ปญฺจมี ตุ อนฺตุ, หิ ถ, มิ ม, ตํ อนฺตํ, สฺสุ วฺโห, เอ อามเส.

ตฺวาทโย ทฺวาทส **ปญฺจมี**สญฺญา โหนฺติ.

๔๕๑. อาณตฺยาสิฏฺเฐนุตฺตกาเล ปญฺจมี.

อาณตฺยตฺเถ จ อาสีสตฺเถ อนุตฺตกาเล **ปญฺจมี**วิภตฺติ โหติ.

สติปิ กาลาธิกาเร ปุน **กาล**คฺคหเณน **วิธินิมนฺตนาชฺเฌสนานุมติปตฺถนาปตฺตกาลา**ทีสุ จ ปญฺจมี. อาณาปนมฺ**าณตฺติ,** อาสีสนมา**สิฏฺโฐ,** โส จ อิฏฺฐสฺส อสมฺปตฺตสฺส อตฺถสฺส ปตฺถนํ, ตสฺมึ **อาณตฺยาสิฏฺเฐ**. อนุ สมีเป อุตฺตกาโล **อนุตฺตกาโล,** ปจฺจุปฺปนฺนกาโลติ อตฺโถ, น อุตฺตกาโลติ วา อนุตฺตกาโล, ตสฺมึ อนุตฺตกาเล, กาลมนามสิตฺวา โหตีติ อตฺโถ.

ตตฺถ **อาสีสนตฺเถ** ภูธาตุโต ปญฺจมีปรสฺสปทปฐมปุริเสกวจนํ **ตุ, อ**ปฺปจฺจยวุทฺธิ**อวา**เทสา. โส สุขี ภวตุ, เต สุขิตา ภวนฺตุ.

วิปริณาเมน “อการโต”ติ วตฺตเต.

๔๕๒. หิโลปํ วา.

อการโต ปโร **หิ**วิภตฺติ **โลป**มาปชฺชเต วา. ตฺวํ สุขี ภว, ภวาหิ วา, หิมฺหิ ทีโฆ. ตุมฺเห สุขิตา ภวถ. อหํ สุขี ภวามิ, มยํ สุขิโน ภวาม.

อตฺตโนปเท โส สุขี ภวตํ, เต สุขิตา ภวนฺตํ. ตฺวํ สุขี ภวสฺสุ, ตุมฺเห สุขิตา ภววฺโห. อหํ สุขี ภเว, มยํ สุขิตา ภวามเส.

กมฺมนิ อนุภูยตํ ตยา, อนุภูยนฺตํ. อนุภูยสฺสุ, อนุภูยวฺโห. อนุภูเย, อนุภูยามเส. **ปรสฺสปทตฺเต** อนุภูยฺยตุ, อนุภูยฺยนฺตุ. อนุภูยตุ, อนุภูยนฺตุ วา, อนุภูยฺยาหิ อิจฺจาทิ. **ภาเว** ภูยตํ.

อาณตฺติยํ กตฺตริ เทวทตฺโต ทานิ โอทนํ ปจตุ, ปจนฺตุ. ปจ, ปจาหิ, ปจถ. ปจามิ, ปจาม. ปจตํ, ปจนฺตํ. ปจสฺสุ, ปจวฺโห. ปเจ, ปจามเส.

กมฺมนิ ยปฺปจฺจยวคฺคาทิ, ปจฺจตํ โอทโน เทวทตฺเตน, ปจฺจนฺตํ. ปจฺจสฺสุ, ปจฺจวฺโห. ปจฺเจ, ปจฺจามเส. **ปรสฺสปทตฺเต** ปจฺจตุ, ปจฺจนฺตุ. ปจฺจ, ปจฺจาหิ, ปจฺจถ. ปจฺจามิ, ปจฺจาม.

ตถา โส คามํ คจฺฉตุ, คจฺฉนฺตุ. คจฺฉ, คจฺฉาหิ, คจฺฉถ. คจฺฉามิ, คจฺฉาม. คเมตุ, คเมนฺตุ. คม, คมาหิ, คเมถ. คเมมิ, คเมม. คจฺฉตํ, คจฺฉนฺตํ. คจฺฉสฺสุ, คจฺฉวฺโห. คจฺเฉ, คจฺฉามเส. **ฆมฺมา**เทเส ฆมฺมตุ, ฆมฺมนฺตุ อิจฺจาทิ.

กมฺมนิ คจฺฉียตํ, คจฺฉียตุ, คมียตํ, คมียตุ, คมฺมตํ, คมฺมตุ อิจฺจาทิ.

วิธิมฺหิ อิธ ปพฺพโต โหตุ, อยํ ปาสาโท สุวณฺณมโย โหตูติอาทิ.

นิมนฺตเน อธิวาเสตุ เม ภนฺเต ภควา โภชนํ, อิธ นิสีทตุ ภวํ.

อชฺเฌสเน เทเสตุ ภนฺเต ภควา ธมฺมํ.

อนุมติยํ ปุจฺฉตุ ภวํ ปญฺหํ, ปวิสตุ ภวํ, เอตฺถ นิสีทตุ.

ปตฺถนา ยาจนา, ททาหิ เม คามวรานิ ปญฺจ, เอกํ เม นยนํ เทหิ.

ปตฺตกาเล สมฺปตฺโต เต กาโล กฏฺฐกรเณ, กฏํ กโรตุ ภวํ อิจฺจาทิ.

ปญฺจมีวิภตฺติ.

๔๕๓. สตฺตมี เอยฺย เอยฺยุํ, เอยฺยาสิ เอยฺยาถ, เอยฺยามิเอยฺยาม, เอถ เอรํ, เอโถ เอยฺยาวฺโห, เอยฺยํเอยฺยามฺเห.

เอยฺยาทโย ทฺวาทส **สตฺตมี**สญฺญา โหนฺติ.

“อนุตฺตกาเล”ติ วตฺตเต.

๔๕๔. อนุมติปริกปฺปตฺเถสุ สตฺตมี.

อนุมตฺยตฺเถ จ ปริกปฺปตฺเถ จ อนุตฺตกาเล **สตฺตมี**วิภตฺติ โหติ.

อตฺถคฺคหเณน **วิธินิมนฺตนา**ทีสุ จ สตฺตมี. กตฺตุมิจฺฉโต ปรสฺส อนุชานนํ **อนุมติ,** ปริกปฺปนํ **ปริกปฺโป,** “ยทิ นาม ภเวยฺยา”ติ สลฺลกฺขณํ นิรูปนํ, เหตุกฺริยาย สมฺภเว ผลกฺริยาย สมฺภวปริกปฺโป จ.

ตตฺถ **ปริกปฺเป** สตฺตมีปรสฺสปทปฐมปุริเสกวจนํ **เอยฺย,** อปฺปจฺจยวุทฺธาทิ ปุริมสมํ, “กฺวจิ ธาตุ วิภตฺตี”ติอาทินา เอยฺย เอยฺยาสิ เอยฺยามิ เอยฺยํอิจฺเจเตสํ วิกปฺเปน เอการาเทโส. โส ทานิ กึ นุ โข ภเว, ยทิ โส ปฐมวเย ปพฺพเชยฺย, อรหา ภเวยฺย, สเจ สงฺขารา นิจฺจา ภเวยฺยุํ, น นิรุชฺเฌยฺยุํ. ยทิ ตฺวํ ภเวยฺยาสิ, ตุมฺเห ภเวยฺยาถ. กถมหํ เทโว ภเวยฺยามิ, กึ นุ โข มยํ ภเวยฺยาม. ตถา ภเวถ, ภเวรํ. ภเวโถ, ภเวยฺยาวฺโห.

ปตฺถเน ตุ อหํ สุขี ภเว, พุทฺโธ ภเวยฺยํ, ภเวยฺยามฺเห.

กมฺมนิ สุขํ ตยา อนุภูเยถ, อนุภูเยรํ. อนุภูเยโถ, อนุภูเยยฺยาวฺโห. อนุภูเย, อนุภูเยยฺยํ, อนุภูเยยฺยามฺเห. **ปรสฺสปทตฺเต** อนุภูเยยฺย, อนุภูเยยฺยุํ. อนุภูเยยฺยาสิ อิจฺจาทิ. **ภาเว** ภูเยถ.

วิธิมฺหิ โส โอทนํ ปเจ, ปเจยฺย, ปเจยฺยุํ. ตฺวํ ปเจ, ปเจยฺยาสิ, ตุมฺเห ปเจยฺยาถ. อหํ ปเจ, ปเจยฺยามิ, มยํ ปเจยฺยาม. ปเจถ, ปเจรํ. ปเจโถ, ปเจยฺยาวฺโห. ปเจ, ปเจยฺยํ, ปเจยฺยามฺเห.

กมฺมนิ ปจฺเจถ, ปจฺเจรํ. ปจฺเจโถ, ปจฺเจยฺยาวฺโห. ปจฺเจ, ปจฺเจยฺยํ, ปจฺเจยฺยามฺเห. **ปรสฺสปทตฺเต** ปจฺเจ, ปจฺเจยฺย, ปจฺเจยฺยุํ. ปจฺเจยฺยาสิ อิจฺจาทิ.

อนุมติยํ โส คามํ คจฺเฉ, คจฺเฉยฺย, “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา **เอยฺยุ**สฺส อุํ วา, คจฺฉุํ, คจฺเฉยฺยุํ. ตฺวํ คจฺเฉ, คจฺเฉยฺยาสิ, คจฺเฉยฺยาถ. คจฺเฉ, คจฺเฉยฺยามิ, คจฺเฉยฺยาม. คเม, คเมยฺย, คมุํ, คเมยฺยุํ. คเม, คเมยฺยาสิ, คเมยฺยาถ. คเม, คเมยฺยามิ, คเมยฺยาม. คจฺเฉถ, คจฺเฉรํ. คจฺเฉโถ, คจฺเฉยฺยาวฺโห. คจฺเฉ, คจฺเฉยฺยํ, คจฺเฉยฺยามฺเห. คเมถ, คเมรํ อิจฺจาทิ.

กมฺมนิ คจฺฉีเยถ, คมีเยถ, คจฺฉีเยรํ, คมีเยรํ อิจฺจาทิ. **ปรสฺสปทตฺเต** คจฺฉีเยยฺย, คมีเยยฺย, คมฺเมยฺย, คมฺเมยฺยุํ อิจฺจาทิ. ตถา ฆมฺเม, ฆมฺเมยฺย, ฆมฺเมยฺยุํ อิจฺจาทิ.

สตฺตมีวิภตฺติ.

ปจฺจุปฺปนฺนานตฺติปริกปฺปกาลิกวิภตฺตินโย.

๔๕๕. หิยฺยตฺตนี อาอู, โอตฺถ, อํมฺหา, ตฺถตฺถุํ, เสวฺหํ, อึมฺหเส.

อาอาทโย ทฺวาทส **หิยฺยตฺตนี**สญฺญา โหนฺติ.

“อปฺปจฺจกฺเข, อตีเต”ติ จ วตฺตเต.

๔๕๖. หิยฺโยปภุติ ปจฺจกฺเข หิยฺยตฺตนี.

หิยฺโยปภุติ อตีเต กาเล ปจฺจกฺเข วา อปฺปจฺจกฺเข วา **หิยฺยตฺตนี**วิภตฺติ โหตีติ หิยฺยตฺตนี ปรสฺสปทปฐมปุริเสกวจนํ **อา**.

“กฺวจิ ธาตุ”อิจฺจาทิโต “กฺวจิ, ธาตูน”นฺติ จ วตฺตเต.

๔๕๗. อการาคโม หิยฺยตฺตนี อชฺชตนีกาลาติปตฺตีสุ.

กฺวจิ ธาตูนมาทิมฺหิ **อ**การาคโม โหติ **หิยฺยตฺตนีอชฺชตนีกาลาติปตฺติ**อิจฺเจตาสุ ตีสุ วิภตฺตีสุ. กถมยมการาคโม ธาตฺวาทิมฺหีติ เจ?

สติสฺสเรปิ ธาตฺวนฺเต, ปุนการาคมสฺสิธ;
นิรตฺถตฺตา ปโยคานุ- โรธา ธาตฺวาทิโต อยํ.

อปฺปจฺจยวุทฺธิอวาเทสสรโลปาทิ วุตฺตนยเมว.

อภวา, อภวู. อภโว, “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา **โอ**การสฺส **อ**อาเทโส วา, อภว, อภวตฺถ. อภวํ, อภวมฺหา. อภวตฺถ, อภวตฺถุํ. อภวเส, อภววฺหํ. อภวึ, อภวมฺหเส.

กมฺมนิ ยปฺปจฺจโย, ตยา สุขมนฺวภูยตฺถ, **อ**การาคมาภาเว อนุภูยตฺถ, “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา **ตฺถ**สฺส **ถา**เทโส, อนฺวภูยถ, อนุภูยถ, อนฺวภูยตฺถุํ, อนุภูยตฺถุํ. อนฺวภูยเส, อนุภูยเส, อนฺวภูยวฺหํ, อนุภูยวฺหํ. อนฺวภูยึ, อนุภูยึ, อนฺวภูยมฺหเส, อนุภูยมฺหเส. **ปรสฺสปทตฺเต** อนฺวภูยา, อนุภูยา อิจฺจาทิ. **ภาเว** อนฺวภูยตฺถ.

ตถา โส โอทนํ อปจา, ปจา, อปจู, ปจู. อปโจ, ปโจ, อปจตฺถ, ปจตฺถ. อปจํ, ปจํ, อปจมฺหา, ปจมฺหา. อปจตฺถ, ปจตฺถ, อปจตฺถุ, ปจตฺถุํ. อปจเส, ปจเส, อปจวฺหํ, ปจวฺหํ. อปจึ, ปจึ, อปจมฺหเส, ปจมฺหเส.

กมฺมนิ อปจฺจถ, อปจฺจตฺถ, อปจฺจตฺถุํ. อปจฺจเส, อปจฺจวฺหํ. อปจฺจึ, อปจฺจมฺหเส. อปจฺจา, อปจฺจู อิจฺจาทิ.

ตถา อคจฺฉา, อคจฺฉู. อคจฺโฉ, อคจฺฉ, อคจฺฉตฺถ. อคจฺฉํ, อคจฺฉมฺหา. อคจฺฉตฺถ, อคจฺฉตฺถุํ. อคจฺฉเส, อคจฺฉวฺหํ. อคจฺฉึ, อคจฺฉมฺหเส. อคมา, อคมู. อคโม, อคม, อคมตฺถ. อคมํ, อคมมฺหา. อคมตฺถ, อคมตฺถุํ. อคมเส, อคมวฺหํ. อคมึ, อคมมฺหเส.

กมฺมนิ อคจฺฉียตฺถ, คจฺฉียตฺถ, อคมียตฺถ, คมียตฺถ, อคจฺฉียตฺถุํ, คจฺฉียตฺถุํ, อคมียตฺถุํ, คมียตฺถุํ อิจฺจาทิ. ตถา อฆมฺมา, อฆมฺมู อิจฺจาทิ.

หิยฺยตฺตนีวิภตฺติ.

๔๕๘. หิยฺยตฺตนี สตฺตมี ปญฺจมี วตฺตมานา สพฺพธาตุกํ.

หิยฺยตฺตนาทโย จตสฺโส วิภตฺติโย **สพฺพธาตุก**สญฺญา โหนฺตีติ หิยฺยตฺตนาทีนํ สพฺพธาตุกสญฺญตฺตา “อิการาคโม อสพฺพธาตุกมฺหี”ติ วุตฺโต **อิ**การาคโม น ภวติ.

สพฺพธาตุกํ.

๔๕๙. ปโรกฺขา อ อุ, เอ ตฺถ, อํ มฺห, ตฺถ เร, โถ วฺโห, อึมฺเห.

ออาทโย ทฺวาทส **ปโรกฺขา**สญฺญา โหนฺติ. อกฺขานํ อินฺทฺริยานํ ปรํ ปโรกฺขา, ตทฺทีปกตฺตา อยํ วิภตฺติ **ปโรกฺขา**ติ วุจฺจติ.

๔๖๐. อปจฺจกฺเข ปโรกฺขาตีเต.

อปจฺจกฺเข วตฺตุโน อินฺทฺริยาวิสยภูเต อตีเต กาเล **ปโรกฺขา**วิภตฺติ โหติ. อติกฺกมฺม อิโตติ **อตีโต,** หุตฺวา อติกฺกนฺโตติ อตฺโถ.

เหฏฺฐา วุตฺตนเยน ปโรกฺขาปรสฺสปทปฐมปุริเสกวจนํ **อ**. “ภู อ”อิตีธ –

วิปริณาเมน “ธาตูน”นฺติ วตฺตเต.

๔๖๑. กฺวจาทิวณฺณานเมกสฺสรานํ ทฺเวภาโว.

ธาตูนมาทิภูตานํ วณฺณานเมกสฺสรานํ กฺวจิ ทฺเวภาโว โหติ. ววตฺถิตวิภาสตฺโถยํ **กฺวจิ**สทฺโท,

เตน –

ข ฉ เสสุ ปโรกฺขายํ, ทฺเวภาโว สพฺพธาตุนํ;
อปฺปจฺจเย ชุโหตฺยาทิ- สฺสปิ กิจฺจาทิเก กฺวจิ.

“ภู ภู อ”อิตีธ –

๔๖๒. ปุพฺโพพฺภาโส.

ทฺเวภูตสฺส ธาตุสฺส โย ปุพฺโพ อวยโว, โส **อพฺภาส**สญฺโญ โหตีติ อพฺภาสสญฺญา.

อพฺภาสคฺคหณมนุวตฺตเต.

๔๖๓. อนฺตสฺสิวณฺณากาโร วา.

อพฺภาสสฺส อนฺตสฺส อิวณฺโณ โหติ วา, **อ**กาโร จ. ววตฺถิตวิภาสตฺโถยํ **วา**สทฺโท. เตน –

ข ฉ เสสุ อวณฺณสฺส, อิกาโร สคุปุสฺส อี;
วาสฺส ภูสฺส ปโรกฺขายํ, อกาโร นาปรสฺสิเมติ.

อูการสฺส **อ**กาโร.

๔๖๔. ทุติยจตุตฺถานํ ปฐมตติยา.

อพฺภาสคตานํ ทุติยจตุตฺถานํ วคฺคพฺยญฺชนานํ ยถากฺกมํ ปฐมตติยา โหนฺตีติ **ภ**การสฺส **พ**กาโร.

๔๖๕. พฺรูภูนมาหภูวา ปโรกฺขายํ.

พฺรูภูอิจฺเจเตสํ ธาตูนํ **อาหภูว**อิจฺเจเต อาเทสา โหนฺติ ปโรกฺขาวิภตฺติยนฺติ **ภู**สทฺทสฺส **ภูว**อาเทโส, “สรโลโป มาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ”ติอาทินา สรโลปาทิ, โส กิร ราชา พภูว, เต กิร พภูวุ. ตฺวํ กิร พภูเว.

“ธาตูหี”ติ วตฺตเต, สีหคติยา **กฺวจิ**คฺคหณญฺจ.

๔๖๖. อิการาคโม อสพฺพธาตุกมฺหิ.

สพฺพสฺมึ อสพฺพธาตุกมฺหิ ปเร กฺวจิ ธาตูหิ ปโร **อิ**การาคโม โหติ.

อสพฺพธาตุเก พฺยญฺช- นาทิมฺเห วายมาคโม;

กฺวจาธิการโต พฺยญฺช- นาโทปิ กฺวจิ โน สิยา.

เอตฺถ จ “น สพฺพธาตุกํ อสพฺพธาตุก”มิติ กตฺวา “หิยฺยตฺตนี สตฺตมี ปญฺจมี วตฺตมานา สพฺพธาตุก”นฺติ หิยฺยตฺตนีอาทีนํ สพฺพธาตุกสญฺญาย วุตฺตตฺตา ตทญฺญา จตสฺโส วิภตฺติโย อสพฺพธาตุกนฺติ วุจฺจติ.

ตุมฺเห กิร พภูวิตฺถ. อหํ กิร พภูวํ, มยํ กิร พภูวิมฺห. **อตฺตโนปเท** โส พภูวิตฺถ, พภูวิเร. พภูวิตฺโถ, พภูวิวฺโห. พภูวึ, พภูวิมฺเห.

กมฺมนิ อตฺตโนปเท **อี**การาคม**ย**ปฺปจฺจ**ยิ**การาคมา, อนุพภูวียิตฺถ, **ย**ปฺปจฺจยสฺส อสพฺพธาตุกมฺหิ “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา โลเป กเต อิวณฺณาคโม น ภวติ, ตยา กิร อนุพภูวิตฺถ, อนุพภูวิเร อิจฺจาทิ. **ภาเว** พภูวียิตฺถ, พภูวิตฺถ วา.

ตถา ปปจ, ปปจู. ปปเจ, ปปจิตฺถ. ปปจํ, ปปจิมฺห. ปปจิตฺถ, ปปจิเร. ปปจิตฺโถ, ปปจิวฺโห. ปปจึ, ปปจิมฺเห.

กมฺมนิ ปปจฺจิตฺถ, ปปจฺจิเร อิจฺจาทิ. ตถา อปจฺจ, อปจฺจู อิจฺจาทิ.

คมิมฺหิ “กฺวจาทิวณฺณาน”นฺติอาทินา ทฺเวภาโว, “ปุพฺโพพฺภาโส”ติ อพฺภาสสญฺญา.

“อพฺภาเส”ติ วตฺตเต.

๔๖๗. กวคฺคสฺส จวคฺโค.

อพฺภาเส วตฺตมานสฺส **กวคฺคสฺส** **จ**วคฺโค โหตีติ **ค**การสฺส **ช**กาโร, “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา อนพฺภาสสฺส ปฐมปุริเสกวจนมฺหิ ทีโฆ. โส คามํ ชคาม กิร, ชคม วา, ชคมุ. ชคเม, ชคมิตฺถ. ชคมํ, ชคมิมฺห. ชคมิตฺถ, ชคมิเร. ชคมิตฺโถ, ชคมิวฺโห. ชคมึ, ชคมิมฺเห.

กมฺมนิ ชคมียิตฺถ, ชคมิตฺถ วา อิจฺจาทิ.

ปโรกฺขาวิภตฺติ.

๔๖๘. อชฺชตนี อี อุํ, โอ ตฺถ, อึ มฺหา, อา อู, เส วฺหํ, อมฺเห.

อีอาทโย ทฺวาทส **อชฺชตนี**สญฺญา โหนฺติ. อชฺช ภโว อชฺชตโน, ตทฺทีปกตฺตา อยํ วิภตฺติ **อชฺชตนี**ติ วุจฺจติ.

“อปจฺจกฺเข, อตีเต, ปจฺจกฺเข”ติ จ วตฺตเต.

๔๖๙. สมีเปชฺชตนี.

สมีเป สมีปโต ปฏฺฐาย อชฺชปฺปภุติ อตีเต กาเล ปจฺจกฺเข จ อปจฺจกฺเข จ **อชฺชตนี**วิภตฺติ โหตีติ อชฺชตนีปรสฺสปทปฐมปุริเสกวจนํ อี.

ปุเร วิย **อ**การาคโม, วุทฺธาทิ จ, “กฺวจิ ธาตุวิภตฺตี”ติอาทินา **อีมฺหา**ทิวิภตฺตีนํ กฺวจิ รสฺสตฺตํ, **โออาอ**วจนานํ **อิตฺถอ**มาเทสา จ, สรโลปาทิ, โส อภวิ, อภวี วา, **อ**การาคมาภาเว ภวิ.

มณฺฑูกคติยา “วา”ติ วตฺตเต.

๔๗๐. สพฺพโต อุํ อึ สุ.

สพฺเพหิ ธาตูหิ อุํวิภตฺติสฺส **อึสุวา**เทโส โหติ วา.

เต อภวึสุ, ภวึสุ วา, อภวุํ, ภวุํ วา. ตฺวํ อภวิ, ภวิ วา, อภโว, ภโว วา, ตุมฺเห อภวิตฺถ, ภวิตฺถ วา, **อิ**การาคโม. อหํ อภวึ, ภวึ วา, มยํ อภวิมฺห, ภวิมฺห วา, อภวิมฺหา, ภวิมฺหา วา. โส อภวิตฺถ, ภวิตฺถ วา, อภวา, ภวา วา, อภวู, ภวู วา. อภวิเส, ภวิเส วา, อภวิวฺหํ, ภวิวฺหํ วา. อภวํ , ภวํ วา, อภว, ภว วา, อภวิมฺเห, ภวิมฺเห วา.

กมฺมนิ ยปฺปจฺจยโลเป วุทฺธิอวาเทสาทิ, สุขํ ตยา อนุภวิตฺถ, อนฺวภูยิตฺถ, อนุภูยิตฺถ วา อิจฺจาทิ.

ปรสฺสปทตฺเต ตยา อนฺวภูยิ, อนุภูยิ, อนฺวภูยี, อนุภูยี วา, อนฺวภูยึสุ, อนุภูยึสุ, อนฺวภูยุํ, อนุภูยุํ. ตฺวํ อนฺวภูยิ, อนุภูยิ, ตุมฺเห อนฺวภูยิตฺถ, อนุภูยิตฺถ. อหํ อนฺวภูยึ, อนุภูยึ, มยํ อนฺวภูยิมฺห, อนุภูยิมฺห, อนฺวภูยิมฺหา, อนุภูยิมฺหา วา. **ภาเว** อภวิตฺถ, อภูยิตฺถ ตยา.

โส อปจิ, ปจิ, อปจี, ปจี วา, เต อปจึสุ, ปจึสุ, อปจุํ, ปจุํ. ตฺวํ อปจิ, ปจิ, อปโจ, ปโจ วา, ตุมฺเห อปจิตฺถ, ปจิตฺถ. อหํ อปจึ, ปจึ, มยํ อปจิมฺห, ปจิมฺห, อปจิมฺหา, ปจิมฺหา วา. โส อปจิตฺถ, ปจิตฺถ, อปจา, ปจา วา, อปจู, ปจู. อปจิเส, อปจิวฺหํ. อปจํ, ปจํ, อปจ, ปจ วา, อปจิมฺเห, ปจิมฺเห.

กมฺมนิ อปจฺจิตฺถ, ปจฺจิตฺถ อิจฺจาทิ. **ปรสฺสปทตฺเต** อปจฺจิ, ปจฺจิ, อปจฺจี, ปจฺจี วา, อปจฺจึสุ, ปจฺจึสุ, อปจฺจุํ, ปจฺจุํ. อปจฺจิ, ปจฺจิ, อปจฺโจ, ปจฺโจ วา, อปจฺจิตฺถ, ปจฺจิตฺถ. อปจฺจึ, ปจฺจึ, อปจฺจิมฺห, ปจฺจิมฺห, อปจฺจิมฺหา, ปจฺจิมฺหา วา.

โส คามํ อคจฺฉี, คจฺฉี, อคจฺฉิ, คจฺฉิ วา, เต อคจฺฉึสุ, คจฺฉึสุ, อคจฺฉุํ, คจฺฉุํ. ตฺวํ อคจฺฉิ, คจฺฉิ, อคจฺโฉ, คจฺโฉ วา, ตุมฺเห อคจฺฉิตฺถ, คจฺฉิตฺถ. อหํ อคจฺฉึ, คจฺฉึ, มยํ อคจฺฉิมฺห, คจฺฉิมฺห, อคจฺฉิมฺหา, คจฺฉิมฺหา วา.

“กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา อชฺชตนิมฺหิ คมิสฺส **จฺฉ**สฺส กฺวจิ **ญฺฉา**เทโส, อคญฺฉิ, คญฺฉิ, อคญฺฉี, คญฺฉี วา, เต อคญฺฉึสุ , คญฺฉึสุ, อคญฺฉุํ, คญฺฉุํ. ตฺวํ อคญฺฉิ, คญฺฉิ, อคญฺโฉ, คญฺโฉ วา, ตุมฺเห อคญฺฉิตฺถ, คญฺฉิตฺถ. อหํ อคญฺฉึ, คญฺฉึ, มยํ อคญฺฉิมฺห, คญฺฉิมฺห, อคญฺฉิมฺหา, คญฺฉิมฺหา วา.

จฺฉาเทสาภาเว โส อคมิ, คมิ, อคมี, คมี วา, “กรสฺส กาสตฺตมชฺชตนิมฺหี”ติ เอตฺถ **ภาว**นิทฺเทเสน, “สตฺตมชฺชตนิมฺหี”ติ โยควิภาเคน วา **สา**คเม “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา พฺยญฺชนโต **อา**การาคโม, อคมาสิ, อุํวจนสฺส กฺวจิ **อํสฺวา**เทโส, **อุ**จาคโม **ตฺถมฺเห**สุ กฺวจิ, อคมึสุ, คมึสุ, อคมํสุ, คมํสุ, อคมุํ, คมุํ, ตฺวํ อคมิ, คมิ, อคโม, คโม วา, อคมิตฺถ, คมิตฺถ, อคมุตฺถ, คมุตฺถ. อหํ อคมึ, คมึ, อคมิมฺห, คมิมฺห, อคมุมฺห, คมุมฺห, อคมิมฺหา, คมิมฺหา วา.

“กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา คมิสฺส อชฺชตนิมฺหิ **คา**เทโส จ, โส อชฺฌคา, ปรโลโป, เต อชฺฌคุํ. ตฺวํ อชฺฌโค, ตุมฺเห อชฺฌคุตฺถ. อหํ อชฺฌคึ, มยํ อชฺฌคุมฺห.

อตฺตโนปเท โส อคจฺฉิตฺถ, คจฺฉิตฺถ, อคญฺฉิตฺถ, คญฺฉิตฺถ อิจฺจาทิ. **จฺฉา**เทสาภาเว โส อคมิตฺถ, คมิตฺถ, อคมา, คมา, เต อคมู, คมู, อชฺฌคู, อคู. ตฺวํ อคมิเส, คมิเส, อคมิวฺหํ, คมิวฺหํ. อหํ อคมํ, คมํ, อคม, คม, อชฺฌคํ วา, อคมิมฺเห, คมิมฺเห.

กมฺเม คาโม อคจฺฉียิตฺถ เตน, คจฺฉียิตฺถ, อคญฺฉิยิตฺถ, คญฺฉิยิตฺถ, อคมียิตฺถ, คมียิตฺถ, อคมิตฺถ, คมิตฺถ อิจฺจาทิ. **ปรสฺสปทตฺเต** อคจฺฉียิ, คจฺฉียิ วา, อคมียิ, คมียิ วา, อคจฺฉียุํ, อคมียุํ วา. ตถา อฆมฺมียิ, อฆมฺมียึสุ อิจฺจาทิ.

“หิยฺยตฺตนี, อชฺชตนี”ติ จ วตฺตเต.

๔๗๑. มาโยเค สพฺพกาเล จ.

ยทา**มา**โยโค, ตทา **หิยฺยตฺตนชฺชตนี**วิภตฺติโย สพฺพกาเลปิ โหนฺติ, **จ**สทฺเทน **ปญฺจมี** จ. มา ภวติ, มา ภวา, มา ภวิสฺสตีติ วา อตฺเถ หิยฺยตฺตนชฺชตนีปญฺจมี วิภตฺติโย, เสสํ เนยฺยํ, โส มา ภวา, มา ภวี, มา เต ภวนฺตฺวนฺตรายา. มา ปจา, มา ปจี, มา ปจตุ. มา คจฺฉา, มา คจฺฉี, มา

คจฺฉตุ. มา กญฺจิ ปาปมาคมา, มา อคมิ, มา คมา, มา คมี, มา คเมตุ. ตฺวํ มา คจฺโฉ, มา คจฺฉิ, มา คจฺฉาหิ อิจฺจาทิ.

อตีตกาลิกวิภตฺติ.

๔๗๒. ภวิสฺสนฺตี สฺสติ สฺสนฺติ, สฺสสิ สฺสถ, สฺสามิ สฺสาม, สฺสเต สฺสนฺเต, สฺสเส สฺสวฺเห, สฺสํสฺสามฺเห.

สฺสตฺยาทีนํ ทฺวาทสนฺนํ วจนานํ **ภวิสฺสนฺตี**สญฺญา โหติ. ภวิสฺสตีติ ภวิสฺสนฺโต, ตํกาลทีปกตฺตา อยํ วิภตฺติ **ภวิสฺสนฺตี**ติ วุจฺจติ.

๔๗๓. อนาคเต ภวิสฺสนฺตี.

อนาคเต กาเล **ภวิสฺสนฺตี**วิภตฺติ โหติ.

อตีเตปิ ภวิสฺสนฺตี, ตํกาลวจนิจฺฉยา;
“อเนกชาติสํสารํ, สนฺธาวิสฺส”นฺติอาทิสุ.

น อาคโต **อนาคโต,** ปจฺจยสามคฺคิยํ สติ อายตึ อุปฺปชฺชนารโหติ อตฺโถ, **อิ**การาคโม, วุทฺธิ**อวา**เทสา, สรโลปาทิ จ.

ภวิสฺสติ, ภวิสฺสนฺติ. ภวิสฺสสิ, ภวิสฺสถ. ภวิสฺสามิ, ภวิสฺสาม. ภวิสฺสเต, ภวิสฺสนฺเต. ภวิสฺสเส, ภวิสฺสวฺเห. ภวิสฺสํ, ภวิสฺสามฺเห.

กมฺเม ยปฺปจฺจยโลโป, สุขํ ตยา อนุภวิสฺสเต, อนุภวิสฺสนฺเต. อนุภวิสฺสเส, อนุภวิสฺสวฺเห. อนุภวิสฺสํ, อนุภวิสฺสามฺเห. **ปรสฺสปทตฺเต** อนุภวิสฺสติ เทวทตฺเตน, อนุภวิสฺสนฺติ อิจฺจาทิ. **ภาเว** ภวิสฺสเต เตน, **ย**ปฺปจฺจยโลปาภาเว อนุภูยิสฺสเต, อนุภูยิสฺสนฺเต อิจฺจาทิ. **ภาเว** ภูยิสฺสเต.

ตถา ปจิสฺสติ, ปจิสฺสนฺติ. ปจิสฺสสิ, ปจิสฺสถ. ปจิสฺสามิ, ปจิสฺสาม. ปจิสฺสเต, ปจิสฺสนฺเต. ปจิสฺสเส, ปจิสฺสวฺเห. ปจิสฺสํ, ปจิสฺสามฺเห.

กมฺเม ปจฺจิสฺสเต โอทโน เทวทตฺเตน, ปจฺจิสฺสนฺเต อิจฺจาทิ. **ปรสฺสปทตฺเต** ปจฺจิสฺสติ, ปจฺจิสฺสนฺติ. ปจฺจิสฺสสิ, ปจฺจิสฺสถ. ปจฺจิสฺสามิ, ปจฺจิสฺสาม.

คจฺฉิสฺสติ, คจฺฉิสฺสนฺติ. คจฺฉิสฺสสิ, คจฺฉิสฺสถ. คจฺฉิสฺสามิ, คจฺฉิสฺสาม. คจฺฉิสฺสเต, คจฺฉิสฺสนฺเต. คจฺฉิสฺสเส, คจฺฉิสฺสวฺเห. คจฺฉิสฺสํ, คจฺฉิสฺสามฺเห. โส สคฺคํ คมิสฺสติ, คมิสฺสนฺติ. คมิสฺสสิ, คมิสฺสถ. คมิสฺสามิ, คมิสฺสาม อิจฺจาทิ.

กมฺเม คจฺฉียิสฺสเต, คจฺฉียิสฺสนฺเต. คจฺฉียิสฺสติ, คจฺฉียิสฺสนฺติ วา, คมียิสฺสเต, คมียิสฺสนฺเต. คมียิสฺสติ, คมียิสฺสนฺติ วา อิจฺจาทิ. **ย**ปฺปจฺจยโลเป คมิสฺสเต , คมิสฺสนฺเต. คมิสฺสติ, คมิสฺสนฺติ วา. ตถา ฆมฺมิสฺสติ, ฆมฺมิสฺสนฺติ อิจฺจาทิ.

ภวิสฺสนฺตีวิภตฺติ.

๔๘๔. กาลาติปตฺติ สฺสา สฺสํสุ, สฺเส สฺสถ, สฺสํสฺสามฺหา, สฺสถ สฺสิสุ, สฺสเส สฺสวฺเห, สฺสึ สฺสามฺหเส.

สฺสาทีนํ ทฺวาทสนฺนํ **กาลาติปตฺติ**สญฺญา โหติ. กาลสฺส อติปตนํ กาลาติปตฺติ, สา ปน วิรุทฺธปจฺจยูปนิปาตโต, การณเวกลฺลโต วา กฺริยาย อนภินิพฺพตฺติ, ตทฺทีปกตฺตา อยํ วิภตฺติ **กาลาติปตฺตี**ติ วุจฺจติ.

๔๗๕. กฺริยาติปนฺเนตีเต กาลาติปตฺติ.

กฺริยาติปนฺนมตฺเต อตีเต กาเล **กาลาติปตฺติ**วิภตฺติ โหติ. กฺริยาย อติปตนํ **กฺริยาติปนฺนํ,** ตํ ปน สาธกสตฺติวิรเหน กฺริยาย อจฺจนฺตานุปฺปตฺติ. เอตฺถ จ กิญฺจาปิ น กฺริยา อตีตสทฺเทน โวหริตพฺพา, ตถาปิ ตกฺกิริยุปฺปตฺติปฺปฏิพนฺธกรกฺริยาย กาลเภเทน อตีตโวหาโร ลพฺภเตวาติ ทฏฺฐพฺพํ. กาลาติปตฺติปรสฺสปทปฐมปุริเสกวจนํ **สฺสา, อ**การิการาคมา, วุทฺธิ**อวา**เทสา จ, “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา **สฺสา สฺสามฺหา**วิภตฺตีนํ กฺวจิ รสฺสตฺตํ, **สฺเส**วจนสฺส จ **อ**ตฺตํ. โส เจ ปฐมวเย ปพฺพชฺชํ อลภิสฺส, อรหา อภวิสฺส, ภวิสฺส, อภวิสฺสา, ภวิสฺสาวา, เต เจ ตํ อลภิสฺสํสุ, อรหนฺโต อภวิสฺสํสุ, ภวิสฺสํสุ. เอวํ ตฺวํ อภวิสฺส, ภวิสฺส, อภวิสฺเส วา, ตุมฺเห อภวิสฺสถ, ภวิสฺสถ. อหํ อภวิสฺสํ, ภวิสฺสํ, มยํ อภวิสฺสมฺห, ภวิสฺสมฺห, อภวิสฺสามฺหา, ภวิสฺสามฺหา วา. โส อภวิสฺสถ, อภวิสฺสิสุ. อภวิสฺสเส, อภวิสฺสวฺเห. อภวิสฺสึ, อภวิสฺสามฺหเส.

กมฺเม อนฺวภวิสฺสถ, อนฺวภวิสฺสิสุ. อนฺวภูยิสฺสถ วา อิจฺจาทิ. **ปรสฺสปทตฺเต** อนฺวภวิสฺส, อนฺวภวิสฺสํสุ. อนฺวภูยิสฺส วา อิจฺจาทิ. **ภาเว** อภวิสฺสถ เทวทตฺเตน, อภูยิสฺสถ.

ตถา โส เจ ตํ ธนํ อลภิสฺส, โอทนํ อปจิสฺส, ปจิสฺส, อปจิสฺสา, ปจิสฺสา วา, อปจิสฺสํสุ, ปจิสฺสํสุ. อปจิสฺส, ปจิสฺส, อปจิสฺเส, ปจิสฺเส วา, อปจิสฺสถ, ปจิสฺสถ. อปจิสฺสํ, ปจิสฺสํ, อปจิสฺสมฺห, ปจิสฺสมฺห, อปจิสฺสามฺหา, ปจิสฺสามฺหา วา. อปจิสฺสถ, ปจิสฺสถ, อปจิสฺสิสุ, ปจิสฺสิสุ. อปจิสฺสเส, ปจิสฺสเส, อปจิสฺสวฺเห, ปจิสฺสวฺเห. อปจิสฺสึ, ปจิสฺสึ, อปจิสฺสามฺหเส, ปจิสฺสามฺหเส.

กมฺเม อปจิสฺสถ โอทโน เทวทตฺเตน, อปจิสฺสิสฺ. **ย**ปฺปจฺจยโลปาภาเว อปจียิสฺสถ อิจฺจาทิ. **ปรสฺสปทตฺเต** อปจฺจิสฺส เตน, ปจฺจิสฺส, อปจฺจิสฺสา, ปจฺจิสฺสา วา, อปจฺจิสฺสํสุ, ปจฺจิสฺสํสุ อิจฺจาทิ.

โส อคจฺฉิสฺส, คจฺฉิสฺส, อคจฺฉิสฺสา, คจฺฉิสฺสาวา, อคจฺฉิสฺสํสุ, คจฺฉิสฺสํสุ. ตฺวํ อคจฺฉิสฺส, คจฺฉิสฺส, อคจฺฉิสฺเส, คจฺฉิสฺเส วา, อคจฺฉิสฺสถ, คจฺฉิสฺสถ. อคจฺฉิสฺสํ, คจฺฉิสฺสํ, อคจฺฉิสฺสมฺห, คจฺฉิสฺสมฺห, อคจฺฉิสฺสามฺหา, คจฺฉิสฺสามฺหา วา. อคมิสฺส, คมิสฺส, อคมิสฺสา, คมิสฺสา วา, อคมิสฺสํสุ, คมิสฺสํสุ. อคมิสฺส, คมิสฺส, อคมิสฺเส วา, อคมิสฺสถ, คมิสฺสถ. อคมิสฺสํ , คมิสฺสํ, อคมิสฺสมฺห, คมิสฺสมฺห, อคมิสฺสามฺหา, คมิสฺสามฺหา วา. อคจฺฉิสฺสถ, คจฺฉิสฺสถ วา อิจฺจาทิ.

กมฺเม อคจฺฉียิสฺสถ, อคมียิสฺสถ, อคจฺฉียิสฺส, อคมียิสฺสอิจฺจาทิ. ตถา อฆมฺมิสฺสา, อฆมฺมิสฺสํสุ อิจฺจาทิ.

กาลาติปตฺติวิภตฺติ.

ปญฺจมี สตฺตมี วตฺต-	มานา สมฺปตินาคเต;
ภวิสฺสนฺตี ปโรกฺขาที,	จตสฺโสตีตกาลิกา.

ฉกาลิกวิภตฺติวิธานํ.

วิกรณวิธาน

อิสุ อิจฺฉากนฺตีสุ, ปุเร วิย ธาตฺวนฺตโลโป, **ตฺยา**ทฺยุปฺปตฺติ, **อ**ปฺปจฺจโย จ.

“ธาตูน”นฺติ วตฺตมาเน –

๔๗๖. อิสุยมูนมนฺโต จฺโฉ วา.

อิสุยมุอิจฺเจเตสํ ธาตูนํ อนฺโต **จฺโฉ** โหติ วา. ววตฺถิตวิภาสตฺโถยํ **วา**สทฺโท, “อนฺโต จฺโฉ วา”ติ โยควิภาเคน **อาส**สฺสปิ. โส สคฺคํ อิจฺฉติ, อิจฺฉนฺติ. อิจฺฉสิ, อิจฺฉถ. อิจฺฉามิ, อิจฺฉาม. **จฺฉา**เทสา-ภาเว อสํโยคนฺตตฺตา “อญฺเญสุ จา”ติ วุทฺธิ, เอสติ, เอสนฺติ อิจฺจาทิ.

กมฺเม อตฺตโนปทสฺส เยภุยฺเยน ปรสฺสปทตฺตเมว ปโยชียติ, เตน เจตฺถ อตฺตโนปเท รูปานิ สงฺขิปิสฺสาม. โส อิจฺฉียติ, เอสียติ, อิสฺสเต, อิสฺสติ, **ย**การสฺส ปุพฺพรูปตฺตํ. ตถา อิจฺฉตุ, เอสตุ. อิจฺเฉยฺย, เอเสยฺย. ปโรกฺขาหิยฺยตฺตนีสุ ปน รูปานิ สพฺพตฺถ ปโยคมนุคมฺม ปโยเชตพฺพานิ, อิจฺฉิ, เอสิ. อิจฺฉิสฺสติ, เอสิสฺสติ. อิจฺฉิสฺสา, เอสิสฺสา อิจฺฉาทิ.

ยมุ อุปรเม, **นิ**ปุพฺโพ, **จฺฉา**เทโส จ. นิยจฺฉติ, นิยจฺฉนฺติ. นิยมติ, นิยมนฺติ. **สํ**ปุพฺโพ “สเย จา”ติ **ณ**ตฺตํ, ทฺวิตฺตญฺจ. สญฺญมติ, สญฺญมนฺติ.

กมฺเม นิยจฺฉียติ, นิยมียติ, นิยมฺมติ, สญฺญมียติ วา. ตถา นิยจฺฉตุ, สญฺญมตุ. นิยจฺเฉยฺย, สญฺญเมยฺย. นิยจฺฉิ, สญฺญมิ. นิยจฺฉิสฺสติ, สญฺญมิสฺสติ. นิยจฺฉิสฺส, สญฺญมิสฺส อิจฺจาทิ.

อาส อุปเวสเน, โยควิภาเคน **จฺฉา**เทโส, รสฺสตฺตํ. อจฺฉติ, อจฺฉนฺติ. อจฺฉสิ, อจฺฉถ. อจฺฉามิ, อจฺฉาม. อญฺญตฺร **อุป**ปุพฺโพ อุปาสติ, อุปาสนฺติ. อจฺฉียติ, อุปาสียติ. อจฺฉตุ, อุปาสตุ. อจฺเฉยฺย, อุปาเสยฺย. อจฺฉิ, อุปาสิ. อจฺฉิสฺสติ, อุปาสิสฺสติ. อจฺฉิสฺส, อุปาสิสฺส อิจฺจาทิ.

ลภ ลาเภ, ลภติ, ลภนฺติ. ลภสิ, ลภถ. ลภามิ, ลภาม. ลภเต, ลภนฺเต. ลภเส, ลภวฺเห. ลเภ, ลภามฺเห.

กมฺเม **ย**การสฺส ปุพฺพรูปตฺเต กเต “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา ปุริม**ภ**การสฺส **พ**กาโร, ลพฺภเต, ลพฺภนฺเต. ลพฺภติ, ลพฺภนฺติ. ลพฺภตํ, ลพฺภตุ. ลพฺเภ, ลพฺเภยฺย.

อชฺชตนิมฺหิ “วา, อนฺตโลโป”ติ จ วตฺตมาเน –

๔๗๗. ลภสฺมา อี อึนํ ตฺถตฺถํ.

ลภอิจฺเจตสฺมา ธาตุโต ปเรสํ อีอึนํ วิภตฺตีนํ **ตฺถ ตฺถํ**อิจฺเจเต อาเทสา โหนฺติ วา, ธาตฺวนฺตสฺส โลโป จ. อลตฺถ, อลภิ, ลภิ, อลภึสุ, ลภึสุ. อลโภ, ลโภ, อลภิ, ลภิ, อลภิตฺถ, ลภิตฺถ. อลตฺถํ, อลภึ, ลภึ, อลภิมฺห, ลภิมฺห อิจฺจาทิ.

ภวิสฺสนฺติมฺหิ “กรสฺส สปฺปจฺจยสฺส กาโห”ติ เอตฺถ **สปฺปจฺจย**คฺคหเณน **วจ มุจ ภุชา**ทิโต **สฺส**สฺส**ขา**เทโส, **วส ฉิท ลภา**ทิโต **ฉา**เทโส จ วา โหตีติ **สฺส**สฺส **ฉา**เทโส, “พฺยญฺชนนฺตสฺส โจ ฉปฺปจฺจเยสุ จา”ติ ธาตฺวนฺตสฺส **จ**กาโร, ลจฺฉติ, ลจฺฉนฺติ. ลจฺฉสิ, ลจฺฉถ. ลจฺฉามิ, ลจฺฉาม. **ฉา**เทสาภาเว ลภิสฺสติ, ลภิสฺสนฺติ. ลภิสฺสสิ, ลภิสฺสถ. ลภิสฺสามิ, ลภิสฺสาม อิจฺจาทิ. อลภิสฺส, อลภิสฺสํสุ อิจฺจาทิ.

วจ วิยตฺติยํ วาจายํ, วจติ, วจนฺติ. วจสิ, วจถ. วจามิ, วจาม.

กมฺเม อตฺตโนปเท, **ย**ปฺปจฺจเย จ กเต –

๔๗๘. วจ วส วหาทีนมุกาโร วสฺส เย.

วจ วส วหอิจฺเจวมาทีนํ ธาตูนํ **ว**การสฺส **อุ**กาโร โหติ **ย**ปฺปจฺจเย ปเร, **อาทิ**สทฺเทน **วทฺฒ**สฺส จ. “วสฺส อ ว”อิติ สมาเสน ทุติยญฺเจตฺถ **ว**คฺคหณํ อิจฺฉิตพฺพํ, เตน **อ**การสฺสปิ **อุ**กาโร โหติ,

ปุริมปกฺเข ปรโลโป. “ตสฺส จวคฺค”อิจฺจาทินา สธาตฺวนฺตสฺส **ย**การสฺส **จ**กาโร, ทฺวิตฺตํ. อุจฺจเต, อุจฺจนฺเต. วุจฺจเต, วุจฺจนฺเต. วุจฺจติ, วุจฺจนฺติ วา อิจฺจาทิ. ตถา วจตุ, วุจฺจตุ. วเจยฺย, วุจฺเจยฺย. อวจา, อวจฺจา, อวจู, อวจฺจู. อวจ, อวโจ, อวจุตฺถ. อวจ, อวจํ, อวจมฺหา. อวจุตฺถ อิจฺจาทิ.

๔๗๙. วจสฺสชฺชตนิมฺหิ มกาโร โอ.

วจอิจฺเจตสฺส ธาตุสฺส **อ**กาโร **โอ**ตฺตมาปชฺชเต อชฺชตนิมฺหิ วิภตฺติมฺหิ. อโวจิ, อโวจุํ. อโวโจ, อโวจุตฺถ. อโวจึ, อโวจุมฺห, **อุ**การาคโม. อโวจ, รสฺสตฺตํ, อโวจุ อิจฺจาทิ. อวุจฺจิตฺถ.

ภวิสฺสนฺติมฺหิ **สปฺปจฺจย**คฺคหเณน **สฺส**สฺส **ขา**เทโส, “พฺยญฺชนนฺตสฺสา”ติ วตฺตมาเน “โก เข จา”ติ ธาตฺวนฺตสฺส **กา**เทโส, วกฺขติ, วกฺขนฺติ. วกฺขสิ, วกฺขถ. วกฺขามิ, วกฺขาม อิจฺจาทิ.

วส นิวาเส, วสติ, วสนฺติ.

กมฺเม อุตฺตํ, ปุพฺพรูปตฺตญฺจ วุสฺสติ, วุสฺสนฺติ อิจฺจาทิ. วสตุ. วเสยฺย. อวสิ, วสิ.

ภวิสฺสนฺติยํ **สฺส**สฺส **ฉา**เทโส, ธาตฺวนฺตสฺส **จ**กาโร จ, วจฺฉติ, วจฺฉนฺติ. วจฺฉสิ, วจฺฉถ. วจฺฉามิ, วจฺฉาม. วสิสฺสติ, วสิสฺสนฺติ. อวสิสฺส, อวสิสฺสํสุ.

ตถา **รุท** อสฺสุวิโมจเน, โรทติ, รุจฺฉติ. โรทิสฺสติ อิจฺจาทิ.

กุส อกฺโกเส, **อา**ปุพฺโพ ทฺวิตฺตรสฺสตฺตานิ, **อ**ปฺปจฺจยวุทฺธิโย จ. อกฺโกสติ. อกฺโกสตุ. อกฺโกเสยฺย. “อนฺตโลโป”ติ วตฺตเต, มณฺฑูกคติยา “วา”ติ จ.

๔๘๐. กุสสฺมา ที จฺฉิ.

กุส อิจฺเจตสฺมา ธาตุโต อีวิภตฺติสฺส **จฺฉิ**อาเทโส โหติ, ธาตฺวนฺตสฺส โลโป จ. อกฺโกจฺฉิ มํ, อกฺโกสิ วา. อกฺโกสิสฺสติ. อกฺโกสิสฺส อิจฺจาทิ.

วห ปาปุณเน, วหติ, วหนฺติ.

กมฺเม อตฺตโนปเท, **ย**ปฺปจฺจเย จ กเต –

“เย”ติ วตฺตเต.

๔๘๑. ห วิปริยโย โล วา.

หการสฺส วิปริยโย โหติ **ย**ปฺปจฺจเย ปเร, **ย**ปฺปจฺจยสฺส จ **ล**กาโร โหติ วา. ววตฺถิตวิภาสตฺโถยํ **วา**สทฺโท, เตน “คยฺหตี”ติอาทีสุ **ล**ตฺตํ น โหติ, นิมิตฺตภูตสฺส **ย**การสฺเสเวตํ **ล**ตฺตํ, “วจวส”อิจฺจาทินา อุตฺตํ. วุยฺหติ, วุลฺหติ, **วุ**ยฺหนฺติ. วหตุ, วุยฺหตุ. วเหยฺย, วุยฺเหยฺย. อวหี, อวุยฺหิตฺถ, อวหิตฺถ. อวหิสฺสติ, วุยฺหิสฺสติ. อวหิสฺส, อวุยฺหิสฺส อิจฺจาทิ.

ชร วโยหานิมฺหิ.

๔๘๒. ชรมรานํ ชีรชียฺยมียฺยา วา.

ชรมร อิจฺเจเตสํ ธาตูนํ **ชีรชียฺยมียฺยา**เทสา โหนฺติ วา, สรโลปาทิ. ชีรติ, ชีรนฺติ. ชียฺยติ, ชียฺยนฺติ. “กฺวจา”ทิสุตฺเตน เอกยการสฺส กฺวจิ โลโป โหติ. ชียติ, ชียนฺติ.

กมฺเม ชีรียติ, ชีรียนฺติ. ชียิยฺยติ, ชียิยฺยนฺติ. ชีรตุ, ชียฺยตุ. ชีเรยฺย, ชียฺเยยฺย. อชีรี, ชีรี, ชียฺยี. ชีริสฺสติ, ชียฺยิสฺสติ. อชีริสฺส, อชียฺยิสฺส.

มร ปาณจาเค, **มียฺยา**เทโส, มียฺยติ, มียฺยนฺติ. มียติ, มียนฺติ วา. มรติ, มรนฺติ อิจฺจาทิ.

ทิส เปกฺขเณ.

๔๘๓. ทิสสฺส ปสฺส ทิสฺส ทกฺขา วา.

ทิสอิจฺเจตสฺส ธาตุสฺส **ปสฺส ทิสฺส ทกฺข**อิจฺเจเต อาเทสา โหนฺติ วา. ววตฺถิตวิภาสตฺโถยํ **วา**สทฺโท, เตน **ทิสฺสา**เทโส กมฺมนิ สพฺพธาตุเก เอว. ปสฺสติ, ปสฺสนฺติ. ทกฺขติ, ทกฺขนฺติ.

กมฺมนิ ยการโลโป, ทิสฺสเต, ทิสฺสนฺเต. ทิสฺสติ, ทิสฺสนฺติ. วิปสฺสียติ, ทกฺขียติ. ปสฺสตุ, ทกฺขตุ, ทิสฺสตุ. ปสฺเสยฺย, ทกฺเขยฺย, ทิสฺเสยฺย.

หิยฺยตฺตนิยํ “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา ธาตฺอิการสฺส **อ**ตฺตํ, อทฺทสา, อทฺทส. **กมฺมนิ** อทิสฺส.

ตถา อปสฺสิ, ปสฺสิ, อปสฺสึสุ, ปสฺสึสุ. อปสฺสิ, ปสฺสิ, อปสฺสิตฺถ, ปสฺสิตฺถ. อปสฺสึ, ปสฺสึ, อปสฺสิมฺห, ปสฺสิมฺห. อทฺทสิ, ทสิ, อทฺทสํสุ, ทสํสุ. **กมฺมนิ** อทิสฺสํสุ. อทฺทกฺขิ, อทฺทกฺขึสุ. ปสฺสิสฺสติ, ปสฺสิสฺสนฺติ. “ภวิสฺสนฺติมฺหิ สฺสสฺส จา”ติ โยควิภาเคน **สฺส**สฺส โลโป, **อิ**การาคโม จ, ทกฺขิติ, ทกฺขินฺติ. โลปาภาเว ทกฺขิสฺสติ, ทกฺขิสฺสนฺติ. อปสฺสิสฺส, อทกฺขิสฺส อิจฺจาทิ.

สท วิสรณคตฺยาวสาเนสุ.

“สพฺพตฺถา”ติ วตฺตเต, มณฺฑูกคติยา “กฺวจี”ติ จ.

๔๘๔. สทสฺส สีทตฺตํ.

สทอิจฺเจตสฺส ธาตุสฺส **สีทา**เทโส โหติ สพฺพตฺถ วิภตฺติปฺปจฺจเยสุ กฺวจิ. เสสํ เนยฺยํ. นิสีทติ, นิสีทนฺติ. **ภาเว** นิสชฺชเต, อิธ กฺวจาธิกาเรน **สีทา**-เทโส น ภวติ. นิสีทตุ. นิสีเท. นิสีทิ. นิสีทิสฺสติ. นิสีทิสฺส อิจฺจาทิ.

ยช เทวปูชาสงฺคติกรณทาเนสุ. ยชติ, ยชนฺติ.

กมฺมนิ “ยมฺหี”ติ วตฺตเต.

๔๘๕. ยชสฺสาทิสฺสิ.

ยชอิจฺเจตสฺส ธาตุสฺส อาทิสฺส **ย**การสฺส **อิ**การาเทโส โหติ **ย**ปฺปจฺจเย ปเร, สรโลโป. อิชฺชเต มยา พุทฺโธ. ตถา ยชตุ, อิชฺชตํ. ยเช, อิชฺเชถ. ยชิ, อิชฺชิตฺถ. ยชิสฺสติ, อิชฺชิสฺสเต. ยชิสฺส, อิชฺชิสฺสถ อิจฺจาทิ.

วท วิยตฺติยํ วาจายํ, **ตฺยา**ทฺยุปฺปตฺติ, **อ**ปฺปจฺจโย จ.

“วา”ติ วตฺตเต.

๔๘๖. วทสฺส วชฺชํ.

วทอิจฺเจตสฺส ธาตุสฺส สพฺพสฺส **วชฺชา**เทโส โหติ วา สพฺพาสุ วิภตฺตีสุ. วิภตฺยาธิการตฺตา เจตฺถ สพฺพาสูติ อตฺถโต สิทฺธํ.

“วา”ติ วตฺตเต.

๔๘๗. โลปญฺเจตฺตมกาโร.

ภูวาทิโต ปโร **อ**ปฺปจฺจโย **เอตฺต**มาปชฺชเต, โลปญฺจ วา. วิกรณการิยวิธิปฺปกรณโต เจตฺถ **อ**กาโรติ **อ**ปฺปจฺจโย คยฺหติ.

ภูวาทิโต ชุโหตฺยาทิ- โต จ **อ**ปฺปจฺจโย ปโร;
โลปมาปชฺชเต นาญฺโญ, ววตฺถิตวิภาสโตติ.

อปฺปจฺจยสฺส **เอ**กาโร, สรโลปาทิ, วชฺเชติ, วเทติ, วทติ, **อนฺติ**มฺหิ –

๔๘๘. กฺวจิ ธาตุวิภตฺติปฺปจฺจยานํ ทีฆวิปรีตาเทสโลปาคมา จ.

อิธ ธาตฺวาธิกาเร อาขฺยาเต, กิตเก จ อวิหิตลกฺขเณสุ ปโยเคสุ กฺวจิ ธาตูนํ, ตฺยาทิวิภตฺตีนํ, ธาตุวิหิตปฺปจฺจยานญฺจ ทีฆตพฺพิปรีตอาเทสโลปาคมอิจฺเจตานิ การิยานิ ชินวจนานุรูปโต ภวนฺติ. ตตฺถ –

นามฺหิ รสฺโส กิยาทีนํ, สํโยเค จญฺญธาตุนํ;
อายูนํ วา วิภตฺตีนํ, มฺหา, สฺสานฺตสฺส จ รสฺสตา.
คมิโต จฺฉสฺส ญฺโฉ วาสฺส, คมิสฺสชฺชตนิมฺหิ คา;
อุจาคโม วา ตฺถมฺเหสุ, ธาตูนํ ยมฺหิ ทีฆตา.
เอยฺเยยฺยาเสยฺยาเมตฺตญฺจ, วา สฺเสสฺเสตฺตญฺจ ปาปุเณ;
โอการา อตฺตมิตฺตญฺจ, อาตฺถา ปปฺโปนฺติ วา ตฺถเถ.

ตถา พฺรูโตติ อนฺตีนํ, ออุ วาห จ ธาตุยา;
ปโรกฺขาย วิภตฺติมฺหิ, อนพฺภาสสฺส ทีฆตา.
สํโยคนฺโต อกาเรตฺถ, วิภตฺติปฺปจฺจยาทิ ตุ;
โลป มาปชฺชเต นิจฺจ- เมกาโรการโต ปโรติ.

เอการโต ปรสฺส **อนฺติอ**การสฺส โลโป, วชฺเชนฺติ, วเทนฺติ, วทนฺติ. วชฺเชสิ, วเทสิ, วทสิ, วชฺเชถ, วเทถ, วทถ. วชฺเชมิ, วชฺชามิ, วเทมิ, วทามิ, วชฺเชม, วเทม, วชฺชาม, วทาม.

กมฺมนิ วชฺชียติ, วชฺชียนฺติ. วชฺชติ, วชฺชนฺติ. วทียติ วา. วชฺเชตุ, วเทตุ, วทตุ. วชฺเช, วชฺเชยฺย, วเท, วเทยฺย, วชฺเชยฺยุํ, วเทยฺยุํ. วชฺเชยฺยาสิ, วชฺเชสิ, วเทยฺยาสิ. อวทิ, วทิ, วทึสุ. วทิสฺสติ, วทิสฺสนฺติ. อวทิสฺส อิจฺจาทิ.

กมุ ปทวิกฺเขเป, **อ**ปฺปจฺจเย กเต “กฺวจาทิวณฺณานเมกสฺสรานํ ทฺเวภาโว”ติ ทฺวิตฺตํ, **ก**วคฺคสฺส **จ**วคฺโค.

อพฺภาสคฺคหณมนฺตคฺคหณํ, **วา**คฺคหณญฺจ วตฺตเต.

๔๘๙. นิคฺคหีตญฺจ.

อพฺภาสนฺเต **นิคฺคหีต**ญฺจาคโม โหติ วา. ววตฺถิตวิภาสตฺโถยํ **วา**สทฺโท, เตน **กมา**ทีนเมเวตํ. จงฺกมติ, จงฺกมนฺติ อิจฺจาทิ. กมติ, กมนฺติ อิจฺจาทิ.

จล กมฺปเน, จญฺจลติ, จลติ.

จล ทลเน, ททฺทลฺลติ.

เฌจินฺตายํ, **อ**ปฺปจฺจเย “โอ, สเร, เอ”ติ จ อธิกิจฺจ “เต อาวายา”ติ โยควิภาเคน อการิเตปิ **เอ**การสฺส **อายา**เทโส, ฌายติ, ฌายนฺติ อิจฺจาทิ, วิเสสวิธานํ.

อวุทฺธิกภูวาทินโย.

ตุท พฺยถเน, **ตฺยา**ทฺยุปฺปตฺติ **อ**ปฺปจฺจโย, “อญฺเญสุ จา”ติ **เอ**ตฺถานุวตฺติต **วา**คฺคหเณน **ตุทา**ทีนํ วุทฺธิอภาโวว วิเสโส, ตุทติ, ตุทนฺติ. ตุทสิ, ตุทถ. ตุทามิ, ตุทาม.

กมฺเม “ตสฺส จวคฺค”อิจฺจาทินา สหการสฺส **ย**ปฺปจฺจยสฺส **ช**กาโร ทฺวิตฺตํ, ตุชฺชเต, ตุชฺชนฺเต. ตุชฺชติ, ตุชฺชนฺติ, ตุชฺชเร วา. ตถา ตุทตุ, ตุทนฺตุ. ตุเท, ตุเทยฺย, ตุเทยฺยุํ. อตุทิ, ตุทึสุ. อตุทิ, อตุทิตฺถ. อตุทึ, อตุทิมฺห. อตุชฺชิตฺถ, อตุชฺชิ. ตุทิสฺสติ. อตุทิสฺส อิจฺจาทิ.

วิส ปเวสเน **ป**ปุพฺโพ, โส คามํ ปวิสติ, ปวิสนฺติ. ปวิสสิ, ปวิสถ. ปวิสามิ, ปวิสาม.

กมฺเม ปวิสิยฺยเต, ปวิสิยฺยนฺเต. ปวิสิยฺยติ, ปวิสิยฺยนฺติ. ปวิสฺสเต วา. ตถา ปวิสตุ, ปวิสนฺตุ. ปวิเสยฺย. ปาวิสิ, ปวิสิ, ปาเวกฺขิ ปถวึ, “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา อชฺชตนิมฺหิ **วิส**สฺส เวกฺขาเทโส จ. ปาวิสึสุ, ปวิสึสุ.

กมฺเม ปาวิสียิตฺถ, ปวิสียิตฺถ, ปาวิสียิ, ปวิสียิ. ปวิสิสฺสติ, ปวิสิสฺสนฺติ. ปวิสียิสฺสเต, ปวิสิสฺสเต. ปาวิสิสฺส. ปาวิสียิสฺส อิจฺจาทิ.

นุท เขเป, นุทติ, นุทนฺติ.

ทิส อติสชฺชเน, อุทฺทิสติ, อุทฺทิสนฺติ.

ลิข เลขเน, ลิขติ, ลิขนฺติ.

ผุส สมฺผสฺเส, ผุสติ, ผุสนฺติ อิจฺจาทิ.

ตุทาทินโย.

หู, ภู สตฺตายํ, **ตฺยา**ทฺยุปฺปตฺติ “ภูวาทิโต อ”อิติ **อ**ปฺปจฺจโย, “วา”ติ อธิกิจฺจ “โลปญฺเจตฺต-มกาโร”ติ ภูวาทิโต ปรสฺส อปฺปจฺจยสฺส โลโป, “อญฺเญสุ จา”ติ วุทฺธิ. โส โหติ, เต โหนฺติ, “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา ปรสรสฺส โลโป. โหสิ, โหถ. โหมิ, โหม. **ภาเว** หูยเต.

ตถา โหตุ, โหนฺตุ. โหหิ, อนการปรตฺตา **หิ**โลโป น ภวติ, โหถ. โหมิ, โหม. **ภาเว** หูยตํ.

สตฺตมิยํ สรโลปาทิ, เหยฺย, เหยฺยุํ. เหยฺยาสิ, เหยฺยาถ. เหยฺยามิ, เหยฺยาม. เหยฺยํ วา. **ภาเว** หูเยถ.

หิยฺยตฺตนิยํ อปฺปจฺจยโลเป “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา **หู**ธาตุสฺส **อู**การสฺส **อุวา**เทโส. อหุวา, อหุวุ, อหุวู. อหุว, อหุโว, อหุวตฺถ. อหุวํ, อหุวมฺห. อหุวตฺถ, อหุวตฺถุํ. อหุวเส, อหุววฺหํ. อหุวึ, อหุวมฺหเส. **ภาเว** อหูยตฺถ.

อชฺชตนิมฺหิ “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา **หู**โต อีวิภตฺติสฺส โลโป รสฺสตฺตํ, โส อหุ, โลปาภาเว “กรสฺส กาสตฺตมชฺชตนิมฺหี”ติ เอตฺถ “สตฺตมชฺชตนิมฺหี”ติ โยควิภาเคน **สา**คโม, วุทฺธิ, อโหสิ, อเหสุํ, “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา **โอ**การ**สฺเส**กาโร. อหวุํ วา. อโหสิ, อโหสิตฺถ. อโหสึ, อหุํ, ปรสรสฺส โลโป, รสฺสตฺตญฺจ, อโหสิมฺห, อหุมฺห, รสฺสตฺตํ. **ภาเว** อหูยิตฺถ.

“หิ โลปํ วา”ติ อิโต “โลโป, วา”ติ จ วตฺตเต.

๔๙๐. โหติสฺสเร’โหเห ภวิสฺสนฺติมฺหิ สฺสสฺส จ.

หูอิจฺเจตสฺส ธาตุสฺส สโร **เอห โอห เอตฺต**มาปชฺชเต ภวิสฺสนฺติมฺหิ วิภตฺติมฺหิ, **สฺส**สฺส จ โลโป โหติ วา. **อิ**การาคโม, สรโลปาทิ.

เหหิติ, เหหินฺติ. เหหิสิ, เหหิถ. เหหามิ, เหหาม. โลปาภาเว – เหหิสฺสติ, เหหิสฺสนฺติ. เหหิสฺสสิ, เหหิสฺสถ. เหหิสฺสามิ, เหหิสฺสาม. **โอหาเทเส** – โหหิติ, โหหินฺติ. โหหิสิ, โหหิถ. โหหามิ, โหหาม. ตถา โหหิสฺสติ, โหหิสฺสนฺติ. โหหิสฺสสิ, โหหิสฺสถ. โหหิสฺสามิ, โหหิสฺสาม. **เอการาเทเส** – เหติ, เหนฺติ. เหสิ, เหถ. เหมิ , เหม. เหสฺสติ, เหสฺสนฺติ. เหสฺสสิ, เหสฺสถ. เหสฺสามิ, เหสฺสาม. **ภาเว** หุยิสฺสเต.

กาลาติปตฺติยํ อหวิสฺส, อหวิสฺสํสุ. อหุยิสฺสถ อิจฺจาทิ.

หู, ภู สตฺตายํ, ภู อิตีธ **อนุ**ปุพฺโพ, **ตฺยา**ทฺยุปฺปตฺติ **อ**ปฺปจฺจยสฺส โลปวุทฺธิโย, อนุโภติ, อนุโภนฺติ. อนุโภสิ, อนุโภถ. อนุโภมิ, อนุโภม.

กมฺเม อนุภูยติ, อนุภูยนฺติ. ตถา อนุโภตุ, อนุโภนฺตุ. อนุโภหิ, อนุโภถ. อนุโภมิ, อนุโภม. อนุภูยตุ, อนุภูยนฺตุ. อนุภเว, อนุภเวยฺย. อนุภูเยยฺย. อนุโภสิ, อนุภวิ. อนุโภสฺสติ, อนุโภสฺสนฺติ. อนุโภสฺสสิ, อนุโภสฺสถ. อนุโภสฺสามิ, อนุโภสฺสาม. อนุภวิสฺสติ วา. อนุโภสฺส, อนุภวิสฺส วา อิจฺจาทิ.

สี สเย **อ**ปฺปจฺจยโลโป, วุทฺธิ จ, เสติ, เสนฺติ. เสสิ, เสถ. เสมิ, เสม. เสเต, เสนฺเต อิจฺจาทิ.

อปฺปจฺจยโลปาภาเว –

“สเร”ติ วตฺตเต, **ธาตุ**คฺคหณญฺจ.

๔๙๑. เอ อย.

เอการสฺส ธาตฺวนฺตสฺส สเร ปเร **อยา**เทโส โหติ, สรโลปาทิ. สยติ, สยนฺติ. สยสิ, สยถ. สยามิ, สยาม.

กมฺเม อติปุพฺโพ, “กฺวจิ ธาตฺวา”ทินา ยมฺหิ รสฺสสรสฺส ธาตฺวนฺตสฺส ทีโฆ, อติสียเต, อติสียนฺเต. อติสียติ, อติสียนฺติ. **ภาเว** สียเต.

ตถา เสตุ, เสนฺตุ. เสหิ, เสถ. เสมิ, เสม. สยตุ, สยนฺตุ. สย, สยาหิ, สยถ. สยามิ, สยาม. สยตํ, สยนฺตํ. สยสฺสุ, สยวฺโห. สเย, สยามเส. อติสียตํ, อติสียนฺตํ. อติสียตุ, อติสียนฺตุ. **ภาเว** สียตํ.

สเย, สเยยฺย, สเยยฺยุํ. อติสีเยยฺย. **ภาเว** สีเยถ.

อสยิ, สยิ, อสยึสุ, สยึสุ, อสยุํ. สาคเม อติเสสิ, อติเสสุํ. **กมฺเม** อจฺจสียิตฺถ, อจฺจสียิ, อติสียิ. **ภาเว** สียิตฺถ.

สยิสฺสติ, สยิสฺสนฺติ. **อิ**การาคมาภาเว เสสฺสติ, เสสฺสนฺติ. **กมฺเม** อติสียิสฺสถ, อติสียิสฺสติ. **ภาเว** สียิสฺสเต.

อสยิสฺสา, อสยิสฺสํสุ. **กมฺเม** อจฺจสียิสฺสถ อิจฺจาทิ.

นี ปาปุณเน, **ทฺวิกมฺมโก**ยํ, อชํ คามํ เนติ, เนนฺติ. เนสิ, เนถ. เนมิ, เนม. โลปาภาเว นยติ, นยนฺติ อิจฺจาทิ. **กมฺเม** นียเต คามํ อโช เทวทตฺเตน, นียเร, นียนฺเต. นียติ, นียนฺติ.

ตถา เนตุ, นยตุ. นียตํ, นียนฺตํ. นเย, นเยยฺย. นีเยถ, นีเยยฺย. อนยิ, นยิ, อนยึสุ, นยึสุ. วิเนสิ, วิเนสุํ. อนียิตฺถ, นียิตฺถ. นยิสฺสติ , เนสฺสติ. นยิสฺสเต, นียิสฺสเต, นียิสฺสติ. อนยิสฺส, อนียิสฺส อิจฺจาทิ.

ธา คตินิวตฺติมฺหิ, “วา”ติ วตฺตเต.

๔๙๒. ธา ติฏฺโฐ.

ธาอิจฺเจตสฺส ธาตุสฺส **ติฏฺฐา**เทโส โหติ วา. ววตฺถิตวิภาสตฺโถยํ **วา**สทฺโท, **อ**ปฺปจฺจยโลโป. ติฏฺฐติ, ติฏฺฐนฺติ. ธาติ, ธนฺติ. โลปาภาเว “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา **ธา**โต **ห**การาคโม จ รสฺสตฺตํ, **สํ**ปุพฺโพ สณฺธหติ, สณฺธหนฺติ. **เอ**ตฺเต อธิฏฺเฐติ, อธิฏฺเฐนฺติ.

กมฺเม –

๔๙๓. ยมฺหิ ทาธา มา ธา หา ปา มห มถาทีนมี.

ภาวกมฺมวิสเย **ย**มฺหิ ปจฺจเย ปเร **ทา ธา มา ธา หาปา มห มถ** อิจฺเจวมาทีนํ ธาตูนํ อนฺโต อีการมาปชฺชเต, นิจฺจตฺโถยมารมฺโภ. อุปฏฺฐียติ, อุปฏฺฐียนฺติ. **ห**การาคเม รสฺสตฺตํ, อีการาคโม จ, ปติฏฺฐหียติ, ปติฏฺฐหียนฺติ. **ภาเว** ธียเต.

ตถา ติฏฺฐตุ, ติฏฺฐนฺตุ. ธาตุ, ธนฺตุ. สณฺธหตุ, สณฺธหนฺตุ. ติฏฺเฐ, ติฏฺเฐยฺย. สณฺเธ, สณฺเธยฺย, สณฺเธยฺยุํ. สณฺธเห, สณฺธเหยฺยุํ. อฏฺฐาสิ, อฏฺฐํสุ. สณฺธหิ, สณฺธหึสุ. ปกิฏฺฐิสฺสติ, ปติฏฺฐิสฺสนฺติ. ธสฺสติ, ธสฺสนฺติ. ปติฏฺฐหิสฺสติ, ปติฏฺฐหิสฺสนฺติ. ปติฏฺฐิสฺส, ปติฏฺฐิสฺสํสุ. ปติฏฺฐหิสฺส, ปติฏฺฐหิสฺสํสุ อิจฺจาทิ.

ปา ปาเน, “วา”ติ วตฺตเต.

๔๙๔. ปา ปิโพ.

ปาอิจฺเจตสฺส ธาตุสฺส **ปิพา**เทโส โหติ วา. ววตฺถิตวิภาสตฺโถยํ **วา**สทฺโท.

ปิพติ. ปิพตุ. ปิเพยฺย. “กฺวจิ ธาตวา”ทินา **พ**การสฺส **ว**กาโร, ปิวติ, ปิวนฺติ. ปาติ, ปานฺติ, ปนฺติ วา. ปียเต, ปียนฺเต. ปียติ, ปียนฺติ. ปิวตุ. ปิเวยฺย. อปายิ, ปิวิ. ปิวิสฺสติ. อปิวิสฺส อิจฺจาทิ.

อส ภุวิ, วิภตฺตุปฺปตฺติ, **อ**ปฺปจฺจยโลโป, อส อิตีธ –

“อสสฺมา, อนฺตโลโป”ติ จ วตฺตเต.

๔๙๕. ติสฺส ตฺถิตฺตํ.

อสอิจฺเจตสฺมา ธาตุมฺหา ปรสฺส **ติ**สฺส วิภตฺติสฺส **ตฺถิ**ตฺตํ โหติ, ธาตฺวนฺตสฺส โลโป จ. อตฺถิ.

“วา”ติ วตฺตเต.

๔๙๖. สพฺพตฺถาสสฺสาทิ โลโป จ.

สพฺพตฺถ วิภตฺติปฺปจฺจเยสุ จ **อส**อิจฺเจตาย ธาตุยา อาทิสฺส โลโป โหติ วา, ววตฺถิตวิภาสตฺโถยํ **วา**สทฺโท. สนฺติ.

“อสสฺมา, อนฺตโลโป”ติ จ อธิกาโร.

๔๙๗. สิมฺหิ จ.

อสธาตุสฺส อนฺตโลโป โหติ **สิมฺหิ** วิภตฺติมฺหิ จ. ตฺวํ อสิ.

๔๙๘. ถสฺส ตฺถตฺตํ.

อสอิจฺเจตาย ธาตุยา ปรสฺส **ถ**สฺส วิภตฺติสฺส **ตฺถ**ตฺตํ โหติ, ธาตฺวนฺตสฺส โลโป จ. ตุมฺเห อตฺถ.

“วา”ติ วตฺตเต.

๔๙๙. อสสฺมา มิมานํ มฺหิมฺหานฺตโลโป จ.

อสอิจฺเจตาย ธาตุยา ปราสํ **มิ ม**อิจฺเจตาสํ วิภตฺตีนํ **มฺหิมฺห**อิจฺเจเต อาเทสา โหนฺติ วา, ธาตฺวนฺตสฺส โลโป จ. อมฺหิ, อมฺห. อสฺมิ, อสฺม.

๕๐๐. ตุสฺส ตฺถุตฺตํ.

อสอิจฺเจตาย ธาตุยา ปรสฺส **ตุ**สฺส วิภตฺติสฺส **ตฺถุ**ตฺตํ โหติ, ธาตฺวนฺตสฺส โลโป จ. อตฺถุ. **อส**สฺสาทิโลโป จ, สนฺตุ. อาหิ, อตฺถ. อสฺมิ, อสฺม.

สตฺตมิยํ อสสฺสาทิโลโป, “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา **อส**โต **เอยฺยเอยฺยุํ** วิภตฺตีนํ **อิยาอิยุ**ญฺจ โหนฺติ. สิยา, สิยุํ.

โลปาภาเว “กฺวจิ ธาตฺวา”ทินา **อส**โต **เอยฺยา**ทีนํ สธาตฺวนฺตานํ **สฺส สฺสุ สฺส สฺสถ สฺสํ สฺสาม-**อาเทสา โหนฺติ.

เอวมสฺส วจนีโย, อสฺสุ. อสฺส, อสฺสถ. อสฺสํ, อสฺสาม.

อชฺชตนิยํ อการาคโม, ทีโฆ จ, อาสิ, อาสึสุ, อาสุํ. อาสิ, อาสิตฺถ. อาสึ, อาสิมฺห.

“วา , อสสฺสา”ติ จ วตฺตเต.

๕๐๑. อสพฺพธาตุเก ภู.

อสสฺเสว ธาตุสฺส **ภู**อาเทโส โหติ วา อสพฺพธาตุเก. ภวิสฺสติ, ภวิสฺสนฺติ. อภวิสฺส, อภวิสฺสํสุ.

วาติ กิมตฺถํ? อาสุํ.

พฺรู วิยตฺติยํ วาจายํ, **ตฺยา**ทฺยุปฺปตฺติ, **อ**ปฺปจฺจยโลโป จ.

“กฺวจี”ติ วตฺตเต.

๕๐๒. พฺรูโต อี ติมฺหิ.

พฺรูอิจฺเจตาย ธาตุยา ปโร อีการาคโม โหติ **ติ**มฺหิ วิภตฺติมฺหิ กฺวจิ, วุทฺธิ**อวา**เทสา, สรโลปาทิ. พฺรวีติ, พฺรูติ, “อญฺเญสุ จา”ติ สุตฺตานุวตฺติตวาคฺคหเณน **พฺรู**ธาตุสฺส พฺยญฺชเน วุทฺธิ น โหติ, **พหุวจเน** “ญลานมิยุวา สเร วา”ติ อูการสฺส สเร **อุวา**เทโส, พฺรุวนฺติ. “กฺวจิ ธาตุวา”ทินา **พฺรู**โต **ติอนฺตีนํ** วา **อ อุ** อาเทสา **พฺรู**สฺส **อาหา**เทโส จ.

อาห, อาหุ. พฺรูสิ, พฺรูถ. พฺรูมิ, พฺรูม. พฺรูเต, พฺรุวนฺเต. พฺรูเส, พฺรุววฺเห. พฺรุเว, พฺรูมฺเห. พฺรูตุ, พฺรุวนฺตุ. พฺรูหิ, พฺรูถ. พฺรูมิ, พฺรูม. พฺรูตํ, พฺรุวนฺตํ. พฺรุเว, พฺรุเวยฺย, พฺรุเวยฺยุํ. พฺรุเวยฺยาสิ, พฺรุเวยฺยาถ. พฺรุเวยฺยามิ, พฺรุเวยฺยาม. พฺรุเวถ, พฺรุเวรํ. อพฺรุวา, อพฺรุวู.

ปโรกฺขายํ “พฺรูภูนมาหภูวา ปโรกฺขาย”นฺติ **พฺรู**ธาตุสฺส **อาห**อาเทโส, สรโลปาทิ, สุปิเน กิร มาห, เตนาหุ โปราณา, อาหํสุ วา อิจฺจาทิ.

อชฺชตนิยํ อพฺรวิ, อพฺรุวิ, อพฺรวุํ. พฺรวิสฺสติ. อพฺรวิสฺส อิจฺจาทิ.

หน หึสาคตีสุ, **ติ**มฺหิ กฺวจิ **อ**ปฺปจฺจยโลโป, หนฺติ, หนติ, หนนฺติ. หนสิ, หนถ. หนามิ, หนาม.

กมฺเม “ตสฺส จวคฺค”อิจฺจาทินา **ณ**ตฺตํ, ทฺวิตฺตญฺจ, หญฺญเต, หญฺญนฺเต, หญฺญเร. หญฺญติ, หญฺญนฺติ. หนตุ, หนนฺตุ. หเนยฺย.

“หนสฺสา”ติ วตฺตเต.

๕๐๓. วโธ วา สพฺพตฺถ.

หนอิจฺเจตสฺส ธาตุสฺส **วธา**เทโส โหติ วา สพฺพตฺถ วิภตฺติปฺปจฺจเยสุ, ววตฺถิตวิภาสตฺโถยํ **วา**สทฺโท. วเธติ. วธียติ. วเธตุ. วธียตุ. วเธยฺย. อวธิ, อวธึสุ. อหนิ, อหนึสุ. วธิสฺสติ, หนิสฺสติ. **ขา**เทเส ปฏิหงฺขามิ, ปฏิหนิสฺสามิ. อวธิสฺส, อหนิสฺส อิจฺจาทิ.

หูวาทินโย.

หุ ทานาทนหพฺยปฺปทาเนสุ, **ตฺยา**ทฺยุปฺปตฺติ, **อ**ปฺปจฺจโย จ, “กฺวจาทิวณฺณานเมกสฺสรานํ ทฺเวภาโว”ติ ทฺวิตฺตํ, “ปุพฺโพพฺภาโส”ติ อพฺภาสสญฺญา.

“อพฺภาเส”ติ วตฺตเต.

๕๐๔. หสฺส โช.

หการสฺส อพฺภาเส วตฺตมานสฺส **โช** โหติ. “โลปญฺเจตฺต มกาโร”ติ **อ**ปฺปจฺจยโลโป, วุทฺธิ. ชุโหติ. โลปาภาเว “ญลานํ, สเร”ติ จ วตฺตมาเน –

๕๐๕. ยวการา จ.

ญลสญฺญานํ อิวณฺณุวณฺณานํ **ย**การวการาเทสา โหนฺติ สเร ปเรติ อปทนฺตสฺส **อุ**การสฺส **ว**กาโร.

ชุหฺวติ, ชุโหติ, ชุหฺวนฺติ, ชุโหนฺติ. ชุหฺวสิ, ชุโหสิ, ชุหฺวถ, ชุโหถ. ชุหฺวามิ, ชุโหมิ, ชุหฺวาม, ชุโหม.

กมฺเม “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา ทีโฆ, หูยเต, หูยนฺเต. หูยติ, หูยนฺติ.

ตถา ชุโหตุ, ชุโหนฺตุ, ชุหฺวนฺตุ วา. ชุเห, ชุเหยฺย, ชุเหยฺยุํ. อชุหวิ, อชุหวุํ. อชุโหสิ, อชุโหสุํ. อหูยิตฺถ อคฺคิ. ชุหิสฺสติ, ชุหิสฺสนฺติ. ชุโหสฺสติ, ชุโหสฺสนฺติ วา. อชุหิสฺส, อชุหิสฺสํสุ อิจฺจาทิ.

หา จาเค, ปุเร วิย **ทฺเว**ภาว**ชา**เทส **อ**ปฺปจฺจยโลปา.

“อพฺภาเส”ติ วตฺตเต.

๕๐๖. รสฺโส.

อพฺภาเส วตฺตมานสฺส สรสฺส รสฺโส โหติ.

ชหาติ, ชหนฺติ. ชหาสิ, ชหาถ. ชหามิ, ชหาม.

กมฺเม “ยมฺหิ ทาธามาฐาหาปามหมถาทีนมี”ติ ธาตฺวนฺตสฺส **อี**กาโร. หียเต, หียนฺเต, หียเร. หียติ, หียนฺติ.

ตถา ชหาตุ, ชหนฺตุ. ชเห, ชเหยฺย, ชเหยฺยุํ. หีเยถ, หีเยยฺย. อชหาสิ, อชหึสุ, อชหาสุํ. ปชหิ, ปชหึสุ, ปชหํสุ, ปชหุํ. **กมฺเม** ปชหียิตฺถ, ปชหียิ. ปชหิสฺสติ, ปชหิสฺสนฺติ. หียิสฺสติ, หียิสฺสนฺติ. ปชหิสฺส, ปชหิสฺสํสุ อิจฺจาทิ.

ทา ทาเน, **ตฺยา**ทฺยุปฺปตฺติ, ทฺเวภาวรสฺสตฺตานิ, **อ**ปฺปจฺจยสฺส โลโป, ททาติ, ททนฺติ. ททาสิ, ททาถ. ททามิ, ททาม.

ทฺวิตฺตาภาเว มณฺฑูกคติยา “วา”ติ วตฺตเต.

๕๐๗. ทาธาตุสฺส ทชฺชํ.

ทาอิจฺเจตสฺส ธาตุสฺส สพฺพสฺส **ทชฺชา**เทโส โหติ วา, ววตฺถิตวิภาสตฺโถยํ **วา**สทฺโท, **อ**ปฺปจฺจยโลโป. ทชฺชติ, ทชฺชนฺติ. ทชฺชสิ, ทชฺชถ. ทชฺชามิ, ทชฺชาม. **ทชฺชา**เทสาภาเว “โลปญฺเจตฺตมกาโร”ติ **อ**ปฺปจฺจยสฺส **เอ**กาโร, ทานํ เทติ, เทนฺติ. เทสิ, เทถ.

“วา”ติ วตฺตเต.

๕๐๘. ทาทนฺตสฺสํ มิเมสุ.

ทาอิจฺเจตสฺส ธาตุสฺส อนฺตสฺส **อํ** โหติ วา **มิม**อิจฺเจเตสุ ปเรสุ, นิคฺคหีตสฺส วคฺคนฺตตฺตํ. ทมฺมิ, ทมฺม. เทมิ, เทม.

กมฺเม “ยมฺหิ ทาธา”อิจฺจาทินา **อี**กาโร, ทียเต, ทียนฺเต. ทียติ, ทียนฺติ. ทียฺยเต, ทียฺยนฺเต. ทียฺยติ, ทียฺยนฺติ วา อิจฺจาทิ.

ททาตุ , ททนฺตุ. ททาหิ, ททาถ. ททามิ, ททาม. ททตํ, ททนฺตํ. ททสฺสุ, ททวฺโห. ทเท, ททามเส. ทชฺชตุ, ทชฺชนฺตุ อิจฺจาทิ. เทตุ, เทนฺตุ. เทหิ, เทถ. เทมิ, เทม. **กมฺเม** ทียตํ, ทียนฺตํ. ทียตุ, ทียนฺตุ.

สตฺตมิยํ ทเท, ทเทยฺย, ทเทยฺยุํ. ทเทยฺยาสิ, ทเทยฺยาถ. ทเทยฺยามิ, ทเทยฺยาม. ทเทถ, ทเทรํ. ทเทโถ, ทเทยฺยาวฺโห. ทเทยฺยํ, ทเทยฺยามฺเห. ทชฺเช, ทชฺเชยฺย.

“กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา เอยฺยสฺสาตฺตญฺจ, ทชฺชา, ทชฺชุํ, ทชฺเชยฺยุํ. ทชฺเชยฺยาสิ, ทชฺเชยฺยาถ. ทชฺชํ, เอยฺยามิสฺส อมาเทโส จ, ทชฺเชยฺยามิ, ทชฺเชยฺยาม. ทฺวิตฺตาภาเว เทยฺย, เทยฺยุํ. เทยฺยาสิ, เทยฺยาถ. ทีเยถ, ทีเยยฺย.

หิยฺยตฺตนิยํ อททา, อททู. อทโท, อททตฺถ. อททํ, อททมฺห. อททตฺถ, อททมฺหเส. **กมฺเม** อทียิตฺถ.

อชฺชตนิมฺหิ อททิ, อททึสุ, อททุํ. อทชฺชิ, อทชฺชึสุ. อทาสิ, อทํสุ. อทาสิ, อโท, อทิตฺถ. อทาสึ, อทาสิมฺห, อทมฺห. อทาทานํ ปุรินฺทโท. **กมฺเม** อทียิตฺถ, อทียฺยิ.

ภวิสฺสนฺติยํ อิการาคโม, สรโลปาทิ, ททิสฺสติ, ททิสฺสนฺติ. ทชฺชิสฺสติ, ทชฺชิสฺสนฺติ. รสฺสตฺตํ, ทสฺสติ, ทสฺสนฺติ. ทสฺสสิ, ทสฺสถ. ทสฺสามิ, ทสฺสาม. ทสฺสเต. ทียิสฺสเต, ทียิสฺสติ.

กาลาติปตฺติยํ อททิสฺส, อทชฺชิสฺส, อทชฺชิสฺสา, อทสฺส, อทสฺสา, อทสฺสํสุ. อทียิสฺสถ, อทียิสฺส อิจฺจาทิ.

ธา ธารเณ, ปุเร วิย วิภตฺตุปฺปตฺติ, ทฺวิตฺตรสฺสตฺตานิ, อปฺปจฺจยโลโป จ, “ทุติยจตุตฺถานํ ปฐมตติยา”ติ **ธ**การสฺส **ท**กาโร, ทธาติ, ทธนฺติ. อปิปุพฺโพ ตสฺส “เตสุ วุทฺธี”ติอาทินา อการโลโป, “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา **ธ**การสฺส **ห**กาโร, รสฺสตฺตญฺจ, ทฺวารํ ปิทหติ, ปิทหนฺติ. ทฺเว ภาวาภาเว นิธึ นิเธติ, นิเธนฺติ.

กมฺเม ธียเต, ธียติ, ปิธียเต, ปิธียติ.

ตถา ทธาตุ, ปิทหตุ, นิเธตุ, นิเธนฺตุ. ทเธ, ทเธยฺย, ปิทเห, ปิทเหยฺย, นิเธ, นิเธยฺย. ทธาสิ, ปิทหิ. ธสฺสติ, ปิทหิสฺสติ, ปริทเหสฺสติ. อธสฺส, ปิทหิสฺส อิจฺจาทิ.

ชุโหตฺยาทินโย.

อวุทฺธิกา ตุทาที จ,	หูวาทิ จ ตถาปโร;
ชุโหตฺยาทิ จตุทฺเธวํ,	เญยฺยา ภูวาทโย อิธ.

ภูวาทิคโณ.

รุธาทิคณ

รุธ อาวรเณ, ปุเร วิย ธาตุสญฺญาทิมฺหิ กเต วิภตฺตุปฺปตฺติ.

“อ”อิติ วตฺตเต.

๕๐๙. รุธาทิโต นิคฺคหีตปุพฺพญฺจ.

จตุปฺปทมิทํ. **รุธ**อิจฺเจวมาทิโต ธาตุคณโต **อ**ปฺปจฺจโย โหติ กตฺตริ วิภตฺติปฺปจฺจเยสุ, นิคฺคหีตญฺจ ตโต ปุพฺพํ หุตฺวา อาคโม โหติ, ตญฺจ นิคฺคหีตํ ปกติยา สรานุคตตฺตา ธาตุสฺสรโต ปรํ โหติ. **จ**สทฺเทน **อิอีเอโอ**ปจฺจยา จ, นิคฺคหีตสฺส วคฺคนฺตตฺตํ. อิธ สํโยคนฺตตฺตา น วุทฺธิ โหติ, ตทา คมสฺส ตคฺคหเณน คหณโต.

โส มคฺคํ รุนฺธติ, รุนฺธนฺติ. รุนฺธสิ, รุนฺธถ. รุนฺธามิ, รุนฺธาม. รุนฺธเต, รุนฺธนฺเต อิจฺจาทิ, **อิ**การาทิปฺปจฺจเยสุ ปน รุนฺธิติ, รุนฺธีติ, รุนฺเธติ, รุนฺโธตีติปิ โหติ.

กมฺเม นิปุพฺโพ ยปฺปจฺจยสฺส “ตสฺส จวคฺค”อิจฺจาทินา สธาตฺวนฺตสฺส ฌกาเร กเต “วคฺเค โฆสา”ติอาทินา ทฺวิตฺตํ, มคฺโค นิรุชฺฌเต เตน, นิรุชฺฌนฺเต. **ปรสฺสปทตฺเต** นิรุชฺฌติ, นิรุชฺฌนฺติ. นิรุชฺฌสิ, นิรุชฺฌถ. นิรุชฺฌามิ, นิรุชฺฌาม.

รุนฺธตุ, รุนฺธนฺตุ. รุนฺธาหิ, รุนฺธถ. รุนฺธามิ, รุนฺธาม. รุนฺธตํ, รุนฺธนฺตํ. รุนฺธสฺสุ, รุนฺธวฺโห. รุนฺเธ, รุนฺธามเส. นิรุชฺฌตํ, นิรุชฺฌนฺตํ. นิรุชฺฌตุ, นิรุชฺฌนฺตุ. รุนฺเธ, รุนฺเธยฺย, รุนฺเธยฺยุํ. รุนฺเธถ, รุนฺเธรํ. นิรุชฺเฌถ, นิรุชฺเฌยฺย อิจฺจาทิ. รุนฺธิ, รุนฺธึสุ. อรุนฺธิ, นิรุชฺฌิตฺถ. นิรุชฺฌิ, นิรุชฺฌึสุ. รุนฺธิสฺสติ, รุนฺธิสฺสนฺติ. นิรุชฺฌิสฺสเต, นิรุชฺฌิสฺสนฺเต. นิรุชฺฌิสฺสติ, นิรุชฺฌิสฺสนฺติ. อรุนฺธิสฺส, อรุนฺธิสฺสํสุ. นิรุชฺฌิสฺสถ, นิรุชฺฌิสฺส อิจฺจาทิ.

ฉิทิ ทฺวิธากรเณ, ฉินฺทติ, ฉินฺทนฺติ. **กมฺเม** ฉิชฺชเต, ฉิชฺชนฺเต. ฉิชฺชติ, ฉิชฺชนฺติ. ตถา ฉินฺทตุ, ฉินฺทนฺตุ. ฉิชฺชตุ, ฉิชฺชนฺตุ. ฉินฺเท, ฉินฺเทยฺย. ฉิชฺเชยฺย. อฉินฺทิ, ฉินฺทิ, ฉินฺทึสุ. อฉิชฺชิตฺถ, ฉิชฺชิ. ฉินฺทิสฺสติ, ฉินฺทิสฺสนฺติ. สฺสสฺส ฉาเทเส – เฉจฺฉติ, เฉจฺฉนฺติ. เฉจฺฉิติ วา. **กมฺเม** ฉิชฺชิสฺสเต, ฉิชฺชิสฺสนฺเต. ฉิชฺชิสฺสติ, ฉิชฺชิสฺสนฺติ. อฉินฺทิสฺส. อฉิชฺชิสฺส อิจฺจาทิ.

ภิทิ วิทารเณ, ภินฺทติ, ภินฺทนฺติ อิจฺจาทิ.

ยุช โยเค, ยุญฺชติ, ยุญฺชนฺติ. ยุชฺชเต, ยุชฺชนฺเต. ยุชฺชติ, ยุชฺชนฺติ. ยุญฺชตุ. ยุชฺชตํ. ยุญฺเช. ยุชฺเชถ. อยุญฺชิ, อยุญฺชึสุ. อยุชฺชิตฺถ, อยุชฺชิ. ยุญฺชิสฺสติ, ยุญฺชิสฺสนฺติ. ยุชฺชิสฺสเต, ยุชฺชิสฺสนฺเต. ยุชฺชิสฺสติ, ยุชฺชิสฺสนฺติ. อยุญฺชิสฺส. อยุชฺชิสฺสถ, อยุชฺชิสฺส อิจฺจาทิ.

ภุช ปาลนพฺยวหรเณสุ, ภุญฺชติ, ภุญฺชนฺติ อิจฺจาทิ.

ภวิสฺสนฺติยํ “กรสฺส สปฺปจฺจยสฺส กาโห”ติ สุตฺเต **สปฺปจฺจย**คฺคหเณน ภุชโต สฺสสฺส ขาเทโส, “โก เข จา”ติ ธาตฺวนฺตสฺส กกาโร, วุทฺธิ, โภกฺขติ, โภกฺขนฺติ. โภกฺขสิ, โภกฺขถ. โภกฺขามิ, โภกฺขาม. ขาเทสาภาเว ภุญฺชิสฺสติ, ภุญฺชิสฺสนฺติ อิจฺจาทิ.

มุจ โมจเน, มุญฺจติ, มุญฺจนฺติ. มุจฺจเต, มุจฺจนฺเต. มุญฺจตุ, มุญฺจนฺตุ. มุจฺจตํ, มุจฺจนฺตํ. มุญฺเจ, มุญฺเจยฺย, มุญฺเจยฺยุํ. มุจฺเจถ, มุจฺเจรํ. อมุญฺจิ, อมุญฺจึสุ. อมุจฺจิตฺถ. โมกฺขติ, โมกฺขนฺติ. มุญฺจิสฺสติ, มุญฺจิสฺสนฺติ. มุจฺจิสฺสเต, มุจฺจิสฺสนฺเต. อมุญฺจิสฺส, อมุจฺจิสฺสถ อิจฺจาทิ.

รุธาทิคโณ.

ทิวาทิคณ

ทิวุ กีฬาวิชิคีสาพฺยวหารชุติถุติกนฺติคตีสุ. ปุเร วิย ธาตฺวนฺตโลปวิภตฺตุปฺปตฺติโย.

๕๑๐. ทิวาทิโต โย.

ทิวาทิโต ธาตุคณโต **ย**ปฺปจฺจโย โหติ กตฺตริ วิหิเตสุ วิภตฺติปฺปจฺจเยสุ.

“**ย**คฺคหณํ, จวคฺค ยการ วการตฺตํ สธาตฺวนฺตสฺส, ปุพฺพรูป”นฺติ จ วตฺตเต.

๕๑๑. ตถา กตฺตริ จ.

ยถา ภาวกมฺเมสุ ยปฺปจฺจยสฺสาเทโส โหติ, ตถา กตฺตริปิ **ย**ปฺปจฺจยสฺส สธาตฺวนฺตสฺส **จ**วคฺค **ย**การ**ว**การาเทโส, ปุพฺพรูปญฺจ กาตพฺพานีติ ธาตฺวนฺตสฺส **ว**การตฺตา สห เตน **ย**การสฺส **ว**กาเร กเต ทฺวิภาโว, “โท ธสฺส จา”ติ เอตฺถ **จ**คฺคหเณน “โพ วสฺสา”ติ วุตฺตตฺตา **ว**การทฺวยสฺส **พ**การทฺวยํ, ทิพฺพติ, ทิพฺพนฺติ. ทิพฺพสิ, ทิพฺพถ. ทิพฺพามิ, ทิพฺพาม.

กมฺเม ทิพฺพเต, ทิพฺพนฺเต. ทิพฺพติ, ทิพฺพนฺติ. ทิพฺพตุ. ทิพฺพตํ. ทิพฺเพ. ทิพฺเพถ. อทิพฺพิ. อทิพฺพิตฺถ. ทิพฺพิสฺสติ. ทิพฺพิสฺสเต. อทิพฺพิสฺส อิจฺจาทิ.

สิวุ ตนฺตสนฺตาเน, สิพฺพติ, สิพฺพนฺติ. สิพฺพตุ. สิพฺเพยฺย. อสิพฺพิ, สิพฺพิ. สิพฺพิสฺสติ. อสิพฺพิสฺส อิจฺจาทิ.

ปท คติมฺหิ, **อุ**ปุพฺโพ ทฺวิตฺตํ, “ตถา กตฺตริ จา”ติ สธาตฺวนฺตสฺส **ย**การสฺส **ช**กาโร, ทฺวิตฺตญฺจ. อุปฺปชฺชติ, อุปฺปชฺชนฺติ. อุปฺปชฺชเต, อุปฺปชฺชนฺเต, อุปฺปชฺชเร.

กมฺเม ปฏิปชฺชเต, ปฏิปชฺชนฺเต. ปฏิปชฺชติ, ปฏิปชฺชนฺติ. **ภาเว** อุปฺปชฺชเต ตยา.

ตถา อุปฺปชฺชตุ. อุปฺปชฺเชยฺย. อุทปชฺชา. อุทปชฺชถ. อุทปาทิ, อุปฺปชฺชี. อุปฺปชฺชิตฺถ. อุปฺปชฺชิสฺสติ. อุปฺปชฺชิสฺส, อุปฺปชฺชิสฺสา อิจฺจาทิ.

พุธ อวคมเน, ยปฺปจฺจยปรตฺตา น วุทฺธิ, ฌการาเทโสว วิเสโส, ธมฺมํ พุชฺฌติ, พุชฺฌนฺติ. พุชฺฌเต, พุชฺฌนฺเต, พุชฺฌเร วา.

กมฺเม พุชฺฌเต มยา ธมฺโม, พุชฺฌนฺเต. พุชฺฌติ, พุชฺฌนฺติ. พุชฺฌตุ. พุชฺเฌยฺย. อพุชฺฌิ. อพุชฺฌิตฺถ. พุชฺฌิสฺสติ. อพุชฺฌิสฺส.

ยุธ สมฺปหาเร, ยุชฺฌติ, ยุชฺฌนฺติ.

กุธ โกเป, กุชฺฌติ, กุชฺฌนฺติ.

วิธ ตาฬเน, วิชฺฌติ, วิชฺฌนฺติ อิจฺจาทิ.

นห พนฺธเน, “ห วิปริยโย”ติ โยควิภาเคน วิปริยโย. สนฺนยฺหติ, สนฺนยฺหนฺติ อิจฺจาทิ.

มน ญาเณ, ญาเทโสว วิเสโส, มญฺญติ, มญฺญนฺติ อิจฺจาทิ.

ทา อาทาเน, **สํอา**ปุพฺโพ “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา **ย**มฺหิ ธาตฺวนฺตสฺส **อิ**กาโร, สีลํ สมาทิยติ, สมาทิยนฺติ อิจฺจาทิ.

ตุส ปีติมฺหิ, ยปฺปจฺจยสฺส ปุพฺพรูปตฺตํ, ตุสฺสติ, ตุสฺสนฺติ อิจฺจาทิ.

ตถา **สมุ** อุปสเม, สมฺมติ, สมฺมนฺติ.

กุป โกเป, กุปฺปติ, กุปฺปนฺติ.

ชนชนเน, “ชนาทีนมา ติมฺหิ จา”ติ เอตฺถ “ชนาทีนมา”ติ โยควิภาเคน **ย**มฺหิ ธาตฺวนฺตสฺส **อา**กาโร. ชายติ, ชายนฺติ. ชายเต, ชายนฺเต.

กมฺเม ชนียติ, ชนียนฺติ. ชายตุ. ชาเยยฺย. อชายิ, อชนิ. ชายิสฺสติ, ชนิสฺสติ. อชายิสฺส, อชนิสฺส อิจฺจาทิ.

ทิวาทิคโณ.

สฺวาทิคณ

สุ สวเณ, ปุเร วิย วิภตฺตุปฺปตฺติ.

๕๑๒. สฺวาทิโต ณุณาอุณา จ.

สุอิจฺเจวมาทิโต ธาตุคณโต **ณุ ณาอุณา**อิจฺเจเต ปจฺจยา โหนฺติ กตฺตริ วิหิเตสุ วิภตฺติปฺปจฺจเยสุ. “อณฺเณสุ จา”ติ เอตฺถ **จ**คฺคหเณน **ณุ**ปฺปจฺจยสฺส วุทฺธิ. ตตฺเถวานุวตฺติต**วา**คฺคหเณน สฺวาทีนํ ณุณาทีสุ น วุทฺธิ.

ธมฺมํ สุโณติ, สรโลปาทิ, สุณนฺติ. สุโณสิ, สุโณถ. สุโณมิ, สุโณม. **ณา**ปจฺจเย สุณาติ, สุณนฺติ. สุณาสิ, “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา รสฺสตฺตํ, สุณสิ, สุณาถ, สุณถ. สุณามิ, สุณาม.

กมฺเม ยปฺปจฺจเย “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา ทีโฆ, สูยเต, สูยนฺเต. สูยติ, สูยนฺติ. ทฺวิตฺเต รสฺสตฺตํ, สุยฺยติ, สุยฺยนฺติ. สูยฺยติ, สูยฺยนฺติ วา.

สุโณตุ, สุณนฺตุ. สุโณหิ, สุโณถ. สุโณมิ, สุโณม. สุณาตุ, สุณนฺตุ. สุณ, สุณาหิ, สุณาถ. สุณามิ, สุณาม. สุณตํ, สุณนฺตํ . สุณสฺสุ, สุณวฺโห. สุเณ, สุณามเส. **กมฺเม** สูยตํ, สูยนฺตํ. สูยตุ, สูยนฺตุ.

สุเณ, สุเณยฺย, สุเณยฺยุํ. สุเณยฺยาสิ, สุเณยฺยาถ. สุเณยฺยามิ, สุเณยฺยาม. สุเณถ, สุเณรํ. สุเณโถ, สุเณยฺยาวฺโห. สุเณยฺยํ, สุเณยฺยามฺเห. สูเยถ, สูเยยฺย.

อสุณิ, สุณิ, อสุณึสุ, สุณึสุ. อสุณิ, อสุณิตฺถ. อสุณึ, สุณึ, อสุณิมฺห, สุณิมฺห. อสุณิตฺถ, สุณิตฺถ. ณาปจฺจยโลโป, วุทฺธิ, สสฺส ทฺวิภาโว, สาคโม, อสฺโสสิ, อสฺโสสึสุ, ปจฺจสฺโสสุํ. อสฺโสสิ, อสฺโสสิตฺถ. อสฺโสสึ, อสฺโสสิมฺห, อสฺโสสิมฺหา วา, อสฺโสสิตฺถ. อสูยิตฺถ, อสฺสูยิ.

สรโลปาทิ, สุณิสฺสติ, สุณิสฺสนฺติ. สุณิสฺสสิ, สุณิสฺสถ. สุณิสฺสามิ, สุณิสฺสาม. สุณิสฺสเต, สุณิสฺสนฺเต. สุณิสฺสเส, สุณิสฺสวฺเห. สุณิสฺสํ, สุณิสฺสามฺเห. ณาปจฺจยโลโป, วุทฺธิ, โสสฺสติ, โสสฺสนฺติ. โสสฺสสิ, โสสฺสถ. โสสฺสามิ, โสสฺสาม. โสสฺสเต. สูยิสฺสเต, สูยิสฺสติ. อสุณิสฺส. อสูยิสฺส อิจฺจาทิ.

หิ คติมฺหิ, **ป**ปุพฺโพ ณาปจฺจโย, ปหิณาติ, ปหิณติ วา, ปหิณนฺติ. ปหิณาตุ, ปหิณนฺตุ. ปหิเณยฺย. ปหิณิ, ทูตํ ปาเหสิ. ปหิณิสฺสติ. ปหิณิสฺส อิจฺจาทิ.

วุ สํวรเณ, อาวุณาติ, อาวุณนฺติ อิจฺจาทิ.

มิ ปกฺเขเป, “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา **ณ**สฺส **น**ตฺตํ, มิโนติ, มินนฺติ อิจฺจาทิ.

อป ปาปุณเน, **ป**ปุพฺโพ สรโลเป “ทีฆ”นฺติ ทีโฆ, อุณาปจฺจโย, สมฺปตฺตึ ปาปุณาติ, ปาปุณนฺติ. ปาปุณาสิ, ปาปุณาถ. ปาปุณามิ, ปาปุณาม.

กมฺเม ปาปียติ, ปาปียนฺติ. ตถา ปาปุณาตุ. ปาปียตุ. ปาปุเณ, ปาปุเณยฺย. ปาปีเยยฺย. ปาปุณิ, ปาปุณึสุ. ปาปียิ. ปาปุณิสฺสติ. ปาปียิสฺสติ. ปาปุณิสฺส. ปาปียิสฺส อิจฺจาทิ.

สก สตฺติมฺหิ, ทฺวิภาโว, สกฺกุณาติ, สกฺกุณนฺติ. **ภาเว** “ปุพฺพรูปญฺจา”ติ ปุพฺพรูปตฺตํ, สกฺกเต ตยา, สกฺกติ วา, สกฺกุณาตุ. สกฺกุเณยฺย. “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา สกนฺตสฺส ขาเทโส อชฺชตนาทิมฺหิ, อสกฺขิ, สกฺขิ, อสกฺขึสุ, สกฺขึสุ. สกฺขิสฺสติ, สกฺขิสฺสนฺติ. อสกฺขิสฺส, อสกฺขิสฺสํสุ อิจฺจาทิ.

สฺวาทิคโณ.

กิยาทิคณ

กี ทพฺพวินิมเย, **วิ**ปุพฺโพ ทฺวิตฺตํ, ปุเร วิย วิภตฺตุปฺปตฺติ.

๕๑๓. กิยาทิโต นา.

กีอิจฺเจว มาทิโต ธาตุคณโต **นา**ปจฺจโย โหติ กตฺตริ. **นา**ปรตฺตา น วุทฺธิ, “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา กิยาทีนํ **นา**มฺหิ รสฺสตฺตํ, กีโต **นา**ปจฺจย**น**การสฺส **ณ**ตฺตญฺจ.

ภณฺฑํ วิกฺกิณาติ, วิกฺกิณนฺติ. วิกฺกียติ, วิกฺกียนฺติ. วิกฺกิณาตุ, วิกฺกิณนฺตุ. วิกฺกียตุ, วิกฺกียนฺตุ. วิกฺกิเณ, วิกฺกิเณยฺย . วิกฺกีเยยฺย, วิกฺกีเยยฺยุํ. อวิกฺกิณิ, วิกฺกิณิ. วิกฺกียิตฺถ, วิกฺกียิ. วิกฺกิณิสฺสติ,

วิกฺกิณิสฺสนฺติ. วิกฺกียิสฺสติ, วิกฺกียิสฺสนฺติ. อวิกฺกิณิสฺส, อวิกฺกิณิสฺสํสุ. วิกฺกียิสฺส, วิกฺกียิสฺสํสุ อิจฺจาทิ.

ชิ ชเย, กิเลเส ชินาติ, ชินนฺติ. ชียติ, ชียนฺติ. เอวํ ชินาตุ. ชียตุ. ชิเนยฺย. ชีเยยฺย. อชินิ, ชินิ, อชินึสุ, ชินึสุ. อเชสิ, อเชสุํ. อชินิตฺถ. อชียิตฺถ, อชียิ. ชินิสฺสติ, ชินิสฺสนฺติ. วิเชสฺสติ, วิเชสฺสนฺติ. ชียิสฺสติ, ชียิสฺสนฺติ. อชินิสฺส. อชียิสฺส อิจฺจาทิ.

ตถา **จิ** จเย, จินาติ, จินนฺติ อิจฺจาทิ.

ญา อวโพธเน นาปจฺจโย.

“วา”ติ วตฺตเต.

๕๑๔. ญาสฺส ชา ชํ นา.

ญาอิจฺเจตสฺส ธาตุสฺส ชา ชํ นาอิจฺเจเต อาเทสา โหนฺติ วา.

ชาเทโส นามฺหิ ชํ ญามฺหิ, นาภาโว ติมฺหิ เอวิธ;
วตฺถิตวิภาสตฺถ- วาสทฺทสฺสานุวตฺตนา;

ธมฺมํ วิชานาติ, วินายติ วา, วิชานนฺติ.

กมฺเม วิญฺญายติ, วิญฺญายนฺติ. อิวณฺณาคเม ปุพฺพโลโป, “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา เอกาโร, ทฺวิตฺตญฺจ, เญยฺยติ, เญยฺยนฺติ. วิชานาตุ, วิชานนฺตุ, รสฺสตฺตํ. วิชาน, วิชานาหิ, วิชานาถ. วิชานามิ, วิชานาม. วิชานตํ, วิชานนฺตํ. วิชานสฺสุ. วิญฺญายตุ, วิญฺญายนฺตุ.

๕๑๕. เอยฺยสฺส ญาโต อิยา ญา วา.

เอยฺยสฺส วิภตฺติสฺส **ญา**อิจฺเจตาย ธาตุยา ปรสฺส **อิยา ญา**อิจฺเจเต อาเทสา โหนฺติ วา, สรโลปาทิ. วิชานิยา.

ญาเทเส **ญา**สฺส **ชํ**อาเทโส.

“ญาโต, วา”ติ จ วตฺตเต.

๕๑๖. นาสฺส โลโป ยการตฺตํ.

ญาอิจฺเจตาย ธาตุยา ปรสฺส **นา**ปจฺจยสฺส โลโป โหติ วา, **ย**การตฺตญฺจ, วตฺถิตวิภาสตฺโถยํ **วา**สทฺโท. เตน –

ญามฺหิ นิจฺจญฺจ นาโลโป, วิภาสาชฺชตนาทิสุ;
อญฺญตฺถ น จ โหตายํ, นาโต ติมฺหิ ยการตา.

นิคฺคหีตสฺส วคฺคนฺตตฺตํ, วิชญฺญา, วิชาเนยฺย, วิชาเนยฺยุํ. วิชาเนยฺยาสิ, วิชาเนยฺยาถ. วิชาเนยฺยามิ, วิชาเนยฺยาม, วิชาเนมฺ วา. วิชาเนถ. วิญฺญาเยยฺย, วิญฺญาเยยฺยุํ.

สมชานิ, สญฺชานิ, สญฺชานึสุ. **นา**โลเป อญฺญาสิ, อญฺญาสุํ. วิชานิตฺถ. วิญฺญายิตฺถ. ปญฺญายิ, ปญฺญายึสุ. วิชานิสฺสติ, วิชานิสฺสนฺติ. ญสฺสติ, ญสฺสนฺติ. วิญฺญายิสฺสเต, วิญฺญายิสฺสนฺเต. ปญฺญายิสฺสติ, ปญฺญายิสฺสนฺติ. "กฺวจิ ธาตู"ติอาทินา **สฺส**สฺส **หิ** จ, ปญฺญายิหิติ, ปญฺญายิหินฺติ. อชานิสฺส. อชานิสฺสถ. อญฺญายิสฺสถ, อญฺญายิสฺส อิจฺจาทิ.

มา มาเน, "กฺวจิ ธาตู"ติอาทินา **มา**นฺตสฺส **อิ**กาโร, มินาติ, มินนฺติ. **กมฺเม** มียติ, มียนฺติ อิจฺจาทิ.

ลู เฉทเน, นามฺหิ รสฺสตฺตํ, ลุนาติ, ลุนนฺติ. ลูยติ, ลูยนฺติ อิจฺจาทิ.

ธู กมฺปเน, ธุนาติ, ธุนนฺติ. ธูยติ, ธูยนฺติ อิจฺจาทิ.

คห อุปาทาเน, **นา**มฺหิ สมฺปตฺเต –

๕๑๗. คหาทิโตปฺปณฺหา.

คหอิจฺเจวมาทิโต ธาตุโต **ปฺป ณฺหา**อิจฺเจเต ปจฺจยา โหนฺติ กตฺตริ. **อาทิ**สทฺโทยํ ปกาโร. "คหสฺสา"ติ วตฺตเต.

๕๑๘. หโลโป ณฺหามฺหิ.

คหอิจฺเจตสฺส ธาตุสฺส **ห**การสฺส โลโป โหติ **ณฺหา**มฺหิ ปจฺจเย ปเร. สีลํ คณฺหาติ, รสฺสตฺเต คณฺหติ วา, คณฺหนฺติ. คณฺหาสิ, คณฺหาถ. คณฺหามิ, คณฺหาม.

กมฺเม "เย"ติ วตฺตมาเน "หวิปริยโย โล วา"ติ **ห**การสฺส **ย**กาเรน วิปริยโย โหติ. คยฺหติ, คยฺหนฺติ. คณฺหาตุ, คณฺหนฺตุ. คณฺห, คณฺหาหิ, คณฺหาถ. คณฺหามิ, คณฺหาม. คณฺหตํ, คณฺหนฺตํ. คยฺหตํ, คยฺหนฺตํ. คยฺหตุ, คยฺหนฺตุ. คณฺเห, คณฺเหยฺย, คณฺเหยฺยุํ. คยฺเหยฺย, คยฺเหยฺยุํ. อคฺคณฺหิ, คณฺหิ, อคฺคณฺหึสุ, คณฺหึสุ. ยทา "กฺวจิ ธาตู"ติอาทินา อสพฺพธาตุเก วิกรณปจฺจยสฺส โลโป, อิการาคมสฺส เอกาโร จ, ตทา สาคโม. อคฺคเหสิ, อคฺคเหสุํ. อคฺคหิ, อคฺคหึสุ, อคฺคหุํ. อคฺคยฺหิตฺถ, อคฺคยฺหิ. คณฺหิสฺสติ, คณฺหิสฺสนฺติ. คเหสฺสติ, คเหสฺสนฺติ. คหียิสฺสเต, คหียิสฺสนฺเต. คยฺหิสฺสติ, คยฺหิสฺสนฺติ. อคฺคณฺหิสฺส, อคฺคหิสฺส. อคฺคณฺหิสฺสถ, อคฺคหิสฺสถ. อคฺคยฺหิสฺสถ, อคฺคยฺหิสฺส อิจฺจาทิ.

ปฺปปฺปจฺจเย –

๕๑๙. คหสฺส เฆ ปฺเป.

คหอิจฺเจตสฺส ธาตุสฺส สพฺพสฺส **เฆ**อาเทโส โหติ **ปฺป**ปฺปจฺจเย ปเร. เฆปฺปติ อิจฺจาทิ.

กิยาทิคโณ.

ตนาทิคณ

ตนุ วิตฺถาเร, ปุเร วิย ธาตฺวนฺตโลปวิภตฺตุปฺปตฺติโย.

๕๒๐. ตนาทิโต โอยิรา.

ตนุอิจฺเจวมาทิโต ธาตุคณโต **โอยิร**อิจฺเจเต ปจฺจยา โหนฺติ กตฺตริ. กรโตวายํ **ยิร**ปฺปจฺจโย.

ธมฺมํ ตโนติ, ตโนนฺติ. ตโนสิ, ตโนถ. ตโนมิ, ตโนม.

“วา”ติ วตฺตเต.

๕๒๑. อุตฺตโมกาโร .

ตนาทิโต **โอ**การปฺปจฺจโย **อุ**ตฺตมาปชฺชเต วา. ววตฺถิตวิภาสตฺโถยํ **วา**สทฺโท. เอตฺถ จ วิกรณ-การิยวิธิปฺปกรณโต “โอกาโร”ติ **โอ**วิกรณํ คยฺหติ. ตนุเต, พหุวจเน “ยวการา จา”ติ **ว**ตฺตํ, ตนฺวนฺเต. ตนุเส, ตนุวฺเห. ตนฺเว, ตนุมฺเห.

กมฺเม “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา **ตนุ**ธาตฺวนฺตสฺส **ยมฺหิ อา**กาโร, ปตายเต, ปตายนฺเต. ปตายติ, ปตายนฺติ. อาการาภาเว ปตญฺญติ, ปตญฺญนฺติ. ตโนตุ, ตโนนฺตุ. ตเนยฺย, ตเนยฺยุํ. อตนิ, อตนึสุ. อตายิตฺถ, ปตายิ. ตนิสฺสติ, ตนิสฺสนฺติ. ปตายิสฺสติ, ปตายิสฺสนฺติ. อตนิสฺส. ปตายิสฺส อิจฺจาทิ.

กร กรเณ, ปุญฺญํ กโรติ.

พหุวจเน “วา”ติ วตฺตมาเน, “อุตฺตโมกาโร”ติ อุตฺเต กเต –

“วา, อุตฺต”นฺติ จ วตฺตเต.

๕๒๒. กรสฺสากาโร จ.

กรอิจฺเจตสฺส ธาตุสฺส **อ**กาโร **อุ**ตฺตมาปชฺชเต วา. ววตฺถิตวิภาสตฺโถยํ **วา**สทฺโท, “ยวการา จา”ติ อปทนฺตสฺส ปร**อุ**การสฺส **ว**กาโร, “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา ธาตุ**ร**การสฺส **ว**การสฺมึ โลโป, **ว**การสฺส **ทฺวิ**ตฺเต ตสฺส “พฺโพ วฺวสฺสา”ติ **พ**การทฺวยํ, กุพฺพนฺติ, กโรนฺติ. กโรสิ, กโรถ. กโรมิ,

กโรม. ตถา กุรุเต, กุพฺพนฺเต. กุรุเส, กุรุวฺเห. กุพฺเพ, กุรุมฺเห. **ยิร**ปฺปจฺจเย **ร**การโลโป, กยิรติ, กยิรนฺติ อิจฺจาทิ.

กมฺเม ยปฺปจฺจเย "อิวณฺณาคโม วา"ติ อีการาคโม, **ย**การสฺส ทฺวิตฺตํ, กรียฺยเต กโฏ เตน, กรียฺยติ, กรียฺยนฺติ. กรียติ, กรียนฺติ วา. **อี**การาภาเว "ตสฺส จวคฺค"อิจฺจาทินา สธาตฺวนฺตสฺส **ย**การตฺตํ, ทฺวิตฺตญฺจ. กยฺยติ, กยฺยนฺติ. **อิ**การาคเม "กฺวจิ ธาตุ"อิจฺจาทิสุตฺเต **จ**คฺคหเณน **รยานํ** วิปริยโย, กยิรติ กโฏ เตน, กยิรนฺติ อิจฺจาทิ.

ตถา กุสลํ กโรตุ, กุรุตุ วา, กุพฺพนฺตุ, กโรนฺตุ. กโรหิ, กโรถ. กโรมิ, กโรม. กุรุตํ, กุพฺพนฺตํ. กุรุสฺสุ, กุรสฺสุ วา, กุรุวฺโห. กุพฺเพ, กุพฺพามเส.

กมฺเม กรียตุ, กรียนฺตุ, กยฺยตํ, กยิรตํ, กยิรตุ.

สตฺตมิยํ กเร, กเรยฺย, กเรยฺยุํ. กเรยฺยาสิ, กเรยฺยาถ. กเรยฺยามิ, กเรยฺยาม. **อุ**ตฺเต กุพฺเพ, กุพฺเพยฺย.

ยิรปฺปจฺจเย –

ยิรโต อาตฺตเมยฺยสฺส, เอถาทิสฺเสยฺยุมาทิสุ;

เอยฺยสทฺทสฺส โลโป จ, "กฺวจิ ธาตู"ติอาทินา.

สรโลปาทิ, กยิรา, กยิรุํ. กยิราสิ, กยิราถ. กยิรามิ, กยิราม. **อตฺตโนปเท** กยิราถ ธีโร, กุพฺเพถ, กเรถ วา, "กฺวจิ ธาตู"ติอาทินา กุสฺส กุรุ จ, กุรุพฺเพถ, กุรุพฺเพรํ. กุรุพฺเพโถ, กุรุพฺเพยฺยาวฺโห. กุรุพฺเพยฺยํ, กุรุพฺเพยฺยามฺเห. **กมฺเม** กรีเยยฺย, กรีเยยฺยุํ.

หิยฺยตฺตนิยํ "กรสฺส กา"ติ โยควิภาเคน **กา** โหติ, สรโลปาทิ.

อกา, อกรา, อกรู. อกโร, อกตฺถ, อกโรตฺถ. อกํ, อกรํ, อกมฺห, อกรมฺห. อกตฺถ. อกรึ, อกรมฺหเส.

"วา"ติ วตฺตเต.

๕๒๓. กรสฺส กาสตฺตมชฺชตนิมฺหิ.

กร อิจฺเจตสฺส ธาตุสฺส สพฺพสฺเสว **กาส**ตฺตํ โหติ วา อชฺชตนิมฺหิ วิภตฺติมฺหิ ปเร. "กาสตฺต"มิติ ภาวนิทฺเทเสน อญฺญสฺมาปิ ธาตุโต **สา**คโม. อถ วา ยทา **กรสฺส กา** โหติ, **ส**ตฺตญฺจาคโม อชฺชตนิมฺหิ วาติ อตฺโถ, ตทา "สตฺตมชฺชตนิมฺหี"ติ โยควิภาเคน อญฺญสฺมาปิ ธาตุโต **สา**คโมปิ สิชฺฌติ, "โยควิภาคโต อิฏฺฐปฺปสิทฺธี"ติ เยภุยฺเยน ทีฆโตว โหติ, "กรสฺส กา"ติ โยควิภาเคน **กา**ภาโว จ หิยฺยตฺตนิยํ สิทฺโธ โหติ.

อกาสิ, อกาสุํ. อกาสิ, อกาสิตฺถ. อกาสึ, อกาสิมฺห. อกาสิตฺถ. **กาส**ตฺตาภาเว อกริ, กริ, อกรีสุ, กรีสุ, อกํสุ, อกรุํ. อกริ, อกริตฺถ. อกรึ, กรึ, อกริมฺห, กริมฺห. อกริตฺถ. อกรียิตฺถ, อกรียิ วา.

“วา, โลโป, ภวิสฺสนฺติมฺหิ สฺสสฺส จา”ติ จ วตฺตเต.

๕๒๔. กรสฺส สปฺปจฺจยสฺส กาโห.

กรอิจฺเจตสฺส ธาตุสฺส สปฺปจฺจยสฺส **กาหา**เทโส โหติ วา ภวิสฺสนฺติมฺหิ, สฺสสฺส จ โลโป โหติ. อธิกภูต**สปฺปจฺจย**คฺคหเณน **วจมุจภุชา**ทิโต **สฺส**สฺส **ขา**เทโส, **วส ฉิทิ ลภา**ทิโต **ฉา**เทโส จ โหติ. กาหติ, กาหนฺติ. กาหสิ, กาหถ. กาหามิ, กาหาม. อิการาคเม กาหิติ, กาหินฺติ อิจฺจาทิ. **กาหา**ภาเว กริสฺสติ, กริสฺสนฺติ. กริสฺสสิ, กริสฺสถ. กริสฺสามิ, กริสฺสาม. กริสฺสเต, กริสฺสนฺเต. กริสฺสเส, กริสฺสวฺเห. กริสฺสํ, กริสฺสามฺเห. กรียิสฺสติ, กรียิสฺสนฺติ. อกริสฺส. อกรียิสฺสา อิจฺจาทิ.

ยทา **สํ**ปุพฺโพ, ตทา “ปุรสมุปปรีหิ กโรติสฺส ข ขรา วา”ติ โยควิภาเคน ตฺยาทิวิภตฺตีสุปิ **สํ**ปุพฺพ**กโรติ**สฺส **ขรา**เทโส.

อภิสงฺขโรติ, อภิสงฺขโรนฺติ. อภิสงฺขรียติ, อภิสงฺขรียนฺติ. อภิสงฺขโรตุ. อภิสงฺขเรยฺย. อภิสงฺขริ, **ขา**เทเส อภิสงฺขาสิ วา. อภิสงฺขริสฺสติ. อภิสงฺขริสฺส อิจฺจาทิ.

สก สตฺติมฺหิ, **โอ**ปจฺจโย, สกฺโกติ, สกฺโกนฺติ. สกฺโกสิ, สกฺโกถ. สกฺโกมิ, สกฺโกม อิจฺจาทิ.

อป ปาปุณเน, **ป**ปุพฺโพ, ปปฺโปติ, ปปฺโปนฺติ. ปปฺโปสิ, ปปฺโปถ. ปปฺโปมิ, ปปฺโปม. ปปฺโปตุ, ปปฺโปนฺตุ อิจฺจาทิ.

ตนาทิคโณ.

จุราทิคณ

ธุร เถยฺเย, ปุเร วิย ธาตฺวนฺตโลโป, วิภตฺตุปฺปตฺติ.

“ตถา กตฺตริ จา”ติ อิโต “กตฺตรี”ติ จ สีหวิโลกเนน **ภาวกมฺม**คฺคหณานิ จ วตฺตนฺเต, มณฺฑูก-คติยา **การิต**คฺคหณญฺจ.

๕๒๕. จุราทิโต เณณยา.

จุรอิจฺเจวมาทิโต ธาตุคณโต **เณ ณย**อิจฺเจเต ปจฺจยา โหนฺติ กตฺตริ, ภาเว จ กมฺมนิ, วิภตฺติปฺปจฺจเยสุ. “การิตํ วิย ณานุพนฺโธ”ติ **เณ ณยานํ** การิตพฺยปเทโส.

๕๒๖. การิตานํ โณ โลปํ.

การิตปฺปจฺจยานํ **ณ**กาโร โลปมาปชฺชเต.

๕๒๗. อสํโยคนฺตสฺส วุทฺธิ การิเต.

อสํโยคนฺตสฺส ธาตุสฺส การิเต ปเร วุทฺธิ โหตีติ อุการสฺโสกาโร วุทฺธิ.

ธนํ โจเรติ, โจเรนฺติ. โจเรสิ, โจเรถ. โจเรมิ, โจเรม. **ณย**ปฺปจฺจเย – โจรยติ, โจรยนฺติ. โจรยสิ, โจรยถ. โจรยามิ, โจรยาม. โจรยเต, โจรยนฺเต. โจรยเส, โจรยวฺเห. โจรเย, โจรยามฺเห.

กมฺเม ยปฺปจฺจเย **อี**การาคโม, สรโลปาทิ จ, โจรียเต เทวทตฺเตน, โจรียติ, โจรียนฺติ อิจฺจาทิ.

โจเรตุ , โจเรนฺตุ. โจเรหิ. โจรยตุ, โจรยนฺตุ. โจรย, โจรยาหิ.

โจเรยฺย, โจเรยฺยุํ. โจรเย, โจรเยยฺยุํ. อโจเรสิ, โจเรสิ, อโจเรสุํ, โจเรสุํ. อโจรยิ, โจรยิ, อโจรยึสุ, โจรยึสุ, อโจรยุํ, โจรยุํ. อโจเรสิ, อโจเรสิตฺถ. ตฺวํ อโจรยิ, อโจรยิตฺถ. อโจเรสึ, อโจเรสิมฺห. อโจรยึ, อโจรยิมฺห. อโจรยิตฺถ. อโจรียิตฺถ, อโจรียิ.

โจริสฺสติ, โจริสฺสนฺติ. โจรยิสฺสติ, โจรยิสฺสนฺติ. โจรียิสฺสเต, โจรียิสฺสนฺเต. โจรียิสฺสติ, โจรียิสฺสนฺติ. อโจริสฺส, อโจรยิสฺส. อโจรียิสฺสถ, อโจรียิสฺส อิจฺจาทิ.

ตถา **จินฺต** จินฺตายํ, สํโยคนฺตตฺตา วุทฺธิอภาโวว วิเสโส.

จินฺเตติ, จินฺตยติ, จินฺเตนฺติ, จินฺตยนฺติ. จินฺเตตุ, จินฺตยตุ. จินฺเตยฺย, จินฺตเยยฺย. อจินฺเตสิ, จินฺเตสิ, อจินฺตยิ, จินฺตยิ. จินฺเตสฺสติ, จินฺตยิสฺสติ. อจินฺติสฺส, อจินฺตยิสฺส อิจฺจาทิ.

มนฺต คุตฺตภาสเน, มนฺเตติ, มนฺตยติ **อิ**จฺจาทิ ปุริมสมํ.

ปาล รกฺขเณ, ธมฺมํ ปาเลติ, ปาลยติ. ปาลียติ. ปาเลตุ, ปาลยตุ อิจฺจาทิ.

ฆฏฺ ฆฏฺเน, ฆาเฏติ, ฆาฏยติ, ฆเฏติ, ฆฏยติ, ฆฏาทิตฺตา วิกปฺเปน วุทฺธิ.

วิท ญาเณ, เวเทติ, เวทยติ.

คณ สงฺขฺยาเน, “ฆฏาทีนํ วา”ติ น วุทฺธิ, คเณติ, คณยติ อิจฺจาทิ, สพฺพตฺถ สุโพธํ.

จุราทิคโณ.

ภูวาที จ รุธาที จ,	ทิวาที สฺวาทโย คณา;
กิยาที จ ตนาที จ,	จุราที จิธ สตฺตธา.

วิกรณวิธานํ สมตฺตํ.

ธาตุปฺปจฺจยนฺตนย

อถ ธาตุปฺปจฺจยนฺตา วุจฺจนฺเต.

ตตฺถ ธาตฺวตฺเถ นิทฺทิฏฺฐา **ขาทิการิต**นฺตา ปจฺจยา **ธาตุปฺปจฺจยา** นาม.

ติช นิสาน พนฺธนขมาสุ, ธาตุสญฺญาทิ.

“ธาตุลิงฺเคหิ ปรา ปจฺจยา”ติ อิโต **ธาตุ**คฺคหณํ อนุวตฺตเต, “ปรา, ปจฺจยา”ติ จ อธิกาโร.

๕๒๘. ติช คุป กิต มาเนหิ ข ฉ สา วา.

ติช คุป กิต มาน อิจฺเจเตหิ ธาตูหิ **ข ฉ ส** อิจฺเจเต ปจฺจยา ปรา โหนฺติ วา.

ติชโต ขนฺติยํ โขว, นินฺทายํ คุปโต ตุ โฉ;
กิตา โฉ โสว มานมฺหา, ววตฺถิตวิภาสโต.

“กฺวจาทิวณฺณานเมกสฺสรานํ ทฺเวภาโว”ติ ธาตฺวาทิสฺส ทฺวิภาโว.

“พฺยญฺชนนฺตสฺสา”ติ วตฺตมาเน –

๕๒๙. โก เข จ.

ธาตฺวนฺตสฺส พฺยญฺชนสฺส **ก**การาเทโส โหติ **ข**ปฺปจฺจเย ปเร.

ติติกฺข อิติ ฐิเต –

ธาตุวิหิตานํ **ตฺยา**ทิวิภตฺตีนํ อธาตุโต อปฺปวตฺติยมาห.

๕๓๐. ธาตุปฺปจฺจเยหิ วิภตฺติโย.

ธาตฺวตฺเถ นิทฺทิฏฺเฐหิ **ขาทิการิต**นฺเตหิ ปจฺจเยหิ **ตฺยา**ทโย วิภตฺติโย โหนฺตีติ ปุเร วิย วตฺตมานาทโย โยเชตพฺพา.

อติวากฺยํ ติติกฺขติ, ติติกฺขนฺติ. **กมฺเม** ติติกฺขียติ. ตถา ติติกฺขตุ, ติติกฺขนฺตุ. ติติกฺเขยฺย, ติติกฺเขยฺยุํ. อติติกฺขิ, อติติกฺขึสุ. ติติกฺขิสฺสติ. อติติกฺขิสฺส อิจฺจาทิ.

ขปฺปจฺจยาภาเว **อ**ปฺปจฺจยสฺส **เอ**กาโร, เตเชติ, เตชติ วา, เตชนฺติ อิจฺจาทิ.

คุป โคปเน, **ฉ**ปฺปจฺจเย ทฺวิภาโว, “ปุพฺโพพฺภาโส”ติ อพฺภาสสญฺญา, “อพฺภาสสฺสา”ติ วตฺตมาเน “อนฺตสฺสิวณฺณากาโร วา”ติ อพฺภาสนฺตสฺสิกาโร, “กวคฺคสฺส จวคฺโค”ติ อพฺภาส**ค**-การสฺส **ช**กาโร จ.

๕๓๑. พฺยญฺชนนฺตสฺส โจ ฉปฺปจฺจเยสุ จ.

ธาตฺวนฺตสฺส พฺยญฺชนสฺส **จ**การาเทโส โหติ **ฉ**ปฺปจฺจเยสุ ปเรสุ. ตโต วิภตฺติโย, กายํ ชิคุจฺฉติ, ชิคุจฺฉนฺติ. เสสํ ปุริมสมํ. **ฉา**ภาเว โคเปติ, โคเปนฺติ อิจฺจาทิ.

กิต โรคาปนยเน, ฉปฺปจฺจโย, ทฺวิตฺตญฺจ.

อพฺภาสคฺคหณมนุวตฺตเต .

๕๓๒. มานกิตานํ วตตฺตํ วา.

อพฺภาสคตานํ **มาน กิต**อิจฺเจเตสํ ธาตูนํ **ว**การ**ต**การตฺตํ โหติ วา ยถากฺกมนฺติ **ต**กาโร, ธาตฺวนฺตสฺส **จ**กาโร, เสสํ สมํ. โรคํ ติกิจฺฉติ, ติกิจฺฉนฺติ อิจฺจาทิ. **ต**การาภาเว “กวคฺคสฺส จวคฺโค”ติ **จ**กาโร, วิจิกิจฺฉติ, วิจิกิจฺฉนฺติ อิจฺจาทิ.

มาน วีมํสปูชาสุ, สปฺปจฺจยทฺวิภาว**อี**การ**ว**การา.

๕๓๓. ตโต ปามานานํ วา มํ เสสุ.

ตโต อพฺภาสโต ปราสํ **ปามานานํ** ธาตูนํ **วามํอิจฺเจเต** อาเทสา โหนฺติ ยถากฺกมํ **ส**ปฺปจฺจเย ปเร. **เสสู**ติ พหุวจนนิทฺเทโส ปโยเคปิ วจนวิปลฺลาสญาปนตฺถํ. อตฺถํ วีมํสติ, วีมํสนฺติ อิจฺจาทิ. อญฺญตฺถ “โลปญฺเจตฺตมกาโร”ติ **อ**ปฺปจฺจยสฺ**เส**กาโร, มาเนติ, มาเนนฺติ.

ภุช ปาลนพฺยวหรเณสุ, โภตฺตุมิจฺฉตีติ อตฺเถ –

“ข ฉ สา, วา”ติ จ วตฺตเต.

๕๓๔. ภุช ฆส หร สุ ปาทีหิ ตุมิจฺฉตฺเถสุ.

ภุช ฆส หร สุ ปา อิจฺเจวมาทีหิ ธาตูหิ **ตุ**มิจฺฉตฺเถสุ จ **ข ฉ ส**อิจฺเจเต ปจฺจยา โหนฺติ วา. ตุมิจฺฉานํ, ตุมนฺตยุตฺตอิจฺฉาย วา อตฺถา **ตุมิจฺฉตฺถา,** เตน ตุมนฺตรหิเตสุ “โภชนมิจฺฉตี”ติอาทีสุ น โหนฺติ, “วุตฺตตฺถานมปฺปโยโค”ติ วากฺยสฺส อปฺปโยโค, ธาตฺวาทิสฺส ทฺเวภาเว กเต “ทุติย-จตุตฺถานํ ปฐมตติยา”ติ อพฺภาส**ภ**การสฺส **พ**กาโร, ธาตฺวนฺตสฺส “โก เข จา”ติ **ก**กาโร, พุภุกฺขติ, พุภุกฺขนฺติ อิจฺจาทิ.

วาติ กิมตฺถํ? โภตฺตุมิจฺฉติ, **อิจฺฉตฺเถสู**ติ กิมตฺถํ? โภตฺตุํ คจฺฉติ.

ฆส อทเน, ฆสิตุมิจฺฉตีติ อตฺเถ ฉปฺปจฺจโย, ทฺวิตฺตํ, ตติย **จ**วคฺค อิการ **จ**การาเทสา, ชิฆจฺฉติ, ชิฆจฺฉนฺติ.

หร หรเณ, หริตุมิจฺฉตีติ อตฺเถ **ส**ปฺปจฺจโย.

๕๓๕. หรสฺส คี เส.

หรอิจฺเจตสฺส ธาตุสฺส สพฺพสฺส **คี** โหติ **เส** ปจฺจเย ปเร. “คีเส”ติ โยควิภาเคน ชิสฺสปิ, ธานูปจาเรนาเทสสฺสาปิ ธาตุโวหารตฺตา ทฺวิตฺตํ, ภิกฺขํ ชิคีสติ, ชิคีสนฺติ.

สุ สวเณ, โสตุมิจฺฉติ สุสฺสูสติ, สุสฺสูสนฺติ, “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา ทีโฆ.

ปา ปาเน, ปาตุมิจฺฉตีติ อตฺเถ **ส**ปฺปจฺจยทฺวิตฺตรสฺสตฺต**อิ**การาเทสา, “ตโต ปามานานํ วามํ เสสู”ติ **วา**เทโส, ปิวาสติ, ปิวาสนฺติ อิจฺจาทิ.

ชิ ชเย, วิเชตุมิจฺฉติ วิชิคีสติ อิจฺจาทิ.

สงฺโฆ ปพฺพตมิว อตฺตานมาจรติ, ปพฺพโต อิว อาจรตีติ วา อตฺเถ –

๕๓๖. อาย นามโต กตฺตุปมานาทาจาเร.

อาจรณกฺริยาย กตฺตุโน อุปมานภูตมฺหา นามโต **อาย**ปฺปจฺจโย โหติ อาจารตฺเถ. อุปมียติ เอเตนาติ อุปมานํ, กตฺตุโน อุปมานํ **กตฺตุปมานํ,** “วุตฺตตฺถานมปฺปโยโค”ติ **อิว**สทฺทนิวตฺติ, ธาตุปฺปจฺจยนฺตตฺตา “เตสํ วิภตฺติโย โลปา จา”ติ สุตฺเต **เตสํ**คหเณน วิภตฺติโลโป, “ปกติ จสฺส สรนฺตสฺสา”ติ ปกติภาโว, สรโลปาทิ, “ธาตุปฺปจฺจเยหิ วิภตฺติโย”ติ วิภตฺตุปฺปตฺติ, ปพฺพตายติ สงฺโฆ, เอวํ สมุทฺทมิว อตฺตานมาจรติ สมุทฺทายติ, จิจฺจิฏมิว อตฺตานมาจรติ จิจฺจิฏายติ สทฺโท. เอวํ ธูมายติ.

“นามโต, อาจาเร”ติ จ วตฺตเต.

๕๓๗. อียูปมานา จ.

อุปมานภูตา นามโต **อีย**ปฺปจฺจโย โหติ อาจารตฺเถ. ปุน **อุปมาน**คฺคหณํ **กตฺตุ**คฺคหณ-นิวตฺตนตฺถํ, เตน กมฺมโตปิ สิชฺฌติ, เสสํ สมํ. อฉตฺตํ ฉตฺตมิวาจรติ ฉตฺตียติ, อปุตฺตํ ปุตฺตมิวาจรติ ปุตฺตียติ สิสฺสมาจริโย.

อุปมานาติ กึ? ธมฺมมาจรติ, **อาจาเร**ติ กึ? อฉตฺตํ ฉตฺตมิว รกฺขติ.

“อีโย”ติ วตฺตเต.

๕๓๘. นามมฺหาตฺติจฺฉตฺเถ.

นามมฺหา อตฺตโน อิจฺฉตฺเถ **อีย**ปฺปจฺจโย โหติ. อตฺตโน ปตฺตมิจฺฉติ ปตฺตียติ, เอวํ วตฺถียติ, ปริกฺขารียติ, จีวรียติ, ปฏียติ, ธนียติ, ปุตฺตียติ.

อตฺติจฺฉตฺเถติ กิมตฺถํ? อญฺญสฺส ปตฺตมิจฺฉติ.

ทฬฺหํ กโรติ วีริยนฺติ อตฺเถ –

การิตคฺคหณมนุวตฺตเต.

๕๓๙. ธาตุรูเป นามสฺมา ณโยจ.

ธาตุยา รูเป นิปฺผาเทตพฺเพ, “ตํ กโรติ, เตน อติกฺกมติ”อิจฺจาทิเก ปยุชฺชิตพฺเพ วา สติ นามมฺหา **ณย**ปฺปจฺจโย โหติ, การิตสญฺญา จ. ณโลเป, วิภตฺติโลปสรโลปาทีสุ กเตสุ วิภตฺตุปฺปตฺติ, ทฬฺหยติ วีริยํ, เอวํ ปมาณยติ, อมิสฺสยติ, ตถา หตฺถินา อติกฺกมติ อติหตฺถยติ, วีณาย อุปคายติ อุปวีณยติ, วิสุทฺธา โหติ รตฺติ วิสุทฺธยติ, กุสลํ ปุจฺฉติ กุสลยติ อิจฺจาทิ.

๕๔๐. ธาตูหิ เณ ณย ณาเป ณาปยา การิตานิ เหตฺวตฺเถ.

สพฺเพหิ ธาตูหิ เหตฺวตฺเถ อภิเธยฺเย **เณ ณยณาเป ณาปย** อิจฺเจเต ปจฺจยา ปรา โหนฺติ, เต การิตสญฺญา จ โหนฺติ. เหตุเยว อตฺโถ **เหตฺวตฺโถ,** โส จ “โย กาเรติ ส เหตู”ติ ลทฺธเหตุสญฺโญ สุทฺธกตฺตุโน ปโยชโก เหตุกตฺตา, อตฺถโต เปสนชฺเฌสนาทิโก ปโยชกพฺยาปาโร อิธ เหตุ นาม. เอตฺถ จ –

เณ ณยาว อุวณฺณนฺตา, อาโต ทฺเว ปจฺฉิมา สิยุํ;
เสสโต จตุโร ทฺเว วา, วาสทฺทสฺสานุวตฺติโต.
อกมฺมา ธาตโว โหนฺติ, การิเต ตุ สกมฺมกา;
สกมฺมกา ทฺวิกมฺมาสฺสุ, ทฺวิกมฺมา ตุ ติกมฺมกา.
ตสฺมา กตฺตริ กมฺเม จ, การิตาขฺยาตสมฺภโว;
น ภาเว สุทฺธกตฺตา จ, การิเต กมฺมสญฺญิโต.
นิยาทีนํ ปธานญฺจ, อปฺปธานํ ทุหาทินํ;
การิเต สุทฺธกตฺตา จ, กมฺมมาขฺยาตโคจรนฺติ.

ตตฺถ โย โกจิ ภวติ, ตมญฺโญ “ภวาหิ ภวาหิ” อิจฺเจวํ พฺรวีติ, อถ วา ภวนฺตํ ภวิตุํ สมตฺถํ ปโยชยติ, ภวิตุํ ปโยเชตีติ วา อตฺเถ อิมินา **เณณย**ปฺปจฺจยา, การิตสญฺญา จ, “วุตฺตตฺถานมปฺปโยโค”ติ วากฺยสฺส อปฺปโยโค, “การิตานํ โณ โลป”นฺติ **ณ**โลโป, “อสํโยคนฺตสฺส วุทฺธิ การิเต”ติ **อู**การ**สฺโส**กาโร วุทฺธิ.

“โอ, เอ”ติ จ วตฺตเต, **ธาตุ**คฺคหณญฺจ.

๕๔๑. เต อาวายา การิเต.

เต ธาตฺวนฺตภูตา **โอ**กา**เร**การา **อาวอายา**เทเส ปาปุณนฺติ การิเต ปเร. “เต อาวายา”ติ โยควิภาเคน **เณ**อาทีนํ อการิเตปิ โหนฺตีติ **โอ**การสฺส **อาวา**เทโส, สรโลปาทิ, “ธาตุปฺปจฺจเยหิ วิภตฺติโย”ติ **ตฺยา**ทโย.

โส สมาธึ ภาเวติ, ภาวยติ, ภาเวนฺติ, ภาวยนฺติ. ภาเวสิ, ภาวยสิ, ภาเวถ, ภาวยถ. ภาเวมิ, ภาวยามิ, ภาเวม, ภาวยาม. ภาวยเต, ภาวยนฺเต.

กมฺเม อตฺตโนปทยปฺปจฺจยอีการาคมา, สรโลปาทิ จ, เตน ภาวียเต สมาธิ, ภาวียนฺเต. ภาวียติ, ภาวียนฺติ.

ตถา ภาเวตุ, ภาวยตุ, ภาเวนฺตุ, ภาวยนฺตุ. ภาเวหิ, ภาวย, ภาวยาหิ, ภาเวถ, ภาวยถ . ภาเวมิ, ภาวยามิ, ภาเวม, ภาวยาม. ภาวยตํ, ภาวยนฺตํ.

กมฺเม ภาวียตํ, ภาวียตุ, ภาวียนฺตุ.

ภาเวยฺย, ภาวเย, ภาวเยยฺย, ภาเวยฺยุํ, ภาวเยยฺยุํ. ภาเวยฺยาสิ, ภาวเยยฺยาสิ, ภาเวยฺยาถ, ภาวเยยฺยาถ. ภาเวยฺยามิ, ภาวเยยฺยามิ, ภาเวยฺยาม, ภาวเยยฺยาม. ภาเวถ, ภาวเยถ, ภาเวรํ, ภาวเยรํ.

กมฺเม ภาวีเยยฺย, ภาวีเยยฺยุํ.

อชฺชตนิยํ “สตฺตมชฺชตนิมฺหี”ติ โยควิภาเคน การิตนฺตาปิ ทีฆโต สการาคโม.

อภาเวสิ, ภาเวสิ, อภาวยิ, ภาวยิ, อภาเวสุํ, ภาเวสุํ, อภาวยึสุ, ภาวยึสุ, อภาวยุํ, ภาวยุํ. อภาเวสิ, อภาวยสิ, อภาวิตฺถ, อภาวยิตฺถ. อภาเวสึ, ภาเวสึ, อภาวยึ, ภาวยึ, อภาวิมฺห, อภาวยิมฺห.

กมฺเม อภาวียิตฺถ, อภาวียิ.

ภาเวสฺสติ, ภาวยิสฺสติ, ภาเวสฺสนฺติ, ภาวยิสฺสนฺติ. ภาเวสฺสสิ, ภาวยิสฺสสิ, ภาวิสฺสถ, ภาวยิสฺสถ. ภาเวสฺสามิ, ภาวยิสฺสามิ, ภาเวสฺสาม, ภาวยิสฺสาม.

กมฺเม ภาวียิสฺสเต, ภาวียิสฺสนฺเต. ภาวียิสฺสติ, ภาวียิสฺสนฺติ.

อภาวิสฺส, อภาวยิสฺส, อภาวิสฺสํสุ, อภาวยิสฺสํสุ. **กมฺเม** อภาวียิสฺสถ, อภาวียิสฺส อิจฺจาทิ.

ตถา โย โกจิ ปจติ, ตมญฺโญ “ปจาหิ ปจาหิ” อิจฺเจวํ พฺรวีติ, อถ วา ปจนฺตํ ปโยเชติ, ปจิตุํ วา ปโยเชตีติ อตฺเถ วุตฺตนเยน **เณ ณยา**ทโย, **อ**การ**สฺสา**กาโร วุทฺธิ, เสสํ เนยฺยํ.

โส เทวทตฺตํ โอทนํ ปาเจติ, ปาเจนฺติ. ปาเจสิ, ปาเจถ. ปาเจมิ, ปาเจม. ปาจยติ, ปาจยนฺติ. ปาจยสิ, ปาจยถ. ปาจยามิ, ปาจยาม. **ณาเปณาปเยสุ** ปน โส ปุริโส ตํ ปุริสํ โอทนํ ปาจาเปติ, ปาจาเปนฺติ. ปาจาปยติ, ปาจาปยนฺติ.

กมฺเม โส โอทนํ ปาจียติ เตน, ปาจยียติ, ปาจาปียติ, ปาจาปยียติ.

ตถา ปาเจตุ, ปาจยตุ, ปาจาเปตุ, ปาจาปยตุ. ปาจียตํ, ปาจียตุ, ปาจยียตํ, ปาจยียตุ, ปาจาปียตํ, ปาจาปียตุ, ปาจาปยียตํ, ปาจาปยียตุ. ปาเจยฺย, ปาจเยยฺย, ปาจาเปยฺย, ปาจาปเยยฺย. ปาจีเยยฺย, ปาจีเยยฺยุํ. อปาเจสิ, อปาจยิ, อปาจาเปสิ, อปาจาปยิ. ปาเจสฺสติ, ปาจยิสฺสติ, ปาจาเปสฺสติ, ปาจาปยิสฺสติ. อปาจิสฺส, อปาจยิสฺส, อปาจาปิสฺส, อปาจาปยิสฺส อิจฺจาทิ.

คจฺฉนฺตํ, คนฺตุํ วา ปโยเชตีติ อตฺเถ **เณ ณยา**ทโย, วุทฺธิยํ สมฺปตฺตายํ –

“อสํโยคนฺตสฺส วุทฺธิ การิเต”ติ วตฺตเต.

๕๔๒. ฆฏาทีนํ วา.

ฆฏาทีนํ ธาตูนํ อสํโยคนฺตานํ วุทฺธิ โหติ วา การิเตติ เอตฺถ **วา**คฺคหเณน วุทฺธิ น โหติ, ววตฺถิตวิภาสตฺโถยํ **วา**สทฺโท.

โส ตํ ปุริสํ คามํ คเมติ, คมยติ, คจฺฉาเปติ, คจฺฉาปยติ. โส คามํ คมียติ เตน, คมยียติ, คจฺฉาปียติ, คจฺฉาปยียติ อิจฺจาทิ. สพฺพตฺถ โยเชตพฺพํ. เอวํ อุปริปิ.

ฆฏ อีหายํ, ฆฏนฺตํ ปโยชยติ, ฆเฏติ, ฆฏาทีนํ วาติ น วุทฺธิ, ฆฏยติ, ฆฏาเปติ, ฆฏาปยติ.

“การิเต”ติ วตฺตเต.

๕๔๓. คุห ทุสานํ ทีฆํ.

คุหทุสอิจฺเจเตสํ ธาตูนํ สโร **ทีฆ**มาปชฺชเต การิเต ปเร, วุทฺธาปวาโทยํ.

คุห สํวรเณ, คุหิตุํ ปโยชยติ คูหยติ, คูหยนฺติ. **ทุส** อปฺปีติมฺหิ, ทุสฺสนฺตํ ปโยชยติ ทูสยติ, ทูสยนฺติ อิจฺจาทิ.

ตถา อิจฺฉนฺตํ ปโยชยติ อิจฺฉาเปติ, อิจฺฉาปยติ, เอเสติ, เอสยติ. นิยจฺฉนฺตํ ปโยชยติ นิยาเมติ, นิยามยติ. อาสนฺตํ ปโยชยติ อาเสติ, อาสยติ, อจฺฉาเปติ, อจฺฉาปยติ. ลภนฺตํ ปโยชยติ ลาเภติ, ลาภยติ. วจนฺตํ ปโยชยติ วาเจติ, วาจยติ, วาจาเปติ, วาจาปยติ. เอวํ วาเสติ, วาสยติ, วาสาเปติ, วาสาปยติ. วาเหติ, วาหยติ, วาหาเปติ, วาหาปยติ. ชีเรติ, ชีรยติ, ชีราเปติ, ชีราปยติ. มาเรติ, มารยติ, มาราเปติ, มาราปยติ. ทสฺเสติ, ทสฺสยติ อิจฺจาทิ.

ตถา ตุทนฺตํ ปโยชยติ โตเทติ, โตทยติ, โตทาเปติ, โตทาปยติ. ปวิสนฺตํ ปโยชยติ, ปวิสิตุํ วา ปเวเสติ, ปเวสยติ, ปเวสาเปติ , ปเวสาปยติ. อุทฺทิสนฺตํ ปโยชยติ อุทฺทิสาเปติ, อุทฺทิสาปยติ. ปโหนฺตํ ปโยชยติ ปหาเวติ, ปหาวยติ. สยนฺตํ ปโยชยติ สาเยติ, สายยติ, สายาเปติ, สายาปยติ. เอตฺถ **เอ**การสฺส **อายา**เทโส, สยาเปติ, สยาปยติ, “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา ณาเปณาปเยสุ **อายา**เทสสฺส รสฺสตฺตํ. นยนฺตํ ปโยชยติ นยาเปติ, นยาปยติ. ปติฏฺฐนฺตํ ปโยชยติ ปติฏฺฐาเปติ, ปติฏฺฐาปยติ, ปติฏฺฐเปติ วา.

หนนฺตํ ปโยชยตีติ อตฺเถ **เณณยา**ทโย.

“ณมฺหี”ติ วตฺตเต.

๕๔๔. หนสฺส ฆาโต.

หนอิจฺเจตสฺส ธาตุสฺส **ฆาตา**เทโส โหติ **ณ**การวติ การิตปฺปจฺจเย ปเร. ฆาเตติ, ฆาตยติ, ฆาตาเปติ, ฆาตาปยติ, “วโธ วา สพฺพตฺถา”ติ **วธา**เทเส วเธติ, วธาเปติ.

ชุโหนฺตํ ปโยชยติ ชุหาเวติ, ชุหาวยติ. ชหนฺตํ ปโยชยติ ชหาเปติ, ชหาปยติ, หาเปติ, หาปยติ. ททนฺตํ ปโยชยติ ทาเปติ, ทาปยติ. ปิทหนฺตํ ปโยชยติ ปิธาเปติ, ปิธาปยติ, ปิทหาเปติ, ปิทหาปยติ.

รุนฺธนฺตํ ปโยชยติ โรเธติ, โรธยติ, โรธาเปติ, โรธาปยติ. ฉินฺทนฺตํ ปโยชยติ เฉเทติ, เฉทยติ, เฉทาเปติ, เฉทาปยติ. ยุญฺชนฺตํ ปโยชยติ โยเชติ, โยชยติ, โยชาเปติ, โยชาปยติ. ภุญฺชนฺตํ ปโยชยติ โภเชติ, โภชยติ, โภชาเปติ, โภชาปยติ. มุญฺจนฺตํ ปโยชยติ โมเจติ, โมจยติ, โมจาเปติ, โมจาปยติ. ทิพฺพนฺตํ ปโยชยติ เทเวติ, เทวยติ. อุปฺปชฺชนฺตํ ปโยชยติ อุปฺปาเทติ, อุปฺปาทยติ. พุชฺฌนฺตํ ปโยชยติ โพเธติ, โพธยติ. “ทาธานฺตโต โย กฺวจี”ติ **ย**การาคโม, พุชฺฌาเปติ, พุชฺฌาปยติ. ตุสฺสนฺตํ ปโยชยติ โตเสติ, โตสยติ, โตสาเปติ, โตสาปยติ. สมฺมนฺตํ ปโยชยติ สเมติ, สมยติ, ฆฏาทิตฺตา น วุทฺธิ. กุปฺปนฺตํ ปโยชยติ โกเปติ, โกปยติ. ชายนฺตํ ปโยชยติ ชเนติ, ชนยติ, ฆฏาทิตฺตา น วุทฺธิ. สุณนฺตํ ปโยชยติ ธมฺมํ สาเวติ, สาวยติ. ปาปุณนฺตํ ปโยชยติ ปาเปติ, ปาปยติ.

วิกฺกิณนฺตํ ปโยชยติ วิกฺกายาเปติ, วิกฺกายาปยติ. ชินนฺตํ ปโยชยติ ชยาเปติ, ชยาปยติ. ชานนฺตํ ปโยชยติ ญาเปติ, ญาปยติ. คณฺหนฺตํ ปโยชยติ คาเหติ, คาหยติ, คาหาเปติ, คาหาปยติ, คณฺหาเปติ, คณฺหาปยติ.

วิตนนฺตํ ปโยชยติ วิตาเนติ, วิตานยติ. โย โกจิ กโรติ, ตมญฺโญ “กโรหิ กโรหิ”อิจฺเจวํ พฺรวีติ, กโรนฺตํ ปโยชยติ, กาตุํ วา กาเรติ, การยติ, การาเปติ, การาปยติ อิจฺจาทิ.

โจเรนฺตํ ปโยชยติ โจราเปติ, โจราปยติ. จินฺเตนฺตํ ปโยชยติ จินฺตาเปติ, จินฺตาปยติ , ปูเชนฺตํ ปโยชยติ ปูชาเปติ, ปูชาปยติ อิจฺจาทิ. สพฺพตฺถ สุโพธํ.

ธาตุปฺปจฺจยโต จาปิ, การิตปฺปจฺจยา สิยุํ;
สการิเตหิ ยุณฺวูนํ, ทสฺสนญฺเจตฺถ ณาปกํ.

เตน ติติกฺขนฺตํ ปโยชยติ ติติกฺเขติ, ติติกฺขาเปติ. ติกิจฺฉนฺตํ ปโยชยติ ติกิจฺเฉติ, ติกิจฺฉยติ, ติกิจฺฉาเปติ, ติกิจฺฉาปยติ. เอวํ พุภุกฺเขติ, พุภุกฺขยติ, พุภุกฺขาเปติ, พุภุกฺขาปยติ, ปพฺพตายนฺตํ ปโยชยติ ปพฺพตายยติ. ปุตฺตียยติ อิจฺจาทิปิ สิทฺธํ ภวติ.

ธาตุปฺปจฺจยนฺตนโย.

สาสนตฺถํ สมุทฺทิฏฺฐํ, อาขฺยาตํ สกพุทฺธิยา;
พาหุสจฺจพเลนีทํ, จินฺตยนฺตุ วิจกฺขณา.
ภวติ ติฏฺฐติ เสติ, อโหสิ เอวมาทโย;
อกมฺมกาติ วิญฺเญยฺยา, กมฺมลกฺขณวิญฺญุนา.
อกมฺมกาปิ เหตฺวตฺถ- ปฺปจฺจยนฺตา สกมฺมกา;
ตํ ยถา ภิกฺขุ ภาเวติ, มคฺคํ ราคาทิทูสกนฺติ.

อิติ ปทรูปสิทฺธิยํ อาขฺยาตกณฺโฑ ฉฏฺโฐ.

๗. กิพฺพิธานกณฺฑ

เตกาลิก

กิจฺจปฺปจฺจยนฺตนย

อถ ธาตูหิเยว ภาวกมฺมกตฺตุกรณาทิสาธนสหิตํ กิพฺพิธานมารภียเต.

ตตฺถ กิจฺจกิตกวเสน ทุวิธา หิ ปจฺจยา, เตสุ กิจฺจสญฺญาย ปธมํ วุตฺตตฺตา, กิจฺจานมปฺปกตฺตา จ กิจฺจปฺปจฺจยา ตาว วุจฺจนฺเต.

ภู สตฺตายํ, “ภูยเต, อภวิตฺถ, ภวิสฺสเต วา เทวทตฺเตนา”ติ วิคฺคเห –

“ธาตุยา กมฺมาทิมฺหิ โณ”ติ อิโต “ธาตุยา”ติ สพฺพตฺถ ปจฺจยาทิวิธาเน วตฺตเต, “ปรา, ปจฺจยา”ติ จ อธิกาโร.

๕๔๕. ภาวกมฺเมสุ ตพฺพานียา.

ภาวกมฺมอิจฺเจเตสฺวตฺเถสุ สพฺพธาตูหิ **ตพฺพ อนีย**อิจฺเจเต ปจฺจยา ปรา โหนฺติ. โยควิภาเคน อญฺญตฺถาปิ.

ตตฺถ –

อกมฺมเกหิ ธาตูหิ, ภาเว กิจฺจา ภวนฺติ เต;
สกมฺมเกหิ กมฺมตฺเถ, อรหสกฺกตฺถทีปกา.

เต จ –

๕๔๖. ณาทโย เตกาลิกา.

ติกาเล นิยุตฺตา **เตกาลิกา,** เย อิธ ตติเย ธาตฺวาธิกาเร วิหิตา อนิทฺทิฏฺฐกาลา **ณา**ทโย ปจฺจยา, เต เตกาลิกา โหนฺตีติ ปริภาสโต กาลตฺตเยปิ โหนฺติ.

สีหคติยา “กฺวจี”ติ วตฺตเต.

๕๔๗. ยถาคมมิกาโร.

ยถาคมํ ยถาปโยคํ ชินวจนานุปโรเธน ธาตูหิ ปโร **อิ**การาคโม โหติ กฺวจิ พฺยญฺชนาทิเกสุ **กิจฺจกิตก**ปฺปจฺจเยสุ, “อญฺเญสุ จา”ติ วุทฺธิ, “โอ อว สเร”ติ อวาเทโส, “นเย ปรํ ยุตฺเต”ติ ปรํ เนตพฺพํ.

๕๔๘. เต กิจฺจา.

เย อิธ วุตฺตา **ตพฺพานียณฺย เตยฺย ริจฺจ**ปฺปจฺจยา, เต **กิจฺจ**สญฺญา โหนฺตีติ เวทิตพฺพา. ตโต “อญฺเญ กิติ”ติ วจนโต กิจฺจปฺปจฺจยานมกิตกตฺตา นามพฺยปเทเส อสมฺปตฺเต “ตทฺธิตสมาส-กิตกา นามํวาตเวตุนาทีสุ จา”ติ เอตฺถ **จ**คฺคหเณน นามพฺยปเทโส, ตโต **สฺยา**ทฺยุปฺปตฺติ. **ภาเว** ภาวสฺเสกตฺตา เอกวจนเมว, “สิ”นฺติ อมาเทโส. ภวิตพฺพํ ภวตา ปณฺเฑน, ภวนียํ.

อิธ พฺยญฺชนาทิตฺตาภาวา อนุวตฺติต**กฺวจิ**คฺคหเณน อิการาคมาภาโว. **ภาเว** กิจฺจปฺปจฺจยนฺตา นปุํสกา. **กมฺเม** ติลิงฺคา.

กมฺมนิ อภิปุพฺโพ, อภิภูยเต, อภิภูยิตฺถ, อภิภูยิสฺสเตติ อภิภวิตพฺโพ โกโธ ปณฺฑิเตน, อภิภวิตพฺพา ตณฺหา, อภิภวิตพฺพํ ทุกฺขํ, เอวํ อภิภวนีโย, อภิภวนียา, อภิภวนียํ, **ปุริส กญฺญา จิตฺต**สทฺทนเยน เนตพฺพํ, เอวํ สพฺพตฺถ.

เอตฺถ หิ –

ตพฺพาทีเหว กมฺมสฺส, วุตฺตตฺตาว ปุนตฺตนา;
วตฺตพฺพสฺส อภาวา น, ทุติยา ปฐมา ตโต.

อาส อุปเวสเน, อาสียิตฺถ, อาสียเต, อาสียิสฺสเตติ อาสิตพฺพํ ตยา, อาสนียํ. **กมฺเม** อุปาสิตพฺโพ ครุ, อุปาสนีโย.

สี สเย, อสียิตฺถ, สียเต, สียิสฺสเตติ สยิตพฺพํ ภวตา, สยนียํ, **“เอ** อยา”ติ **อยา**เทโส, อติสยิตพฺโพ ปโร, อติสยนีโย.

ปท คติมฺหิ, อุปฺปชฺชิตฺถ, อุปฺปชฺชเต, อุปฺปชฺชิสฺสเตติ อุปฺปชฺชิตพฺพํ เตน, อุปฺปชฺชนียํ, เอตฺถ จ “กตฺตรี”ติ อธิการํ วินา “ทิวาทิโต โย”ติ วินาธิการโยควิภาเคน **ย**ปฺปจฺจโย, “ตสฺส จวคฺค-ยการ”อิจฺจาทินา **จวคฺโค**, “ปรทฺเวภาโว ฐาเน”ติ ทฺวิภาโว, ปฏิปชฺชิตพฺโพ มคฺโค, ปฏิปชฺชนีโย.

พุธ อวคมเน, อพุชฺฌิตฺถ, พุชฺฌเต, พุชฺฌิสฺสเตติ พุชฺฌิตพฺโพ ธมฺโม, พุชฺฌนีโย.

สุ สวเณ, อสูยิตฺถ, สูยเต, สูยิสฺสเตติ โสตพฺโพ ธมฺโม, อิธ **ยถาคม**คฺคหเณน **อิ**การาคมาภาโว, สุณิตพฺโพ, “สฺวาทิโต ณุ ณา อุณา จา”ติ วินาธิการโยควิภาเคน **ณา**ปจฺจโย, สวณีโย.

กร กรเณ, กรียิตฺถ, กรียติ, กรียิสฺสตีติ อตฺเถ **ตพฺพา’นียา**.

“อนฺตสฺส, กรสฺส, จ, ตตฺต”นฺติ จ วตฺตเต.

๕๔๙. ตุํ ตุ น ตพฺเพสุ วา.

กรอิจฺเจตสฺส ธาตุสฺส อนฺตภูตสฺส **ร**การสฺส **ต**การตฺตํ โหติ วา ตุํ **ตุ น ตพฺพ**อิจฺเจเตสุ ปจฺจเยสุ ปเรสุ. กตฺตพฺโพ ภวตา ธมฺโม, กตฺตพฺพา ปูชา, กตฺตพฺพํ กุสลํ, **ต**ตฺตาภาเว “กโรติสฺสา”ติ วตฺตมาเน “ตเวตุนาทีสุ กา”ติ เอตฺถ **อาทิ**สทฺเทน **ตพฺเพ**ปิ **กา**เทโส, กาตพฺพํ หิตํ.

๕๕๐. รหาทิโต ณ.

รการ **ห**หาราทฺยนฺเตหิ ธาตูหิ ปรสฺส **อนานียา**ทินการสฺส **ณ**กาโร โหติ. **อาทิ**สทฺเทน **รมุ อปณาตา**ทิโตปิ.

รหาทิโต ปรสฺเสตฺถ,	นการสฺส อสมฺภวา;
อนานียาทินสฺเสว,	สามตฺถิยายํ ณการตา.

กรณีโย ธมฺโม, กรณารโหติ อตฺโถ, กรณียา, กรณียํ.

ภร ภรเณ, ภรียตีติ ภริตพฺโพ, ภรณีโย.

คห อุปาทาเน, อคยฺหิตฺถ, คยฺหติ, คยฺหิสฺสตีติ คเหตพฺโพ, “เตสุ วุทฺธี”ติอาทินา **อิ**การ**สฺเส**กาโร, สงฺคณฺหิตพฺโพ, “คหาทิโต ปฺปณฺหา”ติ วินาธิการโยควิภาเคน **ณฺหา**ปจฺจโย, **ห**โลปสรโลปาทิ, สงฺคณฺหณีโย, คหณีโย.

อาทิคฺคหเณน **รมุ** กีฬายํ, รมียิตฺถ, รมียติ, รมียิสฺสตีติ รมิตพฺโพ, รมณีโย วิหาโร.

อป ปาปุณเน, **อุณา**ปจฺจโย, ปาปียตีติ ปาปุณิตพฺโพ, “คุปาทีนญฺจา”ติ ธาตฺวนฺตสฺส โลโป, ทฺวิตฺตญฺจ, ปตฺตพฺโพ, ปตฺเตยฺโย, ปาปุณณีโย, ปาปณีโย.

“อนฺตสฺส, วา”ติ จ วตฺตเต.

๕๕๑. คม ขน หนาทีนํ ตุํตพฺพาทีสุ น.

คม ขน หนอิจฺเจวมาทีนํ **ม**การ **น**การนฺตานํ ธาตูนมนฺตสฺส **น**กาโร โหติ วา **ตุํ ตพฺพ ตเว ตุน ตฺวานตฺวา**อิจฺเจวมาทีสุ **ต**การาทิปฺปจฺจเยสุ ปเรสุ. อคจฺฉียิตฺถ, คจฺฉียติ, คจฺฉียิสฺสตีติ คนฺตพฺโพ มคฺโค, คมิตพฺพํ, คมนียํ.

ขนุ อวทารเณ, อขณฺณิตฺถ, ขณฺณติ, ขณฺณิสฺสตีติ ขนฺตพฺพํ อาวาฏํ, ขนิตพฺพํ, “กฺวจิ ธาตู”ติ อาทินา **ขน**นฺตสฺส **ณ**ตฺตญฺจ, ขณิตพฺพํ, ขณณียํ, ขนนียํ วา.

หน หึสา คตีสุ, อหญฺญิตฺถ, หญฺญเต, หญฺญิสฺสเตติ หนฺตพฺพํ, หนิตพฺพํ, หนนียํ.

มน ญาเณ, อมญฺญิตฺถ, มญฺญเต, มญฺญิสฺสเตติ มนฺตพฺโพ, มนิตพฺโพ, **ย**ปฺปจฺจเย **จ**วคฺคาทิ, มญฺญิตพฺพํ, มญฺญนียํ.

ปูช ปูชายํ, อปูชียิตฺถ, ปูชียติ, ปูชียิสฺสตีติ อตฺเถ **ตพฺพานียา**. “จุราทิโต เณ ณยา”ติ อกตฺตริปิ **เณณยา, อิ**การาคมา**นีเย**สุ “สรโลโป”ติอาทินา การิตสรสฺส โลโป, ปูเชตพฺโพ, ปูชยิตพฺโพ, ปูชนีโย ภควา.

“ตพฺพานียา”ติ โยควิภาเคน กตฺตุกรเณสุปิ, **ยา** ปาปุณเน, นิยฺยาตีติ นิยฺยานีโก มคฺโค. คจฺฉนฺตีติ คมนียา โภคา. **นห** โสเจ, นหายติ เอเตนาติ นหานียํ จุณฺณํ.

“ภาวกมฺเมสู”ติ อธิกาโร.

๕๕๒. ณฺโย จ.

ภาวกมฺเมสุ สพฺพธาตูหิ **ณฺย**ปฺปจฺจโย โหติ, **จ**คฺคหเณน “ญาเตยฺย”นฺติอาทีสุ **เตยฺย**ปฺปจฺจโย จ.

๕๕๓. การิตํ วิย ณานุพนฺโธ.

อนุพนฺโธ อปฺปโยคี, **ณ**การานุพนฺโธ ปจฺจโย การิตํ วิย ทฏฺฐพฺโพติ การิตพฺยปเทโส, “การิตานํ โณ โลป”นฺติ **ณ**โลโป, “อสํโยคนฺตสฺส วุทฺธิ การิเต”ติ วุทฺธิ, **อิ**การาคโม, กตฺตพฺพํ การิยํ.

หร หรเณ, อหรียิตฺถ, หรียติ, หรียิสฺสตีติ วา หริตพฺพํ หาริยํ.

ภร ภรเณ, ภริตพฺพํ ภาริยํ.

ลภ ลาเภ, ลภิตพฺพํ ลพฺภํ, “ยวตํ ตลน”อิจฺจาทิสุตฺเต **การ**คฺคหเณน **ย**วโต **ภ**การสฺส **ภ**กาโร, ทฺวิตฺตํ.

สาส อนุสิฏฺฐิมฺหิ, สาสิตพฺโพ สิสฺโส, “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา **อา**การสฺสิกาโร.

วจ วิยตฺติยํ วาจายํ, **ณฺย**ปฺปจฺจยาทิมฺหิ กเต “อนฺตานํ, ณานุพนฺเธ”ติ จ วตฺตเต.

๕๕๔. กคา จชานํ.

จชอิจฺเจเตสํ ธาตฺวนฺตานํ **ก**การ **ค**การาเทสา โหนฺติ **ณ**การานุพนฺเธ ปจฺจเย ปเรติ **จ**สฺส **กา**เทโส. วจนียํ วากฺยํ.

ภช เสวายํ, ภชนียํ ภาคฺยํ, **ช**สฺส **คา**เทโส.

จิ จเย, อจียิตฺถ, จียติ, จียิสฺสตีติ เจตพฺพํ เจยฺยํ, **อิ**การ**สฺเส**กาโร วุทฺธิ, **ย**การสฺส ทฺวิตฺตํ, **วินิ**ปุพฺโพ “โท ธสฺส จา”ติ สุตฺเต **จ**คฺคหเณน **จ**การสฺส **ฉ**กาโร, วินิจฺเฉยฺยํ, วินิจฺฉิตพฺพํ, วินิจฺฉนียํ. “กิยาทิโต นา”ติ วินาธิการโยควิภาเคน **ตพฺพานีย ตุํ ตุนา** ทีสุ จ **นา**ปจฺจโย, วินิจฺฉินิตพฺพํ, วินิจฺฉินนียํ.

นี ปาปุณเน, อนียิตฺถ, นียติ, นียิสฺสตีติ เนยฺโย, เนยฺยา, เนยฺยํ. เนตพฺพํ.

ณฺยคฺคหณํ ฉฏฺฐียนฺตวเสนานุวตฺตเต, มณฺฑูกคติยา **อนฺต**คฺคหณญฺจ ตติยนฺตวเสน.

๕๕๕. **ภูโตพฺพ**.

ภู อิจฺเจตสฺมา ปรสฺส **ณฺย**ปฺปจฺจยสฺส สห ธาตฺวนฺเตน **อพฺพา**เทโส โหติ. ภวิตพฺโพ ภพฺโพ, ภพฺพา, ภพฺพํ.

“ณฺยสฺส, อนฺเตนา”ติ จ วตฺตเต.

๕๕๖. **วท มท คมุ ยุช ครหาการาทีหิ ชฺชมฺมคฺคยฺเหยฺยาคาโร วา**.

วท มท คมุ ยุช ครหอิจฺเจวมาทีหิ ธาตูหิ, **อา**การนฺเตหิ จ ปรสฺส **ณฺย**ปฺปจฺจยสฺส ธาตฺวนฺเตน สห ยถากฺกมํ **ชฺช มฺม คฺค ยฺห เอ ยฺย**อิจฺเจเต อาเทสา โหนฺติ วา, **คร**สฺส จ **คารา**เทโส, **ครห**สฺส **คร**สฺเสวายํ **คาโร**. ววตฺถิตวิภาสตฺโถยํ **วา**สทฺโท.

วท วิยตฺติยํ วาจายํ, อวชฺชิตฺถ, วชฺชติ, วชฺชิสฺสตีติ วา วชฺชํ วทนียํ, รสฺสตฺตํ. วชฺชํ โทโส.

มท อุมฺมาเท, อมชฺชิตฺถ, มชฺชเต, มชฺชิสฺสติ เอเตนาติ มชฺชํ มทนียํ. **มท**คฺคหเณน กรเณปิ **ณฺย**ปฺปจฺจโย. **คมุ สปฺป** คติมฺหิ, คนฺตพฺพํ คมฺมํ.

ยุช โยเค, อยุชฺชิตฺถ, ยุชฺชเต, ยุชฺชิสฺสตีติ โยคฺคํ, นิโยชฺโช วา.

ครห นินฺทายํ, อครยฺหิตฺถ, ครหียติ, ครหียิสฺสตีติ อตฺเถ **ณฺย**ปฺปจฺจโย, ตสฺสิมินา ธาตฺวนฺเตน สห **ยฺหา**เทโส, **คร**สฺส **คารา**เทโส จ, คารยฺโห, คารยฺหา, คารยฺหํ, ครหณียํ.

อาทิสทฺเทน อญฺเญปิ **ทมชหนฺ**ตา คยฺหนฺเต. **คท** วิยตฺติยํ วาจายํ, คชฺชเต, คทนียํ วา คชฺชํ. **ปท** คติมฺหิ, ปชฺชนียํ ปชฺชํ คาถา. **ขาท** ภกฺขเณ, ขชฺชเตติ ขชฺชํ ขาทนียํ. **ทมุ** ทมเน, อทมฺมิตฺถ, ทมฺมเต, ทมียิสฺสตีติ ทมฺโม ทมนีโย. **ภุช** ปาลนพฺยวหรเณสุ, อภุชฺชิตฺถ, ภุชฺชติ, ภุชฺชิสฺสตีติ โภคฺคํ, โภชฺชํ วา, **การ**คฺคหเณน **ยสฺส ช**กาโร. คเหตพฺพํ คยฺหมิจฺจาทิ.

อาการนฺตโต ปน ทา ทาเน, อทียิตฺถ, ทียติ, ทียิสฺสตีติ อตฺเถ **ณฺย**ปฺปจฺจโย, ตสฺสิมินา ธาตฺวนฺเตน **อา**กาเรน สห **เอยฺยา**เทโส, เทยฺยํ, ทาตพฺพํ. **อนีเย** “สรโลโป”ติอาทินา

ปุพฺพสรสฺส โลเป สมฺปตฺเต ตตฺเถว **ตุ**คฺคหเณน นิเสเธตฺวา “สรา สเร โลป”นฺติ **อา**กาเร ลุตฺเต ปรสรสฺส **ทีโฆ,** ทานียํ.

ปา ปาเน, อปียิตฺถ, ปียติ, ปียิสฺสตีติ เปยฺยํ, ปาตพฺพํ, ปานียํ. **หา** จาเค, อหียิตฺถ, หียติ, หียิสฺสตีติ เหยฺยํ, หาตพฺพํ, หานียํ. **มา** มาเน, อมียิตฺถ, มียติ, มียิสฺสตีติ เมยฺยํ, มาตพฺพํ, มินิตพฺพํ, เมตพฺพํ วา. **ญา** อวโพธเน, อญฺญายิตฺถ, ญายติ, ญายิสฺสตีติ เญยฺยํ, ญาตพฺพํ, ญาเตยฺยํ. “ญาสฺส ชา ชํ นา”ติ **ชา**เทเส “กิยาทิโต นา”ติ วินาธิการโยควิภาเคน **นา**ปจฺจโย, อิการาคโม จ, ชานิตพฺพํ, วิชานนียํ. **ขฺยา**ปกถเน, สงฺขฺยาตพฺพํ, สงฺขฺเยยฺยํ อิจฺจาทิ.

๕๕๗. กรมฺหา ริจฺจ.

กรธาตุโต **ริจฺจ**ปฺปจฺจโย โหติ ภาวกมฺเมสุ.

๕๕๘. รมฺหิ รนฺโต ราทิ โน.

รการานุพนฺเธ ปจฺจเย ปเร สพฺโพ ธาตฺวนฺโต **ราทิ** ปจฺจยรการมริยาโท **โน** โหติ, โลปมาปชฺชเตติ อตฺโถ. **รนฺโต**ติ เอตฺถ **ร**กาโร สนฺธิโช, กตฺตพฺพํ กิจฺจํ. “ริจฺจา”ติ โยควิภาเคน ภราทิโตปิ **ริจฺจ**ปฺปจฺจโย, ยถา, ภรียตีติ ภจฺโจ, สรโลโป. อิ คติมฺหิ, ปติ เอตพฺโพ ปฏิจฺโจ.

๕๕๙. เปสาติสคฺคปตฺตกาเลสุ กิจฺจา.

เปส อติสคฺค ปตฺตกาลอิจฺเจเตสฺวตฺเถสุ **กิจฺจ**ปฺปจฺจยา โหนฺติ. **เปสนํ นาม** “กตฺตพฺพมิทํ ภวตา”ติ อาณาปนํ, อชฺเฌสนญฺจ. **อติสคฺโคนาม** “กิมิทํ มยา กตฺตพฺพ”นฺติ ปุฏฺฐสฺส วา “ปาโณ น หนฺตพฺโพ”ติอาทินา ปฏิปตฺติทสฺสนมุเขน วา กตฺตพฺพสฺส อนุญฺญา. **ปตฺตกาโล นาม** สมฺปตฺตสมโย โย **อ**ตฺตโน กิจฺจกรณสมยมนุปปริกฺขิตฺวา น กโรติ, ตสฺส สมยาโรจนํ, น ตตฺถ อชฺเฌสนมตฺถีติ. เต จ “ภาวกมฺเมสุ กิจฺจตฺตกฺขตฺถา”ติ วุตฺตตฺตา ภาวกมฺเมสฺเวว ภวนฺติ.

เปสเน ตาว – กรียตุ ภวตา กมฺมนฺติ อตฺเถ อิมินา **ตพฺพานียา,** เสสํ วุตฺตนยเมว, กตฺตพฺพํ กมฺมํ ภวตา, กรณียํ กิจฺจํ ภวตา.

อติสคฺเค ภุชฺชตุ ภวตาติ อตฺเถ **ตพฺพา**ทิ, “อญฺเญสุ จา”ติ วุทฺธิ.

“ตสฺสา”ติ วตฺตเต.

๕๖๐. ภุชาทีนมนฺโต โน ทฺวิ จ.

ภุชอิจฺเจวมาทีนํ **ช**การาทิอนฺตานํ ธาตูนมนฺโต **โน** โหติ, ปรสฺส กิจฺจกิตกปฺปจฺจย**ต**การสฺส จ **ทฺเว**ภาโว โหติ. โภตฺตพฺพํ โภชนํ ภวตา, โภชนียํ โภชฺชํ ภวตา.

อิการาคมยุตฺต**ต**กาเร ปน – "นมกรานมนฺตานํ นิยุตฺตตมฺหี"ติ เอตฺถ "อนฺตานํ นิยุตฺตตมฺหี"ติ โยควิภาเคน ธาตฺวนฺตโลปาทินิเสโธ, "รุธาทิโต นิคฺคหีตปุพฺพ"นฺติ วินาธิการโยควิภาเคน, "นิคฺคหีตญฺจา"ติ วา นิคฺคหีตาคโม, ภุญฺชิตพฺพํ ตยา, ยุญฺชิตพฺพํ.

สมยาโรจเน ปน – **อิ** อชฺฌยเน **อธิ**ปุพฺโพ, อธียตํ ภวตาติ อตฺเถ **ตพฺพานียา**ทิ, **อิ**การาคม-วุทฺธิ**อยา**เทส**อชฺฌา**เทสา จ, **ณฺย**ปฺปจฺจเย ตุ วุทฺธิ, **ย**การสฺส ทฺวิตฺตญฺจ, อชฺฌยิตพฺพํ, อชฺเฌยฺยํ ภวตา, อชฺฌยนียํ ภวตา, อวสฺสํ กตฺตพฺพนฺติ วากฺเย ปน "กิจฺจา"ติ อธิกิจฺจ "อวสฺสกาธมิเณสุ ณี จา"ติ อวสฺสกาธมิณตฺเถ จ **ตพฺพา**ทโย, กตฺตพฺพํ เม ภวตา เคหํ, กรณียํ, การิยํ. เอวํ ทาตพฺพํ เม ภวตา สตํ, ทานียํ, เทยฺยํ.

ธร ธารเณ, จุราทิตฺตา **เณณยา,** วุทฺธิ, อิการาคโม จ, ธาเรตพฺพํ, ธารยิตพฺพํ อิจฺจาทิ. "นฺทาทีหิ ยุณฺวูนมนานนากานนกา สการิเตหิ จา"ติ สการิเตหิปิ **ยุณฺวู**นมาเทสวิธานโตเยว ธาตุปฺปจฺจยนฺตโตปิ กิจฺจกิตกปฺปจฺจยา ภวนฺตีติ ทฏฺฐพฺโพ. เตน ติติกฺขาปียตีติ ติติกฺขาเปตพฺโพ. เอวํ ติกิจฺฉาเปตพฺโพ ติกิจฺฉาปนีโย. **อ**ภาวียิตฺถ, ภาวียติ, ภาวียิสฺสตีติ ภาเวตพฺโพ มคฺโค. ภาวยิตพฺโพ, ภาวนีโย, ภาวนียํ, ภาวนียา, อการียิตฺถ, การียติ, การียิสฺสตีติ กาเรตพฺพํ, การยิตพฺพํ, การาเปตพฺพํ, การาปยิตพฺพํ, การาปนี**ย**มิจฺจาทิ **จ** สิทฺธํ ภวติ.

กตฺตพฺพํ กรณียญฺจ, การิยํ กิจฺจมิจฺจปิ;
กาเรตพฺพํ ตถา การา- เปตพฺพํ กิจฺจสงฺคโห.

กิจฺจปฺปจฺจยนฺต**น**โย.

เตกาลิก

กิตกปฺปจฺจยนฺตนย

อิทานิ กิตกปฺปจฺจยา วุจฺจนฺเต.

กร กรเณ, ปุเร วิย ธาตุสญฺญาทิ.

กุมฺภอิจฺจุปปทํ, ตโต ทุติยา.

“กุมฺภํ กโรติ, อกาสิ, กริสฺสตี”ติ วา วิคฺคเห –

“ปรา, ปจฺจยา”ติ จ วตฺตเต.

๕๖๑. ธาตุยา กมฺมาทิมฺหิ โณ.

กมฺมสฺมึ อาทิมฺหิ สติ ธาตุยา ปโร **ณ**ปฺปจฺจโย โหติ.

โส จ –

๕๖๒. อญฺเญ กิต.

ตติเย ธาตฺวาธิกาเร วิหิตา กิจฺเจหิ อญฺเญ ปจฺจยา กิติจฺเจว สญฺญา โหนฺตีติ **กิต**สญฺญา กตา.

๕๖๓. กตฺตริ กิต.

กตฺตริ การเก **กิต**ปจฺจโย โหตีติ นิยมโต กตฺตริ ภวติ, โส จ “ณาทโย เตกาลิกา”ติ วุตฺตตฺตา กาลตฺตเย จ โหติ. ปุเร วิย การิตพฺยปเทส**ณ**โลปวุทฺธิโย, ปจฺจยนฺตสฺสาลิงฺคตฺตา **สฺยา**ทิมฺหิ อสมฺปตฺเต “ตทฺธิตสมาสกิตกา นามํวาตเวตุนาทีสุ จา”ติ กิตกนฺตตฺตา นามํว กเต **สฺยา**ทฺยุปฺปตฺติ, ตโต กุมฺภํ กโรตีติ อตฺเถ “อมาทโย ปรปเทภี”ติ ทุติยาตปฺปุริสสมาโส, “นามาน”นฺติอาทินา สมาสสญฺญา, “เตสํ วิภตฺติโย โลปา จา”ติ วิภตฺติโลโป, “ปกติ จสฺส สรนฺตสฺสา”ติ ปกติภาโว, ปุน สมาสตฺตา นามมิว กเต **สฺยา**ทฺยุปฺปตฺติ.

โส กุมฺภกาโร, เต กุมฺภการา อิจฺจาทิ. **อิตฺถิยํ** กุมฺภการี, กุมฺภการิโย อิจฺจาทิ, ตถา กมฺมํ กโรตีติ กมฺมกาโร. เอวํ มาลากาโร, กฏฺฐกาโร, รถกาโร, สุวณฺณกาโร, สุตฺตกาโร, วุตฺติกาโร, ฏีกากาโร.

คห อุปาทาเน, ปตฺตํ อคณฺหิ, คณฺหาติ, คณฺหิสฺสตีติ วา ปตฺตคฺคาโห. เอวํ รสฺมิคฺคาโห, รชฺชุคฺคาโห.

เว ตนฺตสนฺตาเน, ตนฺตํ อวายิ, วายติ, วายิสฺสตีติ วา ตนฺตวาโย, “เต อาวายา การิเต”ติ **อายา**เทโส, วากฺเย ปเนตฺถ “เต อาวายา”ติ โยควิภาเคน **อายา**เทโส. เอวํ ตุนฺนวาโย.

มา ปริมาเณ, ธญฺญํ อมินิ, มินาติ, มินิสฺสตีติ วา อตฺเถ **ณ**ปฺปจฺจเย กเต –

“ณมฺหี”ติ วตฺตเต.

๕๖๔. อาการนฺตานมาโย.

อาการนฺตานํ ธาตูนํ อนฺตสฺส **อายา**เทโส โหติ **ณ**การานุพนฺเธ ปจฺจเย ปเร, สรโลปาทิ. ธญฺญมาโย. เอวํ ทานํ ททาตีติ ทานทาโย.

กมุ กนฺติมฺหิ, ธมฺมํ อกามยิ, กามยติ, กามยิสฺสตีติ วา ธมฺมกาโม ปุริโส, ธมฺมกามา กญฺญา, ธมฺมกามํ จิตฺตํ. เอวํ อตฺถกาโม, หิตกาโม, สุขกาโม, ธมฺมํ ปาเลตีติ ธมฺมปาโล อิจฺจาทิ.

ทมุ ทมเน, “อรึ อทมิ, ทเมติ, ทมิสฺสตี”ติ วิคฺคเห “ธาตุยา”ติ อธิกาโร, “กมฺมาทิมฺหี”ติ จ วตฺตเต.

๕๖๕. สญฺญายมนุ.

กมฺมูปปเท อาทิมฺหิ สติ สญฺญายํ คมฺยมานายํ ธาตุยา **อ**ปฺปจฺจโย โหติ, อุปปทนฺเต **นุ**การาคโม จ. เอตฺถ จ “นุ นิคฺคหีตํ ปทนฺเต”ติ สุตฺเต “ปทนฺเต”ติ วจนโต อุปปทนฺเตเยว **นุ**การาคโม โหตีติ ทฏฺฐพฺพํ. “เตสุ วุทฺธี”ติอาทินา **อุ**การโลโป. อยํ ปน **นฺวา**คโม สมาสํ กตฺวา อุปปทวิภตฺติโลเป กเตเยว โหตีติ เวทิตพฺพํ.

๕๖๖. นุ นิคฺคหีตํ ปทนฺเต.

อุปปทภูตนามปทนฺเต วตฺตมาโน **นุ**การาคโม **นิคฺคหีต**มาปชฺชเต, นิคฺคหีตสฺส วคฺคนฺตตฺตํ, เสสํ สมํ, วุทฺธาภาโวว วิเสโส, อรินฺทโม ราชา.

ตถา **ตร** ตรเณ, เวสฺสํ ตรตีติ เวสฺสนฺตโร, ตณฺหํ กโรติ หึสตีติ ตณฺหงฺกโร ภควา. เอวํ เมธงฺกโร, สรณงฺกโร, ทีปงฺกโร.

“อาทิมฺหิ, อ”อิติ จ วตฺตเต.

๕๖๗. ปุเร ททา จ อึ.

ปุรสทฺเท อาทิมฺหิ สติ **“ทท** ทาเน”อิจฺเจตาย ธาตุยา **อ**ปฺปจฺจโย โหติ, **ปุร**สทฺเท **อ**การสฺส **อิ**ญฺจ โหติ. เอตฺถ จ “ตทนุปโรเธนา”ติ ปริภาสโต **ปุร**สทฺทนฺตสฺเสว **อึ** โหตีติ ทฏฺฐพฺพํ. **ณา**ทีนํ

เตกาลิกตฺเตปิ อุปปทตฺถวิเสเสน อตีเตเยวายมปฺปจฺจโย โหตีติ ทฏฺฐพฺพํ. ปุเร ทานํ อททีติ ปุรินฺทโท สกฺโก. อิธาปิ วิภตฺติโลเป กเตเยว **อึ**อาเทโส.

"กมฺมาทิมฺหิ, อ"อิติ จ วตฺตเต.

๕๖๘. สพฺพโต ณฺวุ ตฺวาวี วา.

สพฺพโต ธาตุโต กมฺมาทิมฺหิ วา อกมฺมาทิมฺหิ วา สติ **อ ณฺวุ ตุ อาวี** อิจฺเจเต จตฺตาโร ปจฺจยา โหนฺติ. **วา**คฺคหณํ "อกมฺมาทิมฺหิ วา"ติ วิกปฺปนตฺถํ.

อปฺปจฺจเย ตาว – **ธร** ธารเณ, ธมฺมํ อธริ, ธรติ, ธริสฺสตีติ วา ธมฺมธโร. เอวํ วินยธโร. ตถา ตํ กโรตีติ ตกฺกโร, ทฺวิตฺตํ. เอวํ หิตกโร, ทิวสกโร, ทินกโร, ทิวากโร, นิสากโร, ธนุํ คณฺหาตีติ ธนุคฺคโห. เอวํ กฏคฺคโห, สพฺพกามํ ททาตีติ สพฺพกามทโท, สพฺพทโท.

อาโต ปน – อนฺนํ อทาสิ, ททาติ, ททิสฺสตีติ อนฺนโท. เอวํ ธนโท, สจฺจํ สนฺทหตีติ สจฺจสนฺโธ. **ปา** ปาเน, มชฺชํ ปิวตีติ มชฺชโป. **ตา** ปาลเน, ควํ สทฺทํ ตายตีติ โคตฺตํ. เอวํ กตฺตริ.

อกมฺมาทิมฺหิ ปน "ยสฺมา ทเปตี"ติ สุตฺเต **ภย**คฺคหเณน เสสสาธเนปิ **อ**ปฺปจฺจโย.

นี ปาปุณเน **วิ**ปุพฺโพ, วิเนสิ, วิเนติ, วิเนสฺสติ เอเตน, เอตฺถาติ วา วินโย, "อณฺเณสุ จา"ติ วุทฺธิ, **อยา**เทโส จ, นยนํ นโย. **สิ** เสวายํ **นิ**ปุพฺโพ, นิสฺสียิตฺถ, นิสฺสียติ, นิสฺสียิสฺสตีติ วา นิสฺสโย. **สิ** สเย, อนุสยิ, อนุเสติ, อนุเสสฺสตีติ วา อนุสโย. **อิ** คติมฺหิ **ปติ**ปุพฺโพ, ปฏิจฺจ เอกสฺมา ผลเมตีติ ปจฺจโย, สมุทโย. **จิ** จเย, วินิจฺฉียเต อเนน, วินิจฺฉยนํ วา วินิจฺฉโย, อุจฺจยนํ อุจฺจโย, สญฺจโย, ธมฺมํ วิจินาตีติ ธมฺมวิจโย. **ขี** ขเย, ขยนํ ขโย. **ชิ** ชเย, วิชยนํ วิชโย, ชโย. **กี** ทพฺพวินิมเย, วิกฺกยนํ วิกฺกโย, กโย. **ลี** สิเลสเน, อลฺลียติ เอตฺถาติ อาลโย, ลโย. เอวํ **อิวณฺณ**นฺตโต.

อาสุณนฺตีติ อสฺสวา, อวาเทโส, ปฏิสฺสวนํ ปฏิสฺสโว. **สุ** คติมฺหิ, อาภวคฺคา สวนฺตีติ อาสวา. **รุ** สทฺเท, รวตีติ รโว. ภวตีติ ภโว. ปภวติ เอตสฺมาติ ปภโว. **ลู** เฉทเน, ลวนํ ลโว. เอวํ **อุวณฺณ**นฺตโต.

นิคฺคณฺหาติ, นิคฺคหณํ วา นิคฺคโห, ปคฺคโห, สงฺคณฺหาติ เตน, สงฺคหณํ วา สงฺคโห. **วร** วรเณ, สํวรณํ สํวโร. **ทร** อาทเร, อาทรณํ อาทโร. อาคจฺฉติ, อาคมนฺติ วา อาคโม, อาคมียนฺติ เอตฺถ, เอเตน วา อตฺถาติ อาคโม ปริยตฺติ. สปฺปตีติ สปฺโป. ทิพฺพตีติ เทโว. **กมุ** ปทวิกฺเขเป, ปกฺกมนํ, ปกฺกมตีติ วา ปกฺกโม. เอวํ วิกฺกโม.

จร จรเณ, วเน จรตีติ วนจโร, กาโม อวจรติ เอตฺถาติ กามาวจโร โลโก, กามาวจรา สญฺญา, กามาวจรํ จิตฺตํ. คาโว จรนฺติ เอตฺถาติ โคจโร, ฉฏฺฐีตปฺปุริโส. ปาเทน ปิวตีติ ปาทโป. เอวํ กจฺฉโป, ตติยาตปฺปุริโส.

รุห ชนเน, สิรสฺมึ รุหตีติ สิโรรุโห, คุหายํ สยตีติ คุหาสยํ จิตฺตํ. เอวํ กุจฺฉิสยา วาตา. **ธา** คติ-นิวตฺติมฺหิ, ปพฺพเต อฏฺฐาสิ, ติฏฺฐติ, ธสฺสตีติ วา ปพฺพตฏฺโฐ ปุริโส, ปพฺพตฏฺฐา นที, ป**พฺพ**ตฏฺฐํ โอสธํ. เอวํ ถลฏฺฐํ, ชลฏฺฐํ, สตฺตมีตปฺปุริโส.

๕๖๙. คหสฺสุปธสฺเส วา.

คหอิจฺเจตสฺส ธาตุสฺส **อุปธสฺส เอ**ตฺตํ โหติ วา, **อุปธา**ติ อนฺตกฺขรโต ปุพฺพกฺขรสฺส ปรสมญฺญา, คยฺหตีติ เคหํ, คหํ วา.

ณฺวุปฺปจฺจเย รถํ กโรตีติ อตฺเถ ณฺวุปฺปจฺจโย, โส จ “อญฺเญ กิต”ติ **กิต**สญฺญตฺตา “กตฺตริ กิต”ติ กตฺตริเยว ภวติ, ตโต การิตพฺยปเทส **ณ**โลปวุทฺธิโย.

๕๗๐. อนกา ยุณฺวูนํ.

ยุณฺวุอิจฺเจเตสํ ปจฺจยานํ **อน อก**อิจฺเจเต อาเทสา โหนฺตีติ **อกา**เทโส. เสสํ กุมฺภการสทฺทสมํ, รถการโก. ตถา อนฺนํ ททาตีติ อนฺนทายโก, “อาการนฺตานมาโย”ติ **อายา**เทโส, “อิตฺถิยมโต อาปจฺจโย”ติ **อา**ปจฺจโย, “เตสุ วุทฺธี”ติอาทินา **อ**การสฺส **อิ**กาโร, อนฺนทายิกา กญฺญา, อนฺนทายกํ กุลํ. โลกํ เนตีติ โลกนายโก, วิเนติ สตฺเตติ วินายโก, “เต อาวายา การิเต”ติ **อายา**เทโส.

อกมฺมูปปเท กโรตีติ การโก, การิกา, การกํ. ททาตีติ ทายโก, ทายิกา, ทายกํ. เนตีติ นายโก, นายิกา, นายกํ. ภควโต โอวาทานุสาสนึ อสุณิ, สุณาติ, สุณิสฺสตีติ วา สาวโก, สาวิกา, **อาวา**เทโส. ลุนาตีติ ลาวโก. **ปุ** ปวเน, ปุนาตีติ ปาวโก, ภวตีติ ภาวโก, อุปาสตีติ อุปาสโก, อุปาสิกา. คณฺหาตีติ คาหโก.

ปจตีติ ปาจโก. อยชิ, ยชติ, ยชิสฺสตีติ วา ยาชโก. เอตฺถ หิ “กคา จชาน”นฺติ **จชานํ กคตฺเต** สมฺปตฺเต –

๕๗๑. น กคตฺตํ จชา ณฺวุมฺหิ.

ธาตฺวนฺตภูตา **จ**การ**ช**การา **ก**การ **ค**การตฺตํ นาปชฺชนฺเต **ณฺวุ**ปฺปจฺจเย ปเรติ ปฏิสิทฺธตฺตา น ภวติ.

ชน ชนเน, ชเนตีติ ชนโก, ชนิกา, “ฌฎาทีนํ วา”ติ เอตฺถ **วา**คฺคหเณน วุทฺธิ น โหติ. เอวํ ขนตีติ ขนโก, สเมตีติ สมโก, คเมตีติ คมโก, ทเมตีติ ทมโก, อหนิ, หนฺติ, หนิสฺสตีติ วา วธโก, “วโธ วา สพฺพตฺถา”ติ **หน**สฺส **วธา**เทโส, หนฺตีติ ยาตโก, “หนสฺส ฆาโต”ติ **ณฺวุ**มฺหิ **ฆาตา**เทโส, คาโว หนตีติ โคฆาตโก, รุนฺธตีติ รุนฺธโก, นิคฺคหีตาคโม, สํโยคนฺตตฺตา น วุทฺธิ โหติ. เอวํ ภุญฺชตีติ ภุญฺชโก, กิณาตีติ กายโก, ปาเลตีติ ปาลโก, ปูเชตีติ ปูชโก.

๕๗๒. นุทาทีหิ ยุณฺวูนมนานนากานนกา สการิเตหิ จ.

นุทาทีหิ ธาตูหิ, สการิเตหิ จ ธาตูหิ ปเรสํ **ยุณฺวุ**ปฺปจฺจยานํ ยถากฺกมํ **อน อานน อก อานนก** อิจฺเจเต อาเทสา โหนฺติ.

เอตฺถ หิ –

สการิเตหิ ยุณฺวูนํ, การิยสฺส วิธานโต;
กิจฺจกิตฺถมฺภโว ธาตุ- ปฺปจฺจเยหิปิ เวทิโย.

นุท เขเป **ป**ปุพฺโพ, ปนุทิ, ปนุทติ, ปนุทิสฺสตีติ วา อตฺเถ **ณฺวุ**ปฺปจฺจโย, ตสฺสิมินา **อกา**เทโส, “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา นุทิสฺส ทีโฆ, ปนูทโก.

สูท ปคฺฆรเณ, สูทตีติ สูทโก. **ญา** อวโพธเน, อญฺญาสิ, ชานาติ, ชานิสฺสตีติ วา อตฺเถ **ณฺวุ**ปฺปจฺจโย, ตสฺสาเนน **อานนกา**เทโส, “ญาสฺส ชาชํนา”ติ **ชา**เทโส, สรโลปาทิ, ชานนโก.

สการิเตหิ ปน **อาณ** เปสเน, อาณาเปสิ, อาณาเปติ, อาณาเปสฺสตีติ วา อตฺเถ “สพฺพโต ณฺวุตฺวาวี วา”ติ **ณฺวุ**ปฺปจฺจโย, ตสฺสิมินา **อกา**เทโส, สรโลปาทิ, อาณาปโก, สญฺญาเปตีติ สญฺญาปโก, สญฺชานนโก, เอตฺถ **อานนกา**เทโส, “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา การิตโลโป. ตถา ทาเปตีติ ทาปโก, “อนกา ยุณฺวูน”นฺติ **อกา**เทโส, ปติฏฺฐาเปตีติ ปติฏฺฐาปโก, นิพฺพานํ สมฺปาเปตีติ นิพฺพานสมฺปาปโก, การาเปตีติ การาปโก, การาปิกา อิจฺจาทิ.

ตุปฺปจฺจเย อกาสิ, กโรติ, กริสฺสตีติ วา อตฺเถ “สพฺพโต ณฺวุตฺวาวี วา”ติ **ตุ**ปฺปจฺจโย, โส จ **กิต**สญฺญตฺตา ณฺวุปฺปจฺจโย วิย สพฺพตฺถ กตฺตริเยว ภวติ.

“อนฺตสฺสา”ติ วตฺตเต.

๕๗๓. กรสฺส จ ตตฺตํ ตุสฺมึ.

กรอิจฺเจตสฺส ธาตุสฺส อนฺตสฺส **ร**การสฺส **ต**การตฺตํ โหติ **ตุ**ปฺปจฺจเย ปเร. **จ**สทฺเทน ภราทีนญฺจ, ตโต นามมิว กเต **สฺยา**ทยุปฺปตฺติ, “สตฺถุปิตาทีนมา สิสฺมึ สิโลโป จา”ติ **อา**ตฺตํ, **สิ**โลโป, ตสฺส กตฺตา ตกฺกตฺตา, ฉฏฺฐีสมาโส. ตถา ภรตีติ ภตฺตา.

หร หรเณ, หรตีติ หตฺตา, ภินฺทตีติ เภตฺตา, เภทิตา วา, ฉินฺทตีติ เฉตฺตา, ททาตีติ ทาตา, โภชนสฺส ทาภา โภชนทาตา, สนฺทหตีติ สนฺธาตา, อวจิ, วจติ , วกฺขตีติ วา วตฺตา, “ภุชาทีนมนฺโต โน ทฺวิ จา”ติ ธาตฺวนฺตโลโป, ทฺวิตฺตญฺจ, ภุญฺชตีติ โภตฺตา, อพุชฺฌิ, พุชฺฌติ, พุชฺฌิสฺสตีติ วา พุชฺฌิตา, **ย**กา**ริ**การาคมา, ชานาตีติ ญาตา, ชินาตีติ เชตา, สุณาตีติ โสตา, คณฺหาตีติ คเหตา, ภวตีติ ภวิตา, สรตีติ สริตา, คจฺฉตีติ คนฺตา. “คม ขน หนาทีนํ ตุํ ตพฺพาทีสุ น”อิติ ธาตฺวนฺตสฺส นตฺตํ. เอวํ ขนตีติ ขนฺตา, หนตีติ หนฺตา, มญฺญตีติ มนฺตา, ปาเลตีติ ปาเลตา, ปาลยิตา.

การิเต ภาเวตีติ ภาเวตา, ภาวยิตา. เอวํ สาเรตา, สารยิตา, ทาเปตา, ทาปยิตา, หาเปตา, หาปยิตา, นิโรเธตา, นิโรธยิตา, โพเธตา, โพธยิตา, ญาเปตา, ญาปยิตา, สาเวตา, สาวยิตา, คาเหภา, คาหยิตา, กาเรตา, การยิตา, การาเปตา, การาปยิตา อิจฺจาทิ.

อาวีปจฺจเย **ทิส** เปกฺขเน, ภยํ อปสฺสิ, ปสฺสติ, ปสฺสิสฺสตีติ วา อตฺเถ **อาวี**ปจฺจโย, “กฺวจิ ธาตู”ติ อาทินา **ทิส**สฺส **ทสฺสา**เทโส, ภยทสฺสาวี, ภยทสฺสาวิโน อิจฺจาทิ ทณฺฑีว เนยฺยํ. **อิตฺถิยํ** ภย-ทสฺสาวินี. **นปุํสเก** ภยทสฺสาวิ จิตฺตํ.

สาส อนุสิฏฺฐิมฺหิ, สเทวกํ โลกํ ทิฏฺฐธมฺมิกาทิวเสน สาสตีติ อตฺเถ –

๕๗๔. สาสาทีหิ รตฺถุ.

สาสอิจฺเจวมาทีหิ ธาตูหิ **รตฺถุ**ปฺปจฺจโย โหติ.

“รมฺหิ รนฺโต ราทิ โน”ติ **รา**ทิโลโป, สรโลปาทิ, นามพฺยปเทโส, **สฺยา**ทยุปฺปตฺติ, **อา**ตฺตํ, **สิ**โลโป. สตฺถา, สตฺถาโร.

ปา รกฺขเณ, ปุตฺตํ ปาตีติ อตฺเถ –

๕๗๕. ปาทิโต ริตุ.

ปาอิจฺเจวมาทิโต ธาตุคฺคณโต **ริตุ**ปฺปจฺจโย โหติ, **รา**ทิโลโป สรโลปาทิ. ปิตา. **ธร** ธารเณ, มาตาปิตูหิ ธรียตีติ ธีตา, “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา **อิ**การสฺส ทีโฆ.

มาน ปูชายํ, ธมฺเมน ปุตฺตํ มาเนตีติ อตฺเถ –

๕๗๖. มานาทีหิ ราตุ.

มาน ภาสอิจฺเจวมาทีหิ ธาตูหิ **ราตุ**ปฺปจฺจโย โหติ, **รา**ทิโลโป, มาตา. **ภาส** วิยตฺติยํ วาจายํ, ปุพฺเพ ภาสตีติ ภาตา อิจฺจาทิ.

วิส ปเวสเน **ปปุพฺโพ**, ปาวิสิ, ปวิสติ, ปวิสิสฺสตีติ วา อตฺเถ –

๕๗๗. วิส รุช ปทาทิโต ณ.

วิส รุช ปทอิจฺเจวมาทีหิ ธาตูหิ ปโร **ณ**ปฺปจฺจโย โหตีติ **ณ**ปฺปจฺจโย. โส จ **กิต**สญฺญตฺตา กตฺตริ ภวติ, การิตพฺยปเทส**ณ**โลป วุทฺธิโย, ปเวโส. ตถา **รุช** โรเค, อรุชิ, รุชติ, รุชิสฺสตีติ วา โรโค, “กคาจชาน”นฺติ **ช**การสฺส **ค**กาโร, อุปฺปชฺชตีติ อุปฺปาโท. **ผุส** ผุสเน, อผุสิ, ผุสติ, ผุสิสฺสติ, ผุสนฺติ วา เตน สมฺปยุตฺตาติ ผสฺโส, “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา **ผุส**สฺส **ผสฺโส,** สํโยคนฺตตฺตา น วุทฺธิ. ภวตีติ ภาโว. **อุจ** สมวาเย, อุจตีติ โอโก, **จ**การสฺส **ก**กาโร. **อย** คติมฺหิ, อยิ, อยติ, อยิสฺสติ, อยติ วา อิโตติ อาโย. **พุธ** อวคมเน, สมฺมา พุชฺฌตีติ สมฺโพโธ, อาหรตีติ อาหาโร, อุปหนตีติ อุปฆาโต, “หนสฺส ฆาโต”ติ **ฆาตา**เทโส.

รนฺช ราเค, รนฺชตีติ อตฺเถ **ณ**ปฺปจฺจโย.

๕๗๘. นิคฺคหีต สํโยคาทิ โน.

สํโยคสฺมึ อาทิภูโต **น**กาโร นิคฺคหีตมาปชฺชเต. นิคฺคหีตสฺส วคฺคนฺตตฺตํ, **ช**การสฺส คตฺตํ, รงฺโค.

๕๗๙. ณมฺหิ รนฺชสฺส โช ภาวกรเณสุ.

รนฺชอิจฺเจตสฺส ธาตุสฺส อนฺตภูตสฺส นฺชสฺส **ช**การาเทโส โหติ ภาวกรณอิจฺเจเตสฺวตฺเถสุ วิหิเต **ณ**การวติปฺปจฺจเย ปเร.

เอตฺถ หิ –

ณมฺหิ รนฺชสฺส กรเณ, ชาเทสสฺส วิธานโต;
อกตฺตริปิ วิญฺเญยฺโย, การเก ณสฺส สมฺภโวติ.

รนฺชนฺติ อเนนาติ ราโค, รญฺชียติ อเนนาติ วา ราโค, สยํ รญฺชตีติปิ ราโค. “ณมฺหิ รนฺชสฺส โช” ติ โยควิภาเคน **ช**กาโร. ปชฺชเต อเนนาติ ปาโท, ปตุชฺชเต อเนนาติ ปโตโท, ชรียติ อเนนาติ ชาโร. เอวํ ทาโร. ตถา **กมฺมาทีสุ,** ภุชฺชตีติ โภโค. เอวํ ภาโค, ภาโร, ลพฺภตีติ ลาโภ, โวหรียตีติ

โวหาโร, ทียตีติ ทาโย, วิหญฺญติ เอตสฺมาติ วิฆาโต, วิหรนฺติ เอตฺถาติ วิหาโร, อารมนฺติ เอตสฺมินฺติ อาราโม. เอวํ ปปาโต อิจฺจาทิ.

“ณ”อิติ วตฺตเต.

๕๘๐. ภาเว จ.

ภาวตฺเถ ภาวาภิเธยฺเย ธาตูหิ **ณ**ปฺปจฺจโย โหติ. ภูยเต, ภวนํ วา ภาโว, ปจฺจเต, ปจนํ วา ปาโก, “กคา จชาน”นฺติ **กา**เทโส.

สิจ ปคฺฆรเณ, เสจนํ เสโก. **สุจ** โสเก, โสจนํ โสโก. **จช** หานิมฺหิ, อจชฺชิตฺถ, จชฺชเต, จชฺชิสฺสเต, จชนํ วา จาโค. **ยช** เทวปูชาสงฺคติกรณทาเนสุ, อิชฺชิตฺถ, อิชฺชเต, อิชฺชิสฺสเต, ยชนํ วา ยาโค, ยุญฺชนํ โยโค. **ภช** เสวายํ, อภชฺชิตฺถ, ภชฺชเต, ภชฺชิสฺสเต, ภชนํ วา ภาโค, อรชฺชิตฺถ, รชฺชเต, รชฺชิสฺสเต, รชนํ วา ราโค, **ช**สฺส **ค**กาโร.

ทห ภสฺมีกรเณ, ปริฑยฺหิตฺถ, ปริฑยฺหติ, ปริฑยฺหิสฺสติ, ปริฑยฺหนํ วาติ อตฺเถ **ณ**ปฺปจฺจโย.

“ณมฺหิ, วา”ติ จ วตฺตเต.

๕๘๑. ทหสฺส โท ลํ.

ทหอิจฺเจตสฺส ธาตุสฺส **ท**กาโร **ล**ตฺตมาปชฺชเต **ณ**ปฺปจฺจเย ปเร วา. ปริฬาโห, ปริทาโห. **ภนฺช** อวมทฺทเน, ภญฺชนํ ภงฺโค. **สนฺช** สงฺเค, สญฺชนํ สงฺโค, นสฺส นิคฺคหีตํ.

ปจฺจเยหิ สงฺคมฺม กรียติ, สงฺขรียติ เตน วาติ อตฺเถ **วิสรุชปทา**ทินา, สงฺขรณนฺติ อตฺเถ “ภาเว จา”ติ วา **ณ**ปฺปจฺจโย.

“ณมฺหี”ติ วตฺตเต.

๕๘๒. ปุรสมุปปรีหิ กโรติสฺส ขขรา วา ตปฺปจฺจเยสุ จ.

ปุร สํ อุป ปริอิจฺเจเตหิ ปรสฺส **กโรติ**สฺส ธาตุสฺส **ข ขร**อิจฺเจเต อาเทสา โหนฺติ วา **ต**ปฺปจฺจเย, **ณ**ปฺปจฺจเย จ ปเร. “ตปฺปจฺจเยสู”ติ พหุวจนนิทฺเทเสน **ตุํ ตฺวา**ทีสุปิ. ธาตฺวาเทสสฺสาปิ ธาโนปจาเรน ธาตุโวหารโต “อสํโยคนฺตสฺส วุทฺธิ การิเต”ติ วุทฺธิ, สงฺขาโร. เอวํ ปริกฺขาโร, ปุเรกฺขาโร.

วาติ กึ? อุปกาโร.

ลุภ คิทฺธิมฺหิ, ลุพฺภนฺติ เตน, สยํ วา ลุพฺภติ, ลุพฺภนมตฺตเมว วา ตนฺติ โลโภ. **ทุส** อปฺปีติมฺหิ, ทุสฺสนฺติ เตน, สยํ วา ทุสฺสติ, ทุสฺสนมตฺตเมว วา ตนฺติ โทโส. **มุห** เวจิตฺเต, มุยฺหนฺติ เตน, สยํ วา มุยฺหติ, มุยฺหนมตฺตเมว วา ตนฺติ โมโห อิจฺจาทิ กตฺตุกรณภาเวสุ ยถารหํ โยเชตพฺพํ.

คห อุปาทาเน, คยฺหตีติ อตฺเถ **วิสรุชปทา**ทินา กมฺมนิ **ณ**ปฺปจฺจโย.

๕๘๓. คหสฺส ฆร เณ วา.

คหอิจฺเจตสฺส ธาตุสฺส **ฆรา**เทโส โหติ วา **ณ**ปฺปจฺจเย ปเร, สรโลปาทิ, ฆรํ, ฆรานิ.

วาติ กึ? คณฺหาติ, คหณํ วา คาโห.

สมฺภวตีติ อตฺเถ –

๕๘๔. กฺวิ จ.

สพฺพธาตูหิ กฺวิปจฺจโย โหติ, โส จ **กิต**สญฺญตฺตา กตฺตริ ภวติ.

๕๘๕. กฺวิโลโป จ.

กฺวิโน สพฺพสฺส โลโป โหติ. กิตนฺตตฺตา นามมิว กตฺวา **สฺยา**ทฺยุปฺปตฺติ, **สิ**โลโป, สมฺภู. เอวํ วิภวตีติ วิภู, อภิภู, สยมฺภู.

ตถา **ธู** กมฺปเน, สนฺธุนาตีติ สนฺธู. **ภา** ทิตฺติมฺหิ, วิภาตีติ วิภา, ปภาตีติ ปภา, สห, สงฺคมฺม วา ภนฺติ, ภาสนฺติ วา เอตฺถาติ สภา, **สห**สฺส **สา**เทโส, นิคฺคหีตโลโป จ.

ภุเชน คจฺฉตีติ อตฺเถ **กฺวิ**ปฺปจฺจโย.

๕๘๖. ธาตฺวนฺตสฺส โลโป กฺวิมฺหิ.

ธาตฺวนฺตสฺส พฺยญฺชนสฺส โลโป โหติ **กฺวิ**ปฺปจฺจเย ปเร. กฺวิโลโป, ภุชโค. เอวํ อุรสา คจฺฉตีติ อุรโค, ตุรํ สีฆํ ตุริตตุริโต คจฺฉตีติ ตุรโค, เข คจฺฉตีติ ขโค, วิหายเส คจฺฉตีติ วิหโค, วิหาเทโส, น คจฺฉตีติ อโค, นโค. **ขนุ** อวธารเณ **สํ**ปุพฺโพ, สงฺขนิ, สงฺขนติ, สงฺขนิสฺสตีติ วา สงฺโข. **รมุ** กีฬายํ, กุญฺเช รมตีติ กุญฺชโร. **ชน** ชนเน, กมฺมโต ชาโตติ อตฺเถ **กฺวิ**ปฺปจฺจโย, ธาตฺวนฺตสฺส โลปาทิ ปุริมสมํ, ปญฺจมีตปฺปุริโสว วิเสโส. กมฺมโช วิปาโก, กมฺมชา ปฏิสนฺธิ, กมฺมชํ รูปํ . เอวํ จิตฺตชํ, อุตุชํ, อาหารชํ, อตฺตโช ปุตฺโต. วาริมฺหิ ชาโต วาริโช. เอวํ ถลโช, ปงฺกชํ, ชลชํ, อณฺฑชํ, สิรชํ, สตฺตมีสมาโส. ทฺวิกฺขตฺตุํ ชาโต ทฺวิโช, ปจฺฉา ชาโต อนุโช อิจฺจาทิ.

วิท ญาเณ, โลกํ อเวทีติ อตฺเถ **กฺวิ**ปฺปจฺจโย.

“กฺวิมฺหี”ติ วตฺตเต.

๕๘๗. วิทนฺเต อู.

วิทธาตุโน อนฺเต **อู**การาคโม โหติ **กฺวิ**มฺหิ, กฺวิโลโป. โลกวิทู.

ทิส เปกฺขเณ, อิมมิว นํ อปสฺสิ, ปสฺสติ, ปสฺสิสฺสตีติ, อยมิว ทิสฺสตีติ วา อตฺเถ **กฺวิ**ปฺปจฺจโย.

“ธาตฺวนฺตสฺส โลโป กฺวิมฺหี”ติ ธาตฺวนฺตโลเป สมฺปตฺเต –

๕๘๘. อิยตมกิเอสานมนฺตสฺสโร ทีฆํ กฺวจิ ทิสสฺส คุณํ โท รํ สกฺขี จ.

อิม ย ต อมฺห กึ เอต สมานอิจฺเจเตสํ สพฺพนามานํ อุปมานุปปทภาเวน **ทิส**สฺส ธาตุสฺส คุณภูตานํ อนฺโต สโร **ทีฆ**มาปชฺชเต, **ทิส**อิจฺเจตสฺส ธาตุสฺส อนฺตสฺส **ส กฺข อี**อิจฺเจเต อาเทสา จ โหนฺติ. **ทิส**สฺส **ท**กาโร **ร**การมาปชฺชเตติ กฺวิมฺหิ ธาตฺวนฺตสฺส **ส**สทฺทาเทสํ กตฺวา กฺวิโลปาทิมฺหิ จ กเต **อิ**อิติ นิปาตเนน **อิม**สทฺทสฺ**สิ**กาเร, ตสฺสิมินา ทีเฆ จ กเต **สฺยา**ทฺยุปฺปตฺติ. อีทิโส ปุริโส, อีทิสา กญฺญา, อีทิสี วา, อีทิสํ จิตฺตํ. ตถา ยมิว นํ ปสฺสติ, โย วิย ทิสฺสตีติ วา ยาทิโส, ยาทิสา, ยาทิสี, ยาทิสํ. ตมิว นํ ปสฺสติ, โส วิย ทิสฺสตีติ วา ตาทิโส, ตาทิสา, ตาทิสี, ตาทิสํ. มมิว นํ ปสฺสติ, อหํ วิย โส ทิสฺสตีติ วา มาทิโส, มาทิสา, มาทิสี, มาทิสํ, **ม**อิติ นิปาตเนน **อมฺห**สทฺทสฺส **ม**สทฺทาเทโส. กิมิว นํ ปสฺสติ, โก วิย ทิสฺสตีติ วา กีทิโส, กีทิสา, กีทิสี, กีทิสํ. เอตมิว นํ ปสฺสติ, เอโส วิย ทิสฺสตีติ วา เอทิโส, เอตาทิโส วา, เอทิสา, เอทิสี, เอทิสํ, **เอ**อิติ นิปาตเนน **เอต**สทฺทสฺส **เอ**กาโร. สมานํ กตฺวา นํ ปสฺสติ, สมาโน วิย ทิสฺสตีติ สาทิโส, สทิโส, **ส**อิติ นิปาตเนน **สมาน**สฺส **สา**เทโส, ตทนฺตสฺส วา ทีโฆ, สาทิสา, สาทิสี, สทิสา, สทิสี, สาทิสํ, สทิสํ. **ท**การสฺส **ร**การาเทเส ปน อีริโส, ยาริโส, ตาริโส, มาริโส, กีริโส, เอริโส, สาริโส, สริโส. **กฺขา**เทเส อีทิกฺโข, ยาทิกฺโข, ตาทิกฺโข, มาทิกฺโข, กีทิกฺโข, เอทิกฺโข, สาทิกฺโข, สทิกฺโข. **ร**การาเทเส สาริกฺโข, สริกฺโข, อีการาเทเส อีที, ยาที, ตาที, มาที, กีที, เอที, สาที. **จ**สทฺเทน **ตุมฺหา**ทิอุปปเทปิ ตุมฺเห วิย ทิสฺสตีติ ตุมฺหาทิโส, ตุมฺหาทิสี, ขนฺธา วิย ทิสฺสนฺตีติ ขนฺธาทิสา อิจฺจาทิ.

ธร ธารเณ, อปาเยสฺวปตมาเน อธิคตมคฺคาทิเก สตฺเต ธาเรติ, ธรนฺติ เตนาติ วา, สลกฺขณํ ธาเรติ วา, ปจฺจเยหิ ธรียติ วาติ อตฺเถ –

๕๘๙. ธราทีหิ รมฺโม.

ธรอิจฺเจวมาทีหิ ธาตูหิ **รมฺม**ปฺปจฺจโย โหติ.

โส จ –

กมฺมคฺคหณโภ ภาว- กมฺเมสูเตตฺถ เวทิโย;
อกตฺตริปิ โหตีติ, การเก รมฺมปฺปจฺจโย.

ราทิโลโป, ธมฺโม, เอวํ กรียตีติ กมฺมํ. **วร** วรเณ, วมฺมํ.

สํส ปสํสเน **ป**ปุพฺโพ, ปิยอิจฺจุปปทํ, ปิยํ ปสํสิตุํ สีลํ ยสฺสาติ วา ปิยํ ปสํสนสีโล, ปิยํ ปสํสนธมฺโม, ปิยํ ปสํสเน สาธุการีติ วา อตฺเถ –

๕๙๐. ตสฺสีลาทีสุ ณีตฺวาวี จ.

สีลํ ปกติ, ตสฺสีล ตทฺธมฺม ตสฺสาธุการีสฺวตฺเถสุ คมฺยมาเนสุ สพฺพธาตูหิ **ณี ตุ อาวี**อิจฺเจเต ปจฺจยา โหนฺตีติ กตฺตริ **ณี**ปจฺจโย, สํโยคนฺตตฺตาน วุทฺธิ. เสสํ เนยฺยํ.

ปิยปสํสี ราชา. อถ วา ปิยํ ปสํสิ, ปสํสติ, ปสํสิสฺสติ วา สีเลน วา ธมฺเมน วา สาธุ วาติ ปิยปสํสี, ปิยปสํสินี, ปิยปสํสิ กุลํ. พฺรหฺมํ จริตุํ สีลํ ยสฺสาติ วา พฺรหฺมํ จรติ สีเลน, ธมฺเมน, สาธุ วาติ พฺรหฺมจารี, พฺรหฺมจารินี, พฺรหฺมจาริ. เอวํ สจฺจวาที, ธมฺมวาที, สีฆยายี, ปาปการี, มาลาการี อิจฺจาทิ.

จสทฺเทน อตฺตมาเนปิ **ณี,** ปณฺฑิตํ อตฺตานํ มญฺญตีติ ปณฺฑิตมานี พาโล, พหุสฺสุตมานี อิจฺจาทิ.

วตุ วตฺตเน **ป**ปุพฺโพ, ปสยฺห ปวตฺติตุํ สีลํ ยสฺสาติ อตฺเถ อิมินา **ตุ**ปฺปจฺจโย, ปสยฺหปวตฺตา. อถ วา **วจ** วิยตฺติยํ วาจายํ, ปสยฺห ปวตฺติตุํ สีลมสฺสาติ ปสยฺหปวตฺตา, ปสยฺหปวตฺตาโร, ภุชาทิตฺตา ธาตฺวนฺตโลปทฺวิตฺตานิ, เสสํ กตฺตุสมํ. ภยํ ปสฺสิตุํ สีลํ ยสฺสาติ วา ภยํ ทสฺสนสีโล, ภยํ ทสฺสนธมฺโม, ภยํ ทสฺสเน สาธุการีติ วา ภยทสฺสาวี, ภยทสฺสาวินี, ภยทสฺสาวิ จิตฺตํ. เอวํ อาทีนวทสฺสาวี.

“ตสฺสีลาทีสู”ติ อธิกาโร.

๕๙๑. สทฺท กุ ธ จ ล ม ณฺฑ ตฺถ รุจาทีหิ ยุ.

สทฺท กุ ธ จ ล มณฺฑตฺเถหิ ธาตูหิ, **รุจา**ทีหิ จ **ยุ**ปฺปจฺจโย โหติ ตสฺสีลาทีสฺวตฺเถสุ.

ฆุส สทฺเท, โฆสิตุํ สีลํ อสฺสาติ วา โฆสนสีโลติ วา อโฆสยิ, โฆสยติ, โฆสยิสฺสติ สีเลน, ธมฺเมน, สาธุ วาติ อตฺเถ อิมินา **ยุ**ปฺปจฺจโย, ตสฺส “อนกา ยุณฺวูน”นฺติ **อนา**เทโส, “อณฺเณสุ จา”ติ วุทฺธิ, โส โฆสโน, สา โฆสนา. **ภาส** วิยตฺติยํ วาจายํ, ภาสิตุํ สีลมสฺสาติ วา ภาสนสีโล, ภาสนธมฺโม, ภาสเน สาธุการีติ วา ภาสโน.

กุธ โกเป, กุชฺฌิตุํ สีลมสฺสาติ วา กุชฺฌนสีโลติ วา โกธโน, โกธนา, โกธนํ.

รุส โรเส, โรสิตุํ สีลมสฺสาติ วา โรสนสีโลติ วา โรสโน.

จล กมฺปเน, จลิตุํ สีลํ ยสฺสาติ วา จลติ สีเลนาติ วา จลโน. **กปิ**จลเน, กมฺปิตุํ สีลํ ยสฺสาติ วา อกมฺปิ, กมฺปติ, กมฺปิสฺสติ สีเลนาติ วา กมฺปโน, **อิ**การานุพนฺธิธาตุสรโต “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา, “นิคฺคหีตญฺจา”ติ วา นิคฺคหีตาคโม. **ผทิ** กิญฺจิจลเน, ผนฺทิตุํ สีลํ ยสฺสาติ วา ผนฺทติ สีเลนาติ วา ผนฺทโน.

มฑิ ภูสายํ, มณฺฑยิตุํ สีลํ ยสฺสาติ วา มณฺฑยติ สีเลนาติ วา มณฺฑโน. **ภูส** อลงฺกาเร, ภูสนสีโลติ วา อภูสยิ, ภูสยติ, ภูยยิสฺสติ สีเลนาติ วา ภูสโน, ภูสนา, ภูสนํ.

รุจ ทิตฺติมฺหิ, อรุจฺจิ, รุจฺจติ, รุจฺจิสฺสติ สีเลนาติ วา โรจโน. **ชุต** ทิตฺติมฺหิ, อโชติ, โชตติ, โชติสฺสติ สีเลนาติ วา โชตโน. **วฑฺฒ** วฑฺฒเน, วฑฺฒิตุํ สีลมสฺสาติ วฑฺฒโน อิจฺจาทิ.

๕๙๒. ปาราทิคมิมฺหา รู.

ปาราทิอุปปเทหิ ปรสฺมา **คมิ**อิจฺเจตสฺมา ธาตุมฺหา ปโร **รู**ปจฺจโย โหติ ตสฺสีลาทีสฺวตฺเถสุ กตฺตริเยว. ปาโร อาทิ เยสํ เต ปาราทโย, ปาราทีหิ คมิ **ปาราทิคมิ**. **รา**ทิโลโป, ภวปารํ คนฺตุํ สีลํ ยสฺสาติ วา ภวปารํ คมนสีโล, ภวปารํ คมนธมฺโม, ภวปารํ คมเน สาธุการีติ วา ภวปารคู, ภวปารคุโน. อนฺตํ คมนสีโล อนฺตคู. เอวํ เวทคู, อทฺธคู.

“รู”ติ วตฺตเต.

๕๙๓. ภิกฺขาทิโต จ.

ภิกฺขอิจฺเจวมาทีหิ ธาตูหิ **รู**ปจฺจโย โหติ ตสฺสีลาทีสฺวตฺเถสุ. **ภิกฺข** ยาจเน, ภิกฺขิตุํ สีลํ ยสฺสาติ วา อภิกฺขิ, ภิกฺขติ, ภิกฺขิสฺสติ สีเลนาติ วา ภิกฺขนธมฺโมติ วา ภิกฺขเน สาธุการีติ วา ภิกฺขุ, “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา รสฺสตฺตํ. **อิกฺข** ทสฺสนงฺเกสุ, สํสาเร ภยํ อิกฺขตีติปิ ภิกฺขุ, วิชานิตุํ สีลํ ยสฺส, วิชานนสีโลติ วา วิญฺญู, สพฺพํ ชานาตีติ สพฺพญฺญู. เอวํ มตฺตญฺญู, ธมฺมญฺญู, อตฺถญฺญู, กาลญฺญู, กตญฺญู อิจฺจาทโย.

๕๙๔. หนตฺยาทีนํ ณุโก.

หนตฺยาทีนํ ธาตูนมนฺเต **ณุก**ปฺปจฺจโย โหติ ตสฺสีลาทีสฺวตฺเถสุ กตฺตริ, อนฺตาเปกฺขายํ ฉฏฺฐี, **ณ**กาโร วุทฺธตฺโถ. อาหนนสีโล อาฆาตุโก, ฆาตาเทโส, สรโลปาทิ, กรณสีโล การุโก สิปฺปิ. **ภี** ภเย, ภายนสีโล ภีรุโก, **ร**การาคโม. **อว** รกฺขเณ, อาวุโก ปิตา.

๕๙๕. สํหนญฺญาย วา โร โฆ.

สํปุพฺพาย **หน**อิจฺเจตาย ธาตุยา, อญฺญาย จ ธาตุยา ปโร **ร**ปฺปจฺจโย โหติ, **หน**สฺส **โฆ** จ. **วา**คฺคหณํ สมฺปิณฺฑนตฺถํ, วิกปฺปนตฺถํ วา, เตน สงฺฆาโตติปิ สิทฺธํ โหติ.

หนสฺเสวายํ โฆ โหติ, อภิธานานุรูปโต;
อสํปุพฺพา จ โร เตน, ปฏิโฆติปิ สิชฺฌติ.

หน หึสาคตีสุ **สํ** ปุพฺโพ, สํหนติ สมคฺคํ กมฺมํ สมุปคจฺฉติ, สมฺมเทว กิเลสทรเถ หนตีติ วา สงฺโฆ, **รา**ทิโลโป , สมนฺตโต นครสฺส พาหิเย ขญฺญตีติ ปริขา, อิตฺถิยํ **อา**ปจฺจโย, อนฺตํ กโรตีติ อนฺตโก มจฺจุ.

“ภาวกมฺเมสู”ติ วตฺตเต.

๕๙๖. นนฺทาทีหิ ยุ.

นนฺทอิจฺเจวมาทีหิ ธาตูหิ ปโร **ยุ**ปฺปจฺจโย โหติ ภาวกมฺเมสุ. “อนกา ยุณฺวูน”นฺติ **ยุ**ปฺปจฺจยสฺส **อนา**เทโส, **นนฺท** สมิทฺธิมฺหิ, **นนฺท** นนฺทเน วา. **ภาเว** – นนฺทียเต นนฺทนํ. **กมฺเม** – อนนฺทียิตฺถ, นนฺทียติ, นนฺทียิสฺสติ, นนฺทิตพฺพนฺติ วา นนฺทนํ วนํ, คยฺหติ, คหณียํ วา คหณํ, คณฺหนํ วา, จริตพฺพํ จรณํ, ภูยเต ภวนํ, หูยเต หวนํ. รุนฺธิตพฺพํ รุนฺธนํ, โรธนํ วา, ภุญฺชิตพฺพํ ภุญฺชนํ, โภชนํ วา. พุชฺฌิตพฺพํ พุชฺฌนํ, โพธนํ วา. สูยติ, สุติ วา สวณํ, ปาปียตีติ ปาปุณนํ, ปาปนํ วา, ปาลียตีติ ปาลนํ อิจฺจาทิ.

“ยู”ติ วตฺตเต.

๕๙๗. กตฺตุกรณปเทเสสุ จ.

กตฺตุกรณปเทสอิจฺเจเตสฺวตฺเถสุ จ สพฺพธาตูหิ **ยุ**ปฺปจฺจโย โหติ. เอตฺถ จ **ปเทโส**ติ อธิกรณ-การกํ วุจฺจติ. **กตฺตริ** ตาว – รชํ หรตีติ รโชหรณํ โตยํ. อารมณํ วิชานาตีติ วิญฺญาณํ, วิชานนํ วา, **อานนชา**เทสา. **ฌา** คนฺโธปาทาเน, ฌายตีติ ฌานํ, **เฌ** จินฺตายํ, ฌายตีติ ฌานํ, “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา **อา**ตฺตํ.

กรเณ – กร กรเณ, กโรติ เตนาติ กรณํ, ยถาสรูปํ สทฺทา พฺยากรียนฺติ เอเตนาติ พฺยากรณํ. **ปูร** ปูรเณ, ปูรยติ เตนาติ ปูรณํ. ทียติ อเนนาติ ทานํ, ปมียติ อเนนาติ ปมานํ, วุจฺจติ อเนนาติ วจนํ, ปนุทติ, ปนุชฺชเต อเนนาติ วา ปนูทโน. **สูท** ปคฺฆรเณ, สูทติ, สุชฺชเต อเนนาติ วา สูทโน, สุณาติ, สูยติ เอเตนาติ วา สวณํ. **ลู** เฉทเน, ลุนาติ, ลูยติ อเนนาติ วา ลวนํ, ลวณํ, โลณํ วา.

นยติ, นียติ เอเตนาติ วา นยนํ. **ปู** ปวเน, ปุนาติ, ปูยเต อเนนาติ วา ปวโน, สเมติ, สมียติ วา ปาปํ อเนนาติ สมโณ, สมณํ วา. ตถา ภาเวติ, ภาวียติ เอกายาติ วา ภาวนา. เอวํ ปาจนํ, ปาจาปนํ อิจฺจาทิ.

อธิกรเณ – ธา คตินิวตฺติมฺหิ, ติฏฺฐติ ตสฺมินฺติ ธานํ. เอวํ สยนํ, เสนํ วา, อาสนํ, อธิกรียติ เอตฺถาติ อธิกรณํ.

จสทฺเทน **สมฺปทานาปาทาเน**สุปิ – สมฺมา ปกาเรน ททาติ อสฺสาติ สมฺปทานํ, อเปจฺจ เอตสฺมา อาททาตีติ อปาทานํ.

๕๙๘. สญฺญายํ ทาธาโต อิ.

สญฺญายํ คมฺยมานายํ **ทาธา**อิจฺเจเตหิ ธาตูหิ **อิ**ปฺปจฺจโย โหติ, ภาวกมฺมาทิอธิกาเรวายํ, สรโล ปาทิ. **ทา** ทาเน **อา**ปุพฺโพ, อาทียตีติอาทิ. เอวํ อุปาทิ. **ธา** ธารเณ , อุทกํ ทธาตีติ อุทธิ, **เตสุ วุทฺธิโลปา**ทินา สญฺญายํ **อุทก**สฺส **อุทา**เทโส. ชลํ ธียเต อสฺมินฺติ ชลธิ, วาลานิ ทธาติ ตสฺมินฺติ วาลธิ, สนฺธียติ, สนฺทธาตีติ วา สนฺธิ, นิธียตีติ นิธิ. เอวํ วิธียติ, วิทธาติ, วิธานํ วา วิธิ, สมฺมา, สมํ วา จิตฺตํ อาทธาตีติ สมาธิ.

๕๙๙. อิตฺถิยมติยโว วา.

อิตฺถิยํ อภิเธยฺยายํ สพฺพธาตูหิ **อ**การ**ติยุ**อิจฺเจเต ปจฺจยา โหนฺติ วา ภาวกมฺมาทีสุ. **อ**ปฺปจฺจเย ตาว **ชร** วโยหานิมฺหิ, ชีรติ, ชีรณนฺติ วา ชรา, “อิตฺถิยมโต อาปจฺจโย”ติ **อา**ปจฺจโย, ปฏิสมฺภิชฺชตีติ ปฏิสมฺภิทา. ปฏิปชฺชติ เอตายาติ ปฏิปทา. เอวํ สมฺปทา, อาปทา. อุปาทียตีติ อุปาทา. สญฺชานาตีติ สญฺญา, ปชานาตีติ ปญฺญา. อุเปกฺขตีติ อุเปกฺขา. จินฺตนํ จินฺตา. ปติฏฺฐานํ ปติฏฺฐา. **สิกฺข** วิชฺโชปาทาเน, สิกฺขนํ, สิกฺขียตีติ วา สิกฺขา. เอวํ ภิกฺขา. **เฌ** จินฺตายํ, ปรสมฺปตฺตึ อภิมุขํ ฌายตีติ อภิชฺฌา, หิเตสิตํ อุปฏฺฐเปตฺวา ฌายตีติ อุปชฺฌา, อุปชฺฌาโย, สมฺมา ฌายติ เอตฺถาติ สชฺฌา.

อิสุ อิจฺฉายํ, เอสนฺติ อตฺเถ **อ**ปฺปจฺจโย, “อิสุ ยมูนมนฺโต จฺโฉ วา”ติ **จฺฉา**เทโส, อิจฺฉา. **ปุจฺฉ** ปุจฺฉเน, ปุจฺฉนํ ปุจฺฉา, ติกิจฺฉนํ ติกิจฺฉา, ฆสิตุมิจฺฉา ชิฆจฺฉา, ติติกฺขา, พุภุกฺขา, ปาตุมิจฺฉา ปิปาสา, มณฺฑูกคติยา **วา**ธิการโต **วา**เทสาภาโว. พฺยาปิตุมิจฺฉา วิจฺฉา อิจฺจาทิ.

ติปฺปจฺจเย สมฺภวนํ สมฺภูติ. **วา**ธิการโต **ติ**ปฺปจฺจยมฺหิ น วุทฺธิ, สวณํ สุติ, นยนํ, นียติ **เอ**ตายาติ วา นีติ. **มน** ญาเณ, มญฺญตีติ มติ.

“เต, โน, ติมฺหี”ติ จ วตฺตเต.

๖๐๐. คมขนหนรมาทีนมนฺโต.

คม ขน หน รมอิจฺเจวมาทีนํ **ม**การ**น**การนฺตานํ ธาตูนํ อนฺโต พฺยญฺชโน **โน** โหติ **ต**ปฺปจฺจเย, **ติ**มฺหิ จาติ ธาตฺวนฺตโลโป. คมนํ, คนฺตพฺพาติ วา คติ, อุปหนนํ อุปหติ, รมนฺติ ตาย, รมณํ วา รติ. **ตนุ** วิตฺถาเร, ตนนํ ตติ. **ยมุ** อุปรเม, นิยมนํ นิยติ. “รมโต, รมตี”ติอาทีสุ ปน อการพฺยวหิตตฺตา น ธาตฺวนฺตโลโป, ภุญฺชนํ ภุตฺติ, ยุญฺชนํ ยุตฺติ, “ภุชาทีนมนฺโต โน ทฺวิ จา”ติ ธาตฺวนฺตโลโป, ทฺวิตฺตญฺจ. สมาปชฺชนํ, สมาปชฺชเตติ วา สมาปตฺติ, สมฺปตฺติ, “คุปาทีนญฺจา”ติ ธาตฺวนฺตโลปทฺวิตฺตานิ. “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา **หา**ทิโต **ติ**สฺส **นิ** โหติ. หานิ, ชานิ อิจฺจาทิ.

ยุปฺปจฺจเย **จิต** สญฺเจตเน, เจตยตีติ อตฺเถ **ยุ**ปฺปจฺจโย, **อนา**เทสวุทฺธี, **อา**ปจฺจโย, เจตนา. **วิท** อนุภวเน , เวทยตีติ เวทนา. **ทิสี** อุจฺจารเณ, เทสียตีติ เทสนา, ภาวียตีติ ภาวนา อิจฺจาทิ.

“อิตฺถิยํ, วา”ติ จ วตฺตเต.

๖๐๑. กรโต ริริย.

กรธาตุโต อิตฺถิยมนิตฺถิยํ วา อภิเธยฺยายํ **ริริย**ปฺปจฺจโย โหติ, **รา**ทิโลโป. กตฺตพฺพา กิริยา. กรณียํ กิริยํ.

“กตฺตรี”ติ วตฺตเต.

๖๐๒. ชิโต อิน สพฺพตฺถ.

ชิอิจฺเจตาย ธาตุยา ปโร **อิน**ปฺปจฺจโย โหติ สพฺพกาเล กตฺตริ. **ชิ** ชเย, ปาปเก อกุสเล ธมฺเม อชินิ, ชินาติ, ชินิสฺสตีติ วา ชิโน.

“อินา”ติ วตฺตเต.

๖๐๓. สุปโต จ.

สุปอิจฺเจตาย ธาตุยา จ ปโร **อิน**ปฺปจฺจโย โหติ. **สุป** สเย, สุปติ, สุปนนฺติ วา สุปิโน, สุปินํ.

สี สเย, “อีสํ”อิติ อุปปทํ, อีสํ สียติ ภวตาติ อตฺเถ –

๖๐๔. อีสํทุสูหิ ข.

อีสํทุสุอิจฺเจเตหิ อุปปเทหิ ปเรหิ ธาตูหิ **ข**ปฺปจฺจโย โหติ.

โส จ –

๖๐๕. ภาวกมฺเมสุ กิจฺจกฺตกฺขตฺถา.

ภาวกมฺมอิจฺเจเตสฺวตฺเถสุ **กิจฺจกฺตกฺขตฺถ**อิจฺเจเต ปจฺจยา โหนฺตีติ นิยมโต ภาวกมฺเมสฺเวว โหติ. “กฺวจิ ธาตู”ติ **กฺข**การานุพนฺธสฺส โลโป, วุทฺธิ, **อยา**เทสทฺวิตฺตานิ, อีสสฺสโย ภวตา, ทุกฺเขน สียติ ทุสฺสโย, สุเขน สียติ สุสฺสโย.

กมฺเม – อีสํ กรียตีติ อีสกฺกรํ กมฺมํ ภวตา. เอวํ ทุกฺเขน กรียตีติ ทุกฺกรํ หิตํ ภวตา, สุกรํ ปาปํ พาเลน, ทุกฺเขน ภรียตีติ ทุพฺภโร มหิจฺโฉ. สุเขน ภรียตีติ สุภโร อปฺปิจฺโฉ. ทุกฺเขน รกฺขิตพฺพนฺติ ทุรกฺขํ จิตฺตํ. ทุกฺเขน ปสฺสิตพฺโพติ ทุทฺทโส ธมฺโม. สุเขน ปสฺสิตพฺพนฺติ สุทสฺสํ ปรวชฺชํ. ทุกฺเขน อนุพุชฺฌิตพฺโพติ ทุรนุโพโธ ธมฺโม. สุเขน พุชฺฌิตพฺพนฺติ สุโพธมิจฺจาทิ.

พุธ อวคมเน, สพฺเพ สงฺขตาสงฺขตสมฺมุติเภเท ธมฺเม อพุชฺฌิ, พุชฺฌติ, พุชฺฌิสฺสตีติ วา อตฺเถ – “ต”อิติ วตฺตเต.

๖๐๖. พุธคมาทิตฺเถ กตฺตริ.

พุธคมฺอิจฺเจวมาทีหิ ธาตูหิ ตทตฺเถ คมฺยมาเน กตฺตริ **ต**ปฺปจฺจโย โหติ สพฺพกาเล.

“ตสฺสา”ติ วตฺตเต.

๖๐๗. ธฒภเหหิ ธ ฒา จ.

ธฒนฺต **ภห**นฺเตหิ ธาตูหิ ปรสฺส ปจฺจย**ต**การสฺส ยถากฺกมํ **ธ**การ**ฒ**การาเทสา โหนฺตีติ **ธภ**โต **ต**การสฺส **ธ**กาโร, “หจตุตฺถาน”นฺติ เอตฺถ **ห**การคฺคหณโต **ห**การโตปิ กฺวจิ **ธ**ตฺตํ, อพฺยวธาเน จายํ, เตน “รุนฺธติ, อาราธิโต, วฑฺฒิโต, ลภิตฺวา, คหิโต”ติอาทีสุ ปจฺจยาคมพฺยวหิตตฺตา **น** ภวติ.

๖๐๘. หจตุตฺถานมนฺตานํ โท เธ.

หการวคฺคจตุตฺถานํ ธาตฺวนฺตภูตานํ **ท**การาเทโส โหติ **ธ**กาเร ปเร. พุทฺโธ ภควา. สรณํ อคจฺฉิ, คจฺฉติ, คจฺฉิสฺสตีติ วา สรณงฺคโต อุปาสโก, “คมขนหนรมาทีนมนฺโต”ติ ธาตฺวนฺตโลโป. เอวํ ชานาตีติ ญาโต. **อิ** คติมฺหิ, อุเปตีติ อุเปโต. **จินฺต** จินฺตายํ, จินฺเตตีติ จิตฺตํ, “คุปาทีนญฺจา”ติ ธาตฺวนฺตโลปทฺวิตฺตานิ. **สนฺช** สงฺเค, รูปาทีสุ อสชฺชิ, สชฺชติ, สชฺชิสฺสตีติ วา สตฺโต, “ภฺชาทีน-มนฺโต โน ทฺวิ จา”ติ ธาตฺวนฺตโลโป, ทฺวิตฺตญฺจ.

“สญฺญาย”มิติ วตฺตเต.

๖๐๙. ติกิจฺจาสิฏฺเฐ.

สญฺญายมภิเธยฺยายํ อาสิฏฺเฐ คมฺยมาเน ธาตูหิ **ติ**ปฺปจฺจโย โหติ, **กิต**ปจฺจโย จ. ชิโน เอนํ พุชฺฌตูติ ชินพุทฺธิ, **ธ**การ**ท**การาเทสา, ธนมสฺส ภวตูติ ธนภูติ.

กิตปจฺจเย ภวตูติ ภูโต, ธมฺโม เอนํ ททาตูติ ธมฺมทินฺโน, “ภิทาทิโต อินฺน อนฺน อีณา วา”ติ **ต**ปฺปจฺจยสฺส **อินฺนา**เทโส. วฑฺฒตูติ วฑฺฒมาโน, “ภูวาทิโต อ”อิติ **มานนฺเตสุ อ**ปฺปจฺจโย, นนฺทตูติ นนฺทโก, ชีวตูติ ชีวโก อิจฺจาทิ.

๖๑๐. อาคมา ตุโก.

อาปุพฺพา **คมิ**โต **ตุก**ปฺปจฺจโย โหติ, กิตกตฺตา กตฺตริ. อาคจฺฉตีติ อาคนฺตุโก.

“คมา”ติ วตฺตเต.

๖๑๑. ภพฺเพ อิก.

คมิโต **อิก**ปฺปจฺจโย โหติ ภพฺพตฺเถ. คนฺตุํ ภพฺโพติ คมิโก ภิกฺขุ.

เตกาลิกปฺปจฺจยนฺตนโย.

อตีตปฺปจฺจยนฺตนย

๖๑๒. อตีเต ต ตวนฺตุ ตาวี.

อตีเต กาเล สพฺเพหิ ธาตูหิ **ต ตวนฺตุ ตาวี** อิจฺเจเต ปจฺจยา โหนฺติ. เอเต เอว ปรสมญฺญาย **นิฏฺฐ**สญฺญกาปิ, เต จ **กิต**สญฺญตฺตา กตฺตริ ภวนฺติ. อภวีติ ภูโต, ภูตา, ภูตํ, “อญฺเญสุ จา”ติ เอตฺถานุวตฺติต**วา**คฺคหเณน **ต ตวนฺตุตาวี**สุ วุทฺธิ น โหติ. **หุ** ทานาทนหพฺยปฺปทาเนสุ, อหวีติ หุโต อคฺคึ.

ตวนฺตุปฺปจฺจเย – “อา สิมฺหี”ติ **อา**กาโร, อคฺคึ หุตวา, หุตวนฺโต อิจฺจาทิ คุณวนฺตุสมํ. **ตาวีมฺหิ** – อคฺคึ หุตาวี, อคฺคึ หุตาวิโน อิจฺจาทิ ทณฺฑีสมํ. อิตฺถิยํ **อินี**ปจฺจโย – หุตาวินี, นปุํสเก – รสฺสตฺตํ หุตาวิ.

วส นิวาเส, วสฺสํ อวสีติ อตฺเถ **ต**ปฺปจฺจโย, **ส**การนฺตตฺตา “สาทิสนฺต”อิจฺจาทินา **ธา**เทเส สมฺปตฺเต –

“ตสฺสา”ติ อธิกาโร, “สาที”ติ จ.

๖๑๓. วสโต อุตฺถ.

วสอิจฺเจตสฺมา ธาตุมฺหา ปรสฺส **ต**การสฺส สหาทิพฺยญฺชเนน **อุตฺถา**เทโส โหติ, สรโลปาทิ. วสฺสํ วุตฺโถ, วุตฺถา สา, “สรโลโป”ติอาทิสุตฺเต **ตุ**คฺคหณโต ปุพฺพโลปาภาเว “อธิวตฺถา เทวตา, วตฺถพฺพ”นฺติอาทีสุ ปรโลโป.

“วสฺสสา”ติ วิปริณาเมน วตฺตเต.

๖๑๔. วสฺส วา วุ.

วสอิจฺเจตสฺส ธาตุสฺส **ว**การสฺส **ต**กาเร ปเร **อุ**กาโร โหติ, ตตฺถ **ว**การาคโม จ วา โหติ. นิฏฺฐ**ต**กาเร เอวายํ. อถ วา “วู”ติ เอตฺถ **ว**กาโร สนฺธิโช, ตนฺตญาเยน ทุติยญฺเจตฺถ **วา**คฺคหณมิจฺฉิตพฺพํ, เตน **อ**การสฺสปิ **อุ**กาโร สิทฺโธ ภวติ, อุสิโต พฺรหฺมจริยํ, วุสิโต, ตถา วุสิตวา, วุสิตาวี, **อิ**การาคเมน พฺยวหิตตฺตา อุตฺถาเทโส น ภวติ.

ภุช ปาลนพฺยวหรเณสุ, โอทนํ อภุญฺชีติ อตฺเถ **ตตวนฺตุตาวี,** “ภุชาทีนมนฺโต โน ทฺวิ จา”ติ ธาตฺวนฺตโลโป, **ต**การสฺส ทฺวิตฺตญฺจ, ภุตฺโต, ภุตฺตวา, ภุตฺตาวี. ตถา **รนฺช** ราเค, อรญฺชีติ รตฺโต, รตฺตา, รตฺตํ. **ยุช** โยเค, อยุญฺชีติ ยุตฺโต, ยุตฺตา, ยุตฺตํ. **วิจ** วิเวจเน **วิ**ปุพฺโพ, วิวิจฺจีติ วิวิตฺโต, วิวิตฺตา, วิวิตฺตํ. **มุจ** โมจเน, อมุจฺจีติ พนฺธนา มุตฺโต. ตถา **ติ**ปฺปจฺจเยปิ อิมินา ธาตฺวนฺตโลปทฺวิตฺตานิ, อาสชฺชนํ อาสตฺติ, วิมุจฺจนํ, วิมุจฺจติ เอตายาติ วา วิมุตฺติ.

กุธ โกเป, อกุชฺฌีติ อตฺเถ **ต**ปฺปจฺจโย, ตสฺส “ธฒภเหหิ ธฒา จา”ติ **ธ**ตฺตํ, “หจตุตฺถานมนฺตานํ โทเธ”ติ **ธ**การสฺส **ท**กาโร, กุทฺโธ. **ยุธ** สมฺปหาเร, อยุชฺฌีติ ยุทฺโธ, ยุทฺธํ. **สิธ** สํสิทฺธิมฺหิ, อสิชฺฌีติ สิทฺโธ. **อา**ปุพฺโพ **รภ** ราภสฺเส, อารภีติ อารทฺโธ คนฺตุํ. **นห** พนฺธเน **สํ**ปุพฺโพ, สนฺนยฺหีติ สนฺนทฺโธ, “ธฒภเหหิ ธฒา จา”ติ **นหา**ทิโต **ต**การสฺส **ธ**กาโร.

วฑฺฒ วฑฺฒเน, อวฑฺฒีติ อตฺเถ **ต**ปฺปจฺจโย, **ต**สฺส ฒตฺตํ, “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา ธาตฺวาการสฺสุตฺตํ, ฑโลโป จ.

“หจตุตฺถานมนฺตาน”นฺติ วตฺตเต.

๖๑๕. โฑ ฒกาเร.

หจตุตฺถานํ ธาตฺวนฺตานํ ฑการาเทโส โหติ **ฒ**กาเร ปเร. วุฑฺโฒ, วุฑฺฒา, “โพ วสฺสา”ติ พตฺเต พุฑฺโฒ. **ติ**ปฺปจฺจเย – พุชฺฌนํ, พุชฺฌติ วา เอตายาติ พุทฺธิ. เอวํ สิทฺธิ, วฑฺฒิ. **ตพฺพ**ปฺปจฺจเย – โพทฺธพฺพมิจฺจาทิ.

“อนฺโต, โน”ติ จ อธิกาโร.

๖๑๖. ตราทีหิ อิณฺโณ.

ตรอิจฺเจวมาทีหิ ธาตูหิ ปรสฺส **ต**ปฺปจฺจยสฺส **อิณฺณา**เทโส โหติ, ธาตฺวนฺโต จ **โน** โหติ, สรโลปาทิ. **ตร** ตรเณ, สํสารณฺณวํ อตรีติ ติณฺโณ ตาเรยฺยํ. เอวํ อุตฺติณฺโณ, ติณฺณํ วา. **ปูร** ปูรเณ, สํปูรีติ สํปุณฺโณ, “สรโลโป”ติอาทิสุตฺเต **ตุ**คฺคหณโต ปุพฺพโลปาภาเว **อุ**วณฺณโต ปรสฺส “วา ปโร อสรูปา”ติ โลโป, สํโยเค รสฺสตฺตํ. **ตุร** เวเค, อตุรีติ ตุณฺณํ , ตุริตํ วา. **ชร** วโยหานิมฺหิ, ปริชีรีติ ปริชิณฺโณ. **กิร** วิกิรเณ, อากิรีติ อากิณฺโณ อิจฺจาทิ.

๖๑๗. สุส ปจ สกโต กฺขกฺกา จ.

สุส ปจ สกอิจฺเจเตหิ ธาตูหิ ปรสฺส **ต**ปฺปจฺจยสฺส **กฺขกฺกา**เทสา โหนฺติ, อนฺโต จ พฺยญฺชโน **โน** โหติ. **จ**สทฺเทน **มุจา**ทิโต **กฺกา**เทโส. **สุส** โสสเน, อสุสฺสีติ สุกฺโข รุกฺโข. อปจฺจีติ ปกฺกํ ผลํ. **สก** สามตฺเถ, อสกฺขีติ สกฺโก อสฺส, โอมุจฺจีติ โอมุกฺกา อุปาหนา. “ปจิตุํ, ปจิตพฺพ”นฺติอาทีสุ ปน น ภวติ, อิกาเรน พฺยวหิตตฺตา. เอวํ สพฺพตฺถ พฺยวธาเนน น ภวติ.

สีหคติยา **ติ**คฺคหณมนุวตฺตเต.

๖๑๘. ปกฺกมาทีหิ นฺโต จ.

ปกฺกมอิจฺเจวมาทีหิ **ม**การนฺเตหิ ธาตูหิ ปรสฺส **ต**ปฺปจฺจยสฺส **นฺตา**เทโส โหติ, ธาตฺวนฺโต จ **โน** โหติ. **จ**สทฺเทน **ติ**ปฺปจฺจยสฺส **นฺติ** จ โหติ. **กมุ** ปทวิกฺเขเป, ปกฺกมีติ ปกฺกนฺโต. เอวํ สงฺกนฺโต, นิกฺขนฺโต, “โท ธสฺส จา”ติ สุตฺเต **จ**คฺคหเณน **ก**สฺส **ข**ตฺตํ. **ภมุ** อนวฏฺฐาเน, วิพฺภมีติ วิพฺภนฺโต, ภนฺโต. **ขมุ** สหเน, อกฺขมีติ ขนฺโต. **สมุ** อุปสเม, อสมีติ สนฺโต. **ทมุ** ทมเน, อทมีติ ทนฺโต.

ติมฺหิ – สงฺกมนํ สงฺกนฺติ. เอวํ โอกฺกนฺติ, วิพฺภนฺติ, ขนฺติ, สนฺติ ทนฺติ อิจฺจาทิ.

๖๑๙. ชนาทีนมา ติมฺหิ จ.

ชนอิจฺเจวมาทีนํ ธาตูนมนฺตสฺส พฺยญฺชนสฺส **อา**ตฺตํ โหติ **ต**ปฺปจฺจเย, **ติ**มฺหิ จ. โยควิภาเคน อญฺญตฺถาปิ. **ชน** ชนเน, อชนีติ ชาโต, วิชายีติ ปุตฺตํ วิชาตา, ชนนํ ชาติ. **ต**ปฺปจฺจเย สติปิ **ต**กาเร ปุน **ติ**คฺคหณกรณํ ปจฺจยนฺตรตกาเร **อา**ตฺตนิวตฺตนตฺถํ, ยถา – ชนฺตุ. “ชนิตฺวา, ชนิตุ”นฺติอาทีสุ ปน **อิ**กาเรน พฺยวหิตตฺตา น ภวติ.

“อา, ติมฺหิ, จา”ติ จ วตฺตเต.

๖๒๐. ธาปานมิอี จ.

ธา ปาอิจฺเจเตสํ ธาตูนํ อนฺตสฺส **อา**การสฺส ยถากฺกมํ **อิ**การ**อี**การาเทสา โหนฺติ **ต**ปฺปจฺจเย, **ติ**มฺหิ จ. **จ**สทฺเทน อญฺญตฺราปิ กฺวจิ. **ธา** คตินิวตฺติมฺหิ, อฏฺฐาสีติ ฐิโต, อุปฏฺฐิโต ครุํ, ฐิตวา, อธิฏฺฐิตฺวา, ธานํ ฐิติ. **ปา** ปาเน, อปายีติ ปีตา, ยาคุํ ปีตวา, ปานํ ปีติ, ปีตฺวา.

๖๒๑. หนฺเตหิ โห หสฺส โล วา อทหนหานํ.

หการนฺเตหิ ธาตูหิ ปรสฺส **ต**ปฺปจฺจยสฺส, **ติ**สฺส จ **ห**การาเทโส โหติ, **ห**สฺส จ ธาตฺวนฺตสฺส **ล**กาโร โหติ วา **ทหนเห** วชฺเชตฺวา, **ฒ**ตฺตาปวาโทยํ. **รุห** ชนเน, อรุหีติ อารุฬฺโห รุกฺขํ. **ลหาน**มวิเสโส, อารุลฺโห วา, รุหนํ รุฬฺหี. **คาหุ** วิโลฬเน, อคาหีติ คาฬฺโห, อชฺโฌคาฬฺโห มหณฺณวํ. **พห** วุทฺธิมฺหิ, อพหีติ พาฬฺโห, “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา ทีโฆ. **มุห** เวจิตฺเต, อมุยฺหีติ มูฬฺโห. **คุห** สํวรเณ, อคุหีติ คูฬฺหํ. **วห** ปาปุณเน , อุปวหีติ อุปวุฬฺโห, “วจ วส วหาทีนมุกาโร วสฺสา”ติ โยควิภาเคน **อุ**ตฺตํ.

อทหนหานนฺติ กิมตฺถํ? ทฑฺโฒ, สนฺนทฺโธ. **วา**ติ กึ? ทุทฺโธ, สินิทฺโธ. “คหิตํ, มหิต”นฺติอาทีสุ ปน **อิ**การาคเมน พฺยวหิตตฺตา น ภวติ.

ธาตุปฺปจฺจยนฺตโตปิ “อตีเต ต ตวนฺตุตาวี”ติ **ต**ปฺปจฺจโย, อพุภุกฺขีติ พุภุกฺขิโต. เอวํ ชิฆจฺฉิโต, ปิปาสิโต อิจฺจาทิ.

เอวํ กตฺตริ นิฏฺฐนโย.

“อตีเต”ติ วตฺตเต.

๖๒๒. ภาวกมฺเมสุ ต.

อตีเต กาเล คมฺยมาเน สพฺพธาตูหิ **ต**ปฺปจฺจโย โหติ **ภาวกมฺม**อิจฺเจเตสฺวตฺเถสุ.

ภาเว ตาว –

เค สทฺเท, คายนํ, อคายิตฺถาติ วา อตฺเถ **ต**ปฺปจฺจโย.

๖๒๓. สพฺพตฺถ เค คี.

เคอิจฺเจตสฺส ธาตุสฺส **คี**อาเทโส โหติ สพฺพตฺถ, **ต**ปฺปจฺจย**ติ**ปจฺจเยสฺเววายํ. ตสฺส คีตํ, คายนํ, คายิตพฺพาติ วา คีติ.

ภาเว – ตปฺปจฺจยนฺตา นปุํสกา. **กมฺมนิ** – ติลิงฺคา.

นต คตฺตวินาเม, นจฺจนํ, อนจฺจิตฺถาติ วา อตฺเถ **ต**ปฺปจฺจโย.

๖๒๔. ปจฺจยา ทนิฏฺฐา นิปาตนา สิชฺฌนฺติ.

เย อิธ สปฺปจฺจยา สทฺทา ปจฺจเยหิ น นิฏฺฐํ คตา, เต นิปาตนโต สิชฺฌนฺตีติ ธาตฺวนฺเตน สห **ตปฺป**จฺจยสฺส **จฺจ ฏฺฏา**เทสา. นจฺจํ, นฏฺฏํ. **หส** หสเน, หสนํ หสิตํ, **อิ**การาคโม. คมนํ คตํ. เอวํ ฐิตํ, สยิตํ, **วา**ธิการสฺส ววตฺถิตวิภาสตฺตา วุทฺธิ. **รุท** อสฺสุวิโมจเน, อรุชฺฌิตฺถาติ โรทิตํ, รุณฺณํ วา อิจฺจาทิ.

กมฺมนิ –

อภิภูยิตฺถาติ อภิภูโต โกโธ ภวตา, อภิภูตา, อภิภูตํ. **ภาส** พฺยตฺติยํ วาจายํ, อภาสิตฺถ เตนาติ ภาสิโต ธมฺโม, ภาสิตา คาถา, ภาสิตํ สุตฺตํ. **ทิสี** อุจฺจารเณ, จุราทิตฺตา **เณ**. อเทสียิตฺถาติ เทสิโต ธมฺโม ภควตา, **อิ**การาคเม การิตสรโลโป. **ชิ** ชเย, อชียิตฺถาติ ชิโต มาโร. **นี** ปาปุณเน, อนียิตฺถาติ นีตา คามมชา, สุโต ตยา ธมฺโม, ญาโต.

สาส อนุสิฏฺฐิมฺหิ, อนุสาสียิตฺถาติ อตฺเถ **ต**ปฺปจฺจโย.

๖๒๕. สาสทิสโต ตสฺส ริฏฺโฐ จ.

สาสทิสอิจฺเจเตหิ ธาตูหิ ปรสฺส **ต**ปฺปจฺจยสฺส **ริฏฺฐา**เทโส โหติ, **จ**สทฺเทน **ติ**สฺส **ริฏฺฐิ** จ, **ทิส**โต กิจฺจ**ต**การ**ตุํตฺวา**ทีนญฺจ **รฏฺฐ รฏฺฐุํ รฏฺฐา**เทสา จ โหนฺติ, **รา**ทิโลโป, อนุสิฏฺโฐ โส มยา, อนุสิฏฺฐา สา, อนุสิฏฺฐํ. **ทิส** เปกฺขเณ, อทิสฺสิตฺถาติ ทิฏฺฐํ เม รูปํ.

ติมฺหิ – อนุสาสนํ อนุสิฏฺฐิ, ทสฺสนํ ทิฏฺฐิ.

กิจฺจาทีสุ – ทสฺสนียํ ทฏฺฐพฺพํ, ทฏฺเฐยฺยํ, ปสฺสิตุนฺติ ทฏฺฐุํ คจฺฉติ, ปสฺสิตฺวาติ เนกฺขมํ ทฏฺฐุํ, ทฏฺฐา, **อิ**การาคเมน อนฺตริกสฺส น ภวติ, ยถา – อนุสาสิตํ, อนุสาสิตพฺพํ, อนุสาสิตุํ, อนุสาสิตฺวา, ทสฺสิตํ อิจฺจาทิ.

ตุส ปีติมฺหิ, อตุสฺสีติ อตฺเถ กตฺตริ **ต**ปฺปจฺจโย.

"ตสฺสา"ติ อธิกาโร.

๖๒๖. สาทิ, สนฺตปุจฺฉภนฺชหนฺสาทีหิ ฏฺโฐ.

อาทินา สห วตฺตตีติ **สาทิ. ส**การนฺเตหิ, **ปุจฺฉ ภนฺชหนฺส**อิจฺเจวมาทีหิ จ ธาตูหิ ปรสฺส อนนฺตริกสฺส **ต**การสฺส สหาทิพฺยญฺชเนน ธาตฺวนฺเตน**ฏฺฐา**เทโส โหติ. **หนฺส**สฺส สติปิ สนฺตตฺเต **ปุ**นคฺคหณํ กฺวจิ **ฏฺฐา**เทสสฺส อนิจฺจตาทีปนตฺถํ, เตน "วิทฺธสฺโต อุตฺรสฺโต"ติอาทีสุ น โหติ.

ตุฏฺโฐ, สนฺตุสิโต. **ภส** ภสฺสเน, อภสฺสีติ ภฏฺโฐ, ภสฺสิโต. **นส** อทสฺสเน, นสฺสีติ นฏฺโฐ. **ทํส** ทํสเน, อทํสียิตฺถาติ ทฏฺโฐ สปฺเปน, ฑํสิโต วา, “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา **ท**สฺส ฑตฺตํ. **ผุส** ผสฺสเน, อผุสียิตฺถาติ ผุฏฺโฐ โรเคน, ผุสฺสิโต วา. **อิสุ** อิจฺฉายํ, เอสียิตฺถาติ อิฏฺโฐ, อิจฺฉิโต, เอสิโต. **มส** อามสเน, อามสียิตฺถาติ อามโฐ. **วส**เสจเน, อวสฺสีติ วุฏฺโฐ เทโว, ปวิสียิตฺถาติ ปวิฏฺโฐ, อุทฺทิสียิตฺถาติ อุทฺทิฏฺโฐ. **ปุจฺฉ** ปุจฺฉเน, อปุจฺฉียิตฺถาติ ปุฏฺโฐ ปญฺหํ, ปุจฺฉิโต. **ภนฺช** อวมทฺทเน, อภญฺชียิตฺถาติ ภฏฺฐํ ธญฺญํ. **หนฺส** ปีติมฺหิ, อหํสีติ หฏฺโฐ, ปหฏฺโฐ, ปหํสิโต.

อาทิสทฺเทน **ยช** เทวปูชาสงฺคติกรณทาเนสุ, อิชฺชิตฺถาติ อตฺเถ **ต**ปฺปจฺจโย, **ต**สฺส **ฏฺธา**เทโส.

๖๒๗.ยชสฺส สรสฺสิ ฏฺเธ.

ยชอิจฺเจตสฺส ธาตุสฺส สรสฺส **อิ**การาเทโส โหติ **ฏฺเธ** ปเร. ยิฏฺโฐ มยา ชิโน. **สช** วิสฺสคฺเค **สํ**ปุพฺโพ, สํสชฺชิตฺถาติ สํสฏฺโฐ เตน, วิสฺสฏฺโฐ. **มช** สุทฺธิมฺหิ, อมชฺชีติ มฏฺโฐ อิจฺจาทิ.

กิจฺจ**ต**การาทีสุ ตุสฺสิตพฺพํ โตฏฺธพฺพํ, ผุสิตพฺพํ โผฏฺธพฺพํ, ปุจฺฉิตุํ ปุฏฺธุํ, ยชิตุํ ยิฏฺธุํ, อภิหริตุํ อภิหฏฺธุํ, โตสนํ ตุฏฺธิ, เอสนํ เอฏฺธิ, วสฺสนํ วุฏฺธิ, วิสฺสชฺชนํ วิสฺสฏฺธิ อิจฺจาทิ.

“ตสฺส, สาที”ติ จ วตฺตเต.

๖๒๘. ภนฺชโต คฺโค จ.

ภนฺชโต ธาตุมฺหา **ต**ปฺปจฺจยสฺส สหาทิพฺยญฺชเนน **คฺโค** อาเทโส โหติ. ภคฺโค ราโค อเนน. **วส** นิวาเส, ปริวสียิตฺถาติ ปริวุฏฺโฐ ปริวาโส, วุสิตํ พฺรหฺมจริยํ, **อุฏฺธ อุ**อาเทสา. **วฑ** อจฺฉาทเน, นิวฑียิตฺถาติ นิวตฺถํ วตฺถํ, “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา **สฺต**การสํโยคสฺส **ตฺถ**ตฺตํ, เอวํ นิวตฺถพฺพํ. **สํส** ปสํสเน, ปสํสียิตฺถาติ ปสตฺโถ ปสํสิโต, ปสํสนํ ปสตฺถิ. **พธ** พนฺธเน, อพชฺฌิตฺถาติ พทฺโธ รญฺญา, อลภียิตฺถาติ ลทฺธํ เม ธนํ, **ธ**ตฺต**ท**ตฺตานิ. **รภ** ราภสฺเส, อารภียิตฺถาติ อารทฺธํ วีริยํ. **ทห** ภสฺมีกรเณ , อทยฺหิตฺตาติ ทฑฺฒํ วนํ, อภุชฺชิตฺถาติ ภุตฺโต โอทโน, ภุชาทิตฺตา ธาตฺวนฺตโลโป, ทฺวิตฺตญฺจ. **จช** หานิมฺหิ, ปริจฺจชียิตฺถาติ ปริจฺจตฺตํ ธนํ, อมุจฺจิตฺถาติ มุตฺโต สโร.

วจ วิยตฺติยํ วาจายํ, อวจียิตฺถาติ อตฺเถ **ต**ปฺปจฺจโย.

“อนฺโต, โน, ทฺวิ, จา”ติ จ อธิกาโร.

๖๒๙. วจ วา วุ.

จตุปฺปทมิทํ. **วจ**อิจฺเจตสฺส ธาตุสฺส **ว**การสฺส **อุ**การาเทโส โหติ วา, ธาตฺวนฺโต จ **จ**กาโร โน โหติ, **ต**ปฺปจฺจยสฺส จ ทฺวิภาโว โหติ. **วา**คฺคหณมวธารณตฺถํ, ธาตฺวาทิมฺหิ **ว**การาคโม. วุตฺตมิทํ ภควตา, อุตฺตํ วา.

๖๓๐. คุปาทีนญฺจ.

คุปอิจฺเจวมาทีนํ ธาตูนมนฺโต จ พฺยญฺชโน โน โหติ, ปรสฺส **ต**การสฺส จ ทฺวิภาโว โหติ. **คุป** โคปเน, สุโคปียิตฺถาติ สุคุตฺโต, สุโคปิโต, **อิ**กาเรน พฺยวหิตตฺตา น ธาตฺวนฺตโลโป, “อญฺเญสุ จา”ติ สุตฺเต **วา**ธิการสฺส ววตฺถิตวิภาสตฺตา นิฏฺฐ**ต**กาเรปิ กฺวจิ วุทฺธิ. โคปนํ คุตฺติ.

ลิป ลิมฺปเน, อลิมฺปียิตฺถาติ ลิตฺโต สุคนฺเธน. **ตป** สนฺตาเป, สนฺตปียิตฺถาติ สนฺตตฺโต เตเชน. **ทีป** ทิตฺติมฺหิ, อาทีปียิตฺถาติอาทิตฺโต อคฺคินา, รสฺสตฺตํ, ทีปนํ ทิตฺติ. **อป** ปาปุณเน, ปาปียิตฺถาติ ปตฺโต คาโม, ปาปุณีติ ปตฺโต สุขํ, ปาปุณนํ ปตฺติ, ปตฺตพฺพํ. **มท** อุมฺมาเท, ปมชฺชีติ ปมตฺโต. **สุป** สยเน, อสุปีติ สุตฺโต อิจฺจาทิ.

จร จรเณ, อจรียิตฺถาติ จิณฺโณ ธมฺโม, **อิณฺณา**เทโส, จริโต วา. เอวํ ปุณฺโณ, ปูริโต.

นุท เขเป, ปนุชฺชิตฺถาติ ปณุนฺโน, **น**สฺส **ณ**ตฺตํ, ปนุทิโต. **ทา** ทาเน, อาทียิตฺถาติอาทินฺโน, อตฺโต วา, “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา **ทา**สทฺทสฺส **ต**กาโร, รสฺสตฺตํ.

๖๓๑. ภิทาทิโต อินฺนอนฺนอีณา วา.

ภิทอิจฺเจวมาทีหิ ธาตูหิ ปรสฺส **ต**ปฺปจฺจยสฺส **อินฺน อนฺนอีณ**อิจฺเจเต อาเทสา โหนฺติ วา, อนฺโต จ โน โหติ. ววตฺถิตวิภาสตฺโถยํ **วา**สทฺโท, สรโลปาทิ.

ภิทิ วิทารเณ, อภิชฺชิตฺถาติ ภินฺโน ฆโฏ ภวตา, ภิชฺชีติ วา ภินฺโน เทวทตฺโต. **ฉิทิ** ทฺวิธากรเณ, อฉิชฺชิตฺถาติ ฉินฺโน รุกฺโข, อจฺฉินฺนํ จีวรํ, อุจฺฉิชฺชีติ อุจฺฉินฺโน. อทียิตฺถาภิ ทินฺโน สุงฺโก. **สท** วิสรณคตฺยาวสาเนสุ, นิสีทีติ นิสินฺโน. **ขิท** อุตฺตาสเน, **ขิท** ทีนภาเว วา, อขิชฺชีติ ขินฺโน.

อนฺนาเทเส **ฉท** อปวารเณ, อจฺฉาทียิตฺถาติ ฉนฺโน, ปฏิจฺฉนฺนํ เคหํ, ปสีทีติ ปสนฺโน. **ปท** คติมฺหิ, อุปฺปชฺชีติ อุปฺปนฺโน, ฌานํ สมาปนฺโน. **รุทิ** อสฺสุวิโมจเน, รุณฺโณ, ปรโลโป.

ขี ขเย **อีณา**เทโส, อขียีติ ขีโณ โทโส, ขีณา ชาติ, ขีณํ ธนํ. **หา** จาเค, “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา **หา**ทิโต **อีณา**เทเส **ณ**การสฺส **น**ตฺตํ, ปหียิตฺถาติ ปหีโน กิเลโส, ปริหายีติ ปริหีโน. **อาส**

อุปเวสเน , อจฺฉีติ อาสีโน. **ลี** สิเลสเน, ลียีติ ลีโน, นิลีโน. **ชิ** ชเย, ชิยีติ ชีโน วิตฺตมนุโสจติ, ชิโต วา. **ที** ขเย, ทีโน. **ปี** ตปฺปเน, ปีโน. **ลู** เฉทเน, ลูยิตฺถาติ ลูโน อิจฺจาทิ.

วมุ อุคฺคิรเณ, วมียิตฺถาติ วนฺตํ, วมิตํ, "ปกฺกมาทีหิ นฺโต"ติ **นฺตา**เทโส. อคจฺฉียิตฺถาติ คโต คาโม ตยา, คามํ คโต วา, "คมขนหนรมาทีนมนฺโต"ติ ธาตฺวนฺตโลโป. อขญฺญิตฺถาติ ขโต กูโป, อุปหญฺญิตฺถาติ อุปหตํ จิตฺตํ, อรมีติ รโต, อภิรโต. **มน** ญาเณ, อมญฺญิตฺถาติ มโต, สมฺมโต. **ตนุ** วิตฺถาเร, อตนิตฺถาติ ตตํ, วิตตํ. **ยมุ** อุปรเม, นิยจฺฉีติ นิยโต.

"โน, ตมฺหิ, ติมฺหี"ติ จ วตฺตเต.

๖๓๒. รกาโร จ.

รกาโร จ ธาตูนมนฺตภูโต โน โหติ **ต**ปฺปจฺจเย, **ติ**ปฺปจฺจเย จ ปเร. ปกรียิตฺถาติ ปกโต กโฏ ภวตา, กตา เม รกฺขา, กตํ เม ปุญฺญํ. "โท ธสฺส จา"ติ เอตฺต **จ**สทฺเทน **โฏ** ตสฺส, ยถา – สุกฏํ, ทุกฺกฏํ, ปุเร อกรียิตฺถาติ ปุรกฺขโต, "ปุรสมุปปรีหิ กโรติสฺส ขขรา วา ตปฺปจฺจเยสุ จา"ติ **ข**กาโร, ปจฺจเยหิ สงฺคมฺม กรียิตฺถาติ สงฺขโต, อภิสงฺขโต, อุปกรียิตฺถาติ อุปกฺขโต, อุปกฺขโฏ, ปริกรียิตฺถาติ ปริกฺขโต.

ติปฺปจฺจเย ปกรณ ปกติ. **สร** คติจินฺตายํ, อสรีติ สโต, วิสรีติ วิสโฏ, สรณํ, สรติ เอตายาติ วา สติ, นีหรียิตฺถาติ นีหโฏ. **ธร** ธารเณ, อุทฺธรียิตฺถาติ อุทฺธโฏ, อภรียิตฺถาติ ภโต, ภรณํ, ภรติ เอตายาติ วา ภติ.

อิการาคมยุตฺเตสุ "คมิโต"ติอาทีสุ ธาตฺวนฺตโลเป สมฺปตฺเต –

"โลโป"ติ วตฺตเต.

๖๓๓. นมกรานมนฺตานํ นิยุตฺตตมฺหิ.

นการ **ม**การ **ก**การ **ร**การานํ ธาตฺวนฺตานํ โลโป น โหติ **อิ**การาคมยุตฺเต **ต**กาเร ปเรติ โลปาภาโว. อคจฺฉี, คมียิตฺถาติ วา คมิโต, รมิตฺถาติ รมิโต. เอวํ วมิโต, นมิโต. **สกิ** สงฺกายํ, สงฺกิโต, สริโต, ภริโต. ตถา ขนิตพฺพํ, หนิตพฺพํ, คมิตพฺพํ, รมิตพฺพํ อิจฺจาทิ.

นิธียิตฺถาติ นิหิโต, "กฺวจิ ธาตู"ติอาทินา **ธิ**สฺส **หิ** **ต**ปฺปจฺจเย. เอวํ วิหิโต.

การิเต อภาวียิตฺถาติ อตฺเถ "ภาวกมฺเมสุ ต"อิติ **ต**ปฺปจฺจโย, "ยถาคมมิกาโร"ติ **อิ**การาคโม, สรโลปาทิ, ภาวิโต มคฺโค เตน, ภาวยิโต, อปาจียิตฺถาติ ปาจิโต โอทนํ ยญฺญทตฺโต เทวทตฺเตน,

ปาจยิโต, ปาจาปิโต, ปาจาปยิโต, กมฺมํ การียิตฺถาติ การิโต, การยิโต, การาปิโต, การาปยิโต อิจฺจาทิ.

“ภาวกมฺเมสุ ต”อิติ เอตฺถ “ต”อิติ โยควิภาเคน **อจลน คติ โภชน**ตฺถาทีหิ อธิกรเณปิ **ต**ปฺปจฺจโย, ยถา – **อาส** อุปเวสเน, **อธิกรเณ** อจฺฉึสุ เอตฺถ เตติ อิทํ เตสํ อาสิตํ ฐานํ. **ภาเว** อิธ เตหิ อาสิตํ. **กมฺมนิ** อยํ เตหิ อชฺฌาสิโต คาโม. **กตฺตริ** อิธ เต อาสิตา. ตถา อฏฺฐํสุ เอตฺถาติ อิทํ เตสํ ฐิตํ ฐานํ, อิธ เตหิ ฐิตํ, อยํ เตหิ อธิฏฺฐิโต โอกาโส, อิธ เต ฐิตา. นิสีทึสุ เอตฺถาติ อิทํ เตสํ นิสินฺนํ ฐานํ, อยํ เตสํ นิสินฺนกาโล, เต อิธ นิสินฺนา. นิปชฺชึสุ เอตฺถาติ อิทํ เตสํ นิปนฺนํ ฐานํ, อิธ เต นิปนฺนา.

ยา คติปาปุณเน. อยาสุํ เต เอตฺถาติ อยํ เตสํ ยาโต มคฺโค, อิธ เตหิ ยาตํ, อยํ เตหิ ยาโต, มคฺโค, อิธ เต ยาตา. ตถา อิทํ เตสํ คตฏฺฐานํ, อยํ เตสํ คตกาโล, อิธ เตหิ คตํ, อยํ เตหิ คโต คาโม, อิธ เต คตา. ภุญฺชึสุ เอตสฺมินฺติ อิทํ เตสํ ภุตฺตฏฺฐานํ, อยํ เตสํ ภุตฺตกาโล, อิธ เตหิ ภุตฺโต โอทโน, อิธ เต ภุตฺตา. ปิวึสุ เต **เอ**ตฺถาติ อิทํ เตสํ ปีตํ ฐานํ, อิธ เตหิ ปีตา ยาคุ, อิธ เต ปีตา. ทิสฺสนฺติ เอตฺถาติ อิทํ เตสํ ทิฏฺฐฏฺฐานํ อิจฺจาทิ.

“กตฺตริ กิติ”ติ อิโต มณฺฑูกคติยา “กตฺตรี”ติ วตฺตเต.

๖๓๔. กมฺมนิ ทุติยายํ กฺโต.

กมฺมตฺเถ ทุติยายํ วิภตฺติยํ วิชฺชมานายํ ธาตูหิ กตฺตริ **กฺต**ปฺปจฺจโย โหติ. อิทเมว วจนํ ญาปกํ อภิหิเต กมฺมาทิมฺหิ ทุติยาทีนมภาวสฺส. ทานํ อทาสีติ อตฺเถ **กฺต**ปฺปจฺจโย, “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา ปจฺจย**ก**การสฺส โลโป, **ต**สฺส **อินฺนา**เทโส, ทานํ ทินฺโน เทวทตฺโต. **รกฺข** ปาลเน, สีลํ อรกฺขีติ สีลํ รกฺขิโต, ภตฺตํ อภุญฺชีติ ภตฺตํ ภุตฺโต, ครุํ อุปาสีติ ครุมุปาสิโต อิจฺจาทิ.

๖๓๕. ภฺยาทีหิ มติพุธิปูชาทีหิ จ กฺโต.

ภีอิจฺเจวมาทีหิ ธาตูหิ, **มติ พุธิ ปูชา**ทีหิ จ **กฺต**ปฺปจฺจโย โหติ. โส จ “ภาวกมฺเมสุ กิจฺจ-ตฺตกฺขตฺถา”ติ วุตฺตตฺตา ภาวกมฺเมสฺเวว ภวติ.

ภี ภเย, อภายิตฺถาติ ภีตํ ภวตา. **สุป** สเย, อสุปียิตฺถาติ สุตฺตํ ภวตา. เอวํ สยิตํ ภวตา. **อส** โภชเน, อสิตํ ภวตา, ปจิโต โอทโน ภวตา.

อิธ **มตฺยา**ทโย อิจฺฉตฺถา, **พุธิ**อาทโย ญาณตฺถา.

มน ญาเณ **สํ**ปุพฺโพ, “พุธคมาทิตฺเถ กตฺตรี”ติ **ต**ปฺปจฺจเย สมฺปตฺเต อิมินา กมฺมนิ **กฺต**ปฺปจฺจโย, “คม ขนา”ติอาทินา ธาตฺวนฺตโลโป, รณฺณา สมฺมโต. **กปฺป** ตกฺกเน, สงฺกปฺปิโต. **ธร** ธารเณ, จุราทิตฺตา เณ, วุทฺธิ, อิการาคโม, สรโลปาทิ, อวธาริโต.

พุธ อวคมเน, อวพุชฺฌิตฺถาติ พุทฺโธ ภควา มเหสกฺเขหิ เทวมนุสฺเสหิ. **อิ** อชฺฌยเน, อธียิตฺถาติ อธีโต.

อิ คติมฺหิ, อภิสมิโต. **วิท** ญาเณ, อเวทียิตฺถาติ วิทิโต. **ญา** อวโพธเน, อญฺญายิตฺถาติ ญาโต. **วิธ** เวธเน, ปฏิวิชฺฌิตฺถาติ ปฏิวิทฺโธ ธมฺโม. **ตกฺก** วิตกฺเก, ตกฺกิโต.

ปูชนตฺเถสุ –

ปูช ปูชายํ, อปูชียิตฺถาติ ปูชิโต ภควา. **จาย** สนฺตานปูชเนสุ **อป**ปุพฺโพ, อปจายิโต. **มาน** ปูชายํ, มานิโต. **จิ** จเย, อปจิโต. **วนฺท** อภิวนฺทเน, วนฺทิโต. **กร** กรเณ, สกฺกโต. **สกฺการ** ปูชายํ, สกฺการิโต อิจฺจาทิ.

หุโต หุตาวี หุตวา, วุฏฺโฐ วุสิต ชิณฺณโก;
ปกฺกํ ปกฺกนฺตโก ชาโต, ชิโต รุฬฺโห พุภุกฺขิโต.
คีตํ นจฺจํ ชิโต ทิฏฺโฐ, ตุฏฺโฐ ยิฏฺโฐ จ ภคฺควา;
วุตฺตญฺจ คุตฺโต อจฺฉินฺโน, ปหีโน คมิโต คโต.
กโตภิสงฺขโต ภุตฺตํ, ธานํ ครุมุปาสิโต;
ภีตญฺจ สมฺมโต พุทฺโธ, ปูชิโตตีตกาลิกา.

อตีตปฺปจฺจยนฺตนโย.

ตเวตุนาทิปฺปจฺจยนฺตนย

“ปุญฺญานิ กาตุมิจฺฉิ, อิจฺฉติ, อิจฺฉิสฺสติ วา”ติ วิคฺคเห –

๖๓๖. อิจฺฉตฺเถสุ สมาน กตฺตุ เกสุ ต เว ตุํ วา.

อิจฺฉา อตฺโถ เยสํ เต **อิจฺฉตฺถา,** เตสุ อิจฺฉตฺเถสุ ธาตูสุ สมานกตฺตุเกสุ สนฺเตสุ สพฺพธาตูหิ **ตเว ตุํ**อิจฺเจเต ปจฺจยา โหนฺติ วา, “ตเวตุํ วา”ติ โยควิภาเคน ตทตฺถกฺริยายญฺจ, เต จ กิตกตฺตา กตฺตริ โหนฺติ.

“กโรติสฺส, วา”ติ จ วตฺตเต.

๖๓๗. ตเวตุนาทีสุ กา.

ตเวตุนอิจฺเจวมาทีสุ ปจฺจเยสุ ปเรสุ กโรติสฺส ธาตุสฺส **กา**เทโส โหติ วา, **อาทิ**สทฺเทน **ตุํตฺวาน ตฺวา ตพฺเพ**สุ จ.

“ตทฺธิตสมาสกิตกา นามํวาตเวตุนาทีสุ จา”ติ เอตฺถ “อตเว ตุนาทีสู”ติ นามพฺยปเทสสฺส นิเสธนโต ตทนฺตานํ นิปาตตฺตํ สิทฺธํ ภวติ, ตโต นิปาตตฺตา **ตเวตุน**มนฺตโต “สพฺพาสมาวุโส”ติ อาทินา วิภตฺติโลโป. โส ปุญฺญานิ กาตเว อิจฺฉติ, กาตุมิจฺฉติ.

กาเทสาภาเว “ตุํตุนตพฺเพสุ วา”ติ **ร**การสฺส **ต**ตฺตํ. กตฺตุํ กาเมตีติ กตฺตุกาโม, อภิสงฺขริตุ-มากงฺขติ. ตถา สทฺธมฺมํ โสตเว, โสตุํ, สุณิตุํ วา ปตฺเถติ. เอวํ อนุภวิตุํ, ปจิตุํ, คนฺตุํ, คมิตุํ, ขนฺตุํ, ขนิตุํ, หนฺตุํ, หนิตุํ, มนฺตุํ, มนิตุํ, หริตุํ, อนุสฺสริตุมิจฺฉติ, เอตฺถ **อิ**การยุตฺต**ต**มฺหิ “นมกราน”มิจฺจาทินา ปฏิสิทฺธตฺตา น ธาตฺวนฺตโลโป.

ตถา **ตุ**ทพฺยญฺชเน, ตุทิตุํ, ปวิสิตุํ, อุทฺทิสิภุํ, โหตุํ, สยิภุํ, เนตุํ, ชุโหตุํ, ปชหิตุํ, ปหาตุํ, ทาตุํ. โรทฺธุํ, รุนฺธิตุํ, **ตุํตุนา**ทีสุปิ โยควิภาเคน กตฺตริ วิกรณปฺปจฺจยา, สรโลปาทิ จ. โภตฺตุํ, ภุญฺชิตุํ, เฉตฺตุํ, ฉินฺทิตุํ. สิพฺพิตุํ, โพทฺธุํ, พุชฺฌิตุํ. ชายิตุํ, ชนิตุํ. ปตฺตุํ, ปาปุณิตุํ. เชตุํ, ชินิตุํ, เกตุํ, กิณิตุํ, วินิจฺเฉตุํ, วินิจฺฉินิตุํ, ญาตุํ, ชานิตุํ, คเหตุํ, คณฺหิตุํ. โจเรตุํ, โจรยิตุํ, ปาเลตุํ, ปาลยิตุํ.

การิเต ภาเวตุํ, ภาวยิตุํ, กาเรตุํ, การยิตุํ, การาเปตุํ, การาปยิตุมิจฺฉติ อิจฺจาทิ. “ตเวตุํ วา”ติ โยควิภาเคน กฺริยตฺถกฺริยายญฺจ คมฺมมานายํ **ตุํ**ปจฺจโย. ยถา – สุพุทฺธุํ วกฺขามิ, โภตฺตุํ วชติ, โภชนาย วชตีติ อตฺโถ. เอวํ ทฏฺฐุํ คจฺฉติ, คนฺตุมารภติ, คนฺตุํ ปโยชยติ, ทสฺเสตุมาห อิจฺจาทิ.

“ตุ”มิติ วตฺตเต.

๖๓๘. อรหสกฺกาทีสุ จ.

อรหสกฺกภพฺพานุจฺฉวิกานุรูปอิจฺเจวมาทีสฺวตฺเถสุ ปยุชฺชมาเนสุ สพฺพธาตูหิ **ตุํ**ปจฺจโย โหติ, **จ**สทฺเทน **กาลสมยเวลา**ทีสุปิ. **นินฺท** ครหายํ, โก ตํ นินฺทิตุมรหติ , ราชา อรหสิ ภวิตุํ, อรโห ภวํ วตฺตุํ. สกฺกา เชตุํ ธเนน วา, สกฺกา ลทฺธุํ, กาตุํ สกฺขิสฺสติ. ภพฺโพ นิยามํ โอกฺกมิตุํ, อภพฺโพ กาตุํ. อนุจฺฉวิโก ภวํ ทานํ ปฏิคฺคเหตุํ. อิทํ กาตุํ อนุรูปํ. ทานํ ทาตุํ ยุตฺตํ, ทาตุํ วตฺตุญฺจ ลภติ, เอวํ วฏฺฏติ ภาสิตุํ, ฉินฺทิตุํ น จ กปฺปติ อิจฺจาทิ. ตถา กาโล ภุญฺชิตุํ, สมโย ภุญฺชิตุํ, เวลา ภุญฺชิตุํ.

“ตุ”มิติ วตฺตเต.

๖๓๙. ปตฺตวจเน อลมตฺเถสุ จ.

อลมตฺเถสุ ปตฺตวจเน สติ สพฺพธาตูหิ **ตุํ**ปจฺจโย โหติ, อลํสทฺทสฺส อตฺถา **อลมตฺถา** ภูสน-ปริยตฺตินิวารณา, เตสุ อลมตฺเถสุ. ปตฺตสฺส วจนํ **ปตฺตวจนํ,** อลเมว ทานานิ ทาตุํ, อลเมว ปุญฺญานิ กาตุํ, สมฺปตฺตเมว ปริยตฺตเมวาติ อตฺโถ.

กตฺวา กมฺมํ อคจฺฉิ, คจฺฉติ, คจฺฉิสฺสตีติ วา อตฺเถ –

๖๔๐. ปุพฺพกาเลกกตฺตุกานํ ตุน ตฺวาน ตฺวา วา.

ปุพฺพกาโลติ ปุพฺพกฺริยา, เอโก กตฺตา เยสํ เต **เอกกตฺตุกา,** เตสํ เอกกตฺตุกานํ สมานกตฺตุกานํ ธาตูนมนฺตเร ปุพฺพกาเล วตฺตมานธาตุมฺหา **ตุน ตฺวาน ตฺวา**อิจฺเจเต ปจฺจยา โหนฺติ วา.

วาสทฺทสฺส ววตฺถิตวิภาสตฺตา **ตุน**ปฺปจฺจโย กตฺถจิเยว ภวติ. เต จ **กิต**สญฺญตฺตา, "เอก-กตฺตุกาน"นฺติ วุตฺตตฺตา จ กตฺตริเยว ภวนฺติ. **ตุเน** "ตเวตุนาทีสุ กา"ติ **กา**เทโส, นิปาตตฺตา สิโลโป. โส กาตุน กมฺมํ คจฺฉติ, อกาตุน ปุญฺญํ กิลมิสฺสนฺติ สตฺตา.

ตฺวานตฺวาสุ "รกาโร จา"ติ ธาตฺวนฺตโลโป, กมฺมํ กตฺวาน ภทฺรกํ, ทานาทีนิ ปุญฺญานิ กตฺวา สคฺคํ คจฺฉติ, อภิสงฺขริตฺวา, กริตฺวา. ตถา สิพฺพิตฺวา, ชายิตฺวา, ชนิตฺวา, ธมฺมํ สุตฺวา, สุตฺวาน ธมฺมํ โมทติ, สุณิตฺวา, ปตฺวา, ปาปุณิตฺวา. กิณิตฺวา, เชตฺวา, ชินิตฺวา, ชิตฺวา. โจเรตฺวา, โจรยิตฺวา, ปูเชตฺวา, ปูชยิตฺวา. ตถา เมตฺตํ ภาเวตฺวา, ภาวยิตฺวา, วิหารํ กาเรตฺวา, การยิตฺวา, การาเปตฺวา, การาปยิตฺวา สคฺคํ คมิสฺสนฺติ อิจฺจาทิ.

ปุพฺพกาเลติ กิมตฺถํ? ปรติ, ปจติ. **เอกกตฺตุกาน**นฺติ กึ? ภุตฺเต เทวทตฺเต ยญฺญทตฺโต วชติ.

"อปตฺวาน นทึ ปพฺพโต, อติกฺกมฺม ปพฺพตํ นที"ติอาทีสุ ปน สพฺพตฺถ "ภวตี"ติ สมฺพนฺธโต **เอ**กกตฺตุกตา, ปุพฺพกาลตา จ คมฺยเต.

"วา"ติ วตฺตเต.

๖๔๑. สพฺเพหิ ตุนาทีนํ โย.

สพฺเพหิ โสปสคฺคานุปสคฺเคหิ ธาตูหิ ปเรสํ **ตุนา**ทีนํ ปจฺจยานํ **ย**สทฺทาเทโส โหติ วา. **วนฺท** อภิ-วนฺทเน **อภิ**ปุพฺโพ, **ตฺวา**ปจฺจยสฺส **โย,** อิการาคโม จ, อภิวนฺทิย ภาสิสฺสํ, อภิวนฺทิตฺวา, วนฺทิย, วนฺทิตฺวา. ตถา อภิภุยฺย, ทฺวิตฺตรสฺสตฺตานิ, อภิภวิตฺวา, อภิโภตฺวา.

สิ เสวายํ, "กฺวจิ ธาตู"ติอาทินา **อิ**การสฺส **อา**ตฺตํ, นิสฺสาย, นิสฺสิตฺวา.

ภช เสวายํ, "ตถา กตฺตริ จา"ติ ปุพฺพรูปตฺตํ, วิภชฺช, วิภชิย, วิภชิตฺวา.

ทิส อติสชฺชเน, อุทฺทิสฺส, อุทฺทิสิย, อุทฺทิสิตฺวา. ปวิสฺส, ปวิสิย, ปวิสิตฺวา.

นี ปาปุณเน, อุปนีย, อุปเนตฺวา. อติเสยฺย, อติสยิตฺวา. โอหาย, โอหิตฺวา, ชหิตฺวา, หิตฺวา. อาทาย, อาทิยิตฺวา, “ทิวาทิโต โย”ติ **ย**ปฺปจฺจโย, “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา ธาตฺวนฺต**สฺสิ**กาโร จ, ทตฺวา, ทตฺวาน. ปิธาย, ปิทหิตฺวา. ภุญฺชิย, ภุญฺชิตฺวา, โภตฺวา. วิเจยฺย, วิจินิตฺวา. วิญฺญาย, วิชานิตฺวา, ญตฺวา.

“ยถาคมํ, ตุนาทีสู”ติ จ วตฺตเต.

๖๔๒. ทธนฺตโต โย กฺวจิ.

ทการ**ธ**การนฺเตหิ ธาตูหิ ยถาคมํ **ย**การาคโม โหติ กฺวจิ **ตุนา**ทีสุ ปจฺจเยสุ. **ยวโต ท**การสฺส **ช**กาโร, สมาปชฺชิตฺวา, อุปฺปชฺชิตฺวา, ภิชฺชิตฺวา, ฉิชฺชิตฺวา คโต. **พุธ** อวคมเน, “ตถา กตฺตริ จา”ติ สขาตฺวนฺตสฺส **ย**การสฺส **จว**คฺโค, พุชฺฌิย, พุชฺฌิตฺวา. วิรชฺฌิย, วิรชฺฌิตฺวา. รุนฺธิย, รุนฺธิตฺวา.

“ตุนาทีน”นฺติ อธิกาโร, “วา”ติ จ.

๖๔๓. จนนฺเตหิ รจฺจํ.

จการ**น**การนฺเตหิ ธาตูหิ ปเรสํ **ตุนา**ทีนํ ปจฺจยานํ **รจฺจา**เทโส โหติ วา, “รจฺจ”นฺติ โยควิภาเคน อญฺญสฺมาปิ, ววตฺถิตวิภาสตฺโถยํ **วา**สทฺโท, **รา**ทิโลโป. **วิจ** วิเวจเน **วิ**ปุพฺโพ, วิวิจฺจ, วิวิจฺจิตฺวา, “โย กฺวจี”ติ โยควิภาเคน **ย**การาคโม.

ปจ ปาเก, ปจฺจ, ปจฺจิย, ปจฺจิตฺวา. วิมุจฺจ, วิมุจฺจิตฺวา.

หน หึสาคตีสุ, อาหจฺจ, อุปหจฺจ, อาหนฺตฺวา, อุปหนฺตฺวา.

วาติ กึ? อวมญฺญ, อวมญฺญิตฺวา, มนฺตฺวา, **นฺย**สฺส**ญ**กาโร.

อิ คติมฺหิ, โยควิภาเคน **รจฺจา**เทโส, ปฏิจฺจ, อเวจฺจ, อุเปจฺจ อุเปตฺวา. **กร** กรเณ, สกฺกจฺจ, อธิกิจฺจ, **อิ**การาคโม, กริย.

ทิส เปกฺขเณ –

๖๔๔. ทิสา สฺวานสฺวานฺตโลโป จ.

ทิสอิจฺเจตาย ธาตุยา ปเรสํ **ตุนา**ทีนํ ปจฺจยานํ **สฺวาน สฺวา**อิจฺจาเทสา โหนฺติ วา, ธาตฺวนฺตสฺส โลโป จ. ทิสฺวานสฺส เอตทโหสิ, จกฺขุนา รูปํ ทิสฺวา.

วาติ กึ? เนกฺขมฺมํ ทฏฺฐุํ, ทฏฺฐา. ปสฺสิย, ปสฺสิตุน, ปสฺสิตฺวา.

อนฺตคฺคหณํ **อนฺตโลป**คฺคหณญฺจานุวตฺตเต.

๖๔๕. ม ห ท เภหิ มฺม ยฺห ชฺช พฺภ ทฺธา จ.

ม ห ท ภอิจฺเจวมนฺเตหิ ธาตูหิ ปเรสํ **ตุนา**ทีนํ ปจฺจยานํ ยถากฺกมํ **มฺม ยฺห ชฺช พฺภ ทฺธา-**อิจฺเจเต อาเทสา โหนฺติ วา, ธาตฺวนฺตโลโป จ. **ม**การนฺเตหิ ตาว อาคมฺม, อาคนฺตฺวา. **กมุ** ปทวิกฺเขเป, โอกฺกมฺม, โอกฺกมิตฺวา, นิกฺขมฺม, นิกฺขมิตฺวา, อภิรมฺม, อภิรมิตฺวา.

หการนฺเตหิ ปคฺคยฺห, ปคฺคณฺหิตฺวา, ปคฺคเหตฺวา. **มุห** เวจิตฺเต, สมฺมุยฺห, สมฺมุยฺหิตฺวา, **ย**การาคโม, อารุยฺห, อารุหิตฺวา, โอคยฺห, โอคเหตฺวา.

ทการนฺเตหิ อุปฺปชฺช, อุปฺปชฺชิตฺวา, ปมชฺช, ปมชฺชิตฺวา, อุปสมฺปชฺช, อุปสมฺปชฺชิตฺวา. **ฉิทิ** ทฺวิธากรเณ, อจฺฉิชฺช, ฉิชฺช, ฉิชฺชิตฺวา, ฉินฺทิย, ฉินฺทิตฺวา, เฉตฺวา.

ภการนฺเตหิ **รภ** ราภสฺเส, อารพฺภ กเถสิ, อารทฺธา, อารภิตฺวา. **ลภ** ลาเภ, อุปลพฺภ, อุปลทฺธา, สทฺธํ ปฏิลภิตฺวา ปุญฺญานิ กโรนฺติ อิจฺจาทิ.

ตเวตุนาทิปฺปจฺจยนฺตนโย.

วตฺตมานกาลิกมานนฺตปฺปจฺจยนฺตนย

๖๔๖. วตฺตมาเน มานนฺตา.

อารทฺโธ อปริสมตฺโต อตฺโถ **วตฺตมาโน,** ตสฺมึ วตฺตมาเน กาเล คมฺมมาเน สพฺพธาตูหิ **มานอนฺต**อิจฺเจเต ปจฺจยา โหนฺติ. เต จ **กิต**สญฺญตฺตา “กตฺตริ กิต”ติ กตฺตริ ภวนฺติ.

อนฺตมานปฺปจฺจยานญฺเจตฺถ “ปรสมญฺญาปโยเค”ติ ปรสมญฺญาวเสน ปรสฺสปทตฺตโน ปทสญฺญตฺตา **ตฺยา**ทีสุ วิย **อนฺตมาเน**สุ จ วิกรณปฺปจฺจยา ภวนฺติ.

เตเนว **มาน**ปฺปจฺจโย “อตฺตโนปทานิ ภาเว จ กมฺมนี”ติ ภาวกมฺเมสุปิ โหติ, ตสฺส จ “อตฺตโน-ปทานิ ปรสฺสปทตฺต”นฺติ กฺวจิ **อนฺต**ปฺปจฺจยาเทโส จ.

คมุ, สปฺป คติมฺหิ, คจฺฉตีติ อตฺเถ **อนฺต**ปฺปจฺจโย, “ภูวาทิโต อ”อิติ **อ**ปฺปจฺจโย, “คมิสฺสนฺโต จฺโฉ วา สพฺพาสู”ติ ธาตฺวนฺตสฺส **จฺฉา**เทโส, สรโลปาทิ, นามพฺยปเทเส **สฺยา**ทฺยุปฺปตฺติ. คจฺฉนฺต สิ อิตีธ “วา”ติ วตฺตมาเน “สิมฺหิ คจฺฉนฺตาทีนํ นฺตสทฺโท อํ” อิติ **นฺต**สฺส **อ**มาเทโส.

วาสทฺทสฺส ววตฺถิภวิภาสตฺตา **เอ**กา**โร**การปรสฺส น ภวติ, สรโลปาทิ, โส ปุริโส คจฺฉํ, คจฺฉนฺโต คณฺหาติ, เสสํ คุณวนฺตุสมํ.

อิตฺถิยํ “นทาทิโต วา อี”ติ **อี**ปจฺจโย, “เสเสสุ นฺตุวา”ติ **นฺตุ**พฺยปเทเส “วา”ติ อธิกิจฺจ “นฺตุสฺส ตมีกาเร”ติ **ต**กาเร สรโลปสิโลปา, สา กญฺญา คจฺฉตี, คจฺฉนฺตี อิจฺจาทิ อิตฺถิสมํ.

นปุํสเก ปุเร วิย **นฺต**สฺส **อ**มาเทโส, ตํ จิตฺตํ คจฺฉํ, คจฺฉนฺตํ, คจฺฉนฺตานิ อิจฺจาทิ ปุลฺลิงฺคสมํ.

ตถา คจฺฉตีติ อตฺเถ **มาน**ปฺปจฺจโย, **จฺฉา**เทสาทิ จ, โส คจฺฉมาโน คณฺหาติ, เต คจฺฉมานา อิจฺจาทิ **ปุริส**สทฺทสมํ. สา คจฺฉมานา, ตา คจฺฉมานาโย อิจฺจาทิ **กญฺญา**สทฺทสมํ. ตํ คจฺฉมานํ, ตานิ คจฺฉมานานิ อิจฺจาทิ **จิตฺต**สทฺทสมํ.

คจฺฉียตีติ อตฺเถ “อตฺตโนปทานิ ภาเว จ กมฺมนี”ติ กมฺมนิ **มาน**ปฺปจฺจโย, “ภาวกมฺเมสุ โย”ติ **ย**ปฺปจฺจโย, “อิวณฺณาคโม วา”ติ **อิ**การาคโม, **จฺฉา**เทโส, โส เตน คจฺฉิยมาโน, สา คจฺฉิยมานา, ตํ คจฺฉิยมานํ.

จฺฉาเทสาภาเว “ปุพฺพรูปญฺจา”ติ **ย**การสฺส **ม**กาโร, ธมฺโม อธิคมฺมมาโน หิตาย ภวติ, อธิคมฺม มานา, อธิคมฺมมานํ.

ตถา **มห** ปูชายํ, มหตีติ มหํ, มหนฺโต, มหตี, มหนฺตี, มหํ, มหนฺตํ, มหมาโน, มหมานา, มหมานํ. **กมฺมนิ** “ยมฺหิ ทาธามาธาหาปา มห มถาทีนมี”อิติ ธาตฺวนฺตสฺส **อ**การสฺส อีกาโร, มหียมาโน, มหียมานา, มหียมานํ.

เอวํ จรตีติ จรํ, จรตี, จรนฺตี, จรนฺตํ, จรมาโน, จริยมาโน, ปจตีติ ปจํ, ปจตี, ปจนฺตี, ปจนฺตํ, ปจมาโน, ปจฺจมาโน, “ตสฺส จวคฺค”อิจฺจาทินา **จ**วคฺคตฺตํ, ทฺวิตฺตญฺจ.

ภู สตฺตายํ, ภวตีติ อตฺเถ **อนฺต**ปฺปจฺจโย, **อ**ปฺปจฺจยวุทฺธิอวาเทสาทิ, โส ภวํ, ภวนฺโต. **อิตฺถิยํ** อีปจฺจโย, “ภวโต โภโต”ติ **โภตา**เทโส, โภตี, โภตี, โภติโย. **นปุํสเก** ภวํ, ภวนฺตํ, ภวนฺตานิ, อภิภวมาโน. **ภาเว** ภูยมานํ. **กมฺมนิ** อภิภูยมาโน.

ชร วโยหานิมฺหิ, “ชร มราน”นฺติอาทินา **ชีร ชียฺยา**เทสา, ชีรตีติ ชีรํ, ชีรนฺตี, ชีรนฺตํ, ชีรมาโน, ชีรียมาโน, ชียํ, ชียนฺตี, ชียนฺตํ, ชียมาโน, ชียฺยมาโน.

มร ปาณจาเค, “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา เอกสฺส **ย**การสฺส โลโป, มรตีติ มียํ, มียนฺตี, มียนฺตํ, มียมาโน, มียฺยมาโน, มรํ, มรนฺตี, มรนฺตํ, มรมาโน, มรียมาโน. ลภํ, ลภนฺตี, ลภนฺตํ, ลภมาโน, ลพฺภมาโน. วหํ, วหนฺตี, วหนฺตํ, วหมาโน, วุยฺหมาโน. “อิสุยมูนมนฺโต จฺโฉ วา”ติ **จฺฉา**เทโส, อิจฺฉตีติ อิจฺฉํ, อิจฺฉนฺตี, อิจฺฉนฺตํ, อิจฺฉมาโน, อิจฺฉียมาโน, อิสฺสมาโน.

“ทิสสฺส ปสฺสทิสฺสทกฺขา วา”ติ **ปสฺส ทิสฺส ทกฺขา**เทสา, ปสฺสตีติ ปสฺสํ, ปสฺสนฺตี, ปสฺสนฺตํ, ปสฺสมาโน, วิปสฺสียมาโน, ทิสฺสมาโน, ทิสฺสนฺโต, **มาน**สฺส **อนฺตา**เทโส, ทิสฺสํ, ทิสฺสนฺตี, ทิสฺสนฺตํ, ทกฺขํ, ทกฺขนฺตี, ทกฺขนฺตํ, ทกฺขมาโน ทกฺขิยมาโน อิจฺจาทิ.

ตุท พฺยถเน, ตุทตีติ ตุทํ, ตุทนฺตี, ตุทนฺตํ, ตุทมาโน, ตุชฺชมาโน. ปวิสตีติ ปวิสํ, ปวิสนฺตี, ปวิสนฺตํ, ปวิสมาโน, ปวิสียมาโน อิจฺจาทิ.

หู, ภู สตฺตายํ, **อ**ปฺปจฺจยโลโป, ปโหตีติ ปโหนฺโต, ปโหนฺตี, ปโหนฺตํ, ปหูยมานํ เตน. เสตีติ เสนฺโต, เสนฺตี, เสนฺตํ, เสมาโน, สยํ, สยนฺตี, สยนฺตํ, สยมาโน, สยาโน วา, **มาน**สฺส **อานา**เทโส, อติสียมาโน.

อส สพฺภาเว, “สพฺพตฺถาสสฺสาทิโลโป จา”ติ **อ**การสฺส โลโป, อตฺถีติ สํ, สนฺโต, สตี, สนฺตี, สนฺตํ, สมาโน, สมานา, สมานํ.

ธา คตินิวตฺติมฺหิ, “วา”ติ วตฺตมาเน “ธา ติฏฺโฐ”ติ **ติฏฺฐา**เทโส, ติฏฺฐํ, ติฏฺฐนฺตี, ติฏฺฐนฺตํ, ติฏฺฐมาโน. **ติฏฺฐา**ภาเว “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา **ธา**โต **ห**การาคโม, รสฺสตฺตญฺจ, อุปฏฺฐหํ, อุปฏฺฐหนฺตี, อุปฏฺฐหนฺตํ, อุปฏฺฐหมาโน. ฐียมานํ เตน, อุปฏฺฐียมาโน, อุปฏฺฐหียมาโน.

ปา ปาเน, “ปา ปิโพ”ติ **ปิพา**เทโส, ปิพตีติ ปิพํ, ปิพนฺตี, ปิพนฺตํ, ปิพมาโน, “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา **พ**การสฺส **ว**ตฺตํ, ปิวํ, ปิวนฺตี, ปิวนฺตํ, ปิวมาโน, ปียมาโน, ปียมานา, ปียมานํ อิจฺจาทิ.

หุ ทานาทนหพฺยปฺปทาเนสุ, **อ**ปฺปจฺจเย ปุเร วิย ทฺวิภาวาทิ, ชุโหตีติ ชุหํ, ชุหนฺตี, ชุหนฺตํ, ชุหมาโน, หูยมาโน. เอวํ ชหํ, ชหนฺตี, ชหนฺตํ, ชหมาโน, ชหียมาโน. ททาตีติ ททํ, ททนฺตี, ททนฺตํ, ททมาโน, **ทฺวิตฺตา**ภาเว ทานํ เทนฺโต, เทนฺตี, เทนฺตํ, ทียมาโน.

รุธิ อาวรเณ, “รุธาทิโต นิคฺคหีตปุพฺพญฺจา”ติ **อ**ปฺปจฺจยนิคฺคหีตาคมา, รุนฺธตีติ รุนฺธํ, รุนฺธนฺตี, รุนฺธนฺตํ, รุนฺธมาโน, รุชฺฌมาโน. ภุญฺชตีติ ภุญฺชํ, ภุญฺชนฺตี, ภุญฺชนฺตํ, ภุญฺชมาโน, ภุชฺชมาโน อิจฺจาทิ.

ทิวุ กีฬายํ, “ทิวาทิโต โย”ติ **ย**ปฺปจฺจโย, “ตถา กตฺตริ จา”ติ ปุพฺพรูปตฺตํ, **พ**ตฺตญฺจ, ทิพฺพตีติ ทิพฺพํ, ทิพฺพนฺตี, ทิพฺพนฺตํ, ทิพฺพมาโน. เอวํ พุชฺฌตีติ พุชฺฌํ, พุชฺฌนฺโต, พุชฺฌมาโน, **จ**วคฺคาเทโส. **ชนี** ปาตุภาเว, “ชนาทีนมา”ติ โยควิภาเคน **อา**ตฺตํ, ชายตีติ ชายํ, ชายมาโน, ชญฺญมาโน.

สุ สวเณ, “สฺวาทิโต”ติอาทินา **ณุ ณา อุณา** จ, สุณาตีติ สุณํ, สุณนฺโต, สุณมาโน, สูยมาโน, สุยฺยมาโน. ปาปุณาตีติ ปาปุณํ, ปาปุณมาโน, ปาปียมาโน.

“กิยาทิโต นา”ติ **นา,** รสฺสตฺตํ, กิณาตีติ กิณํ, กีณมาโน, กียมาโน. วินิจฺฉินาตีติ วินิจฺฉินํ, วินิจฺฉินมาโน, วินิจฺฉียมาโน, จินํ, จียมาโน. ชานาตีติ ชานํ, ชานมาโน, **ชา**เทโส, ญายมาโน. คณฺหาตีติ คณฺหํ, คณฺหมาโน, คยฺหมาโน.

กร กรเณ, กโรตีติ อตฺเถ “วตฺตมาเน มานนฺตา”ติ **อนฺต**ปฺปจฺจโย, “ตนาทิโต โอยิรา”ติ **โอ,** “ตสฺส วา”ติ อธิกิจฺจ “อุตฺตโมกาโร”ติ **อุ**ตฺตํ, “กรสฺสากาโร จา”ติ **อ**การ**สฺสุ**กาโร. “ยวการา จา”ติ สเร **อุ**การสฺส **ว**ตฺตํ, ทฺวิตฺตํ, “โพ วสฺสา”ติ **พ**การทฺวยญฺจ, “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา **ร**โลโป, โส กุพฺพํ, กุพฺพนฺโต, กุพฺพตี, กุพฺพนฺตี, กุพฺพนฺตํ. **อุ**ตฺตาภาเว – กมฺมํ กโรนฺโต, กโรนฺตี, กโรนฺตํ. **มาเน – อุ**ตฺตทฺวยํ, กุรุมาโน, กุรุมานา, กุรุมานํ, กุพฺพาโน วา. **กมฺมนิ** กยิรมาโน, กรียมาโน วา อิจฺจาทิ.

จุร เถยฺเย, “จุราทิโต”ติอาทินา **เณ ณยา,** โจเรตีติ โจเรนฺโต, โจเรนฺตี, โจเรนฺตํ, โจรยํ, โจรยตี, โจรยนฺตํ, โจรยมาโน, โจรียมาโน. ปาเลตีติ ปาเลนฺโต, ปาเลนฺตี, ปาเลนฺตํ, ปาลยํ, ปาลยนฺตี, ปาลยนฺตํ, ปาลยมาโน, ปาลียมาโน อิจฺจาทิ.

การิเต ภาเวตีติ ภาเวนฺโต, ภาเวนฺตี, ภาเวนฺตํ, ภาวยํ, ภาวยนฺตี, ภาวยนฺตํ, ภาวยมาโน, ภาวียมาโน. กาเรตีติ กาโรนฺโต, กาเรนฺตี, กาเรนฺตํ, การยํ, การยนฺตี, การยนฺตํ, การยมาโน, การียมาโน, การาเปนฺโต, การาเปนฺตี, การาเปนฺตํ, การาปยํ, การาปยนฺตี, การาปยนฺตํ, การาปยมาโน, การาปียมาโน อิจฺจาทิ.

วตฺตมานกาลิกมานนฺตปฺปจฺจยนฺตนโย.

อนาคตกาลิกปฺปจฺจยนฺตนย

“กาเล”ติ อธิกาโร.

๖๔๗. ภวิสฺสติ คมาทีหิ ณี ฆิณ.

ภวิสฺสติ กาเล คมฺมมาเน **คมา**ทีหิ ธาตูหิ **ณี ฆิณ**อิจฺเจเต ปจฺจยา โหนฺติ. **ณ**การา วุทฺธตฺถา. อายติ คมนํ สีลมสฺสาติ อตฺเถ **ณี,** วุทฺธิ**ณ**โลปา. คามี, คามิโน, อาคามี กาโล. **ฆิณ**ปจฺจเย – “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา **ฆ**โลโป, คามํ คามิ, คามี, คามโย.

ภช เสวายํ, อายติ ภชิตุํ สีลมสฺสาติ ภาชี, ภาชิ, “น กคตฺตํ จชา”ติ โยควิภาเคน นิเสธนโต “สจชานํ กคา ณานุพนฺเธ”ติ **ค**ตฺตํ น ภวติ.

สุ คติมฺหิ, การิเต วุทฺธิ**อาวา**เทสา จ, อายติ ปสฺสวิตุํ สีลมสฺสาติ ปสฺสาวี, ปสฺสาวิ. อายติ ปฏฺฐานํ สีลมสฺสาติ ปฏฺฐายี, ปฏฺฐายิ, “อาการนฺตานมาโย”ติ **อายา**เทโส.

“ภวิสฺสตี”ติ อธิกาโร.

๖๔๘. กิริยายํ ณฺวุตโว.

กิริยายํ กิริยตฺถายํ คมฺมมานายํ ธาตูหิ **ณฺวุตุ**อิจฺเจเต ปจฺจยา โหนฺติ ภวิสฺสติ กาเล. **ณฺวุ**มฺหิ – **ณ**โลปวุทฺธิ**อกา**เทสา, กริสฺสํ วชตีติ การโก วชติ.

ตุมฺหิ – “กรสฺส จ ตตฺตํ ตุสฺมิ”นฺติ **ต**กาโร, เสสํ กตฺตุสมํ, กตฺตา วชติ, กตฺตุํ วชตีติ อตฺโถ. เอวํ ปจิสฺสํ วชตีติ ปาจโก วชติ, ปจิตา วชติ. ภุญฺชิสฺสํ วชตีติ ภุญฺชโก วชติ, โภตฺตา วชติ อิจฺจาทิ.

๖๔๙. กมฺมนิ โณ.

กมฺมสฺมึ อุปปเท ธาตูหิ **ณ**ปฺปจฺจโย โหติ ภวิสฺสติ กาเล **ณ**โลปวุทฺธี. นครํ กริสฺสตีติ นครกาโร วชติ. **ลู** เฉทเน, สาลึ ลวิสฺสตีติ สาลิลาโว วชติ. **วป** พีชสนฺตาเน, ธญฺญํ วปิสฺสตีติ ธญฺญวาโป วชติ. โภคํ ททิสฺสตีติ โภคทาโย วชติ, สินฺธุํ ปิวิสฺสตีติ สินฺธุปาโย วชติ อิจฺจาทิ.

“กมฺมนี”ติ วตฺตเต.

๖๕๐. เสเส สฺสํ นฺตุ มานานา.

กมฺมสฺมึ อุปปเท **เสเส** อปริสมตฺตตฺเถ ธาตูหิ **สฺสํนฺตุ มาน อาน**อิจฺเจเต ปจฺจยา โหนฺติ ภวิสฺสติ กาเล คมฺมมาเน, เต จ กิตกตฺตา กตฺตริ ภวนฺติ. กมฺมํ กริสฺสตีติ อตฺเถ **สฺสํ**ปจฺจโย, **อิ**การาคโม, **สิ**โลโป, กมฺมํ กริสฺสํ วชติ, สาเปกฺขตฺตา น สมาโส. **นฺตุ**ปจฺจเย “ตนาทิโต โอยิรา”ติ **โอ,** “สิมฺหิ วา”ติ นฺตุว'นฺตสฺส **อ**ตฺตํ, กมฺมํ กริสฺสตีติ กมฺมํ กโรนฺโต วชติ อิจฺจาทิ **คุณวนฺตุ**สมํ.

อถ วา “ภวิสฺสติ คมาทีหิ ณี ฆิณ”ติ เอตฺถ “ภวิสฺสตี”ติ วจนโต “สฺสนฺตุ”อิติ เอโกว ปจฺจโย ทฏฺฐพฺโพ, ตโต “สิมฺหิ วา”ติ **อ**ตฺตํ, “นฺตสฺสทฺโท อ”มิติโยควิภาเคน **อ**มาเทโส, สิโลโป, กริสฺสํ กริสฺสนฺโต, กริสฺสนฺตา, กริสฺสนฺตํ, กริสฺสนฺเต, กริสฺสตา กริสฺสนฺเตน, กริสฺสนฺเตหิ, กริสฺสโต กริสฺสนฺตสฺส, กริสฺสตํ กริสฺสนฺตานํ, กริสฺสตา, กริสฺสนฺเตหิ, กริสฺสโต กริสฺสนฺตสฺส, กริสฺสตํ กริสฺสนฺตานํ, กริสฺสติ กริสฺสนฺเต, กริสฺสนฺเตสูติอาทิ **คุณวนฺตุ**สทิสํ เนยฺยํ.

มานมฺหิ – **โอ**การ**รา**การานํ **อุ**ตฺตํ, กมฺมํ กริสฺสตีติ กมฺมํ กุรุมาโน, กมฺมํ กราโน วชติ. เอวํ โภชนํ ภุญฺชิสฺสํ วชติ, โภชนํ ภุญฺชนฺโต, ภุญฺชมาโน, ภุญฺชาโน วชติ.

สพฺพตฺถ กตฺตริ **นฺตุมาเน**สุ สกสกวิกรณปฺปจฺจโย กาตพฺโพ.

ขาทนํ ขาทิสฺสตีติ ขาทนํ ขาทิสฺสํ วชติ, ขาทนํ ขาทนฺโต, ขาทนํ ขาทมาโน, ขาทนํ ขาทาโน วชติ. มคฺคํ จริสฺสตีติ มคฺคํ จริสฺสํ, มคฺคํ จรนฺโต, มคฺคํ จรมาโน, มคฺคํ จราโน วชติ. **ภิกฺข** อายาจเน, ภิกฺขํ ภิกฺขิสฺสตีติ ภิกฺขํ ภิกฺขิสฺสํ จรติ, ภิกฺขํ ภิกฺขนฺโต, ภิกฺขํ ภิกฺขมาโน, ภิกฺขํ ภิกฺขาโน จรติ อิจฺจาทิ.

อนาคตกาลิกปฺปจฺจยนฺตนโย.

อุณาทิปฺปจฺจยนฺตนย

อถ **อุณา**ทโย วุจฺจนฺเต.

“ธาตุยา”ติ อธิกาโร.

๖๕๑. กาเล วตฺตมานาตีเต ณฺวาทโย.

อตีเต กาเล, วตฺตมาเน จ คมฺมมาเน ธาตูหิ ณุปฺปจฺจโย โหติ. **อาทิ**สทฺเทน **ยุ กฺต มิ**อิจฺจาทโย จ โหนฺติ.

กร กรเณ, อกาสิ, กโรตีติ วา อตฺเถ ณุปฺปจฺจโย, **ณ**โลโป, วุทฺธิ, การุ สิปฺปี, การู การโว. **วา** คติคนฺธเนสุ, อวายิ, วายตีติ วา วายุ, **อายา**เทโส. **สท** อสฺสาทเน, อสฺสาทียตีติ สาทุ. **ราธ, สาธ** สํสิทฺธิมฺหิ, สาธียติ อเนน หิตนฺติ สาธุ. **พนฺธ** พนฺธเน, อตฺตนิ ปรํ พนฺธตีติ พนฺธุ. **จกฺข** วิยตฺติยํ วาจายํ, จกฺขตีติ จกฺขุ. **อิ** คติมฺหิ, เอนฺติ คจฺฉนฺติ ปวตฺตนฺติ สตฺตา เอเตนาติ อายุ. **ทร** วิทารเณ, ทรียตีติ ทารุ กฏฺฐํ. **สนุ** ทาเน. สโนตีติ สานุ ปพฺพเตกเทโส. ชนียตีติ ชานุ ชงฺฆา-สนฺธิ. จรียตีติ จารุ ทสฺสนีโย. **รห** จาเค, รหียตีติ ราหุ อสุรินฺโท. **ตร** ตรเณ, ตาลุ, **โล ร**สฺส.

มราทีนํ ปเนตฺถ **ณุ**มฺหิ “ฆฏาทีนํ วา”ติ เอตฺถ **วา**สทฺเทน น วุทฺธิ, มรุ, ตรุ, ตนุ, ธนุ, หนุ, มนุ, อสุ, วสุ, วฏุ, ครุ อิจฺจาทิ.

จทิ หิลาทเน, **ยุ**ปฺปจฺจโย, “นุทาทีหิ ยุณฺวูนมนานนากานนกา สการิเตหิ จา”ติ **อนา**เทโส, นิคฺคหีตาคโม จ, จนฺทนํ. ภวติ เอตฺถาติ ภุวนํ, “ฌลานมิยุวาสเร วา”ติ **อุวา**เทโส. **กิร** วิกฺเขเป, กิรโณ. วิจกฺขโณ, กมฺปนํ กโรตีติ กรุณา, **อ**การ**สฺสุ**ตฺตํ.

กฺตปฺปจฺจเย – **ก**โลโป, อภวิ, ภวตีติ วา ภูตํ ยกฺขาทิ, ภูตานิ. วายตีติ วาโต, ตายตีติ ตาโต. **มิ**มฺหิ – ภวนฺติ เอตฺถาติ ภูมิ, เนตีติ เนมิ อิจฺจาทิ.

๖๕๒. ขฺยาทีหิ มน ม จ โต วา.

ขี ภี สุ รุ หุ วา ธู หิ ลูปี อทอิจฺเจวมาทีหิ ธาตูหิ มนปจฺจโย โหติ, มสฺส จ โต โหติ วา.

อทธาตุปรสฺเสว, มการสฺส ตการตา;
ตทญฺญโต น โหตายํ, ววตฺถิตวิภาสโต.

ขี ขเย, ขียนฺติ **เอ**ตฺถ อุปทฺทวุปสคฺคาทโยติ อตฺเถ **มน**ปจฺจโย, “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา **น**โลโป, “อณฺเณสุ จา”ติ วุทฺธิ, เขโม. ตถา **ภี** ภเย, ภายนฺติ เอตสฺมาติ ภีโม, **วา**ธิการโต น วุทฺธิ. **สุ**

อภิสเว, สวตีติ โสโม. **รุ** คติมฺหิ, โรโม. **หุ** ทานาทนหพฺยปฺปทาเนสุ, หุยตีติ โหโม. **วา** คติคนฺธเนสุ, วาโม. **ธู** กมฺปเน, ธุนาตีติ ธูโม. **หิ** คติมฺหิ, หิโนตีติ เหโม. **ลู** เฉทเน, ลูยตีติ โลโม. **ปี** ตปฺปเน, ปีณนํ เปโม. **อท** ภกฺขเณ, อทตีติ อตฺเถ **มน, ม**สฺส จ วา **ต**กาโร, "โต ทสฺสา"ติ **ต**กาโร, อตฺตา, อาตุมา, "กฺวจิ ธาตู"ติอาทินา **อท**สฺส ทีโฆ, **อุ**การาคโม จ. **ยา** ปาปเณ, ยาโม.

"วา"ติ วตฺตมาเน –

๖๕๓. สมาทิหิ ถมา.

สมทมทร รห ลป วส ยุ ทุ หิ สิ ทา สา ธา ภส พหอุสฺอิจฺเจวมาทีหิ ธาตูหิ ถ มอิจฺเจเต ปจฺจยา โหนฺติ วา.

สม อุปสเม, **กฺวจิ**คฺคหณาธิการา น ธาตฺวนฺตโลโป, กิเลเส สเมตีติ สมโถ สมาธิ. เอวํ ทมนํ ทมโถ. **ทร** ทาเห, ทรณํ ทรโถ ปริทาโห. **รห** อุปาทาเน, รหียตีติ รโถ, "กฺวจิ ธาตู"ติอาทินา **ห**โลโป. **สป** อกฺโกเส, สปนํ สปโถ. **วส** นิวาเส, อาวสนฺติ เอตสฺมินฺติ อาวสโถ. **ยุ** มิสฺสเน, ยูโถ, ทีโฆ. **ทุ** คติวุทฺธิมฺหิ, ทวติ วฑฺฒตีติ ทุโม. หิโนตีติ หิโม อุสฺสาโว. **สิ** พนฺธเน, สียตีติ สีมา, ทีโฆ. **ทา** อวขณฺฑเน, ทาโม. **สา** สามตฺเถ, สาโม. **ธา** คตินิวตฺติมฺหิ, ถาโม, **ธ**สฺส **ถ**ตฺตํ. **ภส** ภสฺมีกรเณ, ภสฺมา, **พฺรหฺมา**ทิตฺตา "สฺยา จา"ติ **อา**ตฺตํ. **พห** วุทฺธิมฺหิ, พฺรหฺมา, นิปาตนโต **พฺโร** **พ**สฺส. **อุสุ** ทาเห, อุสฺมา อิจฺจาทิ.

๖๕๔. มสุสฺส สุสฺส จฺฉ ร จฺเฉรา.

มสุอิจฺเจตสฺส ธาตุสฺส **สุสฺส** **จฺฉรจฺเฉร**อิจฺเจเต อาเทสา โหนฺติ. **มสุ** มจฺเฉเร, **กฺวิ**ปฺปจฺจโย, **จฺฉรจฺเฉรา**เทสา, มจฺฉโร, มจฺเฉโร.

"จฺฉร จฺเฉรา"ติ วตฺตเต.

๖๕๕. อาปุพฺพจรสฺส จ.

อาปุพฺพสฺส **จร**อิจฺเจตสฺส ธาตุสฺส **จฺฉรจฺเฉรา**เทสา โหนฺติ, **จ**สทฺเทน **จฺฉริยา**เทโส จ. ภุโส จรณนฺติ อตฺเถ **กฺวิ**ปฺปจฺจโย, **จฺฉริยา**ทิอาเทโส, รสฺสตฺตญฺจ. อจฺฉริยํ , อจฺฉรํ, อจฺเฉรํ. อจฺฉรํ ปหริตุํ ยุตฺตนฺติปิ อจฺฉริยํ.

๖๕๖. อล กล สเลหิ ลยา.

อล กล สล อิจฺเจเตหิ ธาตูหิ **ล ย**อิจฺเจเต ปจฺจยา โหนฺติ. **อล** ปริสมตฺติมฺหิ, อลฺลํ, อลฺยํ. **กล** สงฺขฺยาเน, กลฺลํ, กลฺยํ. **สล, หุล, ปท** คติมฺหิ, สลฺลํ, สลฺยํ.

"กล สเลหี"ติ วตฺตเต.

๖๕๗. ยาณ ลาณา.

เตหิ **กล สล**อิจฺเจเตหิ ธาตูหิ **ยาณ ลาณ**ปฺปจฺจยา โหนฺติ. กลฺยาณํ, ปฏิสลฺยาณํ, กลฺลาโณ, ปฏิสลฺลาโณ. ยทา ปน **ลี** สิเลสเนติ ธาตุ, ตทา "ปฏิสลฺลยนํ, ปฏิสลฺลาณ"นฺติ **ยุ**ปฺปจฺจเยน สิทฺธํ, อุปสคฺคนฺตสฺส นิคฺคหีตสฺส **ล**ตฺตํ, **รหา**ทิปรตฺตา **น**สฺส **ณ**ตฺตํ, **เอ**การสฺส "กฺวจิ ธาตู"ติ อาทินา **อ**ตฺตญฺจ.

๖๕๘. มถิสฺส ถสฺส โล จ.

มถอิจฺเจตสฺส ธาตุสฺส **ถ**สฺส **ลา**เทโส โหติ, **จ**สทฺเทน **ล**ปฺปจฺจโย, **มถ** วิโลฬเน, มลฺโล, โส เอว มลฺลโก, ยถา หีนโก.

"กิจฺจา"ติ วตฺตเต.

๖๕๙. อวสฺสการธมิเณสุ ณี จ.

อวสฺสก อธมิณอิจฺเจเตสฺวตฺเถสุ, **ณี**ปจฺจโย โหติ, กิจฺจา จาติ **ณี**ปจฺจโย, **ณ**โลป วุทฺธิ**สิ**โลปา, อวสฺสํ เม กมฺมํ กาตุํ ยุตฺโตสีติ การีสิ เม กมฺมํ อวสฺสํ, การิโน เม กมฺมํ อวสฺสํ, หารีสิ เม ภารํ อวสฺสํ.

อธมิเณ – สตํ เม อิณํ ทาตุํ ยุตฺโตสีติ ทายีสิ เม สตํ อิณํ, ธารีสิ เม สหสฺสํ อิณํ อิจฺจาทิ, **กิจฺจ**ปฺปจฺจยา ปน เหฏฺฐาเยว ทสฺสิตา.

๖๖๐. วชาทีหิ ปพฺพชฺชาทโย นิปจฺจนฺเต.

อากติคโณยํ. **วช**อิจฺเจวมาทีหิ ธาตูหิ ปจฺจยาเทสโลปาคมนิเสธลิงฺคาทิวิธินา ยถาภิธานํ **ปพฺพชฺชา**ทโย สทฺทา นิปจฺจนฺเต.

วช คติมฺหิ **ปปุพฺโพ**, ปธมเมว วชิตพฺพนฺติ อตฺเถ "ภาวกมฺเมสู"ติ อธิกิจฺจ "ณฺโยจา"ติ **ณฺย**ปฺปจฺจโย, **ณ**โลปาทิ. "ปวฺวชฺย"นฺติ รูเป สมฺปตฺเต อิมินา **ชฺณ**สฺส **ชฺชา**เทโส, **ว**การทฺวยสฺส **พ**การทฺวยํ, วุทฺธินิเสโธ, อิตฺถิลิงฺคตฺตญฺจ นิปจฺจนฺเต, ปพฺพชฺชา.

ตถา **อิณฺช** กมฺปเน, อิญฺชนํ อิชฺชา. **ยช** เทวปูชายํ, ยชนํ อิชฺชา, “ยชสฺสาทิสฺสี”ติ **อิ**ตฺตํ. **อณฺช** พฺยตฺติคตีสุ **สํ**ปุพฺโพ, สมญฺชนํ สมชฺชา, ญฺญสฺส **ชฺชา**เทโส. **สท** วิสรณคตฺยาวสาเนสุ, นิสีทนํ นิสชฺชา. **วิท** ญาเณ, วิชานนํ, วิทตีติ วา วิชฺชา. **สช** วิสฺสคฺเค, วิสฺสชฺชนํ วิสฺสชฺชา. **ปท** คติมฺหิ, นิปชฺชนํ นิปชฺชา.

หน หึสาคตีสุ, หนฺตพฺพนฺติ อตฺเถ **ณฺยม**ฺหิ กเต “วโธ วา สพฺพตฺถา”ติ **หน**สฺส **วธา**เทโส, **ณ**สฺสิมินา **ชฺฌา**เทโส จ, โส วชฺโฌ, สา วชฺฌา. **สี** สเย, สยนํ, สยนฺติ เอตฺถาติ วา เสยฺยา, วุทฺธิ, **ย**การสฺส ทฺวิตฺตญฺจ . **ธา** ธารเณ **สํ**ปุพฺโพ, สมฺมา จิตฺตํ นิเธติ เอตาย, สยํ วา สทฺทหตีติ อตฺเถ “อิตฺถิยมติยโว วา”ติ **อ**ปฺปจฺจโย, “สนฺธา”ติ รูเป สมฺปตฺเต อิมินา **น**การสฺส **ท**กาโร, สทฺธา. **จร** จรเณ, จรณนฺติ อตฺเถ ณฺยปฺปจฺจเย, **อิ**การาคเม จ กเต อิมินา วุทฺธินิเสโธ, จริยา.

รุช โรเค, รุชนนฺติ อตฺเถ อิมินา ฉปฺปจฺจโย, “พฺยญฺชนนฺตสฺส โจ ฉปฺปจฺจเยสุ จา”ติ ธาตฺวนฺตสฺส **จ**กาโร, รุจฺฉา, รุชาติ **อ**ปฺปจฺจเยน สิทฺธํ. ตถา **กุจ** สงฺโกจเน, **ฉ**ปฺปจฺจโย, โกจนํ กุจฺฉา. **ลภ** ลาเภ, **ฉ**มฺหิ **จา**เทโส, ลจฺฉา. **รท** วิเลขเน, รจฺฉา. **มุห** เวจิตฺเต, มุยฺหนํ มุจฺฉา, มุจฺฉนํ วา มุจฺฉา. **วส** นิวาเส, วจฺฉา. **กจ** ทิตฺติมฺหิ, กจฺฉา. **กถ** กถเน **สํ**ปุพฺโพ, สทฺธึ กถนนฺติ อตฺเถ **ณฺย**ปฺปจฺจโย, อิมินา **ถฺย**สฺส **จฺฉา**เทโส, **สํ**สทฺทสฺส **สา**เทโส จ, สากจฺฉา. **ตุท** พฺยเถ, ตุจฺฉา. **ปท** คติมฺหิ, พฺยาปชฺชนนฺติ อตฺเถ **ณฺยม**ฺหิ กเต “พฺยาปาทฺยา”ติ รูเป สมฺปตฺเต อิมินา นิปาตเนน **ทฺย**สฺส **ชฺชา**เทโส, รสฺสตฺตญฺจ, พฺยาปชฺชา.

มร ปาณจาเค, มรติ มรณนฺติ จ อตฺเถ อิมินา ตฺยตฺยุปฺปจฺจยา, ธาตฺวนฺตโลโปจ, ตโต “ยวต”มิจฺจาทินา **จ**กาโร, มจฺโจ, มจฺจุ. **สต** สาตจฺเจ, อิมินา **ย**ปฺปจฺจโย, ตฺยสฺส **จ**กาโร, สจฺจํ. ตถา **นต** คตฺตวินาเม, นจฺจํ. **นิติ** นิจฺเจ, นิจฺจํ. **มา** มาเน, มายา. **ชน** ชนเน, ชายา, **กน** ทิตฺติกนฺตีสุ, นฺยสฺส **ณ**ตฺตํ, ทฺวิตฺตญฺจ, กญฺญา. **ธน** ธญฺเญ, ธญฺญํ. ปุนาตีติ ปุญฺญํ, **น**การาคโม อิจฺจาทิ.

๖๖๑. เว ปุ สี ทวว มุ กุ ทา ภูหฺวาทีหิ ถุตฺติม ณิมา นิพฺพตฺเต.

เวปุสีทววมุอิจฺเจวมาทีหิ ธาตูหิ, **กุ ทา ภู**อาทิโต, **หฺวา**ทิโต จ ยถากฺกมํ **ถุตฺติมณิม**อิจฺเจเต ปจฺจยา โหนฺติ นิพฺพตฺตตฺเถ. **เวปุ** กมฺปเน, **ถุ**ปฺปจฺจโย, “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา **อ**การาคโม, อถ วา “อถู”ติ วตฺตพฺเพ สรโลปํ กตฺวา “ถู”ติ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํ, เวเปน นิพฺพตฺโต เวปถุ. **สี** สเย, สยเนน นิพฺพตฺโต สยถุ. **ทว** ทวเน, ทเวน นิพฺพตฺโต ทวถุ. **วมุ** อุคฺคิรเณ, วเมน นิพฺพตฺโต วมถุ. กุตฺติ กรณํ, เตน นิพฺพตฺตํ กุตฺติมํ, **“กุ”**อิติ นิปาตนโต **กร**สฺส **กุ**ตฺตํ. **ทา** ทาเน,

ทาติ ทานํ, เตน นิพฺพตฺตํ ทตฺติมํ, รสฺสตฺตํ. ภูติ ภวนํ, เตน นิพฺพตฺตํ โภตฺติมํ. อวหุติ อวหนํ, เตน นิพฺพตฺตํ โอหาวิมํ, **ณ**โลปวุทฺธิ**อาวา**เทสา.

๖๖๒. อกฺโกเส นมฺหานิ.

อกฺโกเส คมฺมมาเน **นมฺหิ** นิปาเต อุปปเท สติ ธาตุโต **อานิ**ปฺปจฺจโย โหติ. น คมิตพฺโพ เต ชมฺม เทโสติ อตฺเถ **อานิ**ปฺปจฺจโย, กิตกตฺตา นามมิว กตฺวา **สิ**มฺหิ กเต น คมานีติ อตฺเถ กมฺมธารย-สมาโส, **น**สฺส **อ**ตฺตํ, ปุน สมาสตฺตา นามมิว กเต **สฺยา**ทฺยุปฺปตฺติ, อคมานิ เต ชมฺม เทโส. น กตฺตพฺพํ เต ชมฺม กมฺมนฺติ อกรานิ เต ชมฺม กมฺมํ.

นมฺหีติ กึ? วิปตฺติ เต. **อกฺโกเส**ติ กึ? อคติ เต.

๖๖๓. สุนสฺสุนสฺโสณวานุวานุนุนขุณานา .

สุนอิจฺเจตสฺส ปาฏิปทิกสฺส สมฺพนฺธิโน **อุน**สทฺทสฺส **โอณ วาน อุวาน อุน อุนข อุณ อา อาน**อิจฺเจเต อาเทสา โหนฺติ. **สุนสฺสุน**สฺส **โอณา**ทิอาเทเส, ปรนยเน จ กเต **สฺยา**ทฺยุปฺปตฺติ, โสโณ, โสณา, สฺวาโน, สฺวานา, สุวาโน, สุวานา, สุโน, สุนา, สุนโข, สุนขา, สุโณ, สุณา, สา สาโน, สานา อิจฺจาทิ.

๖๖๔. ตรุณสฺส สุสุ จ.

ตรุณอิจฺเจตสฺส สทฺทสฺส **สุสุ**อิจฺจาเทโส โหติ. **จ**สทฺโท อนิยมตฺโถ, สุสุ, ตรุโณ วา.

๖๖๕. ยุวสฺสุวสฺสุวุวานุนูนา.

ยุวอิจฺเจตสฺส ปาฏิปทิกสฺส **อุว**สทฺทสฺส **อุวอุวานอุนอูน**อิจฺเจเต อาเทสา โหนฺติ. ยุวา ติฏฺฐติ, ยุวาโน ติฏฺฐติ, ยุโน ติฏฺฐติ, ยูโน ติฏฺฐติ.

๖๖๖. ฉทาทีหิ ตตฺรณ.

ฉทอิจฺเจวมาทีหิ ธาตูหิ **ตตฺรณ**อิจฺเจเต ปจฺจยา โหนฺติ. **ฉท** อปวารเณ, “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา ธาตฺวนฺตสฺส **ต**กาโร. อาตปํ ฉาเทตีติ ฉตฺตํ, ฉตฺรํ, พฺยญฺชนตฺตเย สรูปานเมกสฺส โลโป.

จินฺต จินฺตายํ, จินฺเตตีติ จิตฺตํ, **น**การสฺส สํโยคาทิตฺตา นิคฺคหีตํ, ตสฺส “พฺยญฺชเน จา”ติ โลโป, จิตฺรํ, “ฆฏาทีนํ วา”ติ น วุทฺธิ.

สุ อภิสเว, “ปรทฺเวภาโว ฐาเน”ติ **ต**สฺส ทฺวิตฺตํ, อตฺเถ อภิสเวตีติ สุตฺตํ, สุตฺรํ.

สูท ปคฺฆรเณ, อตฺเถ สูเทตีติ สุตฺตํ, รสสฺสตฺตํ, ภุชาทิตฺตา **ท**โลโป, ทฺวิตฺตญฺจ. **สุ** สวเน, สุณาตีติ โสตํ, โสตฺรํ, วุทฺธิ.

นิ ปาปเณ, เนตีติ เนตฺตํ, เนตฺรํ. **วิท** มงฺคลฺเล, **โต ท**สฺส, ปวิตฺตํ, ปวิตฺรํ. **ปู** ปวเน, ปุนาตีติ ปวิตฺตํ, ปวิตฺรํ, **อิ**การาคโม, วุทฺธิ**อวา**เทสา จ.

ปต คติมฺหิ, ปตตีติ ปตฺตํ, ปตฺรํ, ปตโต ตายตีติ ปตฺโต, ปตฺโร. **ตนุ** วิตฺถาเร, ตญฺญตีติ ตนฺตํ, ตนฺตฺรํ. **ยต** ยตเน, ยตฺตํ, ยตฺรํ. **ยา** ปาปเณ, ยาปนา ยตฺรา. **ยมุ** อุปรเม, ยนฺตํ, ยนฺตฺรํ. **อท** ภกฺขเณ, อทตีติ อตฺตํ, **อ**ตฺรํ. **ยุช** โยเค, ยุชฺชตีติ โยตฺตํ, โยตฺรํ, ภุชาทิตฺตา ธาตฺวนฺตโลปทฺวิตฺตานิ.

วตุ วตฺตเน, วตฺตํ, วตฺรํ. **มิท** สิเนหเน, มิชฺชตีติ มิตฺตํ, มิตฺรํ. **มา** ปริมาเณ, มตฺตา ปริมาณํ, ทฺวิตฺตรสฺสตฺตานิ. เอวํ ปุนาตีติ ปุตฺโต, ปุตฺโร. **กล** สงฺขฺยาเน, กลตฺตํ, กลตฺรํ ภริยา. **วร** สํวรเณ, วรตฺตํ, วรตฺรํ จมฺมมยโยตฺตํ. **เวปุ** กมฺปเน, เวปตีติ เวตฺตํ, เวตฺรํ.

คุป สํวรเณ, โคตฺตํ, โคตฺรํ, “คุปาทีนญฺจา”ติ ธาตฺวนฺตโลโป, ทฺวิตฺตญฺจ, คตฺตํ วา, “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา **อุ**การสฺส **อ**กาโร. **ทา** อวขณฺฑเน, ทาตฺตํ, ทาตฺรํ. **หุ** หวเน, อคฺคิหุตฺตํ. **วห** ปาปเณ, วหิตฺตํ, วหิตฺรํ. **จร** จรเณ, จริตฺตํ, จริตฺรํ. **มุจ** โมจเน, มุตฺตํ ปสฺสาโว. **ภาส** ทิตฺติมฺหิ, ภสฺตฺรา อิจฺจาทิ.

๖๖๗. วทาทีหิ ณิตฺโต คเณ.

วท จร วรอิจฺเจวมาทีหิ ธาตูหิ **ณิตฺต**ปฺปจฺจโย โหติ คเณ คมฺมมาเน. **วท** วิยตฺติยํ วาจายํ, วทิตานํ คโณ วาทิตฺตํ. **จร** จรเณ, จริตานํ คโณ จาริตฺตํ. **วร** วรเณ, วริตานํ คโณ วาริตฺตํ. อถ วา จรนฺติ ตสฺมึ ปริปูรการิตายาติ จาริตฺตํ. วาริตํ ตายนฺติ เอตฺถ, เอเตนาติ วา วาริตฺตํ.

๖๖๘. มิทาทีหิ ตฺติติโย.

มิท ปท รนฺช ตนุ ธาอิจฺเจวมาทีหิ ธาตูหิ ยถาภิธานํ **ตฺติ ติ**อิจฺเจเต ปจฺจยา โหนฺติ. มิชฺชติ สินิยฺหตีติ เมตฺติ, ธาตฺวนฺตโลโป. ปชฺชตีติ ปตฺติ. **รนฺช** ราเค, รนฺชติ เอตฺถาติ รตฺติ. วิตฺถารียตีติ ตนฺติ. ธาเรตีติ ธาติ. **ปา** รกฺขเณ, ปาติ. **วส** นิวาเส, วสติ.

๖๖๙. อุสุรนฺชทํสานํ ทํสสฺส ทฑฺโฒ ฒ ธา จ.

อุสุ รนฺช ทํสอิจฺเจเตสํ ธาตูนํ อนฺตเร **ทํส**สฺส **ทฑฺฒา**เทโส โหติ, เสเสหิ ธาตูหิ **ฒ ธ**อิจฺเจเต ปจฺจยา โหนฺติ. **อุสุ** ทาเห, **รนฺช** ราเค, **ฒ ธ**ปฺปจฺจยา, “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา ธาตฺวนฺตโลโป, ทฺวิตฺตํ, อุฑฺโฒ, รฏฺธํ. **ทํส** ทํสเน, **กฺวิ**ปฺปจฺจโย, **กฺวิ**โลโป, **ทํส**สฺส **ทฑฺฒา**เทโส จ, ทฑฺฒํ.

๖๗๐. สูวุสานมูวุสานมโต โถ จ.

สู วุ อสอิจฺเจเตสํ ธาตูนํ **อู อุ อสานํ อต**อิจฺจาเทโส โหติ, อนฺเต **ถ**ปฺปจฺจโย จ.
สู หึสายํ, สตฺถํ. **วุ** สํวรเณ, วตฺถํ. **อส** ภุวิ, อตฺโถ. ยทา ปน **สสุ** หึสายํ, **วส** อจฺฉาทเน, **อร** คติมฺหีติ จ ธาตุ, ตทา “สมาทีหิ ถ มา”ติ **ถ**ปฺปจฺจโย, “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา ธาตฺวนฺตโลโป, “วคฺเค โฆสา”ติอาทินา ทฺวิตฺตํ, สสตีติ สตฺถํ, วสียตีติ วตฺถํ, อรียตีติ อตฺโถ.

๖๗๑. รนฺชุทาทีหิ ธทิทฺทกิรา กฺวจิ ช ท โลโป จ.

รนฺช อุทิอิจฺเจวมาทีหิ ธาตูหิ **ธ ท อิทฺท ก อิร**อิจฺเจเต ปจฺจยา โหนฺติ กฺวจิ, ธาตฺวนฺตานํ **ชทานํ** โลโป จ โหติ.
รนฺช ราเค, **ธ**ปฺปจฺจโย, ชโลโป จ, รนฺธํ. **อุทิ** ปสวนกฺเลทเนสุ **สํ**ปุพฺโพ, **ท**ปฺปจฺจโย, สมุทฺโท, อุทฺโท. **ขุท** ปิปาสายํ, ขุทฺโท. **ฉิทิ** ทฺวิธากรเณ, ฉิทฺโท. **รุทิ** หึสายํ, รุทฺโท, ลุทฺโท, **โล ร**สฺส. **ภทิ** กลฺยาเณ, ภทฺโท. **นิทิ** กุจฺฉายํ, นิทฺทา. **มุท** หาเส, มุทฺทา. **ทล** ทุคฺคติมฺหิ, **อิทฺท**ปฺปจฺจโย, ทลิทฺโท. **สุส** โสสเน, **สุจ** โสเก วา, **ก**ปฺปจฺจโย, ธาตฺวนฺตสฺส **ก**กาโร, สุกฺกํ. **วจ** วิยตฺติยํ วาจายํ, **วก** อาทาเน วา, วกฺกํ. **สก** สตฺติมฺหิ, สกฺโก. **อุสุ** ทาเห, อุกฺกา. **วช** คติมฺหิ, **อิร**ปฺปจฺจโย, อปฺปฏิหตํ วชตีติ วชิรํ. **มท** อุมฺมาเท, มทิรา. เอวํ มนฺทิรํ, รุธิรํ, รุหิรํ, รุจิรํ. **พธ** พนฺธเน, พธิโร, พธิรา, พธิรํ, ติมิโร, ติมิรํ, สิโร. **สร** หึสายํ, สริรํ. “กลิลํ, สลิล”นฺติอาทีสุ **โล ร**สฺส. กุฏฺฐิโล, โกกิโล อิจฺจาทโย.

๖๗๒. ปฏิโต หิสฺส เหรณ หีรณ.

ปฏิโต ปรสฺส **หิ**อิจฺเจตสฺส ธาตุสฺส **เหรณ หีรณ**อิจฺเจเต อาเทสา โหนฺติ. **หิ** คติมฺหิ **ปฏิ**ปุพฺโพ, ปฏิปกฺเข มทฺทิตฺวา คจฺฉตีติ อตฺเถ “กฺวิ จา”ติ **กฺวิ**ปฺปจฺจโย, **กฺวิ**โลโป, อิมินา **เหรณ หีรณ**อาเทสา, **ณ**โลโป, “เตสุ วุทฺธี”ติอาทินา ปฏิสทฺทาทิสฺส วุทฺธิ, ปาฏิเหรํ, ปาฏิหีรํ, ยทา ปน **หร** หรเณติ ธาตุ, ตทา ปฏิปกฺเข หรตีติ “ปาฏิหาริย”มิติ **ณฺเยน**ปิ สิทฺธํ.

๖๗๓. กฑฺยาทีหิ โก.

กฑิอิจฺเจวมาทีหิ ธาตูหิ **ก**ปฺปจฺจโย โหติ.

กฑิ เฉทเน, **ก**ปฺปจฺจเย กเต “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา, “นิคฺคหีตญฺจา”ติ วา **อิ**การานุพนฺธสฺส ธาตุสฺส นิคฺคหีตาคโม, **ก**โลโป จ, นิคฺคหีตสฺส วคฺคนฺตตฺตํ, กณฺโฑ อุสุ, ปริมาณญฺจ. เอวํ **ฆฏิ** ฆฏฺฏเน, ฆณฺโฏ, ฆณฺฏา วา. **วฏิ** อาวตฺตเน, **วฏิ** ธารณพนฺธนสงฺฆาเตสุ วา, วณฺโฏ. **กรฑิ** ภาชนตฺเถ, กรณฺโฑ. **มฑิ** มณฺฑนตฺเถ, มณฺโฑ. **สฑิ** คุมฺพตฺเถ, สณฺโฑ. **ภฑิ** ภณฺฑตฺเถ, ภณฺฑํ. **ปฑิ** ลิงฺคเวกลฺลตฺเถ, ปณฺโฑ, โส เอว ปณฺฑโก. **ทฑิ** อาณายํ, ทณฺโฑ. **รฑิ** หึ สายํ, รณฺโฑ. **ตฑิ** จลนตฺเถ, วิตณฺโฑ. **จฑิ** จณฺฑตฺเถ, จณฺโฑ. **คฑิ** สนฺนิจฺจเย, คณฺโฑ. **อฑิ** อณฺฑตฺเถ, อณฺโฑ. **ลฑิ** ชิคุจฺฉายํ, ลณฺฑํ. **เมฑิ** กุฏิลตฺเถ, เมณฺโฑ, เมณฺฑโก วา. **เอรฑิ** หึสายํ, เอรณฺโฑ. **ขฑิ** เฉทนตฺเถ, ขณฺโฑ. **มทิ** หาเส, มนฺโท. **อิทิ** ปรมิสฺสริเย, อินฺโท. **จทิ** อิจฺฉากนฺตีสุ, จนฺโท. **ขุร** เฉทเน, ขุโร อิจฺจาทิ.

“โก”ติ วตฺตเต.

๖๗๔. ขาทามคมานํ ขนฺธนฺธคนฺธา.

ขาท อม คมุอิจฺเจเตสํ ธาตูนํ **ขนฺธ อนฺธ คนฺธ**อิจฺเจเต อาเทสา โหนฺติ, **ก**ปฺปจฺจโย จ โหติ. **ขาท** ภกฺขเน, ชาติชรามรณาทีหิ สํสารทุกฺเขหิ ขชฺชตีติ ขนฺโธ. **อม** โรเค, อนฺโธ. **คมุ, สปฺป** คติมฺหิ, คนฺโธ. **กฺวจิ**คฺคหเณน **ก**โลปาภาเว ขนฺธโก, อนฺธโก, คนฺธโก. อถ วา ราสฏฺเฐน ขนฺโธ. **คนฺธ** สูจเน, อตฺตโน นิสฺสยสฺส คนฺธนโต สูจนโต คนฺโธ.

๖๗๕. ปฏาทีหฺยลํ.

ปฏอิจฺเจวมาทีหิ ธาตูหิ, ปาฏิปทิเกหิ จ **อล**ปฺปจฺจโย โหติ. **อฏ, ปฏ** คติมฺหิ, ปเฏ อลํ สมตฺถนฺติ อตฺเถ อิมินา **อล**ปฺปจฺจโย, “สิ”นฺติ **อ**มาเทโส, ปฏลํ, ปฏลานิ. ตถา **กล** กลเล, กลลํ. **กุส** เฉทนภูต ทาน สญฺจเยสุ, กุสลํ, ยทา ปน **สล ลู ลา**อิติ ธาตุ, ตทา กุจฺฉิตานํ สลนโต, กุสานํ ลวนโต, กุโส วิย ลวนโต วา กุเสน ลาตพฺพตฺตา กุสลนฺติ **อ**ปฺปจฺจเยน **ก**ปฺปจฺจเยน วา รูปสิทฺธิ เวทิตพฺพา. **กท** มเท, กทลํ. **ภคนฺท** เสจเน, ภคนฺทลํ. **เมข** กฏิวิจิตฺเต, เมขลํ, เมขลา วา. **วกฺก** รุกฺขตเจ, วกฺกลํ. **ตกฺก** รุกฺขสิเลเส, ตกฺกลํ. **ปลฺล** นินฺนฏฺฐาเน, ปลฺลลํ. **สทฺท** หริเต, สทฺทลํ, ปรโลโป. **มูล** ปติฏฺฐายํ, มุลาลํ, รสฺสตฺตํ. **พิล** นิสฺสเย, พิลาลํ. **วิท** สตฺตายํ, วิทาลํ. **จฑิ**

จณฺฑิกฺเก, จณฺฑาโล, ทีฆตฺตํ. **วา** คติคนฺธเนสุ, วาลํ. **วส** อจฺฉาทเน, วสโล. **ปจิ** วิตฺถาเร, ปจโล, ปญฺจาโล , ปญฺจนฺนํ ราชูนํ อลนฺติปิ ปญฺจาโล. **มจ** โจเร, มจโล. **มุส** เถยฺเย, มุสโล.

โคตฺถุ วํเส, โคตฺถุโล. **ปุถุ** วิตฺถาเร, ปุถุโล. **พหุ** สงฺขฺยาเน, พหุลํ, ปรโลโป. ยทา ปน **ลา** อาทาเน อิติ ธาตุ, ตทา โคตฺถุํ ลาตีติ โคตฺถุโล. เอวํ ปุถุโล, พหุลํ.

มงฺค มงฺคลฺเย, มงฺคลํ. **พห** วุทฺธิมฺหิ, พหลํ. **กมฺพ** สญฺจลเน, กมฺพลํ. **สพิ** มณฺฑเล, สมฺพลํ, นิคฺคหีตาคโม, สพโล วา. **อคฺค** คติโกฏิลฺเล, อคฺคลํ. **มฑิ** ภูสายํ, มณฺฑลํ. **กุฑิ** ทาเห, กุณฺฑลํ อิจฺจาทิ.

๖๗๖. ปุถสฺส ปุถุปถาโม วา.

ปุถอิจฺเจตสฺส ธาตุสฺส **ปุถุ ปถ**อิจฺเจเต อาเทสา โหนฺติ, **อม**ปฺปจฺจโย จ โหติ วา, กฺวจตฺโถยํ **วา** สทฺโท. **ปุถ** วิตฺถาเร, ปตฺถฏาติ อตฺเถ **กฺวิ**ปฺปจฺจโย, อิมินา **ปุถสฺส ปุถุปถา**เทสา, **กฺวิ**โลโป. **อิตฺถิยํ อี**ปจฺจโย, **"โอ สเร จา"**ติ สุตฺเต **จ**สทฺเทน **อวา**เทโส, ปุถวี, ปถวี, ปธวี, **ถสฺส ว**ตฺตํ, **อม**ปฺปจฺจเย **ปถา**เทโส, ปถโม.

๖๗๗. สสฺวาทีหิ ตุทโว.

สสุอิจฺเจวมาทีหิ ธาตูหิ **ตุ ทุ**อิจฺเจเต ปจฺจยา โหนฺติ. **สสุ** หึสาคตีสุ, **ตุ**ปฺปจฺจโย, "กฺวจิ ธาตู"ติ อาทินา ธาตฺวนฺตสฺส **ต**กาโร, สตฺตุ. **ชน** ชนเน, ชตฺตุ. **ทท** ทาเน, ททฺทุ กุฏฺฐวิเสโส. **อท** ภกฺขเณ, อทฺทุ. **มท**อุมฺมาเท, มทฺทุ อิจฺจาทิ.

๖๗๘. ญาทีหิ อีวโร.

จิปาธาอิจฺเจวมาทีหิ ธาตูหิ **อีวร**ปฺปจฺจโย โหติ. จิ จเย, จียตีติ จีวรํ. **ปา** ปาเน, ปาตีติ ปีวโร ปีโน. **ธา** ธารเณ, ธีวโร เกวฏฺโฏ.

๖๗๙. มุนาทีหิ จิ.

มุนาทีหิ ธาตูหิ **อิ**ปฺปจฺจโย โหติ, **จ**สทฺเทน ปาฏิปทิเกหิ จ. **มุน** ญาเณ, มุนาตีติ มุนิ, **วา**ธิการาน วุทฺธิ. **ยต** ยตเน, ยตตีติ ยติ. **อคฺค** คติโกฏิลฺเล, อคฺคิ. **ปต** คติมฺหิ, ปติ. **สุจ** โสจกมฺมนิ, สุจิ. **รุจ** ทิตฺติมฺหิ, รุจิ. **อิส** ปริเยสเน, สีลาทิคุเณ เอสตีติ อิสิ. **กุ** สทฺเท, กวิ, วุทฺธิ, **อวา**เทโส จ. **รุ** สทฺเท, รวิ, ทธิ, กุฏฺฐิ. **อสุ** เขปเน, อสิ. **ราช** ทิตฺติมฺหิ, ราชิ. **คปุ, สปฺป** คติมฺหิ, สปฺปิ. **อจฺจ**

ปูชายํ, อจฺจิ. **ชุต** ทิตฺติมฺหิ, โชติ, นนฺทิ, ทีปิ, กิมิ, **อ**การสฺส **อิ**ตฺตํ. **ตมุ** กงฺขายํ, ติมิ. **พุธ** โพธเน, พุชฺฌตีติ โพธิ. **กส** วิเลขเน, กสิ. **กปิ** จลเน, กปิ, กลิ, พลิ, มสิ, ธนิ, หริ, อริ, คิริ อิจฺจาทโย. ปาฏิปทิกโต ปน มหาลิ, ภทฺทาลิ, มณิ, อรณิ, ตรณิ, ธรณิ, สรณิ, ธมณิ, อวนิ, อสนิ, วสนิ อิจฺจาทิ.

๖๘๐. วิทาทีหฺยูโร.

วิทอิจฺเจวมาทีหิ ธาตูหิ **อูร**ปฺปจฺจโย โหติ. **วิท** ลาเภ, วนฺทิตุํ อลํ อนาสนฺนตฺตาติ อตฺเถ **อูร**ปฺปจฺจโย. วิทูโร, วิชฺชูโร วา, วิทูเร ชาโต เวทูโร มณิ. **วล, วลฺล** สาธารณพนฺธเนสุ, วลฺลูโร. **มส** อามสเน, มสูโร. **สิท** สิงฺคาเร, สินฺทูโร, นิคฺคหีตาคโม. **ทุ คติ**มฺหิ, ทูโร. **กุ** สทฺเท, กูโร. **กปฺ** หึสาตกฺกลคนฺเธสุ, กปฺปูโร, ทฺวิตฺตํ. **มย** คติมฺหิ, มยูโร, มหิยํ รวตีติ วา มยูโรติ.

> “วณฺณาคโม วณฺณวิปริยโย จ,
> ทฺเว จาปเร วณฺณวิการนาสา;
> ธาตุสฺส จตฺถาติสเยน โยโค,
> ตทุจฺจเต ปญฺจวิธํ นิรุตฺต”นฺติ –

วุตฺตนิรุตฺติลกฺขณานุสาเรน “เตสุ วุทฺธี”ติอาทินา, “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา จ รูปสิทฺธิ เวทิตพฺพา. **อุทิ** ปสวนกฺเลทเนสุ, อุนฺทิตุมลํ สมตฺโถติ อุนฺทูโร. **ขชฺช** ภกฺขเณ, ขาทิตุํ อลนฺติ ขชฺชูโร. **กุร** อกฺโกเส, อกฺโกสิตุมลนฺติ กุรูโร. **สุ** หึสายํ, สูโร.

๖๘๑. หนาทีหิ ณุนุตฺโว.

หนอิจฺเจวมาทีหิ ธาตูหิ **ณุ นุ ตุ**อิจฺเจเต ปจฺจยา โหนฺติ. **ณุ**ปฺปจฺจเย **หน** หึสาคตีสุ, หนตีติ หณุ. **ชน** ชนเน, ชายตีติ ชาณุ, ธาตฺวนฺตโลโป, ทีโฆ. **ภา** ทิตฺติมฺหิ, ภาตีติ ภาณุ. **ริ** สนฺตาเน, รยตีติ เรณุ รโช. **ขนุ** อวทารเณ, ขนฺติ, ขญฺญตีติ วา ขาณุ. **อม** คตฺยาทีสุ, อมตีติ อณุ, ธาตฺวนฺตโลโป.

นุปฺปจฺจเย – **เว** ตนฺตสนฺตาเน, วายตีติ เวนุ, เวณุ วา. **เธ** ปาเน, ธายติ วจฺฉํ ปาเยตีติ เธนุ, ภาตีติ ภานุ.

ตุปฺปจฺจเย – **ธา** ธารเณ, กฺริยํ, ลกฺขณํ วา ธาเรตีติ ธาตุ. **สิ** พนฺธเน, สียติ พนฺธียตีติ เสตุ. **กี** ธน วิโยเค, **กิ** อุนฺนติมฺหิ, อุทฺธํ คจฺฉตีติ เกตุ. **หิ** คติมฺหิ, หิโนตีติ เหตุ. **ชน** ชนเน, ชายตีติ ชนฺตุ. **ตนุ** วิตฺถาเร, ตโนตีติ ตนฺตุ. **วส** นิวาเส, วสติ เอตฺถ ผลํ ตทายตฺตวุตฺติตายาติ วตฺถุ, “กฺวจิ ธาตู”ติ อาทินา ส**ต**การสํโยคสฺส **ตฺถา**เทโส.

๖๘๒. กุฏาทีหิ โฐ.

กุฏาทีหิ ธาตูหิ **ฐ**ปฺปจฺจโย โหติ. **กุฏ** เฉทเน, กุฏติ ฉินฺทตีติ กุฏฺโฐ พฺยาธิ. **กุส** เฉทนปูรณ-คนฺเธสุ, กุสตีติ โกฏฺโฐ อุทรํ, ธาตฺวนฺตโลปทฺวิตฺตานิ. **กฏ**มทฺทเน, กฏติ มทฺทตีติ กฏฺฐํ. **กณ** นิมีลเน, กณฺโฐ.

๖๘๓. มนุปูรสุณาทีหิ อุสฺสนุสิสา.

มนุ ปูร สุณอิจฺเจวมาทีหิ ธาตูหิ, ปาฏิปทิเกหิ จ **อุสฺสนุสอิส**อิจฺเจเต ปจฺจยา โหนฺติ.

มนุ โพธเน, อุสฺส นุสา, มนเต ชานาตีติ มนุสฺโส, มานุโส วา, ธาตฺวนฺตสฺส **อา**ตฺตํ.

ปูร ทานปูรเณสุ, ปูรตีติ ปุริโส, รสฺสตฺตํ, โปโส, **ร**การิการานํ โลโป, วุทฺธิ จ, ปุเร อุจฺเจ ธาเน เสตีติ ปุริโส.

สุณ หึสากุลสนฺธาเนสุ, สุณติ กุลํ สนฺทหตีติ สุณิสา. **กุ** กุจฺฉิเต, กวียตีติ กรีสํ มลํ, **กุ**สฺส **กร**ตฺตํ, ทีโฆ จ. **สุ** หึสายํ, อนฺธการวิธมเนน สตฺตานํ ภยํ หึสตีติ สูริโย, **ร**การาคโม, **ส**การสฺส **ย**ตฺตญฺจ. **มห** ปูชายํ, มหตีติ มหิโส, มหิยํ เสตีติปิ มหิโส. **สิ** พนฺธเน, สียติ พนฺธียตีติ สีสํ อิจฺจาทิ.

๖๘๔. อกฺขเรหิ การ.

อกฺขเรหิ อกฺขรวาจเกหิ วณฺเณหิ **การ**ปฺปจฺจโย โหติ. **ตทฺธิตา**ทิสุตฺเต **จ**คฺคหเณน นามพฺยปเทเส **สฺยา**ทฺยุปฺปตฺติ, อกาโร, อการํ, อกาเรน อิจฺจาทิ, อากาโร, โอกาโร, กกาโร, ยกาโร, หกาโร, ฬกาโร. เอวการาทีสุ ปน กรียติ อุจฺจารียตีติ กาโร สทฺโท, เอว จ โส กาโร จาติ เอวกาโร. เอวํ ธิกาโร, หุํกาโร, สาธุกาโร.

อิกาโร ธาตุนิทฺเทเส, วิกรณนฺธิโตติ จ;
ภวนฺเตตฺถ คมิสฺสาทิ, หนตฺยาทีติ ณาปกา.

อุณาทิปฺปจฺจยนฺตนโย.

ตพฺพาที ณาทโย นิฏฺฐา, ตเว ตุนาทโย ตถา;
มานนฺตาทิ อุณาทีติ, ฉทฺธา กิตกสงฺคโห.

อิติ ปทรูปสิทฺธิยํ กิพฺพิธานกณฺโฑ สตฺตโม.

นิคมน

สนฺธิ นามํ การกญฺจ, สมาโส ตทฺธิตํ ตถา;
อาขฺยาตํ กิตกํ กณฺฑา, สตฺติเม **รูปสิทฺธิยํ**.

เตธา สนฺธึ จตุทฺธา ปทมปิ จตุธา ปญฺจธา นามิกญฺจ,
พฺยาสา ฉกฺการกํ ฉสฺสมสนมปิ ฉพฺเภทโต ตทฺธิตญฺจ;
อาขฺยาตํ อฏฺฐธา ฉพฺพิธมปิ กิตกํ ปจฺจยานํ ปเภทา,
ทีเปนฺตี รูปสิทฺธี จิรมิธ ชนตาพุทฺธิวุฑฺฒึ กโรตุ.
วิขฺยาตา**นนฺทเถร**วฺหยวรคุรุนํ ตมฺพปณฺณิทฺธชานํ,
สิสฺโส **ทีปงฺกรา**ขฺยทฺทมิฬวสุมตี ทีปลทฺธปฺปกาโส;
พาลาทิจฺจาทิวาสทฺวิตยมธิวสํ สาสนํ โชตยี โย,
โสยํ **พุทฺธปฺปิย**วฺโห ยติ อิมมุชุกํ **รูปสิทฺธึ อ**กาสิ.

อิติ ปทรูปสิทฺธิปกรณํ นิฏฺฐิตํ.